SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Isparta 2022

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Isparta 2022

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle ISPARTA

ISBN : 978-605-9454-60-5

Yayın No: 115

Editör
Ayşegül ŞENTÜRK
Muzaffer DURAN

Metin Yazarları
Nuri KÖSTÜKLÜ
A. Şevki DUYMAZ
Sedat BAYRAKAL
Ayşegül ŞENTÜRK
Doğan DEMİRCİ
Abdullah BAKIR
Muzaffer DURAN
Durmuş KARAMAN
Gül Hanım GÖKTAŞ CENGİZ
İbrahim KARAER
Sibel Yıldız KOCAKAHYA

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Elif TÜRK
Serdar DURAN

© Kasım 2022

Baskı
Azim Matbaacılık Kağ. San. Tic. Ltd. Şti. Büyük Sanayi 1. Cad. 99/33 İskitler/ANKARA
Tel : (0312) 342 03 72

1000 adet basılmıştır.

İçindekiler

02

Giriş
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ANA HATLARIYLA ISPARTA TARİHİ
Ayşegül ŞENTÜRK
Muzaffer DURAN

14

ULUBORLU TARİHİ, KÜLTÜR VE MEDENİYET ESERLERİ
Abdullah BAKIR

42

TÜRK DÖNEMİ ISPARTA'DA ANITSAL MİMARİ
A. Şevki DUYMAZ

136

HAMİD SANCAĞINDAKİ MİRÎ MUKÂTAALAR HAKKINDA SULTAN II. MAHMUD'UN BAZI FERMANLARI
Nuri KÖSTÜKLÜ

148

OSMANLI DEVLETİ'NDE AİLE: ISPARTA ÖRNEĞİ (1855-1878)
Gül Hanım GÖKTAŞ CENGİZ

164

XIX. YÜZYILDA ISPARTA'DA MÜSLÜMAN GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ
Sibel YILDIZ KOCAKAHYA

82
SENİRKENT ADININ KAYNAĞI ve SENİRKENT'İN KURULUŞU
İbrahim KARAER

104
ORTAÇAĞ YALVAÇ TARİHİ (Bizans Döneminden Osmanlı Dönemine Kadar)
Durmuş KARAMAN

126
HURÛFAT DEFTERLERİNE GÖRE ISPARTA KAZÂSI'NDA BULUNAN TARİHİ ESERLER
Sedat BAYRAKAL

180
ISPARTALI BİR GAZETECİ VE SİYASETÇİ: KEMAL ÜNAL TURAN (1896-1960)
Ayşegül ŞENTÜRK

206
ISPARTA'DA KONUT VE YAŞAM
Doğan DEMİRCİ

Sunuş

Yaşadığımız çevre; coğrafi yapısı, mimari özellikleri, kültürel değerleri, adetleri, gelenek ve görenekleri, aile, dostlar ve komşuluklarıyla dünyanın bir parçası olduğu kadar, bilgi ve kültürün de kaynağıdır. Özellikle II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda çevreye karşı hassasiyet artmış, çevrenin, maddi ve manevi değerlerin izlerinin korunması gerektiği inancı yaygınlık kazanmış, bu durum yerel tarih çalışmalarını ön plana çıkarmıştır. Tarihin sadece politik ve dini tarihten ibaret olmadığı, insanların ve köylerin, kasabaların, kentlerin tarihinin de araştırılmasının gerekli olduğu görüşü arttıkça, yerel tarih çalışmaları da hız kazanmıştır. Yerel tarih çalışmaları, geçmişin bir vesileyle bugünle bağlantısını kurarak yeni nesillere kendi kökleri veya kimliklerini inşa edebilecekleri bir çerçeve sağlamak suretiyle milli tarihin

öğretilmesine katkı yaptığı kadar hem yerel tarih araştırmaları yapılmasını hem de yerel topluluğun belirli yönlerinin incelenmesini sağlamaktadır.

Bugüne kadar Isparta tarihi ile ilgili birçok kıymetli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da eskiçağlardan günümüze Isparta bölgesinin tarihi sunulmuştur. Ancak hem Isparta'nın tarihi hem de sosyo kültürel yönleri bu çalışmada bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan elinizdeki bu kitapta Isparta'nın eskiçağlardan günümüze kadar olan tarihi ana hatlarıyla sunularak bir giriş bölümü hazırlanmış, ardından Eski Çağda Isparta ve çevresi; Uluborlu, Yalvaç ve Senirkent'in tarihi ve kültürü; Isparta'da Türk dönemine ait anıtsal mimari; Osmanlı döneminde Hamid Sancağı'na ait mirî mukataalar hakkındaki padişah fermanları; hurûfat defterlerine göre Isparta Kazâsı'nda bulunan tarihi eserler; 1855-1878 yılları arası Isparta'dan bir aile örneği; XIX. yüzyılda Isparta'da Müslüman-Gayrimüslim ilişkileri; Isparta'da konut ve yaşam; Ispartalı bir gazeteci ve siyasetçi olan Kemal Ünal Turan konularına ait yazılar mevcuttur.

Bu proje ile Eski Çağlardan 20. yüzyıla Isparta'nın tarihi geçmişinin araştırılması, korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu vesileyle eserin ortaya çıkması için teşvik ve desteklerini esirgemeyen Sayın Rektörümüz Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkcı'ya ve çalışmaya bölüm yazarı olarak katılan değerli yazarlarımıza teşekkür eder, çalışmamızın okuyuculara faydalı olmasını dileriz.

Ayşegül Şentürk – Muzaffer Duran
Isparta 2022

• *Uluborlu, Eski Yerleşim, 1930'lu yıllar*

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Giriş
Geçmişten Günümüze Ana Hatlarıyla Isparta Tarihi

Ayşegül ŞENTÜRK

GİRİŞ
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ANA HATLARIYLA ISPARTA TARİHİ

Ayşegül ŞENTÜRK*
Muzaffer DURAN**

Anadolu toprakları tarihi, kültürü, medeniyeti ve doğal güzellikleriyle kadim dönemlerden beri birçok unsuru bünyesinde barındırmıştır. Söz konusu zenginliğin izleri Anadolu'nun hemen her yerine yayılmış haldedir. Isparta ve çevresi de bu zenginlikten nasibini almıştır. Isparta, coğrafi olarak Güneybatı Anadolu'da, Göller Bölgesi'nde yer almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere içerisinde irili ufaklı birçok göl bulunan bölge sulak yapısı ile bereketli, etrafını çevreleyen dağ silsileleri ile korunaklı bir alandır. Bu durum eski çağlardan beri bölgenin insanoğlu tarafından yerleşime sahne olmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim yapılan yüzey araştırmaları sayesinde bölgedeki iskân yerlerinin Paleolitik Çağ'a kadar gittiği kanıtlanmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu yerleşim, tarihi süreçte kesintisiz olarak sürmüştür.[1]

MÖ 2. binyılda Anadolu için en önemli gelişmeler yazıyla tanışma ve Hitit devletinin teşekkülüdür. MÖ 2. binyılın başlarında Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelerek buradaki halklar ile bir takım anlaşmalar yapması sayesinde Anadolu yazıyla tanışmıştı.[2] Hititlerin Anadolu'daki hâkimiyeti döneminde -Hititçenin de gelişmesiyle birlikte- Anadolu'nun birçok bölgesi hakkındaki bilgilerin niteliği ve niceliği artmıştır. Bu bölgelerden biri de Isparta'nın içinde bulunduğu Pitaşşa bölgesidir. Hitit kaynakları, MÖ 2. binyılda Batı Anadolu'nun küçük krallıkların hüküm sürdüğü federatif bir yönetim yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Pitaşşa da bu federatif krallıklardan biridir. Hitit metinlerinden anlaşıldığına göre Pitaşşa Ülkesi bazen Hititlere bazen de Batı Anadolu'daki diğer devletlere bağlı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.[3]

MÖ 1. binyıldan itibaren Isparta ve çevresi ile ilgili bilgilerimiz antik Yunan kaynaklarına dayanmaktadır. Isparta adının kökeninin de eski Yunanlardan geldiğine dair görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler Isparta adının Yunanistan'daki Spartalılardan kaynaklandığı ve

* Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr.
** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muzafferduran@sdu.edu.tr

1 Mehmet Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 103.

2 M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 122.

3 S. Özden, "Pisidia Bölgesi'nde Yunan ve Roma Dönemlerine Ait Kültür Varlıkları", *TAY*-7, 2007; s. 4; G. Karauğuz, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolunun Güney Kesimi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 84.

Strabon'da geçen Baris kentinden türediği düşünceleri üzerine yoğunlaşmaktadır.[4] Eski Yunan kaynaklarına göre Hititlerden sonra Kızılırmak'ın batısındaki bütün memleketlerin Lydia hâkimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.[5] Dolayısıyla Isparta ve çevresinin Lydia'nın kontrolünde olduğu düşünülebilir. Bu hâkimiyet Perslerin Anadolu topraklarında hâkim olmaya başlamasıyla son bulmuştur. Nitekim Lydia'yı tarih sahnesinden silen Persler, Anadolu'yu eyaletlere (satraplık) ayırarak yönetmeye başlamıştır.[6] Pers hâkimiyeti dönemiyle birlikte doğrudan bölge ile ilgili ilk yazılı kayıt MÖ 5-4. yüzyıla tarihlenen Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde görülmektedir. Bu eserde ilk kez Pisidia adı ile karşılaşmaktayız[7]. Bu tarihten sonraki birçok antik Yunan ve Roma kaynaklarında Pisidia adına ve Pisidia'ya bağlı şehir isimlerine rastlanmaktadır.

Pers hâkimiyetine son veren Büyük İskender ve ardından yaşanan Diadokhlar zamanında Isparta ve çevresinin Makedonların hâkimiyet sahasına girdiği söylenebilir.[8] Roma'nın Anadolu ile ilgilenmeye başlamasıyla birlikte Anadolu coğrafyası Hellenistik krallıklar ile Roma'nın mücadele sahası olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde Anadolu Roma'nın nüfuz alanına girmiştir.[9] Roma, genişleme faaliyetlerine paralel olarak birçok bölgede eyaletler oluşturmuştur. Pisidia bölgesi de Roma döneminde önce farklı eyaletlere bağlanmış, daha sonra (MS 3. yüzyılın sonlarında) kendi başına bir eyalet haline gelmiştir.[10]

Erken Bizans döneminde ise Pisidia bölgesi özellikle başşehri olan Antiokheia (Yalvaç) ile anılmıştır. Nitekim Antiokheia Hıristiyanlığın yayılmasında son derece önemli olan Aziz Paul'un misyonerlik faaliyetleri sırasında ilk vaazın verildiği yerdir. Antiokheia kenti artık başpiskoposluk haline gelmiştir.[11] Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma'nın (Bizans) egemenlik alanına giren Pisidia, Bizans'ın bir eyaleti olmuş ve dini önemini devam ettirmiştir. Bizans egemenliği dönemi sırasında, İslam orduları tarafından Isparta ve çevresine zaman zaman Müslüman Araplar tarafından seferler düzenlese de Bizans'ın karşı koymasıyla kayda değer bir başarı sağlayamamışlardır.[12] Ancak bu durum 10. yüzyıldan sonra Türklerin Anadolu'da etki ve egemenlik alanlarını genişletmeleriyle değişmiştir.

Türklerin Anadolu'da yayılmaya başladığı dönemde bölgenin odak noktası Uluborlu olmuştur. Türkiye Selçukluları döneminde Uluborlu'nun Türk-Bizans mücadeleleri sırasında stratejik olarak son derece önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Bizans ile 1074'te yapılan anlaşma gereği Uluborlu bölgesi Türklerin eline geçse de 1119-1120 yıllarındaki Bizans saldırılarıyla tekrar Bizans'ın kontrolüne girmiştir.[13] Sultan I. Mesut döneminde (1116-1155) 1142'de Uluborlu'nun (Sozopolis) kırsal bölgeleri Selçuklular tarafından tekrar ele geçirilmiş ancak şehir alınamamıştır.[14] II. Kılıç Aslan döneminde ise Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos ile 1176'da yapılan Myriokephalon Savaşı'nda Bizans'a ağır bir darbe vurulmuş ve bu savaşla birlikte Anadolu'daki Bizans hâkimiyeti zayıflamıştır. Bu dönemde Uluborlu bir Bizans bölgesiydi ve Selçuklu-Bizans sınırını teşkil etmekteydi. 1176'dan III. İzzettin Kılıç Aslan dönemine kadar bölge sıklıkla Bizans saldırılarına uğramıştır. Ancak III. İzzettin Kılıç Aslan 1204

4 Böcüzade, Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Haz. Hasan Babacan), Isparta Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s. 10; M. Sadık Akdemir, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Isparta'daki Vakıf Hizmetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997, s. 7-8.

5 Herodotos I. 28.

6 Herodotos III.89, vd.

7 Ksenophon, *Anabasis* I. 11.

8 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971, s. 437-438, 458-470.

9 A. M. Mansel, *a.g.e.* 1971, s. 437-438, 458-470, 478-491.

10 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (5. Baskı), TTK Yayınevi, Ankara, 2019, s. 189; S. Özden, *a.g.m*, 1, n. 2.

11 Mehmet Özhanlı, "Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması", *Pisidia Araştırmaları I Sempozyum Bildiri Kitabı*, Isparta, 2013, s. 162.

12 M. Sadık Akdemir, *a.g.t*. s. 10.

13 Abdullah Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, 2013, s. 57.

14 Faruk Sümer, "I. Mesud", *DİA*, C. 29, 2004, s. 340; N. Şaman Doğan, "Selçuklu ve Hamidoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2009, s. 71.

yılında Isparta ve çevresini fethederek burada kesin hâkimiyeti sağlamayı başarmıştır.[15] III. Kılıç Aslan'ın fetihlerinden sonra Eğirdir, Borlu (Uluborlu), Yalvaç ve Antalya havalisine Hamid Bey'e bağlı Türkmenler yerleştirilmiştir.[16]

13. yüzyıla gelindiğinde Anadolu, Moğol istilası ile sarsılmıştır. Moğolların Anadolu'da hâkim olduğu dönemde özellikle Anadolu'nun uç bölgelerinde Türkmen ayaklanmaları yaşanmaktaydı. Ayaklanmaya katılan bölgelerden biri de Isparta ve Burdur bölgesindeki Türkmenlerin desteğiyle harekete geçen HamİD Bey'di. Hamid Bey, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde üstün hizmetlerinden dolayı 1240'da Isparta ve Burdur bölgesine uç kumandanı olarak görevlendirilmişti. Ancak Moğol tahakkümü altında bulunan Selçuklu merkezi yönetimine isyan ederek muhtemelen 1297'de Uluborlu merkez olmak üzere "Isparta, Burdur, Eğridir, Ağros (Atabey), Gönen, Barla, Keçiborlu yöresinde Hamidoğulları Beyliği'ni kurarak bağımsızlığını ilan etti."[17] Hamid Bey'den sonra Beyliğin sınırları ve nüfuz alanı büyük ölçüde genişlemiştir. Hamidoğlu İlyas oğlu Dündar Bey zamanında beyliğin merkezi Eğirdir'e taşınmış ve buranın adı Dündar Bey'in lakabı olan Felekâbâd olarak değiştirilmiştir. Dündar Bey döneminde (1301-1326) "Hamîdoğulları Beyliği'nin Antalya dışında dokuz şehirle on beş kaleye sahip olduğu, 30.000 civarında atlı ve yaya askerinin bulunduğu bilinmektedir."[18]

14. yüzyılda Isparta ve çevresi Osmanlı Beyliği ile Karamanoğullarının nüfuz çatışmasına sahne olmuştur. Bu dönemde Hamidoğullarının başındaki Kemaleddin Hüseyin Bey, Osmanlı hükümdarı Sultan Murad'a Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'yı altın karşılığında satmıştır. Sultan Murad'ın oğlu Bayezid zamanında Hamidoğullarının kalan toprakları da Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Ancak 15. yüzyılın başlarında Timur ile yapılan Ankara Savaşı'ından (1402) Osmanlı'nın mağlub ayrılmasıyla bölgedeki hâkimiyet Karamaoğulları lehine gelişse de Çelebi Mehmet zamanında tekrar Osmanlılara geçmiştir. Bölgedeki Karamanoğlu-Osmanlı çekişmesi II. Murad döneminde kesin olarak Osmanlı lehine sonuçlanmış ve Isparta, Hamid Sancağı'nın merkezi olmuştur.[19]

16. yüzyıla kadar önemli bir gelişmenin yaşanmadığı Hamitoğulları Sancağında, sancak beyleri beyliğin imar faaliyetlerini yürütmüşler, bu dönemde Isparta, dokumacılık merkezi ve bölgeninde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde çıkan Şahkulu ayaklanmasından etkilenen Isparta yağmalanmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ekonomik sebeplerle başlayan Celali isyanlarından Isparta ekonomisi de kötü etkilenmiş fakat bu durum daha sonra düzelmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde deprem ve su baskınlarından büyük zarar gören Isparta'da, bu yüzyılda yaklaşık üçyüz kişi de veba salgınından hayatını kaybetmiştir[20].

15 N. Şaman Doğan, *a.g.m.* s. 71-72.

16 M. Sadık Akdemir, *a.g.t.* s. 13.

17 Sait Kofoğlu, "Hamitoğulları", *DİA*, C. 15, 1997, s. 471.

18 Sait Kofoğlu, "Feleküddin Dündar Bey", *DİA*, C. 12, 1995 s. 308.

19 M. Sadık Akdemir, *a.g.t.*, s. 16-18.

20 *Isparta Yıllığı 1923-198*3, Ofset Matbaacılık, Isparta, 1983, s. 28-29.

1914'te başlayan ve sebepleri içerisinde Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmanın da olduğu I. Dünya Savaşı, 1918'de İtilaf Devletleri'nin galibiyetiyle sona ermiş, mağlup ülkeler arasında olan Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İtilaf devletleri savaş boyunca aralarında yaptıkları gizli antlaşmaları uygulamak üzere, ateşkesin 7. Maddesine dayanarak Anadolu topraklarında işgallere başlamış, İtalya'ya, 26 Nisan 1915'de İngiltere, Fransa ve Rusya ile imzaladığı Londra Antlaşmasına göre Antalya ve civarı verilmiş[21], İtalya kısa bir süre sonra bu bölgeleri işgale başlamıştır. Antalya ve Burdur'a birlikler gönderen İtalya 28 Mart 1919'da Antalya'yı, 28 Haziran 1919'da da Burdur'u işgal etmiştir. Antalya'yı işgalinden iki gün sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlara verileceğini öğrenen İtalyanlar, hemen Konya'ya da bir tabur göndermiş[22] ve gerek işgal bölgelerinde bütünlük sağlamak, gerekse de kuvvetlerini birleştirmek için Konya –Burdur arası irtibatı kesen Isparta'ya yönelmiştir. Gerçi daha Burdur işgal edilmeden önce İtalyanların çok yakında Burdur ve Isparta dolaylarını işgal edecekleri istihbaratı Hariciye Nezaretine bildirilmiştir[23].

Akdeniz'de bu gelişmeler olurken, diğer bölgelerde de işgaller devam etmiştir. İşgaller karşısında İstanbul Hükümeti tepkisiz kalırken, halktan gücünü alan Kuvayı Milliye tepkisiz kalmamış pek çok yerde aydınların da desteğiyle mitingler ve protestolar tertiplenmiştir. Ayrıca bölge bölge işgallere karşı müdafa ve muhafaza cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgali sonrası, işgallere karşı verilen tepkiler artmış, Süleyman Sami'nin eserinde belirttiğine göre; Yunanların İzmir-Eğirdir demiryoluyla Isparta'ya kadar gelerek şehri işgal edecekleri söylentileri ve bazı kişilerin Yunan lehine propaganda yapmak üzere Isparta'ya gelmekte oldukları bilgisinin Aydın Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetince haber alınarak telgraf yoluyla Isparta Mutasarrıfı Talat Bey'e bildirilmesi üzerine bu kişiler yolda yakalanarak Isparta'dan çıkartılmış ve Konya'ya sürülmüştür[24]. İtalyanların güvenliğin tehdit altında olması bahanesiyle Isparta'yı işgal etmelerini önlemek için önlemler alınmış, bunun üzerine bölgedeki az sayıda Ispartalı Rum, asayiş konusunda hükümete güvence vererek hükümetin ve eşrafın her türlü emir ve tertibine uyacaklarını ve istenecek her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir[25].

İzmir'in işgali tüm Anadolu halkında olduğu gibi Isparta halkında da tepkiye neden olmuştur. Nitekim işgalin olduğu gün Yalvaç halkı Sadaret Makamına gönderdiği bir telgrafla işgali protesto etmiş, Keçiborlu ilçeside tepkisini göstermekte gecikmemiştir. Keçiborlu halkı adına Belediye Başkanı Ali Bey imzasıyla Sadaret Makamına bir protestoname gönerilmiştir. Bu potestonamede "Eğer İzmir'in işgalinde İtilaf Devletlerinin oylarının katıldığı doğru ise bu millet bilmek ister. Yoksa Yunanlar pek çabuk kırılır.(...) Bu millet bu memleket hiçbir zaman Yunan mezaliminde kalamaz, kalmayacaktır" [26] ifadeleri yer almıştır. Isparta'nın diğer ilçeleri de işgele karşı tepkisiz kalmamıştır. Uluborlu, Şarkikaraağaç ve diğer ilçelerde de İzmir'in işgali potesto edilmiştir. Milli mücadelede Isparta'da teşkilatlanmayı sağlamış olan Tahirpaşazade Hafız İbrahim Bey (Demiralay) tarafından 18 Mayıs'ta kendi nahiyesi olan Gelendost Afşar'da bir toplantı tertiplenmiştir. Toplantıda "İzmir'in işgalinin İstanbul Hükümetinin siyaset masası değil, ancak Türkün kendi kuvvet ve silahının halledeceği" sonucuna varılmıştır[27]. Yunanların İzmir'i işgali ve Anadolu'nun

21 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 2, TTK Yay., Ankara, 1991, s.271.

22 Nuri Köstüklü, *Milli* Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakl*arı*, Atatürk Arş. Mer. Yay., Ankara, 1999, s. 21.

23 Nuri Köstüklü, *a.g.e*., s. 20-22.

24 Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Suat Seren, Serenler Yay., İstanbul, 1983, s. 337.

25 Süleyman Sami*, a.g.e.,* s.345. Ancak bunlardan bazıları ihanet ederek Milli Mücadele devam ederken Türkleri vurmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Köstüklü, *a.g.e.,* s. 167-174.

26 Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Keçiborlu", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Kasım 1988,* sayı:2, s.258.

27 Hulusi Turgut, *Cumhuriyet'ten Günümüze Isparta*, ABC Yay., İstanbul, 2000, s.41.

içlerine ilerlemeleri tehlikesine karşı Isparta halkı tepkisini göstermiş, Hafız İbrahim Bey'in ardından Isparta Gençler Yükselme Cemiyeti Başkanı Akkaşzade Süleyman Turgut Bey de işgale karşı ateşli ve heyecan uyandırıcı bir konuşma yapmıştır. 21 Haziran da Hafız İbrahim Bey köylere varıcaya kadar düşmana karşı silahlı mücadele fikri ve bu yolda yapılacak çalışmalar için bir beyanname kaleme almıştır[28]. İşgallere karşı Isparta'da başlayan mitingleri daha sonra ilçelerde düzenlenen mitingler takip etmiştir.

Mondros Ateşkesinden sonra başlayan haksız işgallere karşı Anadolu'nun bir çok yerinde birbirinden habersiz gerek işgallere tepki göstermek gerekse de milli bilinci uyandırmak amacıyla önce basın yoluyla sonra da silahlı mücadele veren milli cemiyetler kurulmuştur. Bunlardan biri de Isparta'da Akkaşzade Süleyman Turgut Bey'in başkanı olduğu Gençler Yükselme Cemiyeti idi. Diğeri ise Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin temelini oluşturan ve Hafız İbrahim Bey'in kurduğu Cemiyet-i İlmiye (Isparta Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti)dir[29]. 22 Haziranda Başkan İbrahim Bey, Eğirdir, Yalvaç, Şarkikaraağaç, Uluborlu Müftülükleriyle Belediye Başkanlıklarına ve tüm halka bir telgraf göndererek "(...) kanımızı akıtmak suretiyle muhafazasına dinen mecbur olduğumuz vatan için Isparta'da açtığım Liva-ı Cihad'ın altında toplanarak bizimle beraber bizzat sefere iştirak (...)" cümleleriyle halkı Isparta bünyesinde teşkilatlanmaya davet etti. Bu gelişmeler Konya valisi Cemal Bey'in hoşuna gitmemekte, başlangıçta milli hareket karşıtı olan ancak daha sonra bu tavrından vazgeçen Isparta Mutasarrrıfı Talat Bey[30] İbrahim Bey'in tutuklanması için baskı yapmaktaydı. Ancak 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın da etkisiyle teşkilatlanma hız kazandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlayan Milli Mücadele kongrelerle devam etti. Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar görev yapacak olan Temsil Heyetinin Ağustos 1919'daki emriyle teşkilat üyelikleri için seçimler yenilendi ve Isparta'da oy birliği ile eski kadro tekrar seçildi. Asker, bürokrat, din görevlisi ve eşraftan üyelerin bulunduğu kadroda; heyet başkanı Hafız İbrahim Bey, üyeler ise Tahirpaşazade Hüsnü, Bodurzade Hacı Hasan, Ciğerzade Hacı Mustafa, Emir Alizade Hacı Arif, Müderris Şerif, Mevlevi Ali Dede, Ask. Şb. Bşk. Nurullah, 68. Alay 3. Tb. Komutanı Yzb. Mustafa, Posta Müdürü Kahvecibaşının Mehmet, Kaçkınzade Hacı Ahmet, Bezirganzade Hacı Hafız İbrahim, Rüştü Çavuş, Em. Tğm. İbrahim, Uçkurcuzade Ali, Akkaşzade Süleyman Turgut ve Süleyman Efendilerden oluşmaktaydı. İstanbul Hükümetinin teşkilatın çalışmalarını engelleme teşebbüslerine karşı Temsil Heyeti böyle davranan vali, kaymakam ve mutasarrıfların değiştirilmesi emrini verdi. Tüm engellerin ortadan kaldırılmasından sonra Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 21 Eylül 1919'da kuruldu[31]. Bu tarihten itibaren cemiyet Isparta'da her

---

28 *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli* Mücadele İle İlgili Belgeler, Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman-Hasan Babacan, Göltaş Kültür *Dizisi, Isparta, 1998, s.22.*

29 *Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karar ve Yazışma Defteri*, Yayına Hazırlayan: Hasan Babacan, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2009, s.IV.

30 Talat Bey 28.12.1921'de Ardahan mutasarrıflığına tayin edilmiş, Isparta mutasarrıfı Faik Bey olmuştur. *BCA, 30.18.1.1.*

31 Nuri Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli*..., s. 80-81.

türlü muamelata, yönetime, giriş çıkışa, haberleşmeye ve askerlik teşkilatına el koydu. İşlerin kolay yürütülebilmesi için maliye, harekat-ı milliye, levazım ve kasa olmak üzere dört kısımdan oluşan bir encümen kuruldu. Cemiyet, Milli Mücadelenin haklılığını göstermek için yabancılar nezdinde teşebbüslerde bulunmakla birlikte, şehrin düşman işgalinen korunması, Aydın Nazilli cephelerine asker sevkıyatı, gönüllülerin sağlık kontrolleri ve kaydı ile firarilerin teslim olması çağrısı da yapmaktaydı. Bu arada Temsil Heyeti tüm Anadolu'da teşkilatlanmanın hızlanması ve Milli Mücadelenin tek merkezden yönetiminin sağlanması için Sivas Kongresinde (4-11 Eylül 1919) tüm milli cemiyetlerin birleştirilmesine karar verdi ve adı da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu. 11 Kasım 1919'da cemiyetin adı Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Isparta Heyet-i İdaresi olarak değiştirildi. 20 Aralık 1919'da cemiyetin yönetimi ve üyelerin yenilenmesi için seçimler yapıldı. Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada üç gün toplanarak çalışan cemiyet, ayrıca muhtemel bir Yunan ya da İtalyan işgaline karşı da hazır olunduğunu Temsil Heyetine bildirdi. Bu sırada toplanma hazırlıkları yapılan Osmanlı Mebuslar Meclisi için Cemiyet önce eski müftü Hacı Hüsnü Efendi'yi seçmiş iken, daha sonra aldığı kararla Meclise Ispartalı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'yı ve oğlu Konya Polis Müdürü Seyfullah Efendi'yi seçti[32]. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar işgallere ve Türkiye aleyhinde yapılan icraatlara karşı mitingler düzenlerken, askeri tedbirler almaya da devam etti.

16 Mart 1920'de Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul resmen işgal edildi. Bu işgal Hafız İbrahim Bey'in kalemiyle protesto edildi. Bu durum üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelenin merkezi Ankara'da yeni bir meclisin açılması için her bölgeden mebus seçilip Meclise gönderilmesini bildirdi. Seçimlerin nasıl yapılacağı Mustafa Kemal Paşa'nın 11 Nisan 1920'de gönderdiği telgrafta belirtilmekteydi: "23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanacağı hakkındaki 19 Mart 1920 tarihli tebliğe göre her seçim bölgesinde olduğu gibi 23 Nisan 1920 günü Ankara'da bulunacak şekilde mebus seçimi yapılması[33]" tebliğ edildi. Ayrıca 22 Nisan tarihli bir tamimle de 23 Nisan tarihinden itibaren bütün mülki ve askeri makamların ve bütün milletin mercii Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak ilan edildi. Seçimde her il bir seçim çevresi olacak ve nüfus saysına bakılmaksızın beş milletvekili seçilecekti. İlk aşaması yapılmayacak olan seçimin ikinci aşaması için illerdeki idare ve belediye meclisi üyeleriyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin illerdeki idare heyeti üyeleri oy kullanma hakkına sahip olacaktı. Her parti, cemiye ve zümre milletvekili adayı gösterebilecekti. Bu seçim sistemine uygun olarak Isparta'da Hafız İbrahim Efendi (Demiralay), Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi (Özdamar) ve Mehmet Nadir Efendi (Süldür), Uluborlu'dan Hacı Tahir Bey (Mehmet Tahir Kucur) ve Yalvaç'tan Remzi Bey (İsmail Remzi Berkün) 10 Nisan'da Ankara'ya ulaşmak üzere yola çıktı[34]. Böylelikle açılan yeni mecliste Isparta'yı temsilen beş milletvekili hazır bulunurken, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması sonrası Malta'ya sürgün edilen eski milletvekili Mersinli Cemal Paşa Malta dönüşü meclis çalışmalarına katıldı[35].

Cemal Paşa haricinde Isparta milletvekillerininde hazır bulunduğu açılış sonrası olağanüstü bir dönemde açılan I. Meclis en yaşlı milletvekili Şerif Bey'in açılış konuşmasından sonra 24 Nisan 1920'de ise Mustafa Kemal Paşa'nın yol haritasını anlattığı nutku ile çalışmalarına başlamış ve Milli Mücadeleyi zafere ulaştırmıştır.

Milli Mücadeleyi zafere ulaştıran I. TBMM 1923 Nisanında seçimlere gitmiş ve II. TBMM faaliyetlerine başlamıştır. Askeri zaferi Lozan Antlaşması ile taçlandırarak işe başlayan yeni meclis daha sonra da 29 Ekim 1923'te cumhuriyeti ilan etmiştir. 1891'de adı Hamidabat olan

32 *Isparta Müdafaa-i Hukuk...*,s. V-VII, N. Köstüklü, *a.g.e.,* s.81-82.

33 Mehmet Pınar, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve* İçel'de *Siyasi Hayat (1923-1950),* Hiperyayın, İstanbul, 2018, s.41.

34 *Hafiz İbrahim Demiralay'ın...*, s.79-80.

35 Ahmet Demirel, İlk *Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seç*imler, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s. 73.

liva, TBMM'nin 18.6.1920'de aldığı kararla bağımsız sancak haline getirilmiş, cumhuriyetin ilanıyla da Isparta adı verilerek il olmuştur[36] . Beş ilçeli (Merkez ilçe, Eğirdir, Şarkikaraağaç, Uluborlu ve Yalvaç) bir vilayet olan Isparta'nın bu durumu[37] 1923-1929 yılları arasında da değişmemiştir.1927 yılı nüfus sayımında 15.855 nüfusu olan Isparta'nın, 1928-1929 yılları idari taksimatını; Atabey ve Keçiborlu nahiyeleri ve 52 köyü olan Merkez ilçesi, Senirkent nahiyesi ve 11 köyü olan Uluborlu İlçesi, Barla, Cebel nahiyeleri ve 66 köyü olan Eğirdir ilçesi, Afşar nahiyesi ve 48 köyü olan Şarkikaraağaç ilçesi, Hoyran nahiyesi ve 36 köyü olan Yalvaç ilçesi oluşturmaktadır [38].

1936'da Isparta'nın demiryoluna kavuşmasıyla merkezi istasyona bağlayan cadde açılmış, Isparta'da yerleşmenin ağırlığı bu caddenin çevresine kaymış, istasyon caddesinin iki yanındaki Kepeci ve İstiklâl mahalleleri daha çok rağbet görmeye ve şehir daha alçak kesimlere doğru büyümeye başlamıştır. Demiryolu ve istasyon uzun yıllar iskânın kuzey ve kuzeydoğuya doğru genişlemesine engel olduysa da sonraki yıllarda büyüme bu yönlere de sıçramış ve istasyonun kuzeyinde Sanayi mahallesi, doğu ve kuzeydoğusunda da Davraz mahallesi ortaya çıkmıştır.

Isparta'nın gelişimi, düzenli karayollarının canlandırdığı ticaret sayesinde 1950'li yıllardan sonra daha belirgin bir hal almış, 1948'de gülyağcılığın kooperatifleşmesi ve halıcılıktaki ilerlemeler sermayenin hızla örgütlenmesini sağlamıştır. Ticaret ve sanayi alanındaki bu hareketlilik göçü tetiklemiş böylece Isparta, çevresinde oturanlar için bir çekim merkezi haline gelmiş, 1950 sayımında nüfus 18.363'e, 1955 sayımında da 25.000'e yaklaşmıştır. Bu gelişmeler sonucunda şehir kuzeye doğru modern binalarla yayılırken doğudaki Karaağaç ve güneydoğudaki Gülcü mahallelerinde ilk gecekondulaşma başlamış, daha sonraki yıllarda Bağlar, Bahçelievler, Sanayi ve Yedişehitler mahallelerindeki gecekondular da bunlara eklenmiştir. 1960 yılına kadar olan devrede bir taraftan bellibaşlı bayındırlık hizmetlerine kavuşan Isparta, özellikle gül tarımcılığının ve halıcılığın gelişmesi ile ekonomik yönden önemli ölçüde etkilenmiştir. 1960 sayımında nüfus 35.000'i aşmıştır. Nüfusun hızlı artması ve iskân edilen yerlerin yine planlanan sınırların dışına taşması 1976'da tekrar yeni bir plan yapılmasını gerektirmiş, ayrıca şehrin kuzeyi yüksek öğrenim kurumlarının yerleşkesi olarak düşünülmüş ve daha sonra buraya Süleyman Demirel Üniversitesi kurulmuştur. Çünür köyü gibi çevredeki başka köylerin de eklenmesi ve bazı mahallelerin ikiye bölünmesiyle mahalle sayısı artmış ve 1994 yılında kırkı bulmuş; Anadolu, Ayazmana, Binbirevler, Çünür, Fatih, Halıkent, Mehmet Tönge, Sidre, Vatan ve Zafer yeni oluşan mahalleler olmuştur[39]. Günümüze kadar geçen süre içinde ise, Isparta'da modern şehirleşme hızla etkisini göstermiş birçok sosyal, eğitim, sağlık, sanayi tesisleri merkez kentte olduğu kadar ildeki diğer yerleşmelerde de kurulmuş ve kurulmalarına devam edilmektedir[40].

36 *BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.1, Isparta Valiliği, 1973 İl Yıllığı*, Isparta, 1973, s. 11.

37 Hulusi Turgut, *a.g.e.,* s.57.

38 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı,* Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, İstanbul, 1928-1929, s.294.

39 Metin Tuncel, "Isparta", İslam *Ansiklopedisi*, *Türkiye Diyanet Vakfı Yay*., Erişim Tarihi: 12.1.2021.

40 *www.isparta.gov.t*r Erişim tarihi:13.1.2021.

• *Pisidia Antiokheia Su Kemerleri*

• *Pisidia Antiokheia Su Kemerleri*

• *Eğirdir Kalesi*

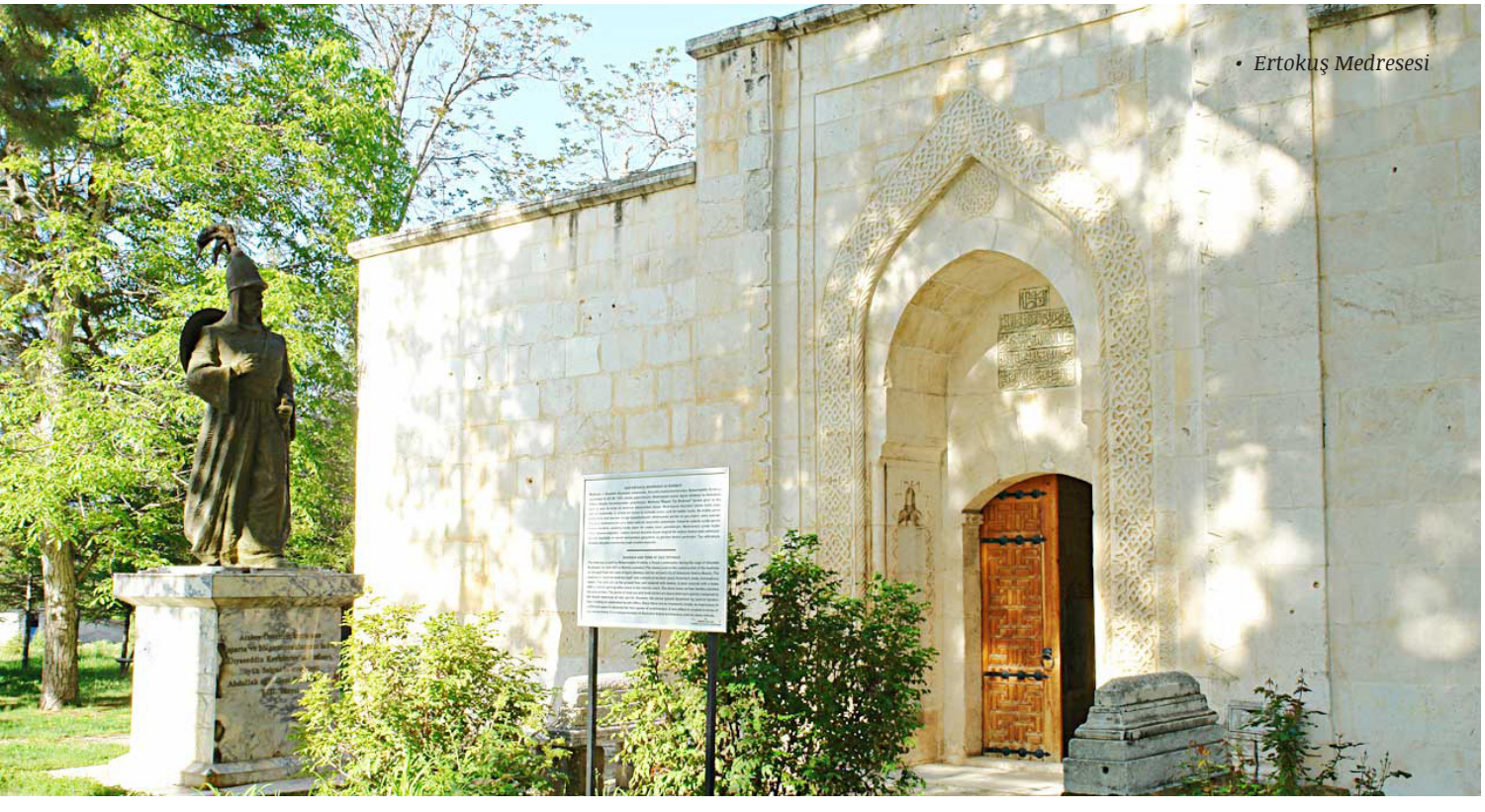

• *Ertokuş Medresesi*

Kaynakça

- AKDEMİR, M. Sadık, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Isparta'daki Vakıf Hizmetleri,* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997.
- BAKIR, Abdullah, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, 2013, 55-66.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi 30.18.1.1.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 2, TTK Yay., Ankara, 1991.
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, I*sparta Tarihi*, (Haz. Hasan Babacan), Isparta Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012.
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi,* (Haz. Suat Seren), Serenler Yay., İstanbul, 1983.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler,* İletişim Yay., İstanbul, 2017.
- *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler*, Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman-Hasan Babacan, Göltaş Kültür Dizisi, Isparta, 1998.
- HERODOTOS, *Tarih*, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- I*sparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karar ve Yazışma Defteri,* (Haz. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2009.
- Isparta Valiliği, 1973 İl Yıllığı, Isparta, 1973.
- Isparta Yıllığı 1923-1983, Ofset Matbaacılık, Isparta, 1983.
- KARAUĞUZ, Güngör, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolunun Güney Kesimi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- KAYA, M. A., *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- KOFOĞLU, Sait, "Feleküddin Dündar Bey", *DİA*, C. 12, 1995, 307-309.
- KOFOĞLU, Sait, "Hamitoğulları", *DİA*, C. 15, 1997, 471-476.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Milli Mücadele'de Keçiborlu", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, Kasım 1988.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları,* Atatürk Arş. Mer. Yay., Ankara, 1999.
- KSENOPHON, *Anabasis* (Çev. Oğuz Yarlıgaş), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.
- MANSEL, Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971.
- ÖZDEN, Senem, "Pisidia Bölgesi'nde Yunan ve Roma Dönemlerine Ait Kültür Varlıkları", *TAY-7*, Ege Yayınları, 2007.
- ÖZHANLI, Mehmet, "Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması", *Pisidia Araştırmaları I, Sempozyum Bildiri Kitabı*, 2013, 155-175.
- ÖZSAİT, Mehmet, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi,* İstanbul, 1985.
- PINAR, Mehmet, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950)*, Hiperyayın, İstanbul, 2018.
- ŞAMAN Doğan, N., "Selçuklu ve Hamidoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2009, ss. 69-90.
- SEVİN, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (5. Baskı), TTK Yayınevi, Ankara, 2019.
- SÜMER, Faruk, "I. Mesud". *DİA*, C. 29, 2004, ss. 339-342.
- TUNCEL, Metin, "Isparta," *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,* (Erişim Tarihi: 12.1.2021).
- TURHAN, Hikmet, "Milattan Evvelki Isparta Tarihi Hakkında", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* Sa:1, C.1, Haziran 1934.
- TURGUT, Hulusi, *Cumhuriyet'ten Günümüze Isparta,* ABC Yay., İstanbul, 2000.
- *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, İstanbul, 1928-1929.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Uluborlu Tarihi Kültür ve Medeniyet Eserleri

Abdullah BAKIR

ULUBORLU TARİHİ, KÜLTÜR VE MEDENİYET ESERLERİ

Abdullah BAKIR*

GİRİŞ

Uluborlu şehri tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve değişik dönemlerde tarihe yön veren önemli olayların merkezi durumunda olmuştur. Bölgenin tarihsel süreç içerisinde önem arz etmesinin en önemli nedeni coğrafi konumu ve iklimsel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Uluborlu şehri askeri ve ticari yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Şehrin kurulduğu yerin diğer bir özelliği ise güvenlik açısından müstahkem bir mevkide bulunmasıdır. Üç tarafı uçurumlarla çevrili bir tepede kurulan şehre ulaşımı sağlayan bir yamaç bulunmakta idi, bu yamaç üzerine yapılan Uluborlu kale surları şehri tamamen güvenli hale getirmektedir. Stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan şehrin, bulunduğu bölge su kaynakları açısından zengin, tarımsal açıdan verimli topraklara sahipti, aynı zamanda önemli maden yataklarına da ev sahipliği yapmaktaydı. Tüm bu özelliklerinden dolayı tarihi devirler boyunca şehir bir çekim merkezi olmuş, dolayısıyla tarihin her döneminde medeniyetlere merkezlik etmiştir. Bu medeniyetlerden günümüze pek çok tarihi, kültürel ve sosyal izler ulaşmıştır. Bu çalışmada Uluborlu'nun tarihi dönemleri kısaca özetlenerek, o devirlerden günümüze ulaşan kültür ve medeniyet eserleri üzerinde durulacaktır.

Prehistorik dönemlerden beri önemli bir yerleşim yeri olan şehir, tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır. Şehrin tespit edilen ilk ismi kaynaklarda Mordiaum olarak geçmektedir, bu ifade kelime manası itibarıyla ayvalar memleketi anlamına gelmektedir.[1] Daha sonraları yaygın olarak Apollonia adıyla anılmıştır. Bu isimle anılan Anadolu'da farklı yerleşim yerleri bulunmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde Batı Anadolu'da yer alan antik Apollonia kentinin Uluborlu'da olduğu tespit edilmiştir.[2] Apollonia kenti ilk zamanlar şimdiki antik şehrin bulunduğu tepenin yamaçlarında kurulmuş olan büyük bir kent idi. Zaman içerisinde muhtemelen yaşanan sel felaketleri sonucu şehrin toprak altında kalması neticesinde, kurulduğu alanın bitişiğinde bulunan, şu an Uluborlu kalesinin yer aldığı tepeye taşınmıştır. Şehir daha sonraları Sozopolis adıyla adlandırılmıştır. Bunun nedeni şehirde yaşayan önemli bir din adamı olan Aziz Zozimus'un, Konana'ya sürgün edilmesinden sonra, Aziz Zozimus'un ismine izafeten Sozopolis şeklinde adlandırılmıştır. Şehir Bizans döneminde Hristiyanlık açısından önemli bir dini merkez haline gelmiştir. Burası ve burada bulunan kilise önemli bir ziyaretgâh

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. abdullahbakir@sdu.edu.tr

1 Said Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu Monografi*, Acar Matbaası, İstanbul, 1968, s. 62.

2 F.V.J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor Vol*. I, London, 1834, s. 234-236; W.J. Hamilton, *Resarches in Asia Minor, Pontos and Armenia*, London 1842, s364; Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, 156.

olarak kullanılmıştır.[3] Anadolu'da yer adları konulurken bazılarının eski adları dönüştürülerek kullanılma yoluna gidilmiştir, örnek verecek olursak "İkonium, Conia, Kuniya" gibi isimler ile anılan şehir adının, Konya'ya dönüşmesi gibi.[4] Türkler tarafından fethedilen veya kurulan bazı yerleşim yerlerine de Türkler tarafından sonradan yeni isimler verilmiştir. Bu yapılırken ya isim konulan yerin coğrafi özelliklerine göre, ya da oraya yerleşen boyun adı veya fethedenlerin isimler kullanılmıştır. Buna en önemli örneklerden birisi de Uluborlu'dur. Uluborlu'ya Türkler 'in fetihlerinden önce gelip yerleşen, Bizans ordusunda askerlik yapan Kuman-Kıpçak Türkleri, kendi uruglarından birisinin adı olan Borlu ismini şehre vermişlerdir.[5] Türkiye Selçuklularının bölgeyi fethiyle birlikte, Selçuklu kaynaklarında Uluborlu'nun isminin "Borgulu, Borlu" şeklinde geçtiği görülmektedir.[6] Hamitoğulları'nın kuruluş yeri olan Borgulu şehri, daha sonraları Osmanlılar döneminde Uluborlu olarak resmi kayıtlarda adlandırılmış, günümüze kadar da bu isimle anılagelmiştir.

Şehrin kurulduğu dönemle ilgili farklı iddialar ortaya atılmakla beraber, yapılan bilimsel çalışmalar sonucu tespit edilen veriler ışığında, Uluborlu'nun Firgler döneminden itibaren var olduğu ortaya konulmuştur. Bu kaynakların bazılarında şehrin Firigya sınırları içerisinde, bazı kaynaklarda ise Pisidia sınırları içerisinde olduğu öne sürülmüştür.[7]

Uluborlu şehri Romalılar döneminde ve Bizans döneminde önemini muhafaza etmiştir. Bu dönemlerden günümüze kadar pek çok eser ulaşmıştır. Değişik zamanlarda Türklerin Anadolu'ya akınları olmuştur ancak XI, asırdan itibaren bu akınlar yurt edinme amaçlı akınlara dönüşmüştür. Anadolu kapılarının Malazgirt Savaşıyla birlikte Türklere açılmasının ardından, 1074 senesinde Uluborlu kalesi Süleyman Şah tarafından fethedilerek, Türkiye Selçuklu idaresine girmiştir. Bu olaydan sonra bölgeye yoğun bir Türk akını gerçekleşmiştir.[8] Bu fetih, şehrin Türkler tarafından ilk fethidir, çünkü şehrin Türk idaresine girmesi ile birlikte Bizans stratejik açıdan önem arz eden bu kilit kaleyi kaybetmiş, aynı zamanda bölgeye başlayan Türk göçleri, Bizans'ın sınır güvenliğine büyük zarar vermeğe başlamıştı. Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos zamanında Uluborlu kalesinin geri alınması amacıyla bir harekât gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu saldırı esnasında, Bizans ordusunun uygulamış olduğu savaş taktikleri neticesinde, Uluborlu Kalesi dışarısına çıkartılan Türk birlikleri Bizans tarafından pusuya düşürülerek yenilmişler ve Uluborlu Kalesi 1120 yılında tekrar Bizans idaresi altına girmiştir.[9] Türkiye Selçuklu kontrolü altına bulunan bölgenin ortasında yer alan Uluborlu şehrinin tekrar Bizans idaresine geçişi, Türkler açısından çok olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Türkiye Selçukluları şehri geri almak amacıyla akınlar düzenlemişlerdir. Bu akınların en önemlileri 1142 senesinde Sultan Mesut tarafından gerçekleştirilmiş, ancak şehrin alınmasına muvaffak olunamamıştır.[10]

Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki fetih hareketleri ve yoğun bir şekilde gerçekleşen Türk akınları, Bizans'ı oldukça rahatsız etmekte idi bu nedenle Bizans imparatoru Manuel Komnenos bu akınlara son vermek ve Türkiye Selçuklu devletini ortadan kaldırmak amacıyla

3 Behset Karaca, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası,* Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012, s.24, 27-28; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Günlemeç Araştırmaları; Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler." *Ün Dergisi,* c.II. sy. 14, 1935, s. 192-193. Ramsay W.M., (1961) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası,* çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, s. 447.

4 Tuncer Baykara "Konya", *İ.A., c. XXVI,* s. 182-187.

5 Abdullah Bakır. "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2013, 55-66.; A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.163

6 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, Hazırlayan Abdullah Bakır, Çamlıca, İstanbul, 2017, s. 52, 515, 612; İbn Bibi, *El Evamirü'l Ala'iye Fi'l –Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)*I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s.26.

7 Mehmet Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s.116; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası*, Tarih ve Arkeolojisi, c. II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. Ankara, 2002, s. 401.

8 Karaca, *a.g.e*., s.24, 27-28; Ramsay, *a.g.e*., s.448.

9 Abdullah Bakır, "The Strategic Importance Of Apollonia/Sozopolis City In Byzantyne Period", Research and Development on Social Sciences, Rasim Yilmaz,Mehmet Ali Icbay,Hasan Arslan, Editör, International Association of Social Science Research, Bialystok, 2017, s. 97.; Niketas Khoniates, Historia, çev. Prof,Dr. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 9.; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 51.

10 Ramsay, a.g.e., 447-448; Behset Karaca. 1501'de *Hamid Sancağı Vakıfları*, Gül Ofset Matbaa. Burdur, 2014, s. 29.

1176 senesinde büyük bir harekât başlatmıştır. Bizans'ın bu seferi II. Kılıçarslan idaresi altındaki Türk birliklerinin Uluborlu'ya geçit sağlayan Popa Boğazı adı verilen vadide 15-16 Eylül 1176 tarihin yapılan Myriokephalon Savaşıyla hezimete uğramıştır.[11] Bu savaştan sonra bölge hâkimiyetini güçlendiren Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Apollonia/Sozopolis (Uluborlu) kalesini, 1180 tarihinde fethetmiştir.[12] Kalenin fethedilmesi Türkiye Selçuklulara için bölgedeki en müstahkem alanın ele geçirilmesi anlamına geliyordu. Uluborlu kalesini fetheden Türkler kale içerisinde yaşayan gayrimüslim halkla kendi yaşadıkları bölgeyi ortadan bir sur ile ikiye ayırmışlardır. Bu surun kalıntılarının büyük bir kısmı halen ayaktadır. Şehrin fethedilmesi ile birlikte hızlı bir Türk -İslam yerleşimi başlamıştır.[13] Bunun neticesinde kale içerisindeki alan gelen Türkmen göçlerine yeterli gelmemiştir. Bunun sonucunda şehir sur dışarısına taşarak büyük bir Selçuklu kenti meydana gelmiştir. Sultan II. Kılıçarslan zamanından itibaren Konya'dan sonra konum ve güvenlik özellikleri yönüyle Selçuklularının en önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Bundan sonra Selçuklu idarecilerinin ve şehzadelerinin yaşadıkları gözde bir şehir halini almıştır. Bunun en önemli delili olarak Sultan II. Kılıçarslan ülkeyi on bir oğlu arasında pay ettiğinde Uluborlu'yu yerine veliaht tayin ettiği I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermiş olmasıdır.[14] Bu olaylardan sonra Selçuklu hanedan soyunun yerleştiği, meliklerin faaliyet gösterdiği bir yer halini alan Uluborlu'da o dönemden günümüze kadar pek çok Selçuklu eseri ulaşmıştır.[15]

Türkiye Selçuklu devletinin zayıflaması ve yıkılış sürecine girmesi sonucunda Anadolu'da beylikler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Beyliklerin ortaya çıktıkları yerlerin özelliklerine bakılacak olursa, geçmiş dönemde idari, mali, sosyal ve kültürel alanda ön plana çıkmış önemli merkezler olduğu görülecektir. Bu özellikleri taşıyan Uluborlu'da idari tecrübelere sahip, hatta Selçuklu hanedan soyundan yaşayan kimseler bulunmakta idi. Bunlardan devlet tecrübesine sahip Hamit Bey tarafından Uluborlu merkez olmak üzere 1297 yılında Hamitoğulları beyliği kurulmuştur.[16] Bu dönemde Hamit Bey'in idare merkezi olan Uluborlu'dan bütün beylik yönetilmiştir. Hamitoğulları'nın merkezi olan şehirde, beylik dönemine ait bazı mimari yapılar günümüze ulaşmıştır.

II. Murat döneminde Osmanlı idaresine geçen Uluborlu Şehri bu dönemde de eski önemini muhafaza etmiştir. 1180 tarihinde Selçuklular tarafından fethedilmiş olan Uluborlu kalesi 1403 tarihinde Timur tarafından ele geçirilerek bir tahribata uğramıştır. Uluborlu kalesine ele geçiren Timur aynı gün Eğirdir kalesini de alarak tahrip etmiştir.[17] Bu olaydan sonra

11 Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayı*, s.87.

12 Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 151.

13 Tuncer Baykara, *I Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.10.

14 İbn Bibi, *a.g.e*., s. 31, 41.

15 Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 19.

16 Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 75- 110.

17 Nizamettin Şami, *Zafername*, Çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 321.

hiçbir işgale maruz kalmayan şehir Osmanlı döneminde önemli bir eğitim, kültür ve sanayi kenti olarak varlığını devam ettirmiştir. Osmanlılar döneminde şehrin büyüklük ve önemini anlatmak amacıyla örnek olarak şu bilgileri aktarabiliriz. 1568 yılında Uluborlu'nun merkez nüfusu nefer hesabına göre yaklaşık olarak 4770 dolayındadır. Bu sayı o dönemde bölgenin önemli merkezleriyle karşılaştırılacak olursa; şehir Isparta, Burdur, Alanya, Tarsus, Eğirdir, Şarkikaraağaç, Yalvaç, Akşehir, Elmalı, Korkuteli gibi şehirlerden daha büyük, dönemin bölgedeki en gelişmiş ticari öneme sahip, Antalya ile aşağı yukarı aynı nüfusa sahip bir kent özelliği taşımaktadır. Şehrin büyüklüğünü nüfus bakımından mahalle bazında değerlendirecek olursak 16. Yüzyılda Uluborlu'da toplam 22 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerin birisi gayrimüslim mahallesi olmak üzere üç tanesi kale surları içerisinde, diğerleri ise sur dışarısında bulunmakta idi. Yine şehrin büyüklüğünü ibadet hane ve medrese bazında değerlendirmeye tabi tutacak olursak, Konya Vilayet Salnamelerine göre Uluborlu genelinde 1873 tarihinde 20 Cami 23 mescit bulunmaktadır. 1896 yılına ait Konya Vilayet salnamelerine göre ilçe merkezinde 18 mescit, 6 camii bulunmaktadır. 1896 yılında Uluborlu'da temeli Selçukludan başlamak üzere toplam 11 medrese bulunmaktadır. Bu medrese sayısı 1903 tarihinde 26'ya çıkmış aynı tarihte ayrıca 8 sıbyan mektebi 1 rüştiye ve 1 tanede Rum-Ortodoks okulu bulunmakta idi.[18] Bütün bu sayılar değerlendirildiği zaman şehrin Osmanlılar döneminde önemi ve tarihsel süreç içerisindeki yapısı daha iyi anlaşılacaktır. Bu önemine binaen, Uluborlu 1760 yılında kaza merkezi olmuş ve bir anlamda belediye teşkilatı kurulmuştur.[19]

Eğitim kültür alanında etkin olan bu şehirden pek çok alim ve sanatkâr çıkmış, ilçede aynı zamanda Osmanlı sarayında etkili olan sadrazamlar yetişmiştir. Buna en önemli örnek olarak Seyyit Ali Paşa'yı gösterebiliriz. Paşa Uluborlu şehrinden İstanbul'a gitmiş ve sarayda sadrazamlık görevine getirilerek devlet yönetiminde etkili olmuştur.[20] Kurtuluş savaşında Uluborlu'da kuva-i milliye faaliyetleri başlamıştır ve bu aşamada Uluborlu'dan 220 yedek subay ve çok sayıda er I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına katılmış, bu savaşlar neticesinde 242 gazi İstiklal Madalyası almaya hak kazanmıştır. Bu özelliği ile Uluborlu Türkiye'de en fazla İstiklal Madalyasına sahip ilçedir.[21] Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Isparta ilinin bir İlçesi olarak varlığını sürdürmüştür. Şehirde 1911 yılında ortaya çıkan yangın sonrası, İlçe merkezinin bulunduğu yamaçtan şimdiki düz alana taşınma fikri ortaya atılmıştır. Bu düşünce doğrultusunda 19 Mart 194 tarihinde alınan karar doğrultusunda Uluborlu şehrinin bir kısmı şimdiki kurulu olduğu alana taşınmıştır.[22]

18 Karaca, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası,* 66-69, 70-71, 97, 120.

19 Demirdal, *a.g.e.*, 59.

20 Demirdal, *a.g.e.,* 208.

21 Prof. Dr. Bayram Kodaman, Hasan Babacan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, Süleyman Demirel Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Isparta 1998, s.67; http://www.uluborlu.gov.tr/default_b0.aspx?content=1004 (10.02.2021)

22 Demirdal, *a.g.e.,* s. 114.

2. Uluborlu'da Geçmişten Günümüze Ulaşan Tarih, Kültür Ve Medeniyet Eserleri

Uluborlu ilçesine medeniyet eserleri açısından bakılacak olursa Helenistik çağdan günümüze kadar uzanan süreç içerisinde, Roma, Bizans, Türkiye Selçuklu, Beylikler, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemine ait eserlerin bir arada görülebileceği nadir yerlerden birisidir. Uluborlu'daki tarihi eserler bir bütün olarak değerlendirilecek olursa, neredeyse tarihi devirlerin birçoğunun aynı anda görülebileceği bir açık hava müzesi niteliğindedir. Bunların yanında tarihsel süreç içerisinde geliştirerek günümüze getirdiği kültürel miras, Türk kültür ve geleneklerinin bir yansıması olarak karşımızda durmaktadır. Yazımızın bu bölümünde Uluborlu'da geçmişten günümüze ulaşmış olan tarih, kültür ve medeniyet eserlerini görselleriyle birlikte ele alacağız.

2.1. Uluborlu Kalesi

Isparta içerisinde bütün tarihi dönemlere ait en fazla eserin yer aldığı Uluborlu ilçesinde bulunan Uluborlu Kalesi Güney Batı Anadolu'nun yüz ölçüm olarak en büyük kalesini teşkil etmektedir. Seleukos'lar döneminden önceki yıllarda yapıldığı bilinen Uluborlu Kalesi [23] üç tarafı uçurumlarla çevrili olan yaklaşık 1200 metre yükseklikte bir tepede yapılmıştır. Tepenin üç tarafı uçurum olduğu için oldukça güvenli bir noktada bulunan bu tepeye ulaşım sağlayan yamaç sur ile kapatılarak kale inşa edilmiştir. Sur duvarının yüksekliği 6 metre kalınlığı ise genel olarak 3 metredir. Şu anda yaklaşık olarak bu surların 200 metrelik bir kısmı sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Üç adet burç kalıntısı bulunan kalenin iki adet kapısı mevcuttur. Kale içerisinde gayrimüslim mahallesi ile Müslüman mahallesini biri bi-

[23] Özsait, *a.g.e.*, s. 116.

rinden ayıran bir iç sur kalıntısı bulunmaktadır. Surların ebatları şu şekildedir kuzey yönünde kalan burç 11 metre yüksekliği ve 7,5 metre kalınlığa sahiptir. İkinci burç 10 metre yüksekliğinde ve geometrik olarak4,5x10x5 metre ebatlarında yamuk şeklindedir. En son burç ise 11 metre yüksekliğinde ve dikdörtgen şeklinde olup 6x8 metre ölçülerinde idi.[24]

Devşirme malzemeden inşa edilen sur duvarları üzerinde Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait yapı kalıntılarına rastlanmaktadır. Türkiye Selçuklu fetihlerinden sonra ele geçirme amaçlı 1403 yılında Timur tarafından bir saldırı gerçekleştirilmiş ve kale tahrip edilmiştir.[25]

• *Kale Kapısı (Ana Kapı)*

• *Augustus'un Fiiliyatı*

• *Alaaddin Camii Minaresi*

[24] Demirdal, *a.g.e.*, s. 105; Abdullah Bakır, *a.g.e.;* s. 95.

[25] Hüseyin Salman, "Timur ve Anadolu I, Timur'un Uluborlu ve Eğirdir'i Zaptı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sy. 39,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 87-88.

2.2. Uluborlu'da Tarihi Camiler

2.2.1. Alaaddin Cami

Selçuklular dönemi eseri olan Alaaddin Cami Sultan Alaaddin Keykubad zamanında 1231 yılında inşa edilmiştir. Tek şerefeli tuğladan yapılmış bir minaresi olan cami, dört sütun üstüne oturtulmuş on bir kubbesi, yirmi beş penceresi ve üç giriş kapısı vardır. Şu anda ibadete açık olan bu caminin üzerinde birisi minare üzerinde diğeri giriş kapısı üzerinde iki kitabesi bulunmaktadır. Caminin tamiri esnasında diğer kitabe kırıkları tamir edilmiş ve Uluborlu müzesinde muhafaza altında tutulmaktadır.[26] 1909 yılında meydana gelen yangında caminin bazı kısımları yanmış, ancak 1929 yılında tamir görerek yeniden ibadete açılmıştır. Alaaddin Cami minaresine 2004 yılı içerisinde yıldırım düşmüş minaresi hasar görmüştür. Çok önemli bir hasar görmeyen Alaaddin Cami Minaresi daha sonra, Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tamir edilerek 22 Eylül 2006 Cuma günü tekrar hizmete açılmıştır.[27]

26 Şevki Duymaz "Uluborlu Alaaddin Camii" Vakıflar Dergisi sy. 32, s. 70-73.

27 Abdullah Bakır. "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", s. 62.

• *Alaaddin Camii Kitabesi*

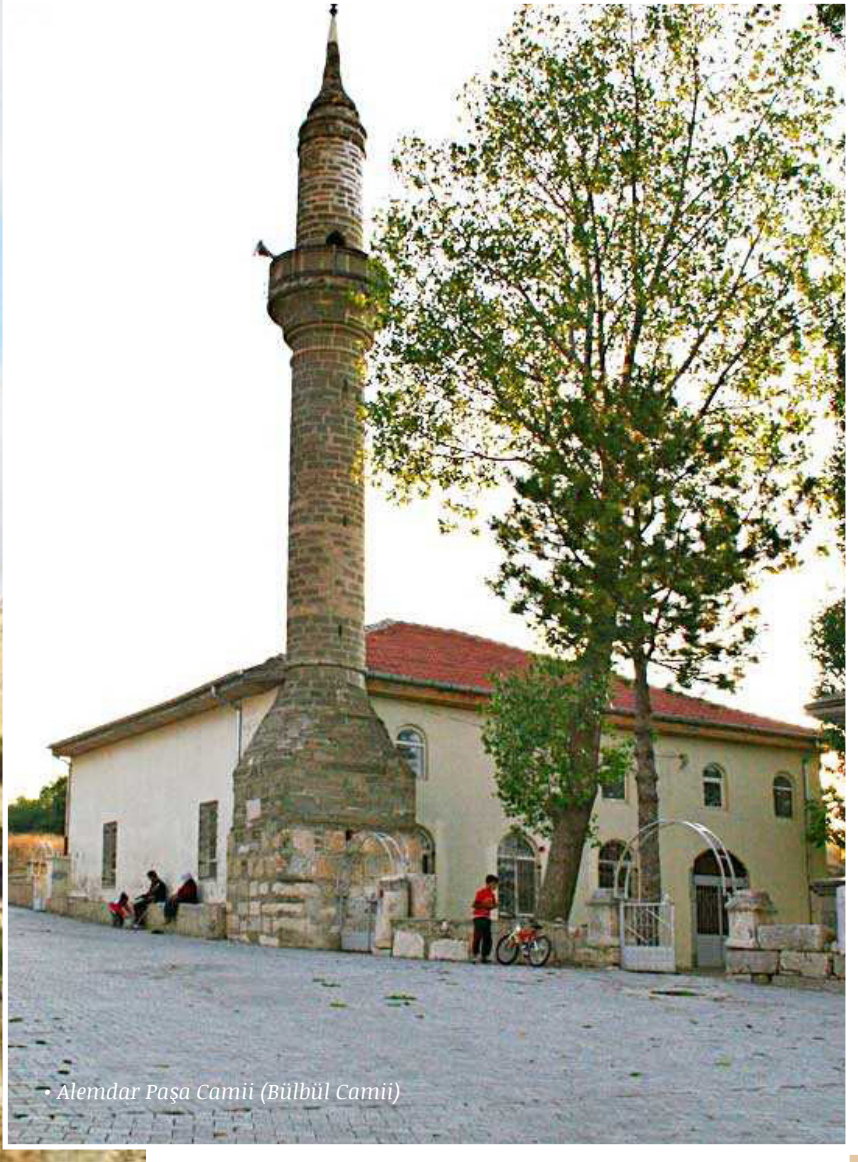

Alemdar Paşa Camii (Bülbül Camii)

2.2.2. Alemdar Paşa Camii (Bülbül Camii)

Geçmişte zaviyeleri bulunan bu camii devşirme taşlarında kullanıldığı taş malzemeden yapılmış dikdörtgen planlı bir camidir. Üzerinde tamir kitabesinin de yer aldığı tek şerefeli bir minaresi bulunan yapı zaman içerisinde tamir görerek bazı özellikleri değiştirilmiştir. Kadınlar mahfilinin giriş yeri dışarından olan caminin, bu giriş yeri sonradan kapatılarak, bu bölüm içeriye alınmıştır. Avlu duvarlarından devşirme taşlar içerisinde mezar stelleri ve grekçe yazıtlar bulunan caminin içerisinde sonradan inşa edilmiş bir şadırvanı mevcuttur. Caminin müezzinleri güzel sesli kişilerden özel seçildiği için, müezzinin sesinin güzelliğinden dolayı halk tarafından camiye "Bülbül Cami" adı verilmiştir. Camii günümüzde ibadete açıktır.

• Bahçe Camii Girişi

• Bahçe Camii Eski Giriş Bölümü Restorasyon Öncesi

2.2.3. Bahçe Camii

Türkiye Selçuklularının son dönemlerinde inşa edildiği düşünülen caminin tam olarak yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak kayıtlarda Abdurrahim vakfı eseri olarak geçen camii, taş malzemeden dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. İki katlı olan caminin ikinci katı kadınlar mahfili olarak inşa edilmiştir. Bu bölümü caminin dışarısından ahşap bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Kubbesi olmayan caminin toprak dam kısmı, ahşap kolon ve kirişler üzerine oturtulmuştur. 1983 senesine kadar hizmet veren camii şehrin taşınmasından sonra bakımsız kalmış ve harap olmuştur. Ancak 2016 yılında yapılan restorasyon sonucunda, aslına uygun hale getirilmiş ve ibadete açılmıştır.

• Bahçe Camii

2.2.4. Kilerli Mescit Minaresi

Günümüzde halk arasında "Sallanan Minare" olarak adlandırılan minarenin camisi 1959 yılında yıkılmıştır. Kitabesinin kayıp olan minarenin kenarında Hamidoğulları döneminde yaptırılan Şeyh Muhiddin Çeşmesi bulunmaktadır, bu da caminin dönemi hakkında bize bilgi vermektedir. Salih Efendi Mahallesi tarihte Hamidoğulları'nın soyundan gelen Dündar Bey'in ailesinin yaşadığı bir mahalle olarak bilinmektedir.[28] Bir uçurumun kenarında olan minare üzerine çıkıldığında istenirse içeriden sallanabilmektedir. Bu mimari yapısından dolayı halk arasında ismi "Sallanan Minare" olarak geçmektedir.

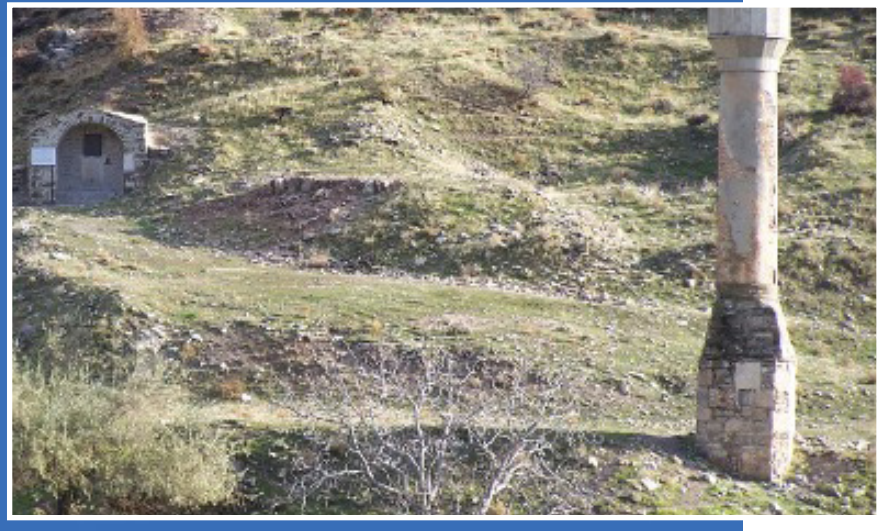

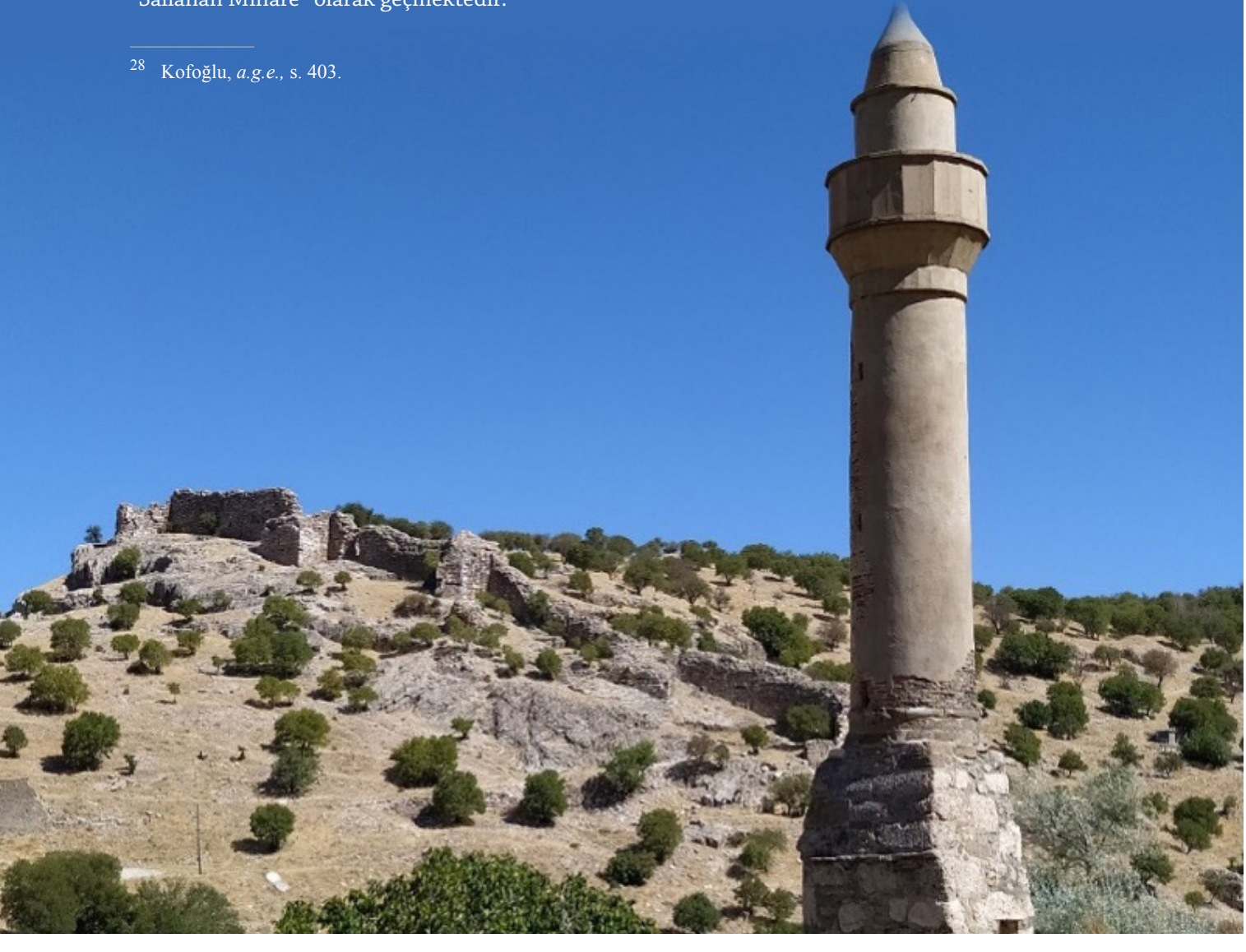

28 Kofoğlu, *a.g.e.*, s. 403.

2.3. Uluborlu'da Tarihi Hamamlar

2.3.1. Sultan Hamamı (Karabey Hamamı)

Türkiye Selçukluları dönemine ait bu hamam 1932 yılına kadar hizmet vermiştir. Yapıldığı günden günümüze kadar hiç tamir görmemiştir. Bu özelliğinden dolayı Anadolu'daki tek orijinal Selçuklu hamamı özelliği taşımaktadır. Hamamın bitişiğinde bulunan Büyük Çeşme üzerindeki kitabe aslında hamamın kitabesidir. Kitabe incelendiği zaman Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait olduğu görülmektedir. İki bölümden oluşan hamamın dış kısmında şadırvan, soğukluk, soyunma kabinleri, külhan ve odunluk bulunmaktadır. İç kısmında ise göbek taşı etrafında ikisi kapalı ikisi açık olmak üzere dört adet kurnası yer almaktadır. Bu kurnaların ikisinin üzerinde kubbe bulunmakta, diğer kurnalar ise göbek taşının karşısında ve genel kubbenin altında bulunuyordu.[29] Kara Bey Hamamı (Sultan Hamamı); Türkiye Selçuklu hamam mimarisinin Anadolu'daki sayılı örneklerinden birisidir.

• *Sultan Hamamı (Karabey Hamamı)*
H. 637-M.1240

2.3.2. Muhtesip Hamamı (Balta Bey Hamamı)

Uluborlu'da Türkiye Selçuklu dönemine ait ikinci Baltabey Hamamı (Muhtesip Hamamı)'dır. Uluborlu Muhtesip Mahallesinde bulunan bu eser Vakıf Defterlerinde Muhtesip Hamamı olarak kayıt altına alınmıştır. H. 575 (M 1180) yılında inşaa edilmiştir.[30] 1974 yılına kadar hizmet vermiş olan eserin özellikleri şöyledir. Dış kısmında bir adet şadırvan, soğukluk soyunma kabinleri, külhan ve odunluk bulunmakta idi. İç bölümünde ise üçü kapalı üçü açık üç kurna yer almaktaydı. Kitabesi bulunmamasına rağmen kitabe yeri bulunan, bu yapının kitabesinin muhtemelen yıkıntılar arasında kaybolmuş olması ihtimali yüksektir. Şu anda çoğu kısmı harap olan bu hamamın kalıntılarının altında bu kitabenin bulunması muhtemeldir.

• *Muhtesip Hamamı (Battal Bey Hamamı)*
H.575-M.1180

[29] Demirdal, *a.g.e.,* s.134; Nermin Şaman Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Isparta, 2008. s.113.

[30] Demirdal, *a.g.e.,* s.134;

2.3.3. Yeni Hamam (Hamam-ı Cedid)

Türklere has hamam kültürünün en güzel örneklerinden birisi de Vakıf Defterlerinde Hamam-ı Cedid olarak anılan, halk arasında Ev Hamamı olarak adlandırılan eserdir. Bir kısmı yıkılmış olan hamamın şu an kubbe ve kurnası sağlam vaziyettedir.

Bu saydığımız hamamlardan başka ilçede geçmişte Saraçbaşı Hamamı, Emrem Hamamı, Hoceki Hamamı, Çelebiler Hamamı olmak üzere dört tane daha hamam bulunmakta idi.[31] Bu hamamlarla ilgili kayıtlara Osmanlılar döneminde tamamen rastlanılmaktadır. Şehrin yapısı büyüklüğü göz önünde bulunduracak, aynı zamanda diğer hamamların bulundukları mahalleler değerlendirmeye tabi tutulacak olursa sözü edilen hamamların her bir mahalleye dağıtılması durumunda; bunlarında Selçuklu dönemi eserleri olduğu kanısına varılabilir.

[31] Demirdal, *a.g.e.,* s.136;

• *Hamam-ı Cedid (Ev Hamamı)*

2.4. Uluborlu'da Tarihi Su Kemerleri ve Köprüler

2.4.1. Cirimbolu Su Kemeri

Uluborlu şehrinin su ihtiyacını karşılamak amacıyla Kapıdağından getirilen suyun kale içerisine taşınması amacıyla inşaa edilmiş olan su kemeri. 1872 yılında devlet ve halk desteğiyle yeniden inşaa ettirilmiştir. Asıl adı "Cirimborgulu" su kemeri olan bu yapıya halk Cirimbolu Köprüsü adını vermiştir. Su kemerinin ebatları şu şekildedir. Uzunluğu 45 metre, yüksekliği 21 metre, eni 2,5 metredir.

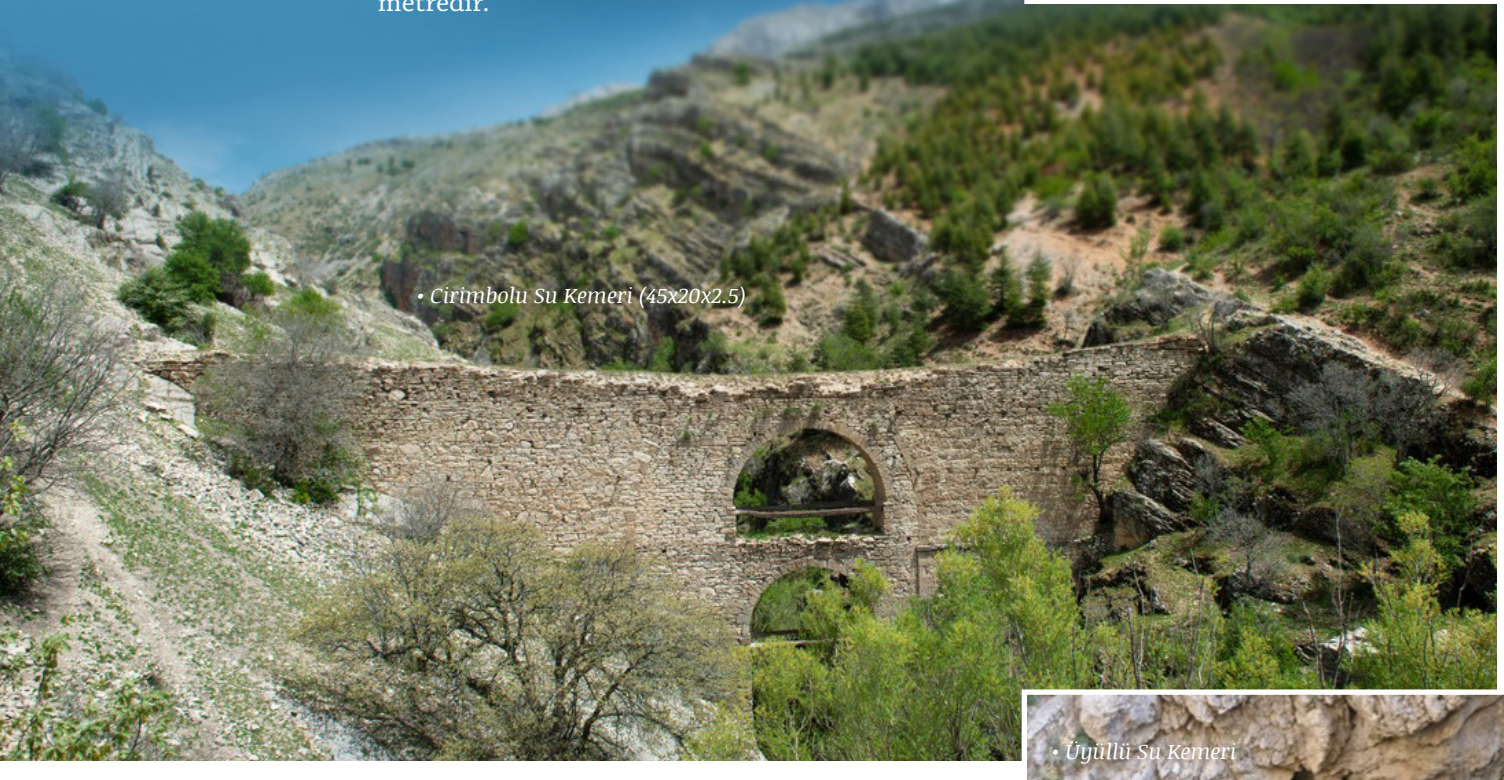

• *Cirimbolu Su Kemeri (45x20x2.5)*

• *Üyüllü Su Kemeri*

2.4.2. Üyüllü Su Kemeri

Şimdiki Uluborlu şehrinin su ihtiyacının karşılandığı Üyüllü pınarlarının bulunduğ alanda bulunan su kemerleri, halen kullanılmaktadır. Antik Apollonia kentinin de su ihtiyacını karşılayan bu kemerler Üyüllü bölgesinde yer almaktadır.

• Büyük Köprü

• Küçük Köprü

2.4.3. Büyük Ve Küçük Köprüler

Eski Uluborlu şehrinde Selçuklu ve Beylikler dönemine ait Şehir Çayı üzerinde iki adet köprü bulunmaktadır. Tek kemerli taş yapı olan bu köprüler günümüzde halen kullanılmaktadır.

2.5. Medreseler

2.5.1. Kargılı Lala Medresesi

Kargılılala Medresesi belli bir dönem I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eğitim aldığı bir medresedir, halk arasında bu yapıya Taş Medrese adı verilmektedir. Günümüzde halen kalıntıları mevcut olan restore edilebilecek nitelikte olan bu medrese Selçuklu medrese mimarisinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Dıştan dışa, 14.60x23.50 m ebadında olan medresenin kuzeyde kalan duvarları tamamen batı yönündeki duvarının kuzey yönü yıkık haldedir.[32] Sözü edilen medrese Osmanların son dönemlerine kadar kullanılmıştır.[33] Daha sonra 1965 yılına kadar ise mesken olarak değerlendirilmiştir. Uluborlu şehrinin yer değiştirdi 1970 li yıllarda insanlar tarafından ev olarak kullanılan bu medrese içerisinde bir de türbe bulunmaktadır.

• Kargılı (Borgululu) Lala Medresesi (Taş Medresi)

[32] Nermin Şaman Doğan, "Kapalı Avlulu Bir Medrese: Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medresesi", *Hacettepe* Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 10*, Ankara, 2009, s. 122; Nermin Şaman Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Isparta, 2008, s. 82.

[33] Behset Karaca, *a.g.e.,* 120.

2.6. Uluborlu'da Türbeler

2.6.1. Efindi Sultan Türbesi

Halk arasında kutsallığına inanılan ve Efendi Sultan türbesi adıyla anılan türbesinin camisine ait bilimsel kaynaklarda zikredilen bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe türbenin bulunduğu yerdeki caminin tamir kitabesidir. Bu kitabede caminin İlyas Bin Ferhad adlı bir ileri gelen tarafından H. 699 M.1299 senesinde tamir edildiğini göstermektedir. Türbe camii haziresinde bulunmaktadır.

2.6.2. Ahi Şemseddin Türbesi

Türkiye Selçukluları dönemine ait olan bu türbe, alanda yer alan daha sonradan yangın sonucu yok olan bir zaviye içerisinde yer alan türbenin duvarında H. 714 M. 1314 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Uluborlu'da birçok eserin tahrip olmasına hatta neredeyse şehrin yarıya yakınına yakın kısmının yanmasına sebep olan 1911 yılındaki yangında cami yanmış kurtulan türbenin bir kısmı yeniden yapılarak türbe kitabesi üzerine konulmuştur.[34] Günümüzde halk tarafından yedi kardeşler diye anılan bu türbenin içerisinde beş adet mezar bulunmaktadır. İki mezarın diğer mezarların içerisinde olduğu iddia edilmektedir.

[34] Said Demirdal, *a.g.e.*, s. 93.

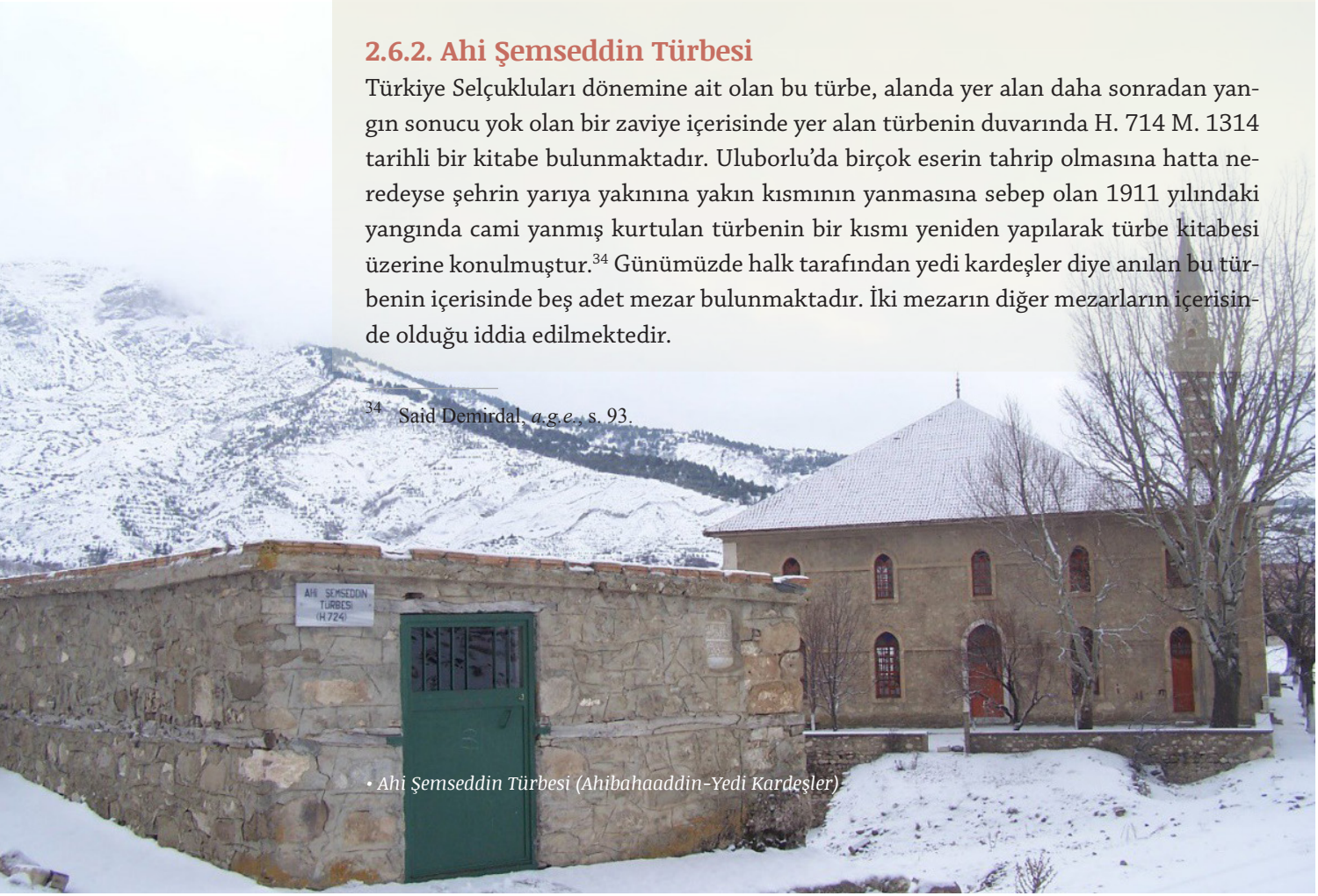

• *Ahi Şemseddin Türbesi (Ahibahaaddin-Yedi Kardeşler)*

2.6.3. Seyyid Hasan Türbesi

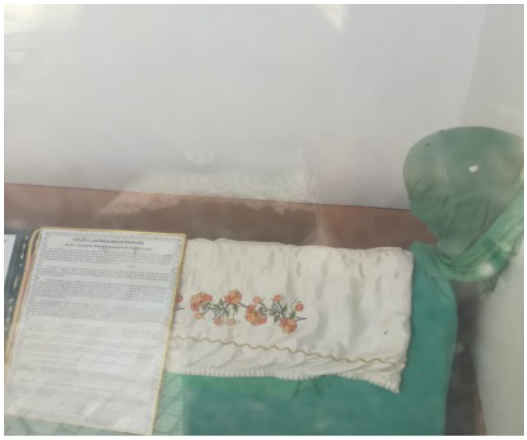

Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyid ve şeriflerin tespit edilmesi, soylarının kayıt altına alınması, onlarla ilgili tüm resmi işlemlerin yapılması için kurulmuş olan bir kurum olan Nakîbü'l-Eşrâf'lık kurumuna ait defter kayıtlarına göre, Uluborlu ilçesinde peygamber efendimizin soyundan gelen bir kişiye ait bir türbe bulunmaktadır. Alaaddin Cami binası içerisinde yer alan bu türbe Seyyid Abdülmelik'in oğlu Seyyid Ahmet'in kızı Şerife Turabşa'nın oğlu Şerif Şaban'ın oğlu"Şerif Hasan"a aittir.

2.6.4. Kurra Hafız Türbesi

2.6.5. Sultan Türbesi

2.7. Kervansaray

2.7.1. Borgulu Menzil Hanı

Askeri ve ticari yolların kavşak noktasında bulunan Uluborlu'nun girişinde Türkiye Selçuklu dönemine ait bir kervansaray bulunmaktadır. Zaman içerisinde yapının taşları sökülerek inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır. Buna rağmen kervansarayın büyük bir kısmı ayaktadır.

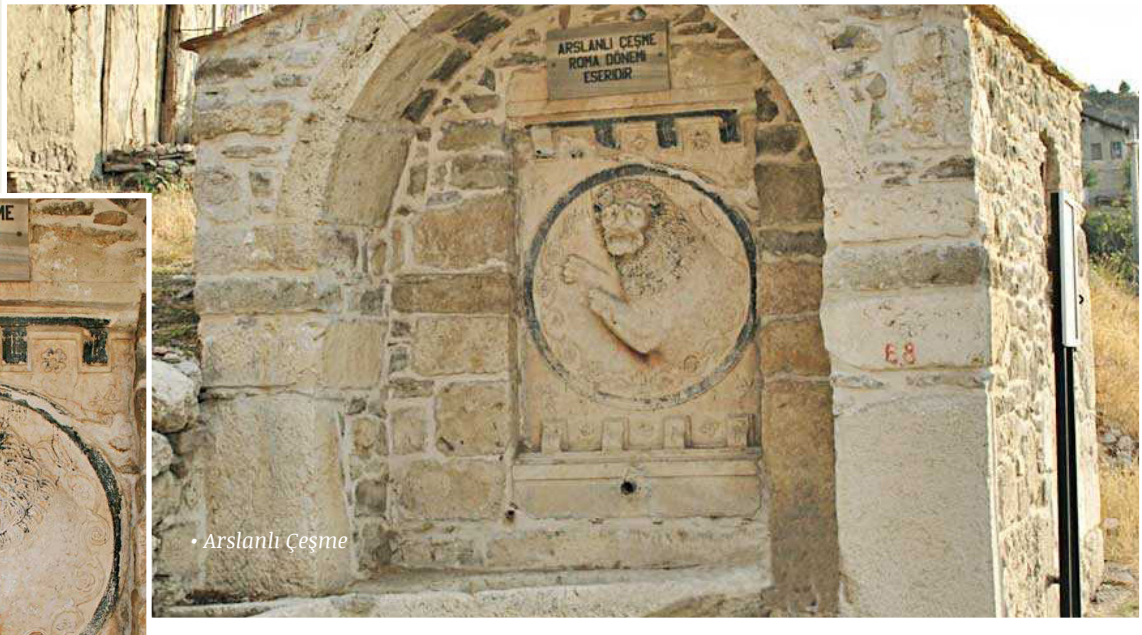

• *Arslanlı Çeşme*

2.8. Uluborlu'da Tarihi Çeşmeler

2.8.1. Arslanlı Çeşme

Şehir kalıntıları üzerinde günümüzde tespit edilebilen 16 adet çeşme yer almaktadır, bunların bir kısmı restore edilmiş olmasına rağmen bazılarının tescili ve restorasyon çalışması henüz yapılmamıştır. Sözü edilen çeşmelerin iki tanesinin kitabeleri günümüze ulaşmış, bir tanesinin üzerinde de aslan figürünün bulunduğu kabartma bir taş bulunmaktadır. Halk arasında Aslanlı Çeşme adı verilen bu eser Büyük Çeşme mahallesinde yer almaktadır. Roma dönemine ait olan bu eserin yapısı halen sağlam olarak günümüze gelmiştir ve halen kullanılmaktadır.

2.8.2. Büyük Çeşme

Türkiye Selçuklu dönemi eseri olarak üzerinde kitabesi bulunduğu için Büyük Çeşme adlı çeşmeyi tespit edebiliyoruz. Şu an aynı adla anılan mahallede bulunan bu yapı 2005 yılında Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. Üzerinde Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın ölümünden bir yıl sonra II Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait, H.636-M.1238 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Aslında bu kitabe çeşme tamiri esnasında sonradan konulmuş olma ihtimali vardır. Çünkü yazıların bulunduğu bir kısım sonradan delinerek su musluğu takılmıştır. Bu kitabe muhtemelen çeşme yakınında bulunan Sultan hamamına ait olma ihtimali büyüktür. Ayrıca Çeşme üzerinde celi sülüs olarak kaleme alınan inşa kitabesinden ayrı olarak, "es-sultâni" ibaresinin bulunduğu bir kitabe de yer almaktadır.

• Büyük Çeşme H.636-M.1238(II. Gıyaseddin Dönemi)

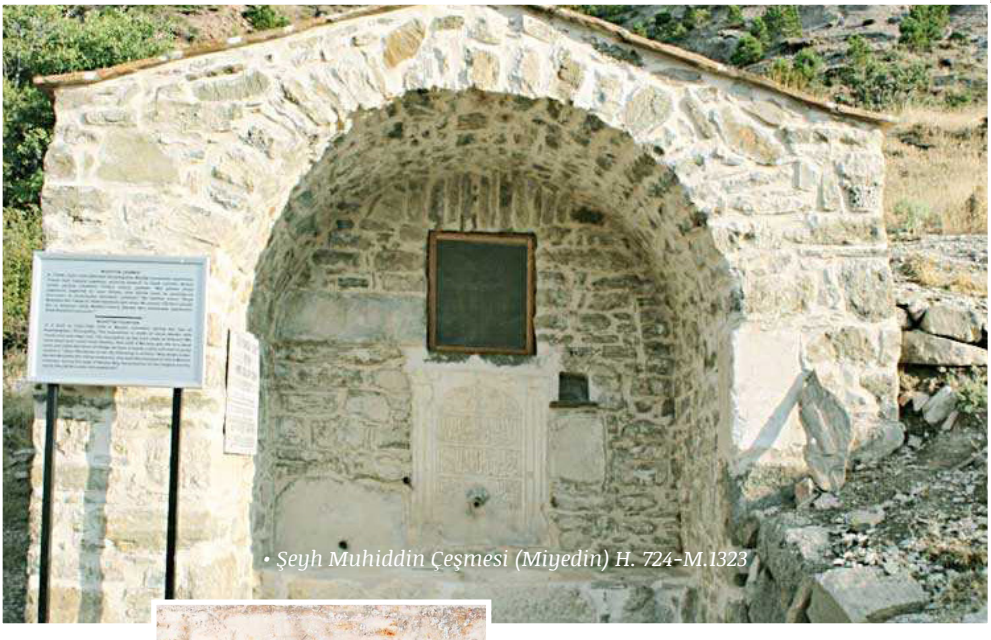

• Şeyh Muhiddin Çeşmesi (Miyedin) H. 724-M.1323

2.8.3. Şeyh Muhiddin Çeşmesi

Hamitoğulları dönemi tarihi açısından kitabesi önemli bir kaynak olan çeşme Şeyh Muhiddin Çeşmesi adıyla adlandırılmaktadır.[35] Çeşmenin adı halk arasında zamanla "Miyedin"e dönüşmüş ve bu şekilde anılmaktadır. Salih Efendi Mahallesinde bulunan bu eserin sülüs yazı tekniği ile kaleme alınan inşa kitabesi incelendiği zaman Hamitoğulları beyliğinin kurucusu Hamid Bey'in torunu Dündar Bey[36] adına H. 724-M. 1323 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. 2005 yılında restore edilen bu eser günümüzde sağlam olarak bulunmakta ancak kullanılmamaktadır. Su özelliği bölgedeki diğer sulardan farklı bir nitelik taşımaktadır. Halk tarafından çeşme suyun arife ve bayram günleri zemzem aktığına inanılır. Geleneksel Uluborlu yemeği olan Banak yemeğinin ve düğün yemekleri bu çeşmenin suyuyla hazırlanır. Ayrıcı kışlık olarak saklanılacak gıdalar bu çeşmenin suyu kullanılarak yapılır.

---

35 Ahmet Mahir Çadırcıoğlu, *Uluborlu*, Cemal Avni Matbaası, İstanbul 1950, s. 10; Nuri Katırcıoğlu, *Isparta*, Bereket Matbaası, Ankara, 1958, s.14.

36 Said Kofoğlu "Hamidoğulları", İ.A., c. XV, s. 472.

2.8.4. Eski Uluborlu Şehrinde Halen Ayakta Olan Diğer Tarihi Çeşmeler

Yukarıda isimlerini zikretmiş olduğumuz çeşmelerin dışında on üç adet daha çeşme bulunmaktadır. Bunların üzerlerinde kitabe bulunmaması ve devri anlatan kaynaklarda eserlerin dönemleri ile ilgili bilgilere rastlayamadığımızdan dolayı yapım tarihleri ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak şehrin büyüklüğü ve Selçuklu fethi döneminden beri önemi dikkate alınacak olursa ve mimari yapıları incelenecek olursa bu çeşmelerin Türkiye Selçukluları döneminden beri kullanılageldiği sonucuna ulaşabilir.

• Arapçık Çeşmesi (Burgulu'lu Baba Hasan Çeşmesi)

• Salman Çeşmesi

• Kafle Çeşmesi

• Oruçoğlu Çeşmesi

•Emren Çeşmesi

• Bahçe Camii Çeşmesi

• Bahçe Mahalle Çeşmesi

• Muhtesip Çeşmesi

• Cumhuriyet Çeşmesi

• Karamanoğlu Çeşmesi

Sadaka Taşı (İkiz Taş)

Türkiye Selçuklularından beri yaşatılan bir geleneğin uzantılarından olan sadaka taşlarından bir tanesi günümüze kadar ulaşmıştır. Sadaka taşları hayır yapmak isteyen insanların, yapacakları hayırları üzerine koydukları taşlardır. Bu taşlar üzerine ayni veya nakdi yardımlar konulur idi. Bu yardımları ihtiyacı olanlar oradan alırlardı, böylelikle hem ihtiyaç sahipleri ihtiyaçlarına ulaşırlar hem de yardım yapanlar yardımlarını ihtiyaç sahiplerini rencide etmeden hedeflerine ulaşırlardı. Bu taşların bir örneği de Uluborlu'da bulunmaktadır.

Uluborlu Tarihi Konakları

Geleneksel Türk Mimarisine Göre İnşa Edilmiş Uluborlu Evleri

Namazgâhlar

Türkiye Selçuklu şehir kültüründe, şehirde yaşayan esnaf ve sanatkâr kesim yaz geldiği zaman Bağ olarak adlandırmış oldukları bahçe içerisinde bulunan sayfiye evlerine göçerlerdi. Yazı burada geçiren insanlar kışlık ihtiyaçlarını buralarda hazırlarlardı. Bu bağlara Uluborlu'da "Borlu Bağları" adı verilirdi.

• Borlu Bağları

• Musella Namazgahı

• Kuyubaşı Namazğahı

Şehirlerde özellikle yaz aylarında sosyal hayatın geçtiği Borlu Bağlarında "Namazgâh" adıyla anılan yerler bulunmaktadır. İnsanların sosyal yaşantısı içerisinde önemli bir yeri olan namazgâhlara bu ad Cuma namazlarının burada kılındığı için verilmiştir. Ancak buralar konumunda idi. Uluborlu'da asker ve hacıların uğurlanma yerleri olarak namazgâhlar kullanılmıştır. Bunun yanında mahya adı verilen yağmur duaları, düğün ve cenaze yemekleri için kullanılan bu mevkilerde haftada bir gün ise pazar kurulmakta idi.

Uluborlu'da Musalla, Kuyubaşı, Şalgamlık, Musluk ve Namazgâh isimlerinde toplam beş adet namazgâh bulunmaktadır. Bunların en önemlisi eski kasabadaki Musalla adıyla anılanıdır. Musalla yıl içerisinde ihtiyaç duyulduğu zamanlarda namazgâh olarak kullanılmış ayrıca buranın kenarındaki sahada milli sporumuz olan yağlı pehlivan güreşleri asırlar boyunca yapıla gelmiştir. Günümüze kadar gelen iki tane namazgâh bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi halen namazgâh mahallesi adıyla anılan yerde ve Kuyubaşı adıyla anılan muhitteki namazgâhlardır.

Namazgâh Kavağı adıyla anılan mevkideki yapı Türkiye Selçuklularından zamanımıza kadar bazı değişikliklere uğrayarak da olsa ulaşmıştır. Etrafı yüksek duvarlarla çevrili bir yer olan bu namazgâhta ibadet amaçlı bir mihrap ve bir de minber bulunmakta ayrıca yolcuların su ve abdest ihtiyacını karşılamak için şadırvan yer almakta idi, ancak bu yapılar günümüze kadar ulaşmamıştır. Kuyubaşı Namazgâhı da diğer namazgâhlar gibi etrafı duvarlar çevrili yüksek bir yerde bulunmaktadır. Bu namazğahın bütün unsurları günümüze ulaşmıştır, bu haliyle Isparta sınırları içerisinde başka örneği bulunmamaktadır. Aynı yer üzerinde şu an kullanılmayan ancak sağlam bir de camii vardır. [37]

[37] Abdullah Bakır, "Türkün Hayat Felsefesinin Uluborlu'dan Bir Yansıması Namazgâh "*Dünden Bugüne Uluborlum Yıl 1, sy.2,* Uluborlu Belediyesi Kültür Yayını, Uluborlu, Mart 2007, s. 10.

Borlu Bağlarında kış hazırlığı olarak bazı geleneksel yemeklerin malzemeleri de hazırlanır idi. Bunların Uluborlu'nun tescilli yemeklerinden birisi olan Banak yemeğinin eti için yetiştirilen hayvanlar bağlarda özel olarak beslenirdi.

Borlu Bağlarında yaz aylarında kuzu kaburgaları güneşte kurutularak Pastırma adı verilen ve sıdırma adıyla kuzu kuyruk yağları kurutulmaktadır. Bu gıda hazırlama geleneği Uluborlu'da tarihi Türk kültürünün bir yansıması olarak karşımız çıkmaktadır.

• *Pastırma ve Sıdırma*

• *Banak*

Uluborlu Yağlı Pehlivan Güreşleri

İlçede her yıl geleneksel Türk Sporu olan yağlı pehlivan güreşle geleneksel olarak yapılmaktadır. Hatta güreş yapılmayan yıllarda doğal afetlerin, kıtlığın olacağına inanılmaktadır. Uluborlu'da güreşin tam olarak başlangıç tarihi bilinmemesine rağmen bilinen bir gerçek vardır, oda Müslüman Türklerin burayı fethinden önce yapılmış olduğudur. Güreş müsabakaları Uluborlu'da daha önce buraya gelip yerleşen, Kuman Kıpçak Türkleri tarafından karakucak olarak başlatılmış olma ihtimali yüksektir.

Uluborlu şehrinin tarih boyunca yer değiştirmesi sebebiyle güreş yapılan sahalarda yer değiştirmiştir. Güreş yerleri genellikle yamaç eteklerinde tabii stadyum niteliği taşıyan yerlerde bulunmaktadır. Geçmiş devirlerden günümüze kadar Uluborlu'da güreş yapılan sahalar halen daha belirlidir. Buralara örnek olarak Müsella, Kuyubaşı, Harımarası olarak adlandırılan yerlerle günümüzde güreş yapılan alanı verebiliriz.

Geleneksel olarak devam eden güreşler, tozkoparan, deste, küçük orta, büyük orta, baş altı ve baş olmak üzere altı kategoride yapılmaktadır. Güreşlerin sonunda pehlivanlara para ödülü, onun yanında üç yıl üst üste başpehlivan olan sporcuya altın kiraz ödülü verilmektedir.

• *Uluborlu Güreşleri*

Kaynakça

- ANNA KOMNENA, *Alexiad*, (çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Arundell, F.V.J., *Discoveries in Asia Minor* Vol. I, London, 1834.
- Bakır Abdullah, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayı,* Isparta 2014, s.71-96.
- Bakır, Abdullah, "The Strategic Importance Of Apollonia/Sozopolis City In Byzantyne Period", Research and Development on Social Sciences, Rasim Yilmaz,Mehmet Ali Icbay,Hasan Arslan, Editör, International Association of Social Science Research, Bialystok, 2017s. 93-101.
- Bakır, Abdullah. "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2013, s. 55-66.
- Baykara, Tuncer "Konya", *İ.A.*, c. XXVI, ss. 182-187.
- Baykara, Tuncer, *I Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, "Günlemeç Araştırmaları; Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler." *Ün Dergisi,* c.II. sy. 14, 1935.
- Demirdal, Said, *Bütünüyle Uluborlu Monografi*, Acar Matbaası, İstanbul, 1968.
- Doğan, Nermin Şaman, "Kapalı Avlulu Bir Medrese: Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medresesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 10, Ankara, 2009, s. 121-140.
- Doğan, Nermin Şaman, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Isparta, 2008.
- Duymaz, Şevki "Uluborlu Alaaddin Camii" *Vakıflar Dergisi sy*. 32, s. 65-86.
- HamIlton, W.J., Resarches in Asia Minor, Pontos and Armenia, London 1842.
- İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)* c. I, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1996.
- Karaca, Behset, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012.
- Karaca, Behset. *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları,* Gül Ofset Matbaa. Burdur, 2014.
- Kaya, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Keslk, Muharrem, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- Kodaman, Bayram, Babacan Hasan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, Süleyman Demirel Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Isparta 1998.
- Kofoğlu, Said, "Hamidoğulları", *İ.A., c. XV*, s. 471-476.

- Kofoğlu, Said, *Hamidoğulları Beyliği,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- NIketas Khonlates, *Historia,* (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- NIzamüddin, Şami, *Zafername*, (çev. Necati Lugal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- Özsait, Mehmet, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.
- Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1960.
- Salman, Hüseyin, "Timur ve Anadolu I,Timur'un Uluborlu ve Eğirdir'i Zaptı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sy*. 39, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 85-94.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Texler, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi c*. II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. Ankara, 2002.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Yazıcızâde, Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi],* Hazırlayan Abdullah Bakır, Çamlıca, İstanbul, 2017.
- http://www.uluborlu.gov.tr/default_b0.aspx?content=1004 (10.02.2021)

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Isparta

Türk Dönemi Isparta'da Anıtsal Mimarı

A. Şevki DUYMAZ

TÜRK DÖNEMİ ISPARTA'DA ANITSAL MİMARİ*

A. Şevki DUYMAZ**

GİRİŞ

XI. yüzyılda Türklerin Anadolu'yu fethi öncesi, Isparta ve çevresi yoğun olarak Bizans yerleşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. XII. yüzyıldan itibaren bölgeye Türklerin akınları söz konusudur[1]. 1176 Mirykefalon (Karamıkbeli) Savaşından sonra Anadolu'yu kesin olarak yurt edinen Türkler, kalıcı yerleşme siyasetinin doğal bir sonucu olarak bölgede baskılarını arttırırlar. Bölgede, Bizans'ın etkinliği kırılınca, Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan zamanında Isparta çevresi hâkimiyet altına alınır[2]. 1182'de I. Gıyaseddin Keyhüsrev bölgeye Melik olarak tayin edilir[3]. Isparta merkez ise, 1204–1206 yıllarında III. İzzeddin Kılıçarslan zamanında yönetim altına alınır [4].

1207 yılında Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Antalya'nın fethini gerçekleştirdikten sonra bölge yönetimini Mübarizeddin Ertokuş'a bırakır[5]. Bundan sonra Atabey Ertokuş'un Isparta ve çevresinde gerçekleştirdiği faaliyetleri, kentin tarihi açısından son derece önemlidir.

1243 Kösedağ Savaşı sonrası Moğol istilasının getirdiği olumsuz etkiler, Isparta ve çevresinde de kendini gösterir. Yönetimdeki otorite boşluğu yeni oluşumları beraberinde getirir ve ülkede kendi otoritesini kuran Beylikler Devri başlar. Moğol istilası sonrası ortaya çıkan otorite boşluğu nedeniyle, Isparta ve çevresinde yer alan Türkmen beyliklerinden olan Hamidoğulları Beyliği, bölge hâkimiyetini ele alır[6]. Ancak, Isparta merkezinin bu beylik tarafından alınmasının kesin tarihi bilinmemektedir[7].

Hamidoğulları Beyi Feleküddin Dündar Bey döneminde; önce Uluborlu, arkasından da Eğirdir beylik merkezi yapılmıştır[8]. Beylik; kısa sürede, Burdur-Gölhisar, Korkuteli ve Antalya'ya kadar sınırlarını genişletir. Bundan sonra, beylik iki koldan ilerlemeye başlar. Dündar Bey, Eğirdir ve çevresinde Hamidoğulları, kardeşi Yunus ise Antalya ve çevresinde Tekelioğulları Beyliği yöneti-

* Bu çalışma, A. Şevki Duymaz " Isparta ve Çevresinde Yer Alan Türk Dönemi Mimari Eserler" Geçmişten Günümüze Isparta, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.203-226'dan yeniden düzenlenerek hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi abdullahsevki.duymaz@asbu.edu.tr

1 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1993, s.171.

2 İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi,* (Çev. M. Nuri Gençosman-F. Nafiz Uzluk), Ankara, 1941, s.39.

3 Turan, *a.g.e.,* s.237.

4 Turan, *a.g.e.,* s.265-266.

5 Turan, *a.g.e.*, s.284.

6 Süleyman Sami Böcüzade, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi, (Çev: Suat Seren),* İstanbul 1983, s.18-29, Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği,* Ankara 2006, s.95-142.

7 Feridun Emecen, "Isparta", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi/19,* İstanbul 1999, s.195.

8 Kofoğlu, *a.g.e.,* s.143-197, Sait Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu,* Acar Matbaası, İstanbul 1968, s.46.

mini ele alır[9]. Bundan sonra, Hamidoğulları Beyliği ile Konya ve çevresinde yer alan Karamanoğulları Beyliği arasında, toprak konusunda mücadeleler başlar.

XIV. yüzyıl başlarında güçlenen Hamidoğulları, Anadolu'da mevcut birçok Beyliğe göre daha etkin bir durumda yer alır. 1314 yılında Anadolu'ya gelen İlhanlı valisi Emir Çoban, Anadolu Beyliklerine İlhanlı egemenliğini kabul ettirmek ister. Bu doğrultuda, bağlılığını bildiren beylerden biri de Dündar Bey'dir. 1324 yılında bölge valisi olan Temürtaş (Demirtaş), beyliğin üzerine doğru harekete geçince Dündar Bey Antalya'ya gider ve yakalanarak öldürülür[10]. Bölgeyi yönetimi altına alan Temürtaş, Antalya'nın yönetimini de Dündar Bey'in yeğeni Mahmud Bey'e bırakır. 1327'de vali Temürtaş'ın, İlhanlı yönetimiyle ilişkileri bozulup Memlükler'e sığınmasıyla, bölgenin idaresi tekrar Hızır Bey'in idaresinde Hamidoğulları'na geçer[11].

1328 yılında Hızır Beyin ölümü sonrası Beylik; yoğun bir siyasi arena içerisinde Necmeddin İshak Bey[12], Muzaffereddin Mustafa Bey[13], Hüsameddin İlyas Bey[14], Kemaleddin Hüseyin Beyler tarafından yönetilmişlerdir[15].

Hüseyin Bey; Karamanoğulları'nın beylik üzerindeki tehdidini kaldırmak için Osmanlı Devleti'nden yardım ister. Bu yardım karşılığında da; Yalvaç, Şarkîkaraağaç, Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir yörelerini Osmanlılara satar [16]. Aynı zamanda, Kosova Savaşı'nda Osmanlılara yardım amacıyla bir askeri destekte göndermiştir. 1390 yılında Karamanoğulları'nın üzerine yürüyen Yıldırım Bayezid'in, bu toprakları bütünüyle alması, Isparta ve çevresinin de kesin bir şekilde Osmanlı yönetimine girmesini sağlamıştır. 1391'de de Kemaleddin Hüseyin Bey'in ölmesiyle Hamidoğulları Beyliği sona ermiştir [17].

1402 Ankara Savaşı sonrası Anadolu'da yaşanan Fetret Devrinde Beyliklerin yeniden canlanmasıyla, bölge tekrar Karamanoğulları Beyliği'nin yönetimine girer. 1415 Çelebi Mehmed döneminde ise Isparta yöresi yeniden Osmanlılara bağlanır. Ancak, daha sonra kısa bir süre tekrar yönetim Karamanoğulları'nın eline geçmiştir. Bu dönemden sonra, özellikle II. Murad devrinde bölge, Karamanlı-Osmanlı çekişmesi içerisinde yer alır. Sultan II. Murad; aradaki sorunların giderilmesi ve önceden alınan toprakların geri verilmesiyle Karamanoğlu İbrahim Bey'e, beyliğin başında kalması için izin verir. Bu gelişmelerden sonra, XVI. yüzyıl başlarına değin Isparta ve yöresinde önemli bir siyasal değişim olmaz[18].

XVI. yüzyıldaki Şahkulu Ayaklanması, Suhte Ayaklanması ve XVII. yüzyıldaki Haydaroğlu ayaklanması gibi siyasi olayların Isparta ve çevresinde yarattığı olumsuz etkiler, kentin gelişimini de engellemiştir. Kentin gelişimini etkileyen diğer olaylar da; deprem, sel baskını ve yangınlar olarak karşımıza çıkar. 1780 yılında, kentte yaşanan sel felaketi sonrası zarar gören mahallelerin imarına çalışılıp Dere Mahallesine bir kanal yapılır. 1814 yılında gerçekleşen bir yangınla çarşı yanar, bedesten ise ayakta kalır [19]. 1875 Dinar, 1899 Isparta ve 1914 Burdur-Isparta depremleri de önemli doğal afetlerdir. Özellikle 1914 depreminde, Isparta'da 3.700 binanın tamamen yıkıldığı, ayakta kalanların ise oturulacak durumda olmadığı tespit edilmiştir. Bu arada şehir merkezinde çıkan yangında, Pamuk Hanı, Kundakçıoğlu Hanı, 15 dükkân ve iki ev yanarak kül olmuştur[20] .

9 Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı,* Isparta 2002, s.39-40.

10 Emecen*, a.g.m.,* s.195.

11 Kofoğlu, *a.g.e.,*s.197-210, Isparta Valiliği*, Isparta 2003,* Ankara, s.65.

12 Kofoğlu, *a.g.e.,* s.210-221.

13 Kofoğlu, *a.g.e*., s.221-229.

14 Kofoğlu, *a.g.e.,*257-277.

15 Kofoğlu, *a.g.e*., 257-277, Nermin Şaman, *Isparta ve Çevresindeki Selçuklu Beylikler Dönemi Yapıları* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s.30-32.

16 Emecen*, a.g.m*., s.195.

17 Kofoğlu*, a.g.e.,* s.257-286, Emecen, *a.g.m*., s.196.

18 Kofoğlu*, a.g.e.,* s.293-297, Isparta Valiliği*, Isparta 2003*, s. 64-65.

19 Emecen, *a.g.m*., s.196.

20 Böcüzade*, a.g.e*., s.309-312.

I. Dünya Savaşı sonrasında Isparta, Anadolu'nun işgali karşısında başlatılan Milli Mücadele çalışmalarında yerini almıştır. Özellikle İzmir'in işgali sonrası; Isparta'da Milli Mücadelenin önde gelen isimlerinden, Hafız İbrahim'in (Demiralay) bu işgal karşısında "İzmir'in işgali meselesini İstanbul Hükümeti'nin siyaset masası değil, ancak Türk'ün kendi kuvvet ve silahı halledecektir" sözleriyle halkı silahlı mücadeleye çağırması, mücadele ruhunun burada ne kadar yoğun olduğunun bir göstergesidir[21]. Isparta, Demiralay gibi birçok şahsiyet sayesinde kentte milli mücadele ruhu içerisinde konuşmalar, mitingler ve toplantılar düzenlenen bir kent olarak yeni kurulacak devletin sağlam bir harcı konumuna gelmiştir [22].

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkede gerçekleşen hızlı gelişmelerden payını alan ve bir önceki dönemin yaralarını sarıp hızlı bir büyüme içerisine giren Isparta, günümüzde Göller Bölgesinin en önemli kentlerinden biri olmuştur.

---

21 Bayram Kodaman-Hasan Babacan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı,* Isparta 1998.

22 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.66-67.

I- ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ

1) Kaleler

Eğirdir Kalesi

Eğirdir Gölüne uzanan yarımada üzerinde yer alan kale, kente hâkim bir konumdadır. Kalenin burada inşa edilmesinin en önemli nedeni, kentin yüksek bir dağ eteğinin yanında ve gölün kenarında kurulmuş olmasıdır.

Kale, iç ve dış kaleden oluşup ilk inşasının Lidyalılar'a kadar gittiği ifade edilmektedir. İnşa özelliklerine bakıldığında, ilk dönemlerinin Roma ve Bizans'a ait olduğu söylenebilir. I. Alaaddin Keykubat döneminde büyük bir onarımla yeniden inşa edildiği söylenen iç kale, Timur istilasıyla zarara uğrayıp Hamidoğulları ve Osmanlı dönemlerinde de onarım görmüştür. Kaynaklarda H.707/M.1307 yılı Hamidoğulları dönemi onarımına ait kitabe varlığından söz edilse de, günümüzde mevcut değildir. Yapı, XV.-XVI. yüzyılda sancakta yer alan tek müstahkem kale niteliğindedir.

Günümüzde kalede yer alan birimlerin çoğu Bizans dönemine aittir. Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen kalenin bulunduğu alan üzerinde evlerin varlığı söz konusudur. Tuğla ve kesme taş malzemeden, kesme taş dolgu duvar tekniğiyle inşa edilmiştir[23] (Foto 1).

[23] Süleyman Şükrü Karçınzade, *Seyahatü'l Kübra Büyük Seyahat,* (Çev. Salih Şapçı), Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005, s.59-60, Metin Tuncel, "Eğridir", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi/10,* İstanbul 1994, s.494–495, Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati,* (Çev. Dârâ Çolakoğlu), İstanbul 1998,s.178-179, 182- 183, Isparta Valiliği, *Isparta 2003,* s.186, Z. Kenan Bilici, "Eğirdir Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler-I", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152452 (Erişim Tarihi:19.05.2021).

• Foto1: Eğirdir Kalesi (2008)

Foto 2:Uluborlu Kalesi

Uluborlu Kalesi:

M.Ö. IV. yüzyılda inşa edildiği bilinen kale, etrafı kayalıklardan oluşan Kapıdağı eteğinde yer alıp; Bizans döneminde; Roma Dönemine ait malzemeler kullanılarak yeniden inşası ifade edilmektedir. Anadolu Selçukluların Uluborlu'yu fethinden sonra ve Hamidoğulları Beyliği zamanında tekrar tamir edilmiştir. Üç ana burcun bulunduğu kale, kuzey-güney doğrultusunda yer almaktadır. Dışa taşkın, anıtsal bir girişi yer almaktadır[24] (Foto 2).

2) Dini Yapılar

A) Camiler:

Küçük Gökçeli Kırık Minare Camii

Isparta-Eğirdir karayolu üzerinde yer alan yapının, günümüze ulaşabilen özgün durumu mevcut değildir. Yapının en önemli öğesi minaresidir. Minare kaidesi; düzgün kesme taştan, silindirik gövde ise kırmızı tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu Dönemi minarelerinin yapım özelliklerine bakılarak; minarenin, XIII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1402 yılında Timur istilasında, minare tahrip edilmiş olup, 1903 yılında da Mutasarrıf Hüsnü Bey tarafından minarenin eksik kısmının tamamlandığı ifade edilir[25]

Foto 3:Küçük Gökçeli Kırık Minare Camii (2008)

24 Demirdal, *a.g.e.*, s.102-106, Selçuk Demirgil, *Isparta Vilayeti,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul, 1970-1971. s.60, Abdullah Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı: 30, s.56-59.

25 Böcüzade, *a.g.e.,* s.95, Demirgil, *a.g.t*, s.39, Mahmut Kıyıcı, Çevre Tarihi İçinde Atabey ve İz Bırakanlar, Ankara 1995,s.42, İbrahim Yıldırım, *Anadolu Selçukluları, Hamitoğulları ve Osmanlı Dönemi Isparta Camileri,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s.21-23, Isparta Valiliği, *Isparta 2003,* s.194.

Şarkîkaraağaç Ulu Camii (Sultan Fatih Camii-Cami-i Kebir)

Yapı, Ömer bin Ali tarafından H.680/M.1281–82 yılında inşa ettirilmiştir. Yapının zamanla yıpranmasından dolayı, Fatih döneminde H.860/M.1455–56 yılında onarım görmüştür. Özgünlüğünü yitiren yapı; günümüze kadar birçok onarım görmüş olup, halen kullanılmaktadır[26] (Foto 4).

• *Foto 4: Şarkikaraağaç Sultan Fatih Camii*

• *Foto 5: Alâeddin Camii (Ulu Camii) ve Eski Yerleşim, 1930'lu yıllar (Doğan Demirci Arşivi)*

• *Foto 6: Uluborlu Alâeddin Camii (2008)*

Uluborlu Alâeddin Camii (Ulu Camii)

Eski Uluborlu yerleşmesinde bulunan yapı; Sultan Alâeddin Keykubat dönemi H. 629/M.1231 yılında, II. Kılıç Arslan'ın torunu ve Tuğrul Şah'ın kızı tarafından inşa ettirilmiştir. H.680/M.1281 yılında da, Bedrettin Ömer bin Emirülhaç tarafından tamir edilmiştir. 1652 yılında, Vahap Kadı isminde bir eşraf tarafından tekrar onarım görmüştür. 1909 yılında çıkan bir yangın sonrası kullanılamaz hale gelince, 1927–29 yılında yeniden onarım görmüştür. 1932 yılında Hacı Nuri Altıntabak tarafından yapılmış kitabede, caminin H.629/M.1231 yılında Alâeddin Keykubat döneminde inşa edildiği yazılıdır. Caminin, doğu-batı ve kuzey yönünde üç girişi yer alıp; tuğla malzemeden, tek şerefeli bir minaresi bulunur[27] (Foto 5-6).

26 Böcüzade, *a.g.e.,* s.100, Şaman, *a.g.t.,* s.27, Zafer Onar, *Şarkî karaağaç,* 4 Eylül Matbaası, Ankara, s.11,16.

27 Böcüzade, *a.g.e.,* s.96, Demirdal, *a.g.e.,* s.86-88, Demirgil, *a.g.t.*, s.27, Ünal Erdinç, *Isparta ve İlçelerinde Bulunan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Yapıtlarının Kitabeleri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversi tesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, İzmir 1999, s.105-107, 112-113,154-156, Şev ki Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", *Vakıflar Dergisi*, S.32, Ankara 2009, s.65-90.

• Foto 7: Yalvaç Devlethan Camii (2008)

Yalvaç Devlethan Camii

Yapının inşa tarihi ve mimarı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bunun yanı sıra caminin, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'un oğlu Devlet adına ya da Anadolu Selçuklu hükümdarlarından birinin kız kardeşi olan Devlet Hatun tarafından yaptırıldığı varsayımları mevcuttur. Yalvaç kent merkezinde yer alan yapı, yoğun bir devşirme malzeme kullanımıyla inşa edilmiştir. İnşa özelliklerine bakıldığında, Beylikler Devri cephe özelliklerinin hâkim olduğu görülür. Enine atılmış üç sütun dizisi ile dört sahına ayrılmış iç mekânın üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Yapıda yer alan tek minare, kuzeydoğu köşesinde bulunur. Çeşitli dönemlerde onarım gören yapı, halen cami olarak kullanılmaktadır[28] (Foto 7).

b) Türbeler:

Atabey Ertokuş Türbesi

Yapı; Anadolu Selçukluların Antalya'yı fethinden sonra buraya görevlendirilen Mübarizeddin Ertokuş tarafından, 1224 yılında yaptırılan medresenin batısında yer almaktadır. Türbenin girişi, iç mekânın batı kısmında yer alan ana eyvanın bulunduğu yerden sağlanır. Poligonal tipte yer alan türbe, tuğla ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Türbenin içerisinde taş malzemeden sandukası yer alır. Sandukanın kaide kısmı mavi çinilerle bezenmiş olup, çinilerin bir kısmı kaybolmuştur. Türbenin, bağlı bulunduğu medrese inşasından hemen sonra yapıldığı ifade edilmektedir[29] (Foto 8).

[28] Böcüzade, *a.g.e.*, s.98-99, İbrahimYıldırım, *Anadolu Selçukluları, Hamitoğulları ve Osmanlı Dönemi Isparta Camileri,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s.35-38, Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.197.

[29] Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I Selçuklu Dönemi,* Ankara 1986, s.131, Şaman, *a.g.t.,* s.55,57,267-270, Kıyıcı, *a.g.e.,* s.37.

• Foto 8: Atabey Ertokuş Türbesi

3) Sivil Yapılar

A) Eğitim Yapıları:

Atabey Ertokuş Medresesi

Yapı; I. Alâeddin Keykubad dönemi yöneticilerinden, Mübarizeddin Ertokuş tarafından H.621/M.1224 yılında inşa ettirilmiştir. Kapalı Avlulu, Tek Eyvanlı medreseler gurubuna giren yapı; türbe ve medreseden oluşmaktadır. Doğu kısımda yer alan taçkapısı, sade bir şekilde bezenmiş olup inşa kitabesi de burada bulunur. İç mekânda yer alan dershane hücrelerinin üzeri kubbelidir. İç avluda yer alan havuz ve üstünde bulunan ortası açık kubbe tasarımı, Orta Asya Türk mimarisi geleneğinin bir yansımasıdır. Yapı; kesme taş, moloz taş, tuğla ve devşirme malzemeden inşa edilmiştir. Devşirme malzemenin büyük çoğunluğu, bölgedeki Agrai (Atabey) ve Seleukeia Sidera (Bayat) harabelerinden getirilmiştir. İç mekânda yer alan mihrap, Anadolu Selçuklu döneminin ender örneklerindendir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1993 yılında ciddi bir onarım gören yapı; süsleme özelliklerinin sade olması dışında, dönemin medrese mimarisinin özgün anlayışını yansıtması açısından son derece önemlidir[30] (Foto 9-10).

[30] Böcüzade, *a.g.e.*, s.91-94, Tahir Erdem, "Isparta'da Selçuklu Eserleri: Atabey Medresesi", Ün Dergisi,1, Isparta 1934a, s.44–48, Turan *a.g.e.,* s.417, Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu Ve Beylikler Devri, I-II,* İstanbul 1970-1972, s.42-47, Şaman*, a.g.t.,* s.43-71, 256-266, Kıyıcı, *a.g.e.*, s.33-37, Erdinç, *a.g.t.,* s.59-60, Ali Osman Uysal, "Ertokuş Medresesi Kazısında Ele Geçen Buluntular", *Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu II, 16–17 Mayıs 1998,* Isparta 2001, s.91–95, Kofoğlu, *a.g.e.*, s.340, Aynur Durukan, "Ertokuş Külliyesi", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi/11,* İstanbul 1995, s. 313-314, Nermin Şaman Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0009600&lng=1.

• Foto 9: Atabey Ertokuş Medresesi

• Foto 10: Atabey Ertokuş Medresesi, Kitabe

Isparta Sadiye Medresesi

Yapı, Isparta merkezde yer alan medreselerin en eskisi olarak bilinmektedir. Çelebiler mahallesinde yer alan yapı, H.678/M.1280 yılında Süleyman oğlu Seyit Süleyman tarafından kâgir bir şekilde inşa ettirilmiştir. Yapının bulunduğu yerde, daha önce yer alan bir kilisenin depremle yıkılması sonrası bu kilisenin malzemeleriyle Buk'a olarak inşa edildiği söylenir[31].

Ayrıca, Anadolu Selçuklu Dönemine tarihlendirilen ve günümüzde mevcut olmayan, Uluborlu Alâeddin Camii Medresesi (1229) ve Kılıç Aslan Medresesi (1256–1262) örnek gösterilebilir[32].

b) Ticaret Yapıları

Gelendost Ertokuş Hanı (Kudret Hanı)

Eğirdir-Konya karayolu üzerinde, Eğirdir gölünün doğu kısmında, Gelendost-Yeşilköy mevkiinde yer alan Han; açık ve kapalı bölümden oluşan Anadolu Selçuklu Hanlarının mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Büyük kısmı yıkılmış portalden içeriye girildiğinde, simetrik olarak iç avluya açılan tonoz örtülü mekân yer almakta ve iki tarafında revaklar ile avlu uzanmaktadır. Üzeri kapalı olan bölüm, daha dar olarak yapılmıştır. Bu bölüm portalinin basık kemerli kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre, 1223 yılında Mübarizeddin Ertokuş tarafından inşa ettirilmiştir[33] (Foto 11-12).

---

31 Böcüzade, *a.g.e.,*s.85-86, Kofoğlu, *a.g.e.*, s.339-340.

32 Böcüzade, *a.g.e.*, s.97.

33 Turan, *a.g.e.,* s.424, Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts.I-II,* Berlin 1961, s.51-54, Şaman, *a.g.t.,* s.187-197, Kıyıcı, *a.g.e.,* s.38-40, Doğan Demirci, "Mübarizeddin Ertokuş Kervansarayı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları,* Ankara 2007, s.122–139, Erdinç, *a.g.t.,* s.99-100, Doğan Demirci, *Ertokuş Kervansarayı*, S.D.Ü. KİMER, Konya, 2018.

• *Foto 11: Gelendost Ertokuş-Kudret Hanı, Nisan-1907*

• *Foto 12: Gelendost Ertokuş Han*

Eğirdir Hanı (Keyhüsrev-Pınar Pazarı Han)

Eğirdir-Konya Karayolu üzerinde, Kemik Hastanesinden sonra Yeni mahalle mevkii göl kıyısında, yolun kenarında yer alan yapı; açık avlulu, kapalı tipteki Sultanhanı özelliği taşır. Her iki bölümün izlerini görebildiğimiz handan, günümüze sadece moloz taş örgünün gelebildiği beden duvarları kalmıştır.

Han; Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, H.635/M.1237–38 yılında inşa ettirilmiştir. 1993 yılında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan geometrik bezeli mimari parçanın; Dündarbey Medresesinin portalinde yer alan mihrabiyenin bezeme bordüründeki kırık yere tam oturması ve kompozisyonu tamamlaması nedeniyle, 1301 yılında inşa edilen Dündar Bey Medresenin inşa malzemelerinin bu handan sökülerek getirildiğini ortaya koymuştur. Yapıyla ilgili devam edecek bilimsel çalışmalar sonrası ortaya çıkacak veriler, hanın dönem içerisindeki yeri ve bölge tarihinin aydınlatılması açısından son derece önemli olacaktır[34] (Foto 13).

34 Erdmann, *a.g.e.,* s.125-126, Şaman, *a.g.t.,* s.209, A. Şevki Duymaz, "Eğirdir, II. Gıyasüd-din Keyhüsrev (Pınarpazarı) Han'ının Tarihlendirilme ve Tespiti Üzerine Bir Araştırma", *Tarihi Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 31 Ağustos–1 Eylül 2001,* Eğirdir 2001, s.281–287, Rüstem Bozer, "Eğirdir Han", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları,* Ankara 2007, s.236–253.

• *Foto 13: Eğirdir Keyhüsrev-Pınar Pazarı Hanı (2000)*

Pınarbaşı Han

Uluborlu- Senirkent yolu üzerinde yer alan yapı, Eski Han olarak da anılmakta ve kitabesi bulunmamaktadır. Mimari biçimlenişi ve kaynaklarda bahsediliş şekli nedeniyle XIII. yüzyıl başlarına veya Mübarizeddin Ertokuş tarafından yaptırıldığı varsayılarak 1220'li yıllara tarihlendirilmektedir. Yapı, açık ve kapalı bölümden oluşan karma tipte handır. Büyük ölçüde yıkılmış olan yapının, günümüzde yalnızca duvar kalıntıları izlenebilmektedir[35].

c) Köprüler

Gelendost Afşar Köprüsü

Gelendost ilçesi Afşar köyünde yer alan köprünün, Anadolu Selçuklular dönemine ait ve halen kullanıldığı ifade edilmektedir (Foto 14).

• *Foto 14: Gelendost Afşar Köprüsü (2004)*

Sütçüler Çandır Köprüsü

Sütçüler ilçesi, Çandır köyü, Köprübaşı mevkiinde bulunan köprü; Anadolu Selçuklular Döneminde inşa edildiği bilinip 65m. uzunluğunda 5m. genişliğinde yer alıp kemerli bir köprü olduğu ifade edilmektedir. Günümüzde, Karacaören Baraj sularının altında kalmıştır[36] .

d) Hamamlar:

Uluborlu Balta Bey Hamamı

Eski yerleşim merkezinin güneyinde yer alan yapının kitabesi mevcut olmadığından, yapım tarihi ve banisi hakkında yeterince bilgi yoktur. Araştırmacılara göre, Anadolu Selçukluların Uluborlu'yu fethi esnasında büyük yararlılık gösteren Balta Bey isimli biri tarafından, H.575/M.1179–80 yılında inşa ettirilmiştir. Yapı; dikdörtgen planlı bir şema içerisinde soyunmalık, ılıklık, temizlik, sıcaklık, halvet ve su deposu kısımlarından oluşmaktadır. Örtü sistemi ise, tonoz ve kubbedir. İnşa malzemesi; moloz taş, kesme taş ve tuğladır[37].

---

35 Erdmann, *a.g.e.,* s.55, Şaman, *a.g.t.*, s.211-216, Muhammet Görür, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları,* Ankara 2007, s.518.

36 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.187.

37 Demirdal, *a.g.e.,* s.134, Şaman, *a.g.t.,* s.110-117.

• Foto 15: Uluborlu Karabey Hamamı (2008)

Uluborlu Karabey Hamamı

Yapı; eski yerleşim bölgesinde sur dışındaki Büyük Çeşme mahallesinin kuzeyinde bulunur. Yapıyla ilgili kitabe ve vakfiye kaydı yoktur. Araştırmacılar; yapıyı, H.637/M.1240 yıllarına tarihlendirilip Selçuklu komutanlarından Karabey tarafından inşa ettirildiği ifade edilir. Günümüzde mevcut olan hamam, özgünlüğünü yitirmiştir. Dikdörtgen plan şemasında; soyunmalık, ılıklık, halvet ve su deposundan oluşmaktadır. Moloz taş, kesme taş ve tuğla malzeme kullanımı görülmektedir (Foto 15).

Ayrıca, Uluborlu eski yerleşiminde, günümüzde mevcut olmayan ancak kayıtlarda medrese civarında yer aldığı belirtilen Emrem Mahallesi Hamamı'da Anadolu Selçuklu Dönemine tarihlendirilir[38].

38 Demirdal, *a.g.e.,* s.134, Şaman, *a.g.t.,* s.118-124.

Büyük Gökçeli Hamamı

Isparta merkeze bağlı, Büyük Gökçeli kasabasında yer almaktadır. Eski Hamam olarak da adlandırılan yapıya ait kitabe ve vakfiye yoktur. Varsayımlara göre araştırmacılar yapıyı, mimari oluşumuna ve yöre tarihine bakarak Anadolu Selçuklu dönemine tarihlendirmektedirler. Özgün niteliğini kaybetmiş olan hamam, dikdörtgen plan şemasında; soyunmalık, ılıklık, temizlik, sıcaklık, halvet, su deposu ve odunluk bölümlerinden oluşur. Örtü sisteminde tonoz, kubbe ve düz tavan yer alır. Moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanımı vardır[39].

Yalvaç Eski Hamam

Yalvaç ilçesi, Kaş Mahallesinde yer alan yapı; Selçuklu Hamamı olarak da anılır. Yapıyla ilgili birinci el kaynak yoktur. Araştırmacılar, yapının örtü sisteminde kullanılan tuğla boyutlarına bakarak yapıyı, Anadolu Selçuklu sonrası XIV. yüzyıla tarihlendirirler. Doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen şemada yer alıp; soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, halvet, su deposu, odunluk ve tuvalet birimlerinden meydana gelir. Örtü sistemi; sivri tonoz, kubbe ve düz tavandır. Moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanımı vardır. Hamam; özgün niteliğini kaybetmiş olup, günümüzde Osmanlı Dönemi klasik Türk hamamları tarzında yer almaktadır[40].

39 Böcüzade, *a.g.e.*, s41, Şaman, *a.g.t.,* s.142-143.

40 Şaman, *a.g.t.*, s.15-157, Ayşe Betül Gökarslan, *Geleneksel Isparta Hamamları Ve Tarihi Eğirdir Yeşil Ada Hamamı'nın Koruma Ve Restorasyon Kapsamında İncelenmesi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Isparta 2014, s.108-110.

• Foto 16: Uluborlu Büyük Çeşme

e) Çeşmeler:

Uluborlu Büyük Çeşme

Eski yerleşim merkezinde, aynı adla anılan mahallededir. Çeşme üzerinde yer alan kitabede, H.636/M.1238–39 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde onarım gördüğü yazılıdır. Yani, çeşme daha önceki bir dönemde inşa edilmiş olup, muhtemelen XIII yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. Çeşme, su haznesi ve çeşme nişinden oluşur. Moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır[41] (Foto 16).

II- HAMİDOĞULLARI DÖNEMİ

1) Dini Yapılar

A) Camiler

Isparta Hızırbey Camii

Isparta merkez, Keçeci mahallesinde yer alan yapı; Hamidoğulları Beyliği'nin kurucusu Feleküddin Dündar Bey'in oğlu Hızırbey adına yapılmıştır. Hızır Bey'in beyliğin başına gelişi H.728/M.1325 yılları olduğuna göre yapının, Isparta merkezde yer alan en eski cami olduğu söylenebilir. Küçük ölçekli bir cami olup kesme taş malzeme olan yöresel köfke taşıyla inşa edilmiştir. 1881 yılında çatı yıkılarak yükseltilmiş, 1887 yılında minaresi harap olmuş ve 1911 yılında da onarım geçirmiştir. 1969 yılında yeniden tamir edilen cami bugünkü halini almıştır[42].

• Foto 17: Eğirdir, Hızırbey Camii ve Dündarbey Medresesi (2008)

Eğirdir Hızırbey Cami

Eğirdir ilçe merkezinde yer alan yapı, Ulu Camii olarak da bilinmekte ve kesin inşa tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Hamidoğlu Hızırbey döneminde, 1327-1328 yıllarında, duvarların kâgirden ve üst örtüsünün toprak damdan yaptırıldığı düşünülmektedir. Ayrıca; 1330–31 yıllarında İbni Batuta'nın yapıyı görmüş olması,

41 Demirdal, *a.g.e.,* s.90-91, Şaman, *a.g.t.*, s.179-182, Erdinç, *a.g.t.,* s.108-110.

42 Böcüzade, *a.g.e.,* s.81, Demirgil, *a.g.t.,* s.26, Yıldırım, *a.g.t.*, s.45-46, Kofoğlu, *a.g.e.*, s.335, Komisyon, *Isparta 1880–1980,* Isparta Valiliği, İstanbul 2001a, s.101.

yapının inşasının XIV. yüzyılın başlarında olduğunu gösterir. 1814 yılında çıkan bir yangınla tahrip olunca, Eğirdir Mütesellimi ve Muhafızı Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa tarafından, halktan toplanan yardımlarla aslına uygun tarzda yeniden inşa edilmiştir. 1883 yılında da Hacı Murat Ağa öncülüğünde çatısı kiremitle örtülmüştür. Cami minaresi, Dündar Bey Medresesi ile Hızırbey Camiinin ortak duvarını oluşturan ve kale suru olarak nitelendirilen yerdeki kale kapısı üzerinde inşa edilmiştir[43] (Foto 17).

Barla Çaşnigir Paşa (Ulu) Camii

Barla Kasabası Orta Mahallede yer alan yapının kitabesi, H.777/M.1376 tarihinde Çaşnigir Sinan Paşa tarafından yaptırıldığını yazmaktadır. Kâgir bir şekilde inşa edilen yapının minare gövdesinde bulunan, yeşil sırlı tuğla gibi bazı mimari elamanların yer alması XIV. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesine yol açar. Yapı üzerindeki onarım ve mezar kitabeleri de bu tarihleri doğrular bir niteliktedir. Camii, 1878 yılında onarım görmüş ve çatı kiremitli hale getirilmiştir. Cumhuriyet döneminde tekrar onarılarak günümüzdeki şeklini almıştır (Foto 18). Ayrıca, Gelendost Afşar Köyü Camii'de Hamidoğulları dönemine tarihlendirilen yapılardandır[44] .

• Foto 18: Barla, Çaşnigir Paşa Camii (2008)

b) Türbeler

Baba Sultan Türbesi

Eğirdir İlçesi Yazla mahallesinde yer alan yapı, Selçuklu türbe mimarisi tarzında olup, poligonal (8 gen) gövdeli ve üst örtüsü konik külahtır. Yöresel köfke-kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Türbe tek kattan ve bir giriş kapısından oluşup dış gövdenin her yüzeyinde sağır kemerler bulunmaktadır (Foto 19). Türbe giriş kapısında yer alan kitabeye göre, Hamidoğlu İlyas Bey tarafından H.759/M.1357–58 yılında İsa bin Musa isimli şahıs için yaptırılmıştır. Türbe içerisinde, Baba Sultan, Sureti Baba (Zorti Baba) ve Palaz Baba adlı kişilerin mezarları bulunmaktadır[45] .

• Foto 19: Eğirdir Baba Sultan Türbesi (2008)

43 Sarre, *a.g.e.*,s.180-181,Karçınzade, *a.g.e.*, s.63-34, Tahir Erdem, "Eğirdirde Hızırbey Camisi", Ün Dergisi/47, Isparta 1938, s.670–672, Böcüzade, *a.g.e*, s.101-103, Süleyman Sükuti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi,* İstanbul 1972, s.134-135, Şaman, *a.g.t.*, s.217-229, Erdinç, *a.g.t.,* s. 86-87, 89-93, 95-96, Yıldırım, *a.g.t.*, s.28-34, Kofoğlu, *a.g.e.*, s.336, Ahmet Çakmak, "Eğridir Ulucamii", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi/42,* İstanbul 2012, s.98-99, Yusuf Ertaş, *Hamidoğulları Dönemi Eğirdir Mimarisi: Hızır Bey Camii Dündar Bey Medresesi Dündar Bey Hamamı Mevlevihane Baba Sultan Türbesi,* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, Karabük 2016, s.25-29.

44 Neşet Köseoğlu, "Barla'da Çeşnigir Paşa Camii ve Eserleri", Ün Dergisi/116–117, Isparta 1943, s.1601–1602. Böcüzade, *a.g.e.,* s.109, Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı,* İzmir 1988, s.142, Şaman, *a.g.t.,* s.230-244, Isparta Valiliği, *Isparta 2003,* s.195, Kofoğlu, *a.g.e.,* s.337.

45 Köseoğlu, Neşet, "Eğridir Kitabeleri ve Mezar Taşları", Ün Dergisi/34, Isparta 1937, s.474–478,477, Yiğitbaşı, *a.g.e.,* s.64-65, Böcüzade, *a.g.e.,* s.132-133, Şaman, *a.g.t.,* s.100-109, Erdinç, *a.g.t.,* s.82-83, Ertaş, *a.g.t.*, s.47-49.

• Foto 20: Eğirdir, Dündarbey Medresesi, Taçkapı (2008)

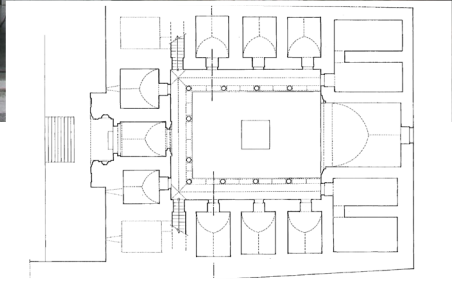

• Foto 21: Eğirdir, Dündarbey Medresesi, Plan (Ertaş, 2016)

2) Sivil Yapılar

A) Medreseler

Eğirdir Dündar Bey Medresesi (Taş Medrese)

Yapı, 1301 yılında Hamidoğlu Dündar Bey tarafından büyük ölçüde Eğirdir Keyhüsrev Handan getirtilen taşlarla inşa ettirilmiştir. Yapı; kuzey- güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, açık iç avlulu, tek eyvanlı ve iki katlı bir şekilde düzenlenmiştir. Yapının ikinci katına 12 basamaklı bir merdivenle çıkılır. 1800'lü yılların başında çıkan bir yangınla ikinci kat önemli ölçüde zarar görmüştür. Ana giriş, son derece süslü olmakla birlikte Anadolu Selçuklu dönemi yapılarının portalleri gibidir. İç mekânın, ortasında havuzu olan avlu biçiminde düzenlemesi geleneksel yaklaşımları ortaya koyar. Medrese 11 odalı olup; bu odaların 6'sı avlunun sağında, 5'i solunda yer almaktadır. Yapıda, moloz, kesme taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır [46](Foto 20-21).

Gargılı Lala Medresesi (Taş Medrese)

Uluborlu ilçesi eski yerleşim bölgesinde yer alan yapı, Alâeddin Caminin güneyinde bulunur. Kitabesi bulunmayan yapının inşa tekniği ve kentin geçirdiği tarihsel süreç göz önüne alındığında, XIV. yüzyıla ait Hamidoğulları dönemi yapısı olabileceği ifade edilmektedir. Medrese, günümüzde harap bir vaziyettedir. Doğu-batı yönünde dikdörtgen bir şema gösteren yapı, kapalı avlu ve iki eyvanlı plan tipinde inşa edilmiştir. Moloz taş, kesme taş, tuğla ve devşirme malzemeyle inşa edilmiştir [47].

[46] Sarre, *a.g.e.,* s.181,193-197, Karçınzade, *a.g.e.,* s.63-64, Tahir Erdem, "Eğirdir'de Dündar Bey Medresesi", Ün Dergisi,7, Isparta 1934b, s.106–109, Böcüzade, *a.g.e.*, s.105-107, Sözen, *a.g.e.,* s.166-172, Yiğitbaşı, *a.g.e.*, s.23-26, Şaman, *a.g.t.*, s.72-90, Tuncel, *a.g.m.*, s.494-495, Erdinç, *a.g.t.,* s.72-79, Kofoğlu, *a.g.e.,* s.339, Şebnem Akalın, "Dündar Bey Medresesi", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi/10,* İstanbul, 1994, s. 21-22, Ertaş, *a.g.t.,* s.30-37.

[47] Demirdal, *a.g.e.,* s.257, Arıkan, *a.g.e.,* s.145, Şaman, *a.g.t.,* s.90-99, Kofoğlu, *a.g.e.,* s.341.

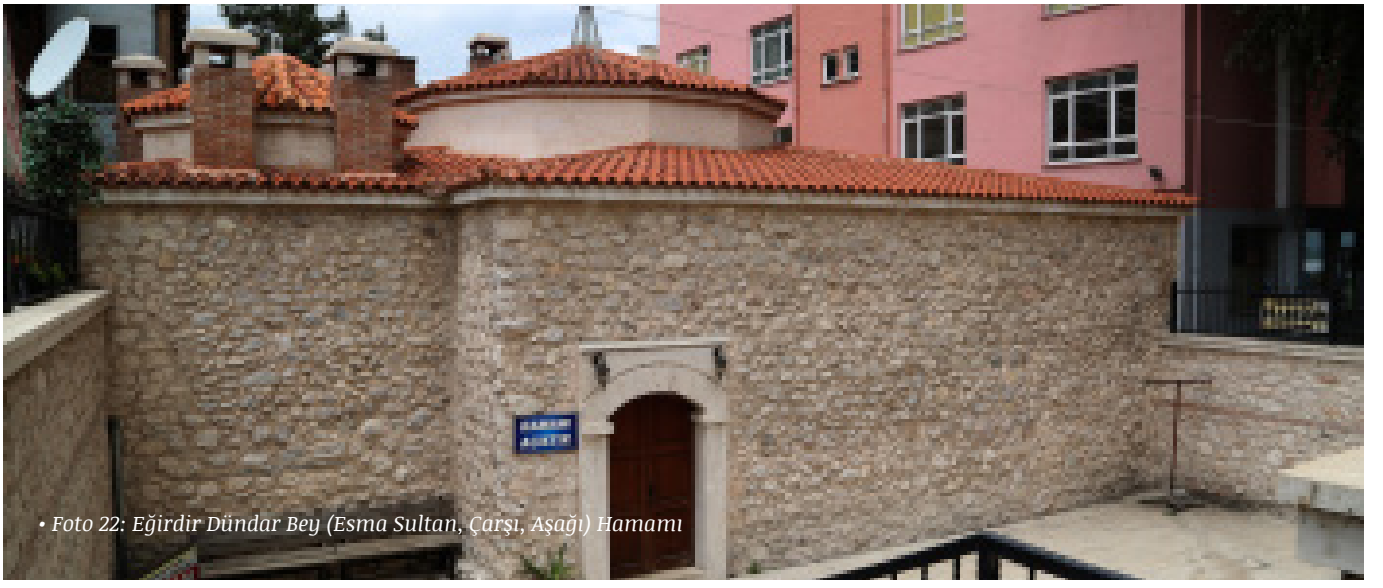

• *Foto 22: Eğirdir Dündar Bey (Esma Sultan, Çarşı, Aşağı) Hamamı*

b) Hamamlar:

Eğirdir Dündar Bey (Esma Sultan, Çarşı, Aşağı) Hamamı

Çarşı mahallesinde yer alan yapı, H.707/M.1307–1308 yıllarında Dündar Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Günümüzde kullanıma açık olan hamam, dikdörtgen plan şeması içerisinde; soyunmalık, ılıklık, temizlik, sıcaklık, halvet ve su deposundan oluşmaktadır. Örtü sistemi tonoz ve kubbedir. İnşa malzemesi, moloz taş ve devşirmedir. Özgün niteliğini kaybetmiştir[48] (Foto 22).

Barla Çaşnigir Hamamı

Barla Kasabası Cami Mahallesinde yer alan yapının kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. Mimari özellikler ve bulunduğu yer açısından araştırmacılar tarafından, XIV. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Yapı, düzgün olmayan dikdörtgen bir şema arz eder. Soyunmalık, temizlik, ılıklık, sıcaklık, halvet ve su deposu mekânlarından oluşmaktadır. Ayrıca yapıda, düz tavan, tonoz ve kubbe örtü sistemi bulunmakla birlikte; moloz taş, kesme taş, tuğla ve devşirme malzeme kullanımı görülmektedir[49] .

[48] Yiğitbaşı, *a.g.e.,* s.47-48, Şaman, *a.g.t.,* s.125-133, Ertaş, *a.g.t.,* s.38-42.

[49] Şaman, *a.g.t.,* s.134-141.

Barla Göçeri (İbrahim Paşa) Hamamı [50], Gelendost Avşar Köyü Hamamı[51], Eğirdir Gökçe Köy Hamamı[52], Şarkîkaraağaç Aslandoğmuş Köyü Hamam/Ilıcası[53] bu döneme tarihlendirilen diğer hamam örnekleridir.

c) Çeşmeler

Uluborlu Muhiddin Çeşmesi

Eski yerleşim bölgesi, sur dışı mevkii Salih Efendi mahallesinde yer alır. Yapı üzerinde yer alan kitabeye göre; H.724/M.1323–24 yılında, Dündar Bey zamanında, Şeyh Muhyiddin tarafından yaptırılmıştır. Su haznesi ve çeşme nişinden oluşan yapıda; moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır[54].

[50] Şaman, *a.g.t.,* s.158-163

[51] Şaman, *a.g.t.,* s.164-169.

[52] Şaman, *a.g.t.*, s.170-174.

[53] Şaman, *a.g.t.,* s.175-178.

[54] Demirdal, *a.g.e.,* s.129-130, Şaman, *a.g.t.,* s.183-186, Erdinç, *a.g.t.*, s.121-123.

III- OSMANLI DÖNEMİ

1) Dini Yapılar

A) Camiler

Kutlubey (Ulu) Camii

Ulu Cami olarak da adlandırılan bu yapı; adını I. Murad döneminde yaşamış Osmanlı komutanı Kutlubey'den almıştır. Isparta merkezde yer alan Kutlubey Camii'nin (Ulu Cami) bulunduğu yerde, bir vakfiyeye göre 1429 yılında bir cami bulunmakta iken, 1899 yılında bu camiin çürüyen kısımlarının yenilenmesi için damı açıldığında tavanı taşıyan direklerin çoğunun çürümüş olduğunun görülmesi ile bütünüyle yıktırılarak, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı hatırasına Ayasofya'ya benzer kargir ve çok kubbeli bir cami yapılmasına karar verilmiş ve inşaatına başlanılmıştır. 1904 yılında tamamlanan yeni camiin duvarları yöresel köfke taşıyla, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. 1914 yılındaki büyük depremde camiin yıkılması üzerine, 1921–22 yılında günümüzdeki cami yapılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı camiin, kuzeybatı köşesinde bir minaresi vardır (Foto 23-24-25).

İç mekân üst örtü sistemi; harim kısmında kadınlar mahfilinin bulunduğu bölüm haricinde üst örtü, ana kubbe, yarım ve çeyrek kubbeler şeklindedir. Sütunların taşıdığı kemerler üzerinde, kubbeye geçiş sistemi olarak pandantifler yer alır. Süsleme; iç cephelerde, örtü sisteminde ve pandantif yüzeylerinde kalem işi bezemeler ile madalyonlar olarak göze çarpar[55] .

[55] Böcüzade, *a.g.e.,* s.73-76, Demirgil, *a.g.t.*, s.27, Emecen, *a.g.m.,* s.196, Yıldırım, *a.g.t.,* s.51-55, Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.103.

• *Foto 23: Isparta Kutlubey (Ulu) Camii, 1934 (Komisyon, 2001a:103)*

• *Foto 25: Isparta Kutlubey (Ulu) Camii, Plan (A.V.B.M. Arşivi)*

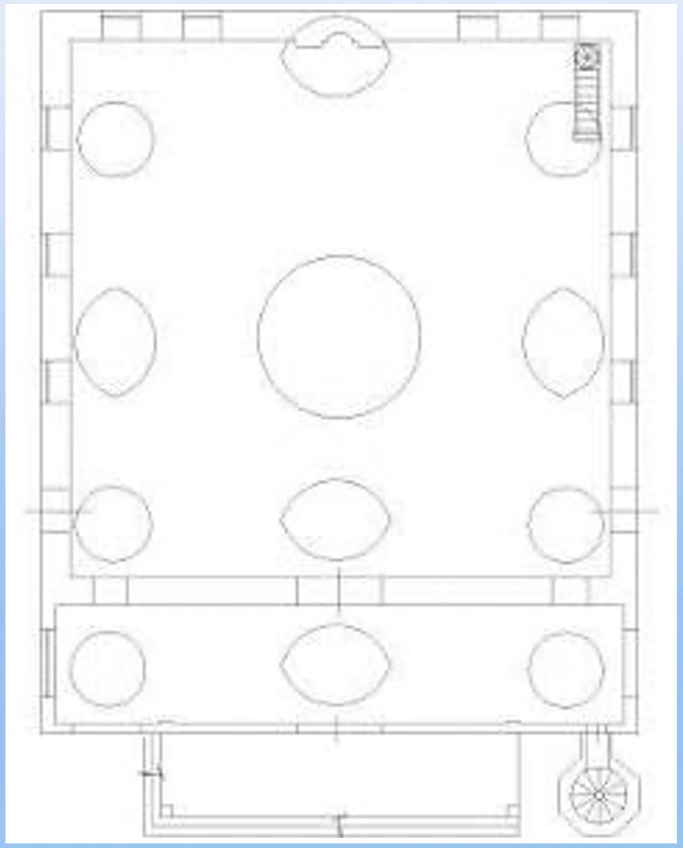

• *Foto 24: Isparta Kutlubey (Ulu) Camii (2008)*

• *Foto 27: Isparta Firdevs Paşa (Mimar Sinan) Camii (2008)*

Firdevs Paşa Camii (Mimar Sinan Camii)

Isparta merkez Üzüm pazarı civarında yer alan yapı; Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Isparta Valisi Firdevs Paşa tarafından 1561 (1565–69?) yılında Klasik Osmanlı Camii mimarisi tarzında yaptırılmıştır. Kare planlı ve tek kubbeli olan cami, kuzeyde beş kubbeli bir son cemaat yeri ile kuzeybatı köşesinde bir minareye sahiptir. Firdevs Paşa, caminin giderlerini karşılamak üzere aynı yıllarda bir bedesten yaptırmıştır. Büyük 1914 depreminden az zararla kurtulup onarım gören yapı, 1921'de de tamir görmüştür (Foto 26-27-28).

Günümüzde özgün halini koruyan yapının, inşa kitabesi bulunmayıp; H.973/M.1565 tarihli bir vakfiyesi yer alır. Ayrıca; Tezkiret-ül Bünyan, Tezkiret-ül Ebniye, Tuhfet-ül Mi'marin'de yapının adının geçmesi, Mimar Sinan eserleri içinde yer almasını sağlamıştır[56] .

[56] Böcüzade, *a.g.e.,* Abdullah Kuran, *Mimar Sinan,* İstanbul 1986, s.250,277, Demirgil, *a.g.t.,* s.28, Yıldırım, *a.g.t.,* s.59-63, Emecen, *a.g.m.,* s.199, Komisyon, I*sparta*, 2001a, s.98,102.

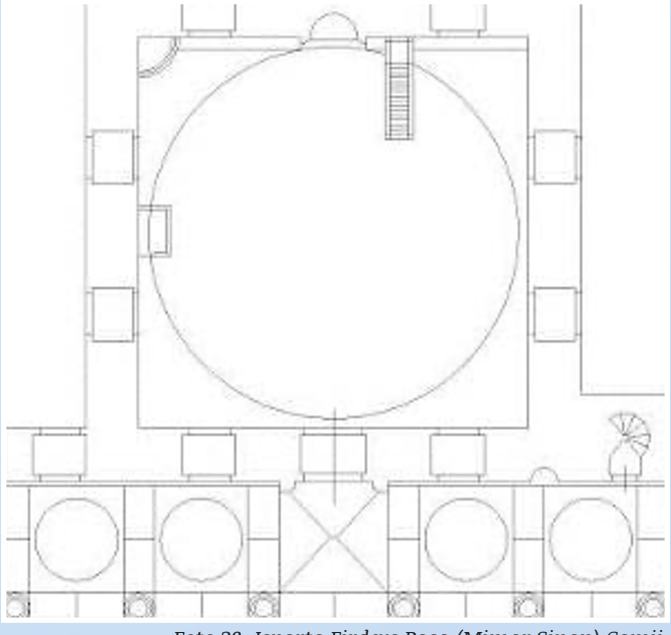

• Foto 28: Isparta Firdevs Paşa (Mimar Sinan) Camii, Plan (A.V.B.M. Arşivi)

• Foto 26: Mimar Sinan Camii ve Çevresi, 1925 (Komisyon, 2001a:25)

Hacı Abdi Camii (İplik Pazarı-Halil Hamid Paşa Camii)

Yapı, bulunduğu yerde kurulan İplik Pazarı nedeniyle İplikçi Camii olarak da adlandırılmaktadır. 1554–1569 yıllarında Isparta eşrafından Abdi Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. İlk yapının üstü tahta ile örtülmüş, kurşun kaplanmamıştır. Zamanla gerçekleşen yıpranmadan dolayı üst örtü 1725 yılında onarım görmüştür. 1782 yılında Sadrazam olan Halil Hamid Paşa tarafından camiin doğu ve batı tarafına birer kanat ekletilmiş, doğu yanına bir minare ve kitaplık yaptırılarak genişletilmiştir. Daha sonra, var olan kubbeli camii yerine bugünkü camii yapılmıştır. 1887–1891–1893 yıllarında da onarım gören yapı; önceki dönemde ilaveleri yaptıran Halil Hamid Paşa'dan dolayı, Halil Hamid Paşa Camii olarak da anılmaktadır. 1914 depreminde ciddi anlamda zarar gören yapı onarımlar sonrası bugünkü şeklini almıştır[57] (Foto 29).

[57] Böcüzade, *a.g.e.,* s.77-78, Demirgil, *a.g.t.,* s.27, Yıldırım, *a.g.t.*, 55-59, Emecen, *a.g.m.,* s.199, Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.100.

• *Foto 29: Isparta,*
Halil Hamid Paşa (İplikçi) Camii (2008)

Abdi Paşa Camii
(Kavaklı Camii-Peygamber Camii)

Yapı, Isparta merkezde yer alıp kitabesine göre H.1196–97/M.1782–83 yıllarında inşa edilmiştir. Yapının bulunduğu yerde daha önce harap bir durumda "Kadı Mescidi" isimli yapı yer alırken, daha sonra yıktırılarak yerine bu cami yaptırılmıştır. Kare planlı, ahşap tavanlı ve üstten kırma çatıyla örtülü camiin; kuzeyinde son cemaat yeri, kuzeybatı köşesinde de minaresi yer alır. Yapı; 1832, 1879, 1886, 1888, 1914, 1920, 1950 ve son olarak ta 2008 yıllarında onarım görmüştür. Yapıda yer alan XVIII. yy. Kütahya çini süslemelerinden dolayı, Çinili Cami olarak da bilinir[58] (Foto 30-31).

[58] Böcüzade, *a.g.e.*, s.80, 355-356, Demirgil, *a.g.t.*, s.29-30, Erdinç, *a.g.t.*, s.54, Yıldırım, *a.g.t.*, s. 74-77, Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.99.

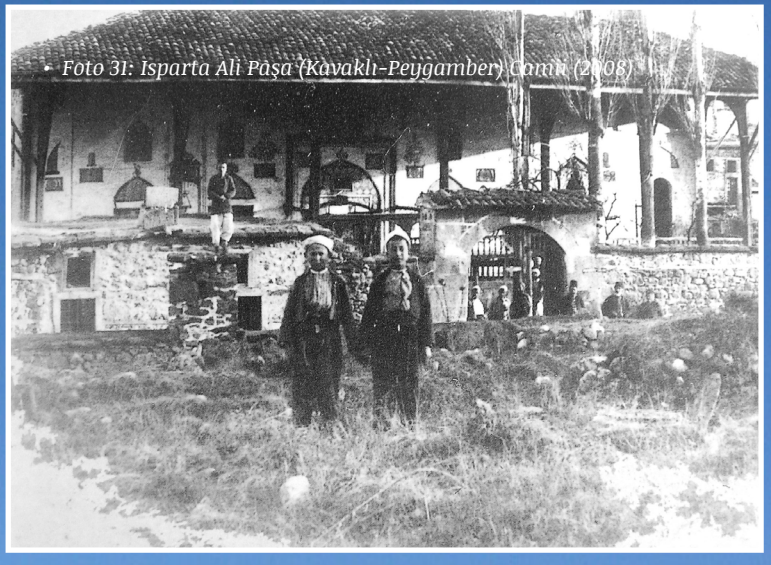

• *Foto 31: Isparta Ali Paşa (Kavaklı-Peygamber) Camii (2008)*

• *Foto 30: Isparta Ali Paşa (Kavaklı-Peygamber) Camii, 1889 (Komisyon, 2001a:99)*

Ferahiye (Derviş Paşa) Cami

Isparta merkezde yer alan yapı; ahşap malzemeden, altında şadırvan oluşturularak inşa edilmiştir. Vali Derviş Bey tarafından H.1231/M.1816 yılında bir yangın sonrasında yaptırılmıştır. 1851 yılında çarşı içerisinde çıkan bir yangın sonrası tekrar inşa edilmiştir. Günümüzde yapı mevcut değildir [59].

Bunların dışında, Isparta merkezde yer alıp bu döneme tarihlenen camiler ise, Meydanlık (1898–99), Tabakhane, Kıncızade, Hisar Efendi (Bey Camii, Onarım 1884), Alâeddin Efendi, Yenice ve Dere Mahallesi, Hacı Yakup(?) ve Yusuf Ağa (?) Camii[60], Muhittin Mescidi, Sav Kasabası Dalboyunoğlu Camii (1709) olarak sıralanabilir. Şemsettin Sami **Kamusu'l-A'lam adlı eserinde Isparta merkezde, yedisi minareli yedisi minaresiz toplam 14 camii ve 64 mescit olduğunu ifade etmektedir**[61] **.**

Atabey Sinan Camii (Kurşunlu Camii)

Atabey ilçesinde yer alan yapı, Klasik Osmanlı mimari tarzında inşa edilmiştir. Defterdar Burhanettin Paşa Camii olarak da bilinen eser, H.1000–1007/M.1591–98 yılında yapılmıştır. Tek kubbeli olan yapının, kubbesi kurşun kaplıdır. Camiin minaresi, değişik örgü tarzıyla ilgi çekicidir. Bir Sinan eseri olarak adlandırılan bu eserin, Sinan yapılarında kaydı olmadığı görülür[62] .

• *Foto 32: Atabey Feyzullah Paşa Camisi (2000)*

Atabey Feyzullah Paşa Camisi

Atabey İlçesi Müftü Mahallesinde yar alan yapı, Ertokuş Medresesi'nin bulunduğu alan içerisinde yer alır. Böcüzade Süleyman Sami; yapıyı H.900/M.1495 yılına tarihlendirmişse de bu yanlıştır. Çünkü Osmanlıların kuruluşundan XIX. yy. başına kadar geçen dönemde, Köprülüzadeler dışında (Fazıl, Feyzullah, Fazlullah) adında biyografisi verilen paşadan başka birine rastlanmaz. Böylece yapının inşa tarihi, 1645–1648 yılları olarak ifade edilebilir. Camiin üst örtüsü ilk inşasında toprak damla örtülüyken, zamanla harap olduğu için 1924 yılında yıkılarak yeniden, günümüzdeki şekliyle yapılmıştır (Foto 32). Bu yapım sırasında, eski gelenek izlerini taşıyan ahşap sütunlar ve tahta işlemeler aynen kullanılmış; tuğla minareye dokunulmamıştır. Minarenin pabuç kısmında yer alan kitabede H.1278/M.1861 tarihinde minarenin Mehmed Uşşaki tarafından imar edildiği ifadesi yer almaktadır[63] .

59 Böcüzade, *a.g.e.*, s.81.

60 Böcüzade, *a.g.e.,* s.82.

61 Şemsettin Sami, *Kamusu'ul-A'lam,* İstanbul 1306, s.857-858.

62 Böcüzade, *a.g.e.,* s.94-95, Demirgil, *a.g.t.,* s.50-51, Kıyıcı, *a.g.e.*, s.52-55, Yıldırım, *a.g.t., s.*70-74.

63 Böcüzade, *a.g.e.,* s.95, Kıyıcı, *a.g.e.*, s.56-57, Erdinç, *a.g.t.*, s.64-65.

Sütçüler Hacı Sefer Ağa Camii

Sütçüler ilçe merkezinde yer alan yapı, 1592 yılında Sefer Ağa isminde biri tarafından yaptırılmıştır. Tek minaresi olan kâgir bir camidir. Selçuklu döneminde inşa edildiği söylenen camiin, inşa özelliklerine bakıldığında Osmanlı dönemi yapı tarzını yansıtmaktadır (Foto 33). Ana giriş kapısı üzerinde kitabesi yer alan eser 1955–1959 ve 1977 yıllarında onarım görmüştür[64] .

Bu yapıların dışında ilçelerde yer alıp özgün halinden bir iz kalmayan ya da yok olan camiler ise; Uluborlu'da Ahi Bahaeddin Cami (1592?)[65], Bülbül (Alemdar) Camii, (1917)[66], Eğirdir'de, Ağa Cami (1413 mescit, 1712 camii), Kale Camii, Kubbeli Camii[67], Yılanlıoğlu Cami (1809)[68], Şarkikaraağaç'ta Yukarı Çarşı Camii (H.1292), Alcıklar Camii (Fatih Dönemi?), Kale Mahallesi Camii (H.1157) (Onar, 17–18), Gelendost'ta Abdülgaffar Cami (1877–78)[69], Yalvaç'ta Yeni, Leblebiciler[70] ile Kaş-Kavaklı ve Yukarı Mahalle Camileri, Atabey'de Cuma Camii (XVIII yy), Keçiborlu İncesu Köyü Camii (1692?).

64 Böcüzade, *a.g.e.,* s.108-109, Yıldırım, *a.g.t.,* 63-70, İsmail Hakkı Göksoy, "Sütçüler ve Yöresinin Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu II, 16–17 Mayıs 1998,* Isparta 2001, s.185–200, Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.196.

65 Böcüzade, *a.g.e*., s.96-97.

66 Erdinç, *a.g.t.,* s.147-149.

67 Böcüzade, *a.g.e.,* s.103-104.

68 Demirgil, *a.g.t.,* s.48.

69 Erdinç, *a.g.t.,* s.101-102.

70 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.197.

b) Türbeler

Isparta merkezde yer alan türbelerin tamamı mimari özelliklerinden daha ziyade manevi özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu türbelerin özgün denebilecek hiçbir mimari unsuru bulunmamaktadır. Ancak bir sanat değeri olmasa da, bu türbelere adlarını veren zatların tarihsel ve dinsel kimliklerinden dolayı önem arz etmektedir. Bunlar:

Piriefendi Sultan (Piri Mehmet Halife) Türbesi, Halife Sultan Türbesi, Şeyh Alaaddin Efendi (Aldan Efendi), Hace'i Sultani (Abdülkadir Geylani), Gökveli Sultan (Şeyh Recep), Sıtma Dedesi, Hızırabdal Sultan, Teberdar Mehmet Dede, Yavruzade (Kılıcı) Hacı Hüseyin Efendi, Tavganalı Şeyh Hacı Mehmet Nuri Efendi, Ateşzade Şeyh Hacı Mehmet Efendi, Yedi Şehitler [71].

Isparta çevresinde bu anlayışta yer alan türbeler ise, Yakaören Türbesi (1617), Senirkent Uluğbey Kasabasında Veli Baba Sultan Türbesi (1858), Sav Kasabasında İncili Çavuş Türbesi, Eğirdir'de; Yazla Mahallesinde Şeyhül'islam Elberdai Türbesi ve Şeyh Mehmet Çelebi Türbesi, Yeşilada'da Şeyh Muslihiddin Türbesi, Gönen'de Yunus Emre Türbesi (makam türbesi) olarak sayılabilir[72].

71 Böcüzade, *a.g.e.,* s.115-127, Sami, *a.g.e.,* s.857-858.

72 Böcüzade, *a.g.e*., s.128-131, Demirgil, *a.g.t.*, s.37, Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.204-205.

• *Foto 33: Sütçüler Hacı Sefer Ağa Camii*

2) Sivil Yapılar

A) Eğitim Yapıları

Isparta'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden Cumhuriyet dönemine kadar geçen sürede, isimlerinin kayıtlarda görüldüğü, ancak birçoğunun günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Bunlardan medrese olan örnekler; Şakirzade (1793), Harabizade (1783), Hasan Efendi (1738), Müftü Efendi (Şeyh Abdülkerim), Mehdioğlu (Müfti)[73], Eğirdir Yılanlıoğlu Medresesi (1803) olarak sayılabilir.

1877 Konya Vilayet Salnamesine göre Hamit Sancağında; 35 medrese, 4 rüştiye (Bunlar, 1874-Isparta İnas (Kız) Rüştiyesi[74], 1875-Uluborlu Rüştiyesi, 1872-Yalvaç Rüştiyesi ve 1873-Eğirdir Rüştiyesi, ?- Şarkîkaraağaç Rüştiyesi) ve 212 sıbyan okulu olduğu yazılıdır. 1889 yılında Isparta merkezde bir rüştiye binası açılışı söz konusudur.

Şemsettin Sami Kamusu'l-A'lam adlı eserinde 8 medrese, 1 kütüphane, 1 rüştiye[75], 30 İslam ve Hıristiyan sıbyan mektebinden söz etmektedir[76]. 1892 Konya Vilayet Salnamesine göre; Isparta Sancağında toplam 109 Müslüman ve 3 Rum Okulunun bulunduğu belirtilmektedir. Cuinet ise, 1892'de Hamidabad Sancağı'nda çeşitli düzeylerde 31 Müslüman, 6 Rum ve 1 Ermeni okulunun bulunduğunu belirtmektedir[77].

1903 Maarif Salnamesine göre; Isparta Sancağında toplam 6 kütüphane, 60 medrese ile Eğirdir ve Uluborlu'da birer tane Rum-Ortodoks okulu yer alır. Isparta merkezde

1 İdadi, kazalarda da 4 rüştiye olduğu belirtilmiştir[78]. Cumhuriyet İlkokulu, Gazi İlkokulu gibi okullar bu dönemin son örnekleri arasındadır. ***Bu örneklerden günümüze ulaşan en önemli yapı, Isparta İdadi binasıdır.***

---

73 Böcüzade, *a.g.e.,* s.86-88.

74 Böcüzade*, a.g.e.,* s.225-226,

75 Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.188.

76 Sami, *a.g.e.,* s.857-858.

77 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.79-80.

78 Isparta Valiliği, *Isparta 2003,* s.80.

Isparta İdadisi

Yapı, H.1276/M.1860–61 yılında rüştiye olarak açılır[79]. 1902'de altı sınıflı liva idadîsine dönüşür[80]. 1912' de ahşap malzemenin dayanıksızlığı ve ihtiyaca cevap vermemesinden dolayı, bina yıkılarak üç katlı kâgir olarak inşa edilir. 1914'te, malzemenin dayanıksızlığı ve depremde hasar görmesi sonucunda üçüncü kat yıkılarak iki katlı hale getirilmiştir[81] .

Yapı, güney-kuzey doğrultusunda konuşlandırılmıştır. Batı-ana ve doğu-arka olmak üzere iki girişe sahiptir. Bu giriş yönlenişiyle diğer örneklerden farklılık gösterir. Yapı, inşa tarihi itibari ile II. Abdülhamid dönemi öncesine ait olsa da büyük ölçüde mimari ve işlevsellik bakımından bu dönem yapısı olarak ele alınabilir. Ana giriş; çift yönlü merdiven, dört sütunla ve sütunların taşıdığı bir üçüncü kat gibi yer alan teras katla oluşturulmuştur. Doğu-arka giriş, dışa taşkın, yuvarlak kemerli bir şekilde yer alır. Dışa taşkın bu birim merdiven çıkışı için ayrılmış olup, her iki yanında da mekânlar oluşturulmuştur[82] (Foto 34-35).

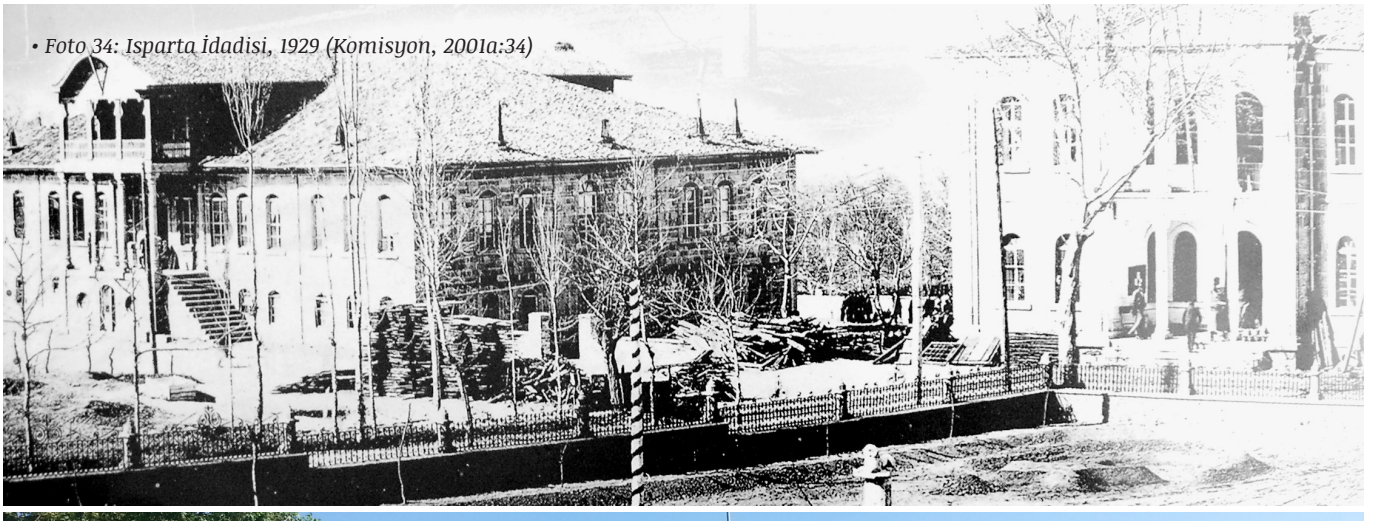

• *Foto 34: Isparta İdadisi, 1929 (Komisyon, 2001a:34)*

• *Foto 35: Isparta İdadisi (2017)*

79 Böcüzade, *a.g.e.,* s.88, 259-260, Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.49.

80 *BOA*, İ.MF. 1319.Za./3 (6 Mart 1902).

81 Böcüzade, *a.g.e.*, s.89,260.

82 A. Şevki Duymaz, "Isparta İdadisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 9, Temmuz 2017, s. 43-56.

• Foto 36: Isparta Firdevs Bey Bedesteni (2008)

• Foto 37: Eski Üzüm Pazarı Çarşısı ve Dükkânları (2013)

b) Ticaret Yapıları

Firdevs Bey Bedesteni

Bedesten, 1561 (?) yılında Firdevs Bey tarafından, aynı adla anılan ve Mimar Sinan Cami olarak bilinen yapıya gelir sağlamak için inşa ettirilmiştir. Kesme taş malzemeden inşa edilen yapı, kuzey-güney doğrultusunda yer almakta olup her iki yönden giriş vardır. 1967 yılında yapılan onarımla, üst örtü ahşap çatı ile kaplanmıştır. Günümüzde kullanılan ve onarım gören yapı, yanlış politikalar ve hatalı restorasyon projeleri içerisinde yaşam mücadelesi vermektedir[83] (Foto 36).

Eski Üzüm Pazarı Çarşısı ve Dükkânları

Çarşı ve dükkânlar; Mimar Sinan Camiine gelir elde etmek için bedesten ile cami arasında 16 adet mekândan, ikişer katlı olarak inşa edilmişlerdir[84] (Foto 37).

Günümüze ulaşamamış, ancak kaynaklarda adı geçen ve inşa tarihi tam olarak belirlenemeyen hanlar ise; Kerimpaşa Hanı, Antalyalıoğlu Hanı, Hatipoğlu Hanı, Alaybeyoğlu Hanı, Pamuk Hanı, Vakıfhan, Kereste Hanı, Nalbant Hanı'dır[85].

c) Sağlık Yapıları:

Isparta'da; Cumhuriyet öncesi yılların getirdiği savaş, yoksulluk, ihmal gibi olumsuzluklar nedeniyle bu alanda bir atılımın olmadığı göze çarpar. Isparta'da ilk hastane; Guraba Hastanesi adıyla 1900 yıllında Mutasarrıf Hüsnü Bey tarafından, şimdiki belediye binasının batısındaki Piri Efendi Mezarlığı'nın altındaki yerde yapılır ve 1914 depreminde hastane tamamen yıkılır. 1921'de Hükümet Konağı Binası 500 yataklı bir Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesine dönüştürülüp[86]. 1922'de de Memleket Hastanesi inşa edilir[87].

---

83 Demirgil, *a.g.t.,* s.32.

84 Hicran Hanım HALAÇ-Pelin YILMAZ, "Isparta Üzüm Çarşısı Üst Örtü Sorunları", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/726638 (Erişim Tarihi:24.05.2021), Süleyman Cevat Çevrimli-Hasan Şehmuz Haştemoğlu, "Geleneksel Osmanlı Çarşısı Örneği, Isparta Üzüm Pazarı", http://www.historystudies.net/dergi//geleneksel-osmanli-carsisi-ornegi-isparta-uzum-pazari202002fb9c239.pdf, (Erişim Tarihi:24.05.2021),

85 Sami, *a.g.e.,* s.857-858, Böcüzade, *a.g.e.*, s.114, Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.199.

86 Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.29.

87 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.395.

d) Bayındırlık Yapıları:

Yılankırkan (Çukur) Çeşmesi

Isparta'da Sülübey mahallesinde yer alan yapı, H.925/M.1519 yılında Muhammedoğlu İsa Fakih adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır[88]. Yapının tarihlendirmesiyle ilgili çeşitli görüşler ortaya atılsa da, ilde mevcut tarihi bilinen en eski çeşmedir. Hazne kısmı yok olmuştur[89] .

Karbuz Çeşmesi

Kitabesi olmayan çeşmenin, H.1194/M.1780 Halil Hamid Paşa adına yapıldığı ifade edilir. 1768 yılından 1945 yılına kadar Mimar Sinan Camii karşısında olan çeşme, yol yapım çalışmaları nedeniyle bugünkü yerine taşınmış ve 1992 yılında mermer malzemeden tekrar inşa edilmiştir. Özgün halini kaybetmiştir[90].

• *Foto 38: Isparta, Deveci/Hamidiye Çeşmesi (2008)*

Isparta merkezde yer alıp yok olmuş ya da özgünlüğünü kaybetmiş, kaynaklarda adı geçen diğer çeşme örnekleri ise; İplik Pazarı Şadırvanı (1768), Ulu Camii Şadırvanı (1877)[91], Bıtırak Çeşmesi, Deveci/Hamidiye Çeşmesi[92] (Foto 38) ve İsimsiz Çeşme (2 tane) olarak sayılabilir.

İlçelerde yer alıp günümüzde tam olarak bilinmeyen ya da yok olmuş örnekler ise şunlardır: Şarkîkaraağaç ilçesinde 1870–1875 yıllarında Kadı Yahya Çelebi tarafından yaptırılan 7–8 tane çeşme (Onar, 12), Uluborlu Arapçık Çeşmesi (1518, 1719 onarım), Uluborlu Halk Eğitim Merkezi deposundaki Çeşme Kitabesi (1780), Uluborlu Köprübaşı (1789), Oruç (1902)[93], Gafle (1812) Çeşmeleri, Atabey Eski Çeşme (1722), Eğirdir İsimsiz Çeşmeler (4 tane), Barla Ahırcı, Akmescit, Baş mahalle, Pazar mahalle Çeşmeleri (XVIII. yy), Keçiborlu İncesu Aslanlı, Çelikler, Koca, Çeşmeleri, Sütçüler Boğazköy Abla Pınarı Çeşmesi.

---

88 Ferruh Toruk, "Isparta'da Yılankırkan Çeşmesi", *Göller Bölgesi Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu, 07-08 Eylül 2000,* Isparta 2001, s. 98-112.

89 Böcüzade, *a.g.e.,* s.12-16, Emecen*, a.g.m*., s.195, Demirgil, *a.g.t.,* s.34-35, Mustafa Akaslan-Doğan Demirci, "Isparta'nın Bilinen En Eski Tarihli Yılankırkan Çeşmesi'nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi" *Vakıflar Dergisi/39,* Ankara 2013, s.63-74, Zeki Özkartal, Bir Kültürel Mirasımız "Isparta Yılankırkan Çeşmesi" https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/275501 (Erişim Tarihi:19.05.2021).

90 Böcüzade, *a.g.e.,* s.90.

91 Böcüzade, *a.g.e.,* s.89.

92 Komisyon*, Isparta,* 2001a, s.114.

93 Erdinç*, a.g.t*., s.127-128, 130-131, 132-136, 143-145.

e) Hamamlar:

Dalboyunoğlu Hamamı, Erkek Hamamı (Yeni Hamam)

Isparta merkezde yer alan hamam yapılarının en büyüğüdür. Erkek ve kadınlar için düzenlenmiş iki hamam şeklindedir. Sav eşrafından Dalboyunoğlu Hacı Ahmet Ağa'nın yaptırmasından dolayı Dalboyunoğlu Hamamı olarak da anılır. H.1100/M.1697 tarihli Dalboyunoğlu'na ait vakfiye suretine göre; Dalboyunoğlu Hacı Ahmet Ağa'nın hayattayken hamamın yapılması için Ispartalı Kethüda Yusuf Ağa ve Hacı Ahmet Ağaya, Mısır'da bulunduğu sırada yolladığı 14.918 kuruşla yapımına başlanmıştır. Ancak Dalboyunoğlu'nun vefatı sonrası Yusuf Ağa, geriye kalan kısmının masrafını kendisi karşılayarak inşaatını bitirebilmiştir. Hamam gelirlerinin bir kısmını Ahmet Ağaya, geri kalanı ise Yusuf Ağa Vakfı olarak Sav'daki cami ve okul ile Karaağaç Mahallesinde Yusuf Ağanın yaptırdığı cami ve okula tahsis edilmiştir. Sav Köyü Camiinde yer alan, Hacı Ahmet Ağa adına H.1124/M.1712 tarihli vakfiye kayıtları da aynı bu bilgileri doğrular niteliktedir. Hamamın inşasına l689 yılında başlanmış, 1693 yılında tamamlanmıştır. 1906 yılında Sultan II. Abdülhamit Döneminde onarım görmüştür. Son yıllarda restore edilen hamam halen faaliyetine devam etmektedir [94](Foto 39-40).

• *Foto 39: Isparta, Dalboyunoğlu Hamamı, 1930 (Komisyon, 2001a:107)*

• *Foto 40: Isparta, Dalboyunoğlu Hamamı (2008)*

[94] *B.OA*. İ.Evkaf/1795, Böcüzade, *a.g.e.,* s.111–112, Demirgil, *a.g.t.*, s.33, Isparta Valiliği, *Isparta 200*3, s.200, Komisyon, *Isparta*, 2001a:107, Gökarslan, *a.g.t.*, 181-192.

Bey Hamamı

Isparta merkez, Hükümet Meydanında yer alan yapının, inşa tarihi ve banisi bilinmemektedir. H.1140/M.1728 tarihli şer'i senedine göre; hamamın ilk inşasında suyunun bir çeşmede toplanarak verildiği, bunun üzerine Âmine Hatun isimli bir kadın Andık Deresinden getirtilen suyun gerekli bakımların yapılması sonrası hamam sahiplerine verilmesi şartından söz edilmektedir. Hamam; soğukluk, ılıklık, sıcaklık kısımlarından oluşmaktadır. Günümüzde halen kullanılmaktadır[95].

Karaağaç Hamamı

İnşa tarihi bilinmeyen yapı, Isparta merkez Karaağaç mahallesindedir. Bey Hamamında olduğu gibi su ihtiyacının, Âmine Hatun tarafından karşılandığı ifade edilmektedir[96].

Isparta merkez ve ilçelerinde yer alıp, Osmanlı dönemine tarihlendirilen, ancak inşa tarihleri ve banisi hakkında bilgi bulunmayan diğer hamamlar ise; Keçeci [97], Sülübey, Sarıkadı, Yenice Mahallesi Hamamları ile Ali Köyü ve Büyük Gökçeli, Uluborlu Saraçbaşı ve Hoceki Mahallesi Hamamları, Eğirdir; Eski Hoyrat Mevkii Hamamı, Esma Sultan Hamamı ile Yalvaç Yeni Hamam şeklinde sıralanabilir[98].

e) Köprüler:

Barla Köprüleri

Isparta, Barla kasabası, Barla Deresi üzerinde yer alan iki köprüdür. İnşa özelliklerine bakıldığında Osmanlı dönemine tarihlendirilir. Sivri kemerli bir formla oluşturulmuş köprüler, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir[99] (Foto 41).

95 Böcüzade, *a.g.e.,* s.112-113, Demirgil, *a.g.t.,* s.33, Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.200, Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.108, Gökarslan, *a.g.t.*, s.171-180.

96 Böcüzade, *a.g.e.*, s.113, Demirgil, *a.g.t.*, s.33-34, Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.200, Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.108, Gökarslan, *a.g.t.*, s.193-200.

97 Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.107.

98 Sami, *a.g.e.,* s.857-858, Böcüzade, *a.g.e.*, s.113-114, Demirdal, *a.g.e.,* s.135-136, Isparta Valiliği, *Isparta* 2003, s.200.

99 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.190.

• *Foto 41: Barla Osmanlı Köprüsü (2008)*

Tanzimat'ın ilanından XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden, merkez yönetim ve taşrada yapılan reformlar sayesinde ekonomik ve sosyal yapıda ciddi değişim ve gelişimler olmuştur. Kurumsallaşmada bürokratik reform olarak görülen bu yenilikler, doğal olarak kendine özgü bir mimari oluşum ortaya koyar. Kamu, ulaşım, eğitim, sağlık vb. yapılar bu anlayışın bir ürünüdür.

İşte bu anlayışa yönelik olarak, Isparta kent merkezi ve ilçelerde; Hükümet Konağı (1876 inşa/1880 yenileme)[100], Askeri Depo (1883, Karantina Binası)[101], Askeri Kışla[102], Telgrafhane, Askerlik Dairesi/Karargâhı (Foto 42) (1904)[103], Reji Dairesi, Jandarma Binası[104], Belediye Binası (1916)[105], Uluborlu Postane Binası (1900)[106] ve Belediye Konağı (1920), Eğirdir Garı (1907), Keçiborlu İstasyonu (1910), Gümüşgün İstasyonu (1911), Kuleönü İstasyonu (1913) vb. binalar inşa edilmiş olup birçoğu günümüzde ya özgünlüğünü kaybetmiş ya da mevcut değildir.

Foto 42: Isparta Askerlik Dairesi/Karargâh Binası (2008)

[100] Böcüzade, *a.g.e.,* s.223-234, Sami, *a.g.e*., s.857-858, Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.41.

[101] Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.162-163.

[102] Sami, *a.g.e*., s.857-858, Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.160-161.

[103] Komisyon, *Yaşayan Tarihi ve Kültürel Askeri Yapılar,* Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 2001b, s.239-240, Böcüzade, a.g.e., s.256, Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.53.

[104] Böcüzade, *a.g.e*., s.110-111.

[105] Komisyon, *Isparta*, 2001a, s.39.

[106] Erdinç, *a.g.t.,* s.140-142.

IV- CUMHURİYET DÖNEMİ

XX. yüzyılın başlarında ülkede var olan olumsuzluklara rağmen, mimari faaliyetlerin devam ettiğini görmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına kadar geçen sürede de bu oluşum devam eder. Her ne kadar savaş sırasında kesintiye uğramışsa da, yeni devlet bu oluşumu kendi siyaseti doğrultusunda gerçekleştirir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, devletin önemli görevlerinden biri de her alanda kentlerin kalkınmasını sağlamaktır. Bu kalkınma hamlesi, Isparta kentinde de mimari anlamda mekânsal dönüşümü başlatmıştır[107]. Bu dönüşüm aslında mimari bir tarz olarak değil, devletin bir politikası olarak ortaya çıkan yapı türleri şeklindedir. Bu türler, bir sanat eseri olmaktan ziyade bürokratik işleyişin hiyerarşik düzenlemesidir.

1) Dini Yapılar

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze gelinceye kadar inşa edilen dini yapılar büyük ölçüde geçmişten kalan yapıların halen mevcut olanlarının kullanılması söz konusudur. Yeni inşa edilen bu türdeki yapılar ise, mimari ve sanat anlayışı bakımından bir özgünlük taşımayıp eskinin bir kopyası şeklindedir. 1995 yılı istatistiklerine göre Isparta merkez ve ilçelerinde toplam 600 camii mevcuttur[108]. 2008 yılına baktığımızda, nüfus artışına paralel olarak yerleşim birimlerinin çoğalmasıyla bu sayının arttığı görülür.

Bu gurup içerisindeki yapılar, her ne kadar geçmişe bir öykünmenin yansıması olarak karşımıza çıksa dahi bunlardan yapı tarzı ve mimari işleniş bakımından kendine özgü bir anlayışla inşa edilen İslamköy Süleyman Demirel Külliyesi önemli bir örnektir. Külliye; Müze, Kütüphane, Şehriban Hatun Camii, Şadırvan, Satış Yeri, Lojman ve Musalla yapılarından oluşmaktadır. Külliyenin; 9. Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel adına, Şevket Demirel tarafından 1992 yılında temeli atılarak 1994 yılında tamamlanmıştır[109] (Foto 43).

[107] Sıdıka Çetin- Ş. Hasan Haştemoğlu, "Cumhuriyet'in Isparta'daki Simgesi: İstasyon Caddesi", *Mimarlık/338,* Ankara 2007, s. 60–61.

[108] Metin Tuncel , "Isparta", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi/19,* İstanbul 1999, s.201.

[109] A. Şevki Duymaz, " Isparta ve Çevresinde Yer Alan Türk Dönemi Mimari Eserler" *Geçmişten Günümüze Isparta,* (Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Gül-Songül Boybeyi), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.221.

• *Foto 43: İslamköy, Süleyman Demirel Külliyesi (2008)*

2) Sivil Yapılar

Yeni kurulan devlet mekanizmasının işlerliliği açısından en önemli yapı gurubu kamu yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türün en önemli örneği, 1937/1939'da inşa edilen Isparta Valilik Binası'dır[110] (Foto 44-45). Bunların dışında il ve ilçelerde yer alan devlet teşkilat yapısının mimari yansıması olan; Hükümet Konakları, Belediye Binaları, Adliye, Postane vb. yapı türleriyle karşılaşmaktayız.

110 Komisyon, *Isparta, 2001a*, s.60.

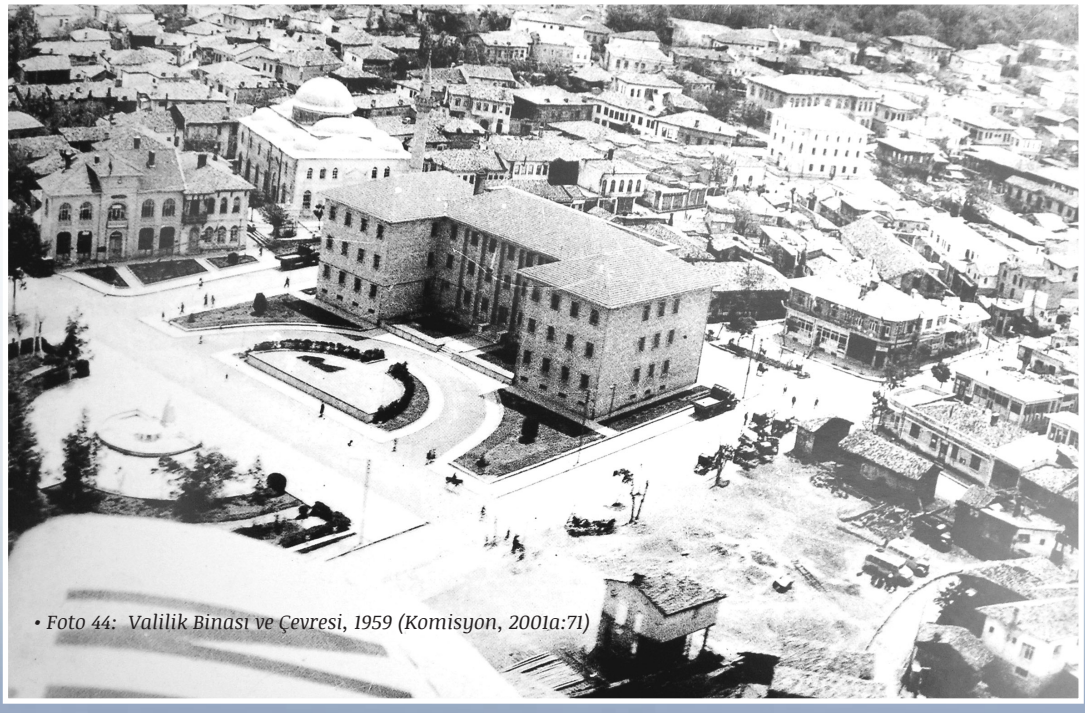

• *Foto 44: Valilik Binası ve Çevresi, 1959 (Komisyon, 2001a:71)*

• *Foto 45: Isparta Valilik Binası*

a) Eğitim Yapıları:

Cumhuriyetin ilanı sonrası kurulan yeni devlette, her alanda olduğu gibi eğitim alanındaki yapılaşmada da önemli hamleler yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında; 23'ü kapalı, 56'sı açık toplam 79 okuldan söz edilir. 1923–1924 yılında, Isparta merkez ve Yalvaçta birer ortaokul bulunmaktadır. 1940 yılında, 120 ilkokul ve 2 ortaokuldan (muhtemelen Isparta ve Yalvaç) söz edilir. Aynı yıllarda kurulan Gönen Köy Enstitüsü'nün de özellikle bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, 1944–1945 yılından itibaren eğitim-öğretime önemli katkıları olmuştur. 1960 yılında; 215 ilkokul, 13 ortaokul ve 9 lise ve dengi okulun olduğunu görmekteyiz[111].

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze gelinceye kadar farklı türde ve hızlı bir artışla karşımıza çıkan eğitim yapıları, mimari özellikler açısından ilk dönemlerde devletin ortaya koyduğu siyasetinin bir sonucu olarak tip projeler olarak göze çarpar. Burada önemli olan mimari yaklaşımlardan ziyade, modern bir devlet anlayışı içerisinde çağdaş uygarlık yolunda Atatürkçü düşünceye sahip nesillerin yetiştirilmesidir.

b) Sağlık Yapıları:

Yeni kurulan Cumhuriyetin, devlet teşkilatlanma anlayışı içerisinde yer alan Sağlık Bakanlığının bu alandaki atılımları önemlidir. 1923–1940 yılları arasında daha önce var olan Millet Hastanesinin geliştirilmesi söz konusudur. 1924 yılın da Şifa Eczanesi adıyla ilk eczane binası ve 1925 yılında da Emin Bey eczanesi açılmıştır[112]. İlçelerde yer alan sağlık kuruluşlarının kendi binaları olmaması nedeniyle yerel konutlardan istifade edilmiştir. 1939'da, Kurtuluş Savaşında yararlanılan Asker Hastanesi tekrar açılarak; 1942–1943 yılında da 328 No'lu Memleket İçi Hastane adını almıştır. 1945 yılında halkın yardımları ile yeni bir hastane inşaatına başlanmış, 1948 yılında tamamlanmıştır[113]. 1950 yılında Yalvaç'ta bir sağlık merkezi açılmıştır. 1952–1956 yıllarında Bakanlıkça, Devlet Hastanesi bahçesinde bir Göğüs Hastanesi inşa edilmiştir[114].

1952 yılında Eğirdir'de eski Hükümet Binası onarılarak Kemik Hastanesi, 1950–1954 yılında Senirkent'te Göğüs Hastanesi ve Sağlık Merkezi, 1954 yılında Şarkîkaraağaç'ta Sağlık Merkezi, 1954 yılında Yalvaç'ta Devlet Hastanesi, 1956'da Sütçüler'de Sağlık Merkezi ve Lojmanları, 1957 yılında Uluborlu ilçesinde Sağlık Merkezi, 1957 yılında Sağlık Merkezi, 1960 yılında Atabey'de Sağlık Merkezi, 1954 yılında Gelendost'ta Sağlık Merkezi açılmıştır[115].

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze hızla gelişen sağlık yapıları, 1923 yılından başlayan atılımların sonucunda; 2002 yılında S.D.Ü. Tıp Fakültesi hastanesi ve 2017 de Isparta Şehir Hastanesinin hizmete açılmasıyla sadece Isparta'nın değil bölgenin de en önemli sağlık kuruluşları olarak hizmet vermeye başlamıştır.

111 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.81-84.

112 Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.30.

113 Komisyon*, Isparta,* 2001a, s.61.

114 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.395-396.

115 Isparta Valiliği, *Isparta 2003*, s.396-397.

• *Foto 46: Isparta Kutlubey (Ulu) Camii, Ekrem Bey Çeşmesi (2008)*

c) Çeşmeler:

Cumhuriyetin başlangıcından günümüze kadar inşa edilen çeşmeler, yerel yönetimler ya da hayır sahipleri tarafından yaptırılmıştır. Bu çeşmeler; herhangi bir mimari üslup kaygısı taşımayan, geçmişin tekrarı niteliğinde veya sade bir şekilde yapılmış örnekler olarak göze çarpmaktadır. Bunların dışında yer alan iki örnek ilgi çekicidir: Isparta Kutlubey-Ulu Camii Ekrem Bey Çeşmesi (1929) (Foto 46)[116], Uluborlu Dönbekçi Hüseyin Efendi Çeşmesi (1927)[117].

Sanayinin gelişmesine yönelik olarak ortaya konulan ve kentin ana hammaddelerini değerlendirme açısından oluşturulan işletmelerin açılması da söz konusudur. 1924 yılında Halı İpliği Fabrikası[118], 1934–1935 yılında Sümerbank İplik Fabrikası ile Gül Yağı Fabrikaları[119] ve Deri İşleme Fabrikaları[120] bu anlayışın bir ürünüdür.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde kara ulaşımında önem arz eden demiryolu, Cumhuriyet döneminde de aynı anlayışla hizmet vermeye devam etmiştir. Bu anlayışa yönelik olarak 1936 yılında Isparta Gar'ı inşa edilmiştir[121] (Foto 47).

[116] H. Örcün Barşta, "Isparta Ulu Cami Çeşmesi Üzerine", *Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu II, 16–17 Mayıs 1998,* Isparta 2001, s.11.

[117] Erdinç, *a.g.t.,* s.152-153.

[118] Tuncel, *a.g.m.*, s.200.

[119] Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.175.

[120] Komisyon, *Isparta,* 2001a, s.183-184.

[121] Komisyon, Isparta, 2001a, s.145-147.

• *Foto 47: Isparta Gar Binası*

SONUÇ

Sultan Alparslan'ın 1071'deki Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu'nun Türkler tarafından fethi hız kazanmış ve kısa sürede tüm Anadolu Türk yurdu haline gelmiştir. Batıya doğru gelişen bu fetih hareketinde; Türklerin geleneksel cihan hâkimiyeti anlayışı yanında, İslam dinindeki cihad anlayışının da önemli etkisi vardır. Bu anlayış sonucu fethedilen topraklarda, yerleşmenin doğal bir sonucu olarak mimari eser örnekleri verilmeye başlanmıştır. Söz konusu mimari eserlerde, Anadolu Türk Tarihinin gelişim dönemlerini gözlemlemek mümkündür.

XII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Isparta ve çevresinde Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı Türkmen grupları gözükmeye başlamış ve bunun sonucunda XIII. Yüzyılın başlarında Isparta ve çevresi Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Bölge sırasıyla; Anadolu Selçuklu Devleti, Hamidoğulları Beyliği, Osmanlı Devleti ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde yer almıştır.

Bölgede, Türk yerleşimine ait ilk yapı örneğinin hangisi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen, ilk yapı örneklerinin Anadolu Selçuklu Devletinin buradaki hâkimiyetiyle beraber ortaya çıktığı bilinmektedir. Başlangıçta cami ve buna bağlı yapılar etrafında gelişen bölge Türk Mimarisi; daha sonra savunma, ticaret ve sosyal yaşama bağlı olarak gelişmiştir.

Anadolu fethinin devam ettiği Anadolu Selçuklu Döneminde; Uluborlu, Eğirdir ve Atabey çevresinde yoğunlaşan mimari faaliyetler, hâkim olunan topraklarla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde adı geçen yerleşimlerde; kale, cami, medrese, hamam, kervansaray, türbe, çeşme, köprü gibi mimari örneklerin yoğun olduğu gözlenmektedir.

Hamidoğulları Döneminde, başta Eğirdir ve Uluborlu olmak üzere Isparta genelinde; cami, türbe, medrese, çeşme, hamam gibi alışılagelmiş yapı örnekleri yer almaktadır.

Osmanlı Döneminde; özellikle Tanzimat sonrası Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında yapılan değişikliklere paralel olarak geleneksel yapı türlerinin yanı sıra, yeni eğitim (Rüştiye, İdadi) ve kamu yapılarının (Hükümet Konağı, Karargâh, Postane, Reji v.b.), inşa edildiği görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi yapılarında mimari üslup ve sanatsal kaygı gözetilmeden, devletin işlerliliği ve toplumsal ihtiyacı karşılamayı amaçlayan faydacı bir anlayış hâkimdir. Bu anlayışın dışında, Geleneksel Türk konut mimarisi tarzında inşa edilen Isparta evleri dönemin en dikkat çekici yapılarıdır.

Kentte yer alan mimari eserler, ait oldukları dönemin belirleyici özelliklerini taşımaktadırlar. Günümüzde mevcut olan birçok yapı; zaman içerisinde meydana gelen tahribatlar, yapılan hatalı onarımlar ve yeniden inşa gibi nedenlerden dolayı özgün durumlarını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Ancak son yıllardaki koruma ve restorasyon çalışmalarıyla mevcut yapıların yaşatılması yönünde girişimlerinde olduğu gözlenmektedir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (1319), İrade Evkaf (1324).*
- AKALIN, Şebnem, "Dündar Bey Medresesi", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi/10,* İstanbul, 1994, s. 21-22.
- AKASLAN Mustafa-Doğan Demirci, "Isparta'nın Bilinen En Eski Tarihli Yılankırkan Çeşmesi'nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi" *Vakıflar Dergisi/39,* Ankara 2013, s.63-74.
- ARIKAN, Zeki, XV-XVI. *Yüzyıllarda Hamit Sancağı,* İzmir 1988.
- BAKIR, Abdullah, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2013, Sayı: 30, s.55-66.
- BOZER, Rüstem, "Eğirdir Han", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları,* Ankara 2007, s.236–253.
- BARIŞTA, H. Örcün, "Isparta Ulu Cami Çeşmesi Üzerine", *Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu II*, 16–17 Mayıs 1998, Isparta 2001, s.11–14.
- ÇAKMAK, Ahmet, "Eğridir Ulucamii", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi/42,* İstanbul 2012, s.98-99.
- ÇETİN, Sıdıka- Ş. Hasan Haştemoğlu, "Cumhuriyet'in Isparta'daki Simgesi: İstasyon Caddesi", *Mimarlık/338*, Ankara 2007, s. 60–65.
- DEMİRCİ, Doğan, "Mübarizeddin Ertokuş Kervansarayı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara 2007, s.122–139.
- DEMİRCİ, Doğan, *Ertokuş Kervansarayı,* S.D.Ü. KİMER, Konya 2018.
- DEMİRDAL, Sait, *Bütünüyle Uluborlu*, Acar Matbaası, İstanbul 1968.
- DEMİRGİL, Selçuk, *Isparta Vilayeti,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul 1971.
- DURUKAN, Aynur, "Ertokuş Külliyesi", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*/11, İstanbul 1995, s. 313-314.
- DUYMAZ, A. Şevki, "Eğirdir, II. Gıyaşüd-din Keyhüsrev (Pınarpazarı) Han'ının Tarihlendirilme ve Tespiti Üzerine Bir Araştırma", T*arihi Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 31 Ağustos–1 Eylül 2001*, Eğirdir 2001, s.281–287.
- DUYMAZ, A. Şevki, " Isparta ve Çevresinde Yer Alan Türk Dönemi Mimari Eserler" *Geçmişten Günümüze Isparta,* (Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Gül-Songül Boybeyi), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.203-226.
- DUYMAZ, Şevki, "Uluborlu Alâeddin Camii", Vakıflar Dergisi, S.32, Ankara 2009, s.65-90.
- DUYMAZ, A. Şevki, "Isparta İdadisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 9, Temmuz 2017, s. 43-56.
- EMECEN, Feridun, "Isparta", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi/19,* İstanbul 1999, s.194-200.
- ERDEM, Tahir, "Isparta'da Selçuklu Eserleri: Atabey Medresesi", *Ün Dergisi,1*, Isparta 1934a, s.44–48.
- ERDEM, Tahir, "Eğirdir'de Dündar Bey Medresesi", *Ün Dergisi,7,* Isparta 1934b, s.106–109.
- ERDEM, Tahir, "Eğirdirde Hızırbey Camisi", *Ün Dergisi/47,* Isparta 1938, s.670–672.
- ERDİNÇ, *Ünal, Isparta ve İlçelerinde Bulunan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Yapıtlarının Kitabeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, İzmir 1999.
- ERDMANN, Kurt, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts.I-II,* Berlin 1961.
- ERTAŞ, *Yusuf, Hamidoğulları Dönemi Eğirdir Mimarisi: Hızır Bey Camii Dündar Bey Medresesi Dündar Bey Hamamı Mevlevihane Baba Sultan Türbesi,* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, Karabük 2016.
- GÖKARSLAN, Ayşe Betül, *Geleneksel Isparta Hamamları Ve Tarihi Eğirdir Yeşil Ada Hamamı'nın Koruma Ve Restorasyon Kapsamında İncelenmesi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Isparta 2014.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı, "Sütçüler ve Yöresinin Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu II,* 16–17 Mayıs 1998, Isparta 2001, s.185–200.
- GÖRÜR, Muhammet, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları,* Ankara 2007, s.473–529.
- ISPARTA VALİLİĞİ, *Isparta* 2003, Ankara.
- İBNİ, BİBİ, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman-F. Nafiz Uzluk), Ankara 1941.
- KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı,* Isparta 2002.
- KARÇINZADE SÜLEYMAN ŞÜKRÜ, *Seyahatü'l Kübra Büyük Seyahat,* (Çev. Salih Şapçı), Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005.
- KAYALI, Buğra, *Isparta Kent Merkezinde Bulunan Sivil Mimarlık Örneklerinin Günümüzdeki Durumları, Koruma Sorunları ve Değerlendirme Önerileri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Isparta 2005.
- KIYICI, Mahmut, *Çevre Tarihi İçinde Atabey ve İz Bırakanlar,* Ankara 1995.
- KODAMAN, Bayram-Hasan Babacan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı,* Isparta 1998.
- KOFOĞLU, Sait, *Hamidoğulları Beyliği*, Ankara 2006.

- KOMİSYON, *Isparta* 1880–1980, Isparta Valiliği, İstanbul 2001a.
- KOMİSYON, *Yaşayan Tarihi ve Kültürel Askeri Yapılar*, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 2001b.
- KÖSEOĞLU, Neşet, "Eğridir Kitabeleri ve Mezar Taşları", *Ün Dergisi/34*, Isparta 1937, s.474–478.
- KÖSEOĞLU, Neşet, "Barla'da Çeşnigir Paşa Camii ve Eserleri", *Ün Dergisi/116–117,* Isparta 1943, s.1601–1602.
- KURAN, Aptullah, *Mimar Sinan,* İstanbul 1986.
- ONAR, Zafer, *Şarkîkaraağaç*, 4 Eylül Matbaası, Ankara.
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati*, (Çev. Dârâ Çolakoğlu), İstanbul 1998.
- SÖZEN, Metin, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu Ve Beylikler Devri,* I-II, İstanbul 1970-1972.
- SÜLEYMAN SAMİ BÖCÜZADE, K*uruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi,* (Çev: Suat Seren), İstanbul 1983.
- ŞAMAN, Nermin, I*sparta ve Çevresindeki Selçuklu Beylikler Dönemi Yapıları,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.
- ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamusu'ul-A'lam*, İstanbul 1306.
- TORUK Ferruh, "Isparta'da Yılankırkan Çeşmesi", *Göller Bölgesi Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu*, 07-08 Eylül 2000, Isparta 2001, s. 98-112.
- TUNCEL, Metin, "Eğridir", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi/10,* İstanbul 1994, s.494–495.
- TUNCEL, Metin
- TUNCER, Orhan Cezmi, *Anadolu Kümbetleri I Selçuklu Dönemi,* Ankara 1986.
- TURAN, Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, II. Mübarizeddin Er-tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten/43,* Ankara 1947, s.415–429.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1993.
- UYSAL, Ali Osman, "Ertokuş Medresesi Kazısında Ele Geçen Buluntular", *Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu II, 16–17 Mayıs 1998,* Isparta 2001, s.91–95.
- YILDIRIM, İbrahim, *Anadolu Selçukluları, Hamitoğulları ve Osmanlı Dönemi Isparta Camileri,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.
- YILDIRIM, İbrahim, "Isparta Ulucamii (Kutlu Bey Camii)", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi/42,* İstanbul 2012, s.104-105.
- YİĞİTBAŞI, SÜLEYMAN SÜKUTİ, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, İstanbul 1972.

İnternet Kaynakları

- https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/uluborlu-kalesi (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/sultan-fatih-camii (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=1793 (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/gelendost-ertokus-kervansarayi-kudret-han (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- http://uluborlu.bel.tr/tarihi-eserler#buyukcesme (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/kulturenvanteri/valilik-binasi (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/kulturenvanteri/isparta-gar-kompleksi (Erişim Tarihi:18.05.2021)
- https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/isparta/gezilecekyer/seferaga-camii (Erişim Tarihi:19.05.2021)
- BİLİCİ, Z. Kenan, "Eğirdir Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler-I", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152452 (Erişim Tarihi:19.05.2021)
- ÇEVRİMLİ Süleyman Cevat-Hasan Şehmuz Haştemoğlu, "Geleneksel Osmanlı Çarşısı Örneği, Isparta Üzüm Pazarı", http://www.historystudies.net/dergi//geleneksel-osmanli-carsisi-ornegi-isparta-uzum-pazari202002fb9c239.pdf, (Erişim Tarihi:24.05.2021),
- DOĞAN, Nermin Şaman, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0009600&lng=1 (Erişim Tarihi:19.05.2021)
- HALAÇ Hicran Hanım-Pelin YILMAZ, "Isparta Üzüm Çarşısı Üst Örtü Sorunları", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/726638 (Erişim Tarihi:24.05.2021).
- ÖZKARTAL, Zeki, Bir Kültürel Mirasımız "Isparta Yılankırkan Çeşmesi" https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/275501 (Erişim Tarihi:19.05.2021)
- http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/atabey-ertokus-medresesi-ve-turbesi (Erişim Tarihi:21.05.2021).

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Senirkent Adının Kaynağı ve Senirkent'in Kuruluşu

İbrahim KARAER

SENİRKENT ADININ KAYNAĞI ve SENİRKENT'İN KURULUŞU

İbrahim KARAER*

GİRİŞ

Isparta iline bağlı Senirkent ilçesi; Uluborlu kazasına bağlı bir köy iken, 11 Şubat 1880 tarihinde nahiye merkezi, 16 Haziran 1952 tarihinde ilçe merkezi olmuştur. Senirkent uzun yıllar köy ve nahiye merkezi statüsünde yönetilmesine rağmen, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ulaştığı nüfus yoğunluğu ve ekonomik güç ile dikkat çeker. Senirkent, milli mücadeleye katkısı ve çetelere karşı verdiği mücadele bakımından da müstesna bir yere sahiptir. XX. yüzyılın ilk yarısında kooperatifçilik, dokumacılık ve eğitim alanlarındaki başarıları ile ünlenmiştir. Senirkent halkının demokrasi mücadelesi, dayanışma ruhu ve fedakarlığı da hafızalarda yer etmiştir.[1]

Resmi belgelerde yaklaşık 550 yıldır "Senirkent" adının geçtiğini biliyoruz. Senirkent adının geçtiği en eski belge 1478 tarihli tapu tahrir defteridir.[2] Osmanlı belgelerinde nadir olarak "Senirkent köyü" yerine "Senir köyü" ifadesi de kullanılmıştır.[3] Senirkent adının kaynağı ile ilgili sekiz rivayet mevcuttur. Bunlardan hangisinin gerçeği yansıttığına dair elimizde yeterli bilgi yoktur. Senirkent adının kaynağı ile ilgili birden fazla rivayetin olması kültürel zenginlik olarak kabul edilebilir, ancak bu durum kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Bu rivayetlerden tarihi gerçeklerle örtüşme ihtimali en kuvvetli olanının tespit edilerek öne çıkarılması, halkın geçmişini tanıması bakımından daha yararlı olacaktır.

Senirkent'in kuruluşu ile ilgili tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Aksaraylı Kerimeddin, İbni Bibi, Ahmet Şikari, Cüveyni, Yazıcızade gibi Selçuklu ve Osmanlı ilk dönem tarihçilerinin eserlerinde "Senirkent"in adı geçmemektedir. Senirkent, yaygın olan görüşe göre; 1370 yılında Şeyh Ahmet Sultan'ın tekkesi etrafında dokuz veya on dört köy halkının toplanmasıyla bir kasaba şeklinde kurulmuştur. Bu rivayete itibar edenlerin gözden kaçırdığı başka bir rivayete göre; Şeyh Ahmet Veli Senirkent'e geldiğinde burası 60 haneli bir köydür. O halde Şeyh Ahmet'in Senirkent'e gelişi yeni bir kuruluşa değil, yeni bir dirilişe işarettir. Uluborlu'nun 1182 yılında kesin ve kalıcı olarak fethinden sonra Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarına dahil olan Senirkent'in bulunduğu yer; güzel havası ve su kaynakları bakımından Türkmen yerleşmesi için çok elverişli idi. Buranın iki yüz yıl boş kaldığını düşünmek gerçekçi değildir. Bu yazının birinci bölümünde Senirkent adının kaynağı, ikinci bölümde Senirkent'in kuruluşu ile ilgili rivayetleri ve bugüne kadar yazılanları değerlendirdik. Böylece Senirkent'in ve Isparta tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunmayı amaçladık.

* Dr., Başbakanlık Emekli Daire Başkanı, i-karaer@hotmail.com

1 İbrahim Karaer, *Dünden Bugüne Senirkent (1182-2010)*, Ankara, 2011.

2 Mufassal Tahrir Defteri (BOA, TT30)

3 82 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1026-1027 / M. 1617-1618) Özet-Transkripsiyon, İndeks ve Tıpkı Basım. Ankara, 2000, s. 170.

1. SENİRKENT ADININ KAYNAĞI

Senirkent adının kaynağı ile ilgili rivayetleri şöyle sıralamak mümkündür;

a. Senirkent'in ilk çağlarda "Tolba", "Tolban", "Tolabeyli" adını taşıdığı,

b. Şehrin "Emir Senir" tarafından kurulduğu, kurucusunun adından dolayı "Senirkent" olarak adlandırıldığı;

c. Senirkent'te bağcılığın yaygın olması ve bol miktarda şarap üretilmesine istinaden eski harflerle yazılışına bakarak "Sekirkent" denildiği,

d. Şehrin bulunduğu topoğrafik yapıya uygun olarak "dağ eteğindeki kasaba" anlamında "Senirkent" olarak anıldığı,

e. Sınır şehri anlamında "Senirkent" adını aldığı,

f. Türklerin Anadolu'ya yerleştiklerinde boy isimlerini ve Orta Asya'da kullandıkları yer adlarını buralara taşıdıkları ve "Senirkent" adının da bu geleneğin ürünü olduğu,

g. "Senirkent"in adını, Hazar'ın doğusunda bulunan ve 1220'li yıllarda Moğollar tarafından tahrip edilen "Senirkend" adlı kasabadan aldığı,

h. Senirkent'i kuranların Orta Asya'da bulunan Semerkant'tan geldikleri ve yeni yerleştikleri yere eski yaşadıkları şehrin adını verdikleri rivayet edilmektedir.

a. Senirkent'in Hititler tarafından Kurulduğu ve "Tolba", "Tolban", "Tolabeyli" Adını Taşıdığı

Senirkent, XII. yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti zamanında kurulmuştur. Bazı yazarlar, Senirkent'in kuruluşunu ilkçağlara kadar geriye götürmüş; "Tolba", "Tolban" adı ile Hititler tarafından kurulduğunu iddia etmiştir. Şekercioğlu'na göre; "Senirkent ilçesinin kuzeyindeki tepenin yamacında Talba (Tolba) deresi vardır. Bu derenin taşıdığı isim Senirkent tarihini aydınlatmaktadır. İlk çağda Tolba adı ile Hititler tarafından kurulan bu şehir, Tol Beyi veya Tol Atanın burada oturduğunu göstermektedir. Bu Tolatalılar hakkında elimizde yazılı kaynak yok ise de, Uluborlu ilçe merkezinde onlara ait bir kitabe ortaya çıkmıştır. Men tapınağı yerindeki Manastıra sonradan yazılıp konan (Pasinli-Psidyalılar) tarafından yazdırılan bu kitabede Sozopolis (Uluborlu)'daki Meryem Ana Manastırına bu kitabe konmadan önce, Tymandos (Yassıören) halkı ile Talbanda (Tolbanda) halkının da devam ettikleri yerdir ifadesi mevcuttur. Eğer bu kitabe bir vesika olarak kabul edilirse yer adlarındaki gerçekler de kabul edilir ve bu tapınağa devam edenlerle Senirkent ilçe merkezini ilk kuran Tolban (Tolbeyli)ler olduğu anlaşılır. Sonra ilçe merkezinde bugüne kadar bir Türk ailesi olarak yaşayan Tola oğulları bu tarihi Tolbanı idare eden (ban)lar (beyler) ailesinden gelme kimseler olabilir."[4] Şekercioğlu'nun bahsettiği Senirkent ilçesinin kuzeyindeki tepenin yamacında Talba (Tolba) deresi yoktur ve Tolban şehri ise, Tymandos (Yassıören)'un kuzeyindeki bugün Ayazmana dediğimiz mevkide bulunan Talbonda şehridir. Tolban şehrinin, bugün Senirkent'te yaşayan Tolalar sülalesi ile de hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü Tolalar sülalesinin, Asya'daki Tola ırmağı civarında yaşarken Anadolu'ya göç ettikleri söylenmektedir. Anıl İsmet Tortopoğlu, "Tolaların Tarihi Geçmişi" adlı araştırmasında, iktisatçı Abdülkadir Ceylan Tola'nın 20.12.1992 tarihli el yazısı ile yazıp imzaladığı bir nota yer vermiştir. Abdülkadir Ceylan Tola bu notta; "atalarımızın Orta Asya'dan geldikleri tarihi bir hakikat. Orta Asya'da bugün hala coğrafya haritalarında görüleceği gibi TOLA, (TOLLA) diye isimlendirilen iki ırmak vardır. Bu ırmak yanında atalarımız aşiret halinde yaşarken büyük göçle Anadolu'ya gelince yaşadıkları yerlerin TOLA, (TOLLA) ırmağı yanında olmasından olsa gerek TOLA'lar demişler. Bu rivayeti daha ziyade tarih ilmiyle uğraşanlar anlatır" diyerek atalarının Orta Asya'daki Tola nehri civarından büyük göçle geldiklerini söylemiştir.[5] Hüseyin Şekercioğlu, Büyükkabaca kasabasının kuruluşundan söz ederken de, "Tolban" ve "Tolabeyli" adlarına atıf yapmış; "Büyükkabaca kasabasını kuran Kabacalı Türkler, Türkistan'ın Merv ve Aşkabat şehirleri arasında Seybanlı (Gezer Beyleri) ve Şeybanlı (Şehir Beyleri) emrinde Hazardenizli ve İldenizli Türk-

4 Hüseyin Şekercioğlu, *Gelendost Tarihi*, İstanbul, 1989, s.62.

5 Anıl İsmet Tortopoğlu, *Tolaların Tarihi Geçmişi* (Basılmamış Araştırma Metni), Ankara, 2014, s.2.

lerine bağlı olarak yaşamakta idiler. Ülkelerinin önce Celaleddin Harzemşah, daha sonra Moğolların tecavüzüne uğramasından sonra İldenizli Pehlivanoğlu Muhammed Bey ve oğlu Mehmet Bey emrinde Anadolu'ya girdiler. Sivas, Tokat ve Kayseri yolu ile Salur Türkleri ile Konya'ya gelen Kabacalı oymakları, Göller bölgesindeki Denizli, Isparta, Afyonkarahisar ve Konya bölgesine yerleştiler. O tarihlerde Isparta ilinin Senirkent (Tolban) Tolabeyli ilçesine bağlı, Senirkentlilerin kurduğu Tolca veya Tulca köyünün merkezine yerleşerek o köye Büyükkabaca adını verdiler" demiştir.[6] Şekercioğlu'nun Kabacalı Türklerin yaşadıkları yerler ve Anadolu'ya göç sebepleri hakkında verdiği bilgiler, diğer kaynaklardaki bilgilerle örtüşmektedir. Ancak, Tolban/Tolabeyli şehri hakkındaki bilgiler yanlıştır. Şekercioğlu'nun bahsettiği "Tolban" şehri yukarıda belirttiğimiz gibi, Tymandos (Yassıören)'un kuzey doğusunda bugün Ayazmana dediğimiz mevkide bulunan "Talbonda" şehridir. Talbonda şehri sakinlerinin Büyükkabaca kasabasının olduğu yerde "Tolca" veya "Tulca" adında köy kurdukları hakkında elimizde bilgi mevcut değildir.

Şekercioğlu, Yassıören köyünün kuzey-doğusunda Ayazmana olarak adlandırdığımız mevkide bulunan ilkçağ şehirlerinden Talbonda'nın yerini karıştırmış, yeni bir ad ile Senirkent'in bulunduğu yere oturtmuştur. Şekercioğlu'nun iddia ettiği "Tolba", "Tolban", "Tolabeyli" adlı ilkçağ şehrinin Senirkent ile bir ilgisi yoktur.

b. Şehrin, "Emir Senir" Tarafından Kurulduğu, Kurucusunun Adından Dolayı Senirkent Olarak Adlandırıldığı

Bazı şehirler kurucularının adını taşımaktadır. Ahmet Munis Armağan, Senirkent'in, "Emir Senir" adlı bir bey tarafından kurulduğunu ve adını Emir Senir'den aldığını belirtmiştir.[7] Ancak Armağan'ın gösterdiği kaynakta (1530 Tarihli 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri I ve II, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I), "Emir Senir" ile ilgili herhangi bir kayıt görülemedi. Ayrıca, günümüzde Senirkent'te "Emir Senir" adını yaşatan maddi ve sözlü kültür unsurları (efsane, rivayet, türbe, yatır vb.) mevcut değildir. Dolayısıyla Emir Senir Beyin, Senirkent'in kurucusu olduğu ve şehrin adını Emir Senir'den aldığı rivayeti tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır.

c. Şehirde Bol Miktarda Şarap Üretilmesi ve Sarhoşluk Kelimesinin Eski Harfle Yazılışına İstinaden Senirkent Denildiği

Başka bir görüşe göre, Senirkent'te bağcılığın yaygın olması ve bol miktarda şarap üretilmesine istinaden eski harflerle yazılışına bakarak, "Sekirkent" denilmiştir.[8] Bu görüşün de, halk arasında ve kaynaklarda herhangi bir karşılığı yoktur.

d. Şehrin Bulunduğu Topoğrafik Yapıya Uygun Olarak "Dağ Eteğindeki Kasaba" Olarak Adlandırıldığı

6 Salih Zeki Yıldırım, *Tarihte Kabacalılar ve Büyükkabaca*, Isparta, 2003, s.134. Hüseyin Şekercioğlu'nun "Büyükkabca Tarihine Bir Bakış" adlı yazısı (s.133-137).

7 A. Munis Armağan, *Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri*, 2006, s.215.

8 Fehmi Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, Isparta, 1936, s.18.

Senirkent adının kaynağı açıklanırken, başvurulan kaynaklardan birisi de Kaşgarlı Mahmut'un XI. Yüzyılda yazdığı "Divan-ı Lügat'it Türk" adlı eseridir.

Kaşgarlı Mahmut, "mung" kelimesini açıklarken,

Mung: Bun, mihnet. Şu savda dahi gelmiştir:

Erge mung tegir tag senğiringe yel değir* = Adama bun gelir, dağ başına, dağ çıkıntısına yel değer (insana bun gelir. Nitekim dağ burnuna yel de gelir. Sonra yel gider dağ burnu kalır) demiştir. Besim Atalay, "sengir" kelimesi ile ilgili dipnotta; "Hamit vilayetinde "Senirkent" adında bir kasaba vardır. Halk bu kelimeyi "Sengirkent" şeklinde söylerler. Divanda bulunan bu kelimenin Anadolu'da dahi yaşamakta olduğunu görüyoruz" şeklinde bir açıklama yapmıştır.[9] Divan-ı Lügat-it Türk'te "sengir" kelimesinin karşılığı; dağ çıkıntısı, dağ burnu; herhangi bir duvarın ucu olarak verilmiştir. Besim Atalay'ın Türkiye'de çok sayıda"Senir" adlı yerleşme mevcut iken, Senirkent'i örnek vermesi düşündürücüdür. Senirkent halkı arasında "Sengirkent" şeklinde bir söylem yoktur. Senirkent'in halk arasında yaygın kullanımı "Senget"tir.

Kaşgarlı Mahmut, Karahanlı şehirleri arasında Kaşgar'ın kuzeyindeki Talas şehri yakınlarında "Kençek Sengir" adlı bir şehir ile Barsgan'da "Kara Sengir" adlı bir yerden söz etmiştir.[10] Şeyh Ahmet Sultan'ın tekkesini kurduğu yer; dağ burnu, dağ çıkıntısını akla getirse bile, Senirkent'in ilk önce nerede kurulduğunu tam olarak bilmiyoruz. Senirkent'in en eski mahalleleri Şeyh Ahmet Sultan Türbesinin bulunduğu Şeyhler Mahallesi, Orta Mahalle, Turgutlar Mahallesi ve Pazar Mahallesidir. Senirkent'in, bulunduğu topoğrafik yapıdan dolayı "dağ çıkıntısı, dağ burnu" anlamında "Sengirkent" olarak adlandırıldığı görüşünün yanlış olduğunu düşünüyoruz.

Kemal Turfan, Selçuklu ve Hamitoğlu Beyliği döneminde Isparta, Afyon, Burdur ve Antalya'da aynı boy ve soya mensup Türkler tarafından "Senir" adını taşıyan köyler kurulduğuna işaret ediyor. Turfan, Senirkent'in birçok köy halkının bir araya gelip yerleşmesiyle daha büyük yerleşme yeri olarak kurulduğundan, baştan itibaren "dağ eteğindeki kasaba" anlamında "Senirkent" adını aldığını söylüyor.[11] Şeyh Ahmet Sultan menakıbına göre 1370'lerde Senirkent 60 haneli bir köydür. 1500'lü yılların başında Senirkent köyünde 108 hane mevcuttur. Senirkent, o tarihte Yassıviran köyünden daha küçüktür. Turfan'ın iddia ettiği gibi, Senirkent birçok köyün bir araya gelmesiyle kasaba olarak kurulmuş olsaydı, 1500'lü yıllarda Uluborlu kazasının en büyük köyü veya kasabası olması gerekirdi. Turfan'ın bu görüşünü destekleyen başka bilgi ve belge de mevcut değildir.

Bu düşünceler ışığında, Divan-ı Lügat'it Türk'teki "sengir" kelimesini esas alıp, Senirkent'in adını "dağ eteğindeki kasaba" şeklinde açıklamak doğru değildir. Senirkent adının başka bir açıklaması olması gerekir.

e. Şehrin, "Sınır Şehri" Anlamında "Senirkent" adını Aldığı

Senirkent'in, "sınır şehri" anlamında, "Sınır-kent, Senirkent" ismini aldığına dair çeşitli görüşler vardır. "Isparta Yer Adları" adlı kitabın yazarı Fehmi Aksu'nun naklettiğine göre; Senirkent, ilk çağda Psidya ve Frigya'yı ayıran bir bölgede bulunmasından dolayı Sınırkent / Senirkent

9 Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi,* (çev. Besim Atalay) Ankara, TDK, 1986, s. c.3, s.360, 362, c.4. s.505.

10 Kaşgarlı Mahmut, a.g.e. Ankara, 1986, c.1. s.480; c.3. s.221.

11 Divanı Lügat'it Türk'te bu kelime "Sengir" olarak geçmekte ve "dağ çıkıntısı, dağ burnu ve duvarın ucu" anlamına gelmektedir. Senirkent'in yüksek bir dağın eteğinde, Doğru Dereden inen tortunun meydana getirdiği ve kuzeye doğru hafif bir şişkinlik yapan bir sırta yaslanmış olduğu göz önüne alınırsa, yukarıda yaptığımız açıklama topoğrafik duruma tamamen uymaktadır. Çevremizde "Senir" adını taşıyan başka yerleşme yerlerinin bulunması tezimizi doğrulamaktadır. Afyon Sincanlı ilçesine bağlı Senirköy, Şuhut ilçesine bağlı Senirköy, Isparta Gönen ilçesine bağlı Senirce köyü, Keçiborlu ilçesine bağlı Senir kasabası, Burdur'da Karasenir mahallesi, Antalya ve Mersin'de Senir adlı köyler vardır (Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (188), 27 Nisan 1974). "Saydığımız bu yerleşme birimlerini, aynı soydan ve boydan gelen birer Türk halk grubu tarafından kurulması sonucu, birer küçük köy durumunda kaldıkları adlarından ve bugünkü durumlarından anlaşılıyor. Senirkent birçok köy halkının bir araya gelip yerleşmesiyle meydana gelen daha büyük yerleşme yeri olarak kurulduğundan, baştan itibaren "dağ eteğindeki kasaba" anlamında Senirkent adını almıştır (Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (189), 25 Mayıs 1974).

adını almıştır.[12] Kemal Turfan'ın naklettiği rivayete göre; Tymandos (Yassıören) ve Apollania (Uluborlu) arasındaki sınırı gösteren bir bent, Senirkent'in olduğu yerden başlayarak kuzeye doğru uzanırmış. Sınır-bent adı, kasabanın kuruluşundan sonra Senirkent olmuş.[13] Ancak, bu bölgede sınırı gösteren herhangi bir bent veya benzeri kalıntı mevcut değildir.

Senirkent adının kaynağı ile ilgili en eski yazılı bilgiyi R.1330 (1914) tarihli Konya Vilayet Salnamesinde bulduk. Burada yazılan rivayete göre; Selçuklular zamanında iki ayrı Bey tarafından yönetilen Uluborlu muhiti ile Senirkent'in bağlı olduğu muhit arazisi sınırında kurulmuş olan kasaba, sınır şehri manasına "Senirkent" olarak adlandırılmıştır.[14] 1120-1146 yılları arasında Bizans-Selçuklu sınırının Senirkent'in bulunduğu yerden geçtiğini belirten Ramazan Topraklı;[15] "muhtemelen bu tarihte Senirkent'in mevcut olduğunu ve sınırda bulunduğu için buraya sınır şehri anlamında "Senirkent" adının verilmiş olabileceğini" söylemiştir.[16]

Senirkent, bir sınır şehri olduğu için bu isim verilmiş ise; niçin "Sınırkent" olarak adlandırılmamış? Sorusu akla gelmektedir. "Senir" kelimesi ile "sınır" kelimesi arasında anlam bakımından hiçbir benzerlik yoktur. Sınırkent adının Senirkent'e dönüşmesi için, makul bir sebep bulamıyoruz. Bütün bu görüşlerin, "Senirkent" kelimesindeki senir-sınır ses benzeşmesine dayandırıldığını ve gerçeği ifade etmekten uzak olduğunu düşünüyoruz. Aşağıda izah edileceği üzere, bu yerleşimin "Senirkent" olarak adlandırılması için daha gerçekçi sebepler olması gerekir.

---

12 Bir söylentiye göre de buranın (Frikya ile Psidya)'yı ayıran bir bölge olmasından "Sınırkent" denmiştir. (F. Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, Isparta, 1936, s.18.)

13 Yaşlıların rivayetlerine göre; daha eski yerleşme yeri olan Tymandos (Yassıören) ve Apollania (Uluborlu) arasındaki sınırı gösteren bir bent, Senirkent'in olduğu yerden başlayarak kuzeye doğru uzanırmış. Sınır-bent adı, kasabanın kuruluşundan sonra Senirkent olmuş. Fakat bugüne kadar bu söylentiyi doğrulayacak hiçbir belgeye rastlanmamıştır *(*Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi"*, Senirkent Postası,* (187), 13 Nisan 1974).

14 Senirkent kasabası halkının dış görünüşleri ve yapılan araştırmaya göre başka ırklarla pek az karışmış olup Türk ırkına mensup oldukları anlaşılıyor. Bu kasabanın da Selçuklular zamanında kurulduğu, fakat Uluborlu muhitini idare eden beyin başka olup, Senirkent'in tabi olduğu muhitin başka bir emir idaresinde bulunduğu ve Uluborlu arazisi ile Senirkent arazisi arasındaki sınıra kurulmuş olan kasabanın, sınır şehri manasına Senirkent olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır." (Salname-i Vilayeti Konya. İstanbul, Cihan Matbaası, 1332).

15 Ramazan Topraklı*, Hicri 541/1146 Roma-Selçuklu Savaşları: Sütkuyusu Baskını ve Ammuriye*, Ankara, 2013, s.115.

16 Ramazan Topraklı ile 20.11.2013 tarihinde yapılan görüşme.

f. Türklerin Anadolu'ya yerleştiklerinde boy isimlerini ve Orta Asya'da Kullandıkları Yer Adlarını Buralara Taşıdıkları ve "Senirkent" Adının da Bu Geleneğin Ürünü Olduğu

"Senir" kelimesinin, Türk tarihinde hem yer adı, hem de boy adı olarak kullanıldığını görüyoruz. Senirkent kelimesindeki "Senir" kelimesinin, boy adı mı, yoksa yer adı olarak mı kullanıldığını tespit etmek için konuyu biraz açmak istiyoruz. Hüseyin İnan'a göre; "Senir", Türkistan'da bir kasabanın adıdır. "Senir" aynı zamanda Antalya'da bir beyliğin adıdır. Senir Beyleri, 1227-1228 yıllarında Antalya Gündoğmuş ilçesinin "Senir" beldesine yerleşmişlerdir. Bu boylar, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken oradaki isimlerini aynen Anadolu'ya taşımışlar, yerleştikleri yerlere aynı isimleri vermişlerdir. Senir Beyleri Isparta'nın Senirkent ilçesini kuran Senirlilerle aynı boydandır.[17] Senirkent kelimesindeki Senir kelimesinin boy adı mı, yoksa yer adı olarak mı kullanıldığını tespit etmek için konuyu biraz daha açmak istiyoruz.

f.1. Yer Adı Olarak Senir

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Büyük Türkçe Sözlükte "Senir" kelimesi: "İki dağ arasındaki sırt, yükseklik, tepe, doruk, dağın vadiye bakan yamacı ve yer adı" olarak tanımlanmıştır.[18] 1530 tarihli 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterinde Hamid Sancağında Uluborlu kazasına bağlı Senirkend köyünden başka, "Senir" ve "Senirce" adını taşıyan dört köyün daha kayıtlı olduğu görülmektedir. Burdur'da "Kara-Senir köyü" (s.266), Kara-ağaç Göl-hisarında "Ayas-seniri köyü" (s.248); Keçiborlu ve Gönen'de Senirce (s.277,281) adlı köyler vardı. Hamid Sancağına komşu Afyon, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Konya, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, İçel, Sivas ve Tokat sancaklarına bağlı yerlerde de Senir adını taşıyan köyler ve mezralar bulunmakta idi.[19] Halaçoğlu, "Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)" adlı eserinde; Barçınlu'da Senir İni, Anamur'da Senir köyü, Mardin'de Senir mezrası, Maraş yakınında Senir Yurd, Menemen'de Senircilü köyü, Aksaray'da Senirköy, Belen ve Saruhan'da Senirlü köy adlı yerleşmelerin adını vermiştir.[20] Orta Anadolu'da yaygın olarak karşımıza çıkan "Senir" adına bakarak, Senirkent adının, "Senir" kelimesinden türediğini söyleyebiliriz. Ancak, bu kadar "Senir" adlı köy ve mezra olmasına rağmen, "senir-kent" adını taşıyan başka yer ismi yoktur? Acaba bunun başka sebebi olabilir mi? Sorusu akla gelmektedir.

f.2. Boy Adı Olarak Senir

Türklerin Anadolu'ya yerleştiklerinde boy isimlerini ve Orta Asya'da kullandıkları adları buralara taşıdıkları gerçeği bütün tarihçiler tarafından kabul edilmiştir. Hamid Sancağında XVI. yüzyılda Oğuz boyu ismini taşıyan 69 adet mezra, köy ve kasaba adı tespit edilmiştir. Behset Karaca, XV. ve XVI. yüzyıllarda Uluborlu kazasındaki yerleşmelerin tahlilini yaparken; Akçakeçili, Yuvalar, Kayılar gibi köylerin Oğuz boylarına; Kabacalu, Çakal, Çaylak, Şuayb nam-ı diğer Umuroğlu gibi köylerin de Oğuz boylarından çıkan alt boylara ait isimleri taşıdığını belirtmiştir.[21] Osmanlı Arşiv belgelerinde boy, oymak, aşiret ve cemaat terimleri aynı anlamda kullanılmıştır. Oğuzhan neslinden türeyen 24 boy vardır. Kayılar, Afşarlar; Oğuzhan'ın Gökhan, Ayhan ve Yıldız Han adlı çocuklarından türeyen Bozoklara bağlı boylardır. Osmanoğulları Kayı, Karamanoğulları Afşar, Selçuklular Kınık boyundandır. Yusuf Halaçoğlu, yaptığı araştırmada Anadolu'da 41.295 cemaat adı tespit etmiştir. Ayrıca 24 Oğuz boyuna ait 286 Kınık, 221 Kayı, 181 Avşar (Afşar), 156 Bayındır, 152 Eymür (Eymir), 136 Salur, 101 Karkın, 93 Çepni, 88 Yüreğir, 78 Bayad, 72 Yıva, 70 İğdir, 65 Kızık, 54 Yazır, 51 Alanyundlu, 48 Döğer, 46 Beğdili, 42 Barak, 34 Dodurga (Todurga), 31 Çavuldur (Çavundur), 29 Büğdüz, 15 Peçenek ve 10 Karaevli isimli köy ve mezra tespit etmiştir.[22] Halaçoğlu'nun yaptığı araştırmaya göre; Uluborlu kazasında Kayı boyundan 550 hane, 17 mücerret; Avşar boyundan 166 hane, Bayad boyundan 42 hane, Büğdüz boyundan 11 hane, İğdir boyundan 80

17 Hüseyin İnan, "Senir Beldesi": www.antalyakultur.gov.tr/12.05.2009

18 Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr/ 09.04.2018

19 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/ 1530) I. Kütahya, Kara Hisar-ı sahib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livaları Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, Başbakanlık, 1993, s.32-77.

20 Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650),* Ankara, TTK, 2009, c.6, s.2708.

21 Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Isparta, 2012, s.173.

22 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, Ankara, 2009, s.VIII,XVII.

hane, 3 mücerret; Kınık boyundan 4 hane, Yazır boyundan 3 hane ve Yıva boyundan 175 hane, 17 mücerret kayıtlı olduğu görülmektedir. Uluborlu kazasında 550 kayı boyu hanesi ve 17 mücerrede karşılık, diğer boy mensuplarının toplamı 481 hane ve 20 mücerrettir. Bu rakamlar bize Kayı boyunun, Uluborlu kazasında açık ara baskın unsur olduğunu gösteriyor. Uluborlu kazasındaki yerleşmeler, Senirkent halkının Oğuzların Kayı boyundan olduklarına dair rivayetleri doğrular niteliktedir.

Halaçoğlu'nun "Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler Oymaklar" adlı araştırmasında; adında "Senir" kelimesi geçen aşiretlerle ilgili tespitleri şöyledir: Aksaray Sancağı Koçhisar nahiyesinde Yiva boyundan Senir Pınarı cemaatinden 1571-72 tarihli defterde 36 hane kayıtlıdır (c.5, s.2018). İçel Sancağı Anamur kazası Senir köyünde Varsak boyu, İçel Yörükleri taifesinden Senirler Cemaatinden 1721 tarihli defterde 4 hane 2 mücerret kayıtlıdır (c.5, s.2018). Kiğı (Bingöl) Sancağı Göçek nahiyesi, Kara Bend köyünde Ekrad Senürlü Aşiretinden 1521-1523 tarihli defterde 55 hane kayıtlıdır.[23] Cevdet Türkay'ın "Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler" adlı araştırmasında; "Senir, Senirler, Senirli cemaati" ile ilgili tespitleri şöyledir: Senir Afşarı cemaati mensupları Niğde Sancağında; Senir, Senirler, Senirli (Senirlü, Senirlioğlu) cemaati; Halep, Maraş, Kiğı, Yeni İl Kazası (Sivas), Düşenbe ve Senir Kazası (Alanya Sancağında) yaşamaktadırlar.[24] Yusuf Halaçoğlu ve Cevdet Türkay'ın "aşiret, oymak ve cemaatler" üzerine yaptıkları araştırmalardan çıkarabileceğimiz netice şudur: Bu iki araştırmada, Uluborlu kazasında ve Senirkent köyünde "Senir" cemaatinin yerleşik olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir.

Adnan Menderes Kaya, "Senir Obası" başlıklı yazısında; Senir obasının, Avşar boyuna mensup olduğunu söylemiştir. Adnan Menderes Kaya'ya göre; Senirliler, Karaman-Oğullarının bir kolu olup onların uç beyleri idi. Adını, "Senir" adında bir Avşar beyinden alan Senir Avşarlarının ilk yerleştikleri ve buradan çevreye yayıldıkları yer Antalya'nın Gündoğmuş ilçesine bağlı Senir kasabasıdır. Alanya'nın Avsallar beldesi de 15. Yüzyılda Senir'den gelenler tarafından kurulmuştur. Alâeddin Keykubat, 1228'de Karamanlıları Ermenek tarafına yerleştirdiğinde, Senir Bey'e batıda Manavgat Irmağı, doğuda Şarapsa Irmağı, kuzeyde Yenice Pazar Yaylası ile çevrili olan Alanya-Manavgat-Akseki üçgenini yurt olarak verdi. Burada, Karamanoğullarına bağlı Senir Uç Beyliği kuruldu ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. Senir Avşarlarından bazı gruplar, Antalya yöresinden başka yerlere göç ederek yerleşmişlerdir. Bu yerleşmelerden biri de Senirkent'tir. Adnan Menderes Kaya; Hüseyin İnan'ı kaynak göstererek Isparta'nın Senirkent ilçesinin Senir Obası mensupları tarafından kurulduğunu ve Senir kasabasıyla akraba oldukları iddiasını tekrarlamıştır. Kaya, Keçiborlu ilçesinin Senir köyü ve Gönen ilçesinin Senirce köyü sakinlerinin bu obadan olduklarını ve köyün büyük çoğunluğunun Muş'un Hasköy ilçesinden geldiklerini belirtmiştir. Kaya'ya göre; Afyon'un Sinanpaşa ilçesinin Tınaztepe ve Şuhut ilçesinin Senir köyleri, Burdur'un Karasenir mahallesi (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinin güneyi) ve Gölhisar ilçe

23 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, Ankara, 2009, c.5, s.2018.

24 Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 1979, s. 670.

merkezinin bir kısmı, Mersin'in Silifke ilçesinin Senir köyü, Nevşehir'in Kozaklı ilçesinin Karasenir köyü ve Konya'nın Çumra ilçesinin Karasınır (aslı Karasenir'dir) köyü de Senir Avşarıdır.[25] Menderes Kaya'nın "Senir Obası" başlıklı yazısından Senir cemaatinin "Afşar" boyuna mensup olduklarını öğreniyoruz. Oysaki Senirkent halkı kendilerini "Kayı" boyu mensubu olarak görmektedir. 1950 yılında yayımlanan "Senirkent" adlı broşürde; Senirkent'i 1370 yılında Oğuz soyundan ve Kayı boyundan olan Türklerin kurduğu belirtilmiştir.[26] Bu durumda, Senirkent halkının, "Senir" boyuna mensup olduklarını söylemek ve Senirkent adını, "Senir" boyu ile irtibatlandırmak yanlıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Yusuf Halaçoğlu'nun araştırması da, bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

g. "Şehrin adını, Hazar'ın doğusunda bulunan ve 1220'li yıllarda Moğollar tarafından tahrip edilen "Senirkend" adlı kasabadan aldığı

Bazı kaynaklarda "Senirkent"in adını, Hazar'ın doğusunda bulunan ve 1220'li yıllarda Moğollar tarafından tahrip edilen "Senirkent" adlı kasabadan aldığı yazılmıştır. Bu kasaba halkı, Moğol istilasının yarattığı göç dalgası ile Anadolu'ya gelmişler, yeni yerleştikleri yere eski kasabalarının adını vermişlerdir.[27] Buket Yaşa Şahin, 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında hazırladığı "Anadolu Selçuklu Devleti İle Harzemşahlar Devleti Münasebetleri" adlı Yüksek Lisans Tezinde; "Moğollar, Harzemşahları büyük bir yenilgiye uğrattı. Barçınlığkent, Eşnas, Cend, Senirkent, Banakent, Hocent alındı. Buhara gibi diğer yerlerde büyük bir katliamla ele geçirildi" bilgisini vermiş ve Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa ve Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun "Harezmşahlar Devleti Tarihi" adlı eserlerini kaynak olarak göstermiştir. Bu kaynağı kullanan Kadir Karacan, "Senirkent adının, 1220'lerden sonra Hazar'ın doğusundan gelen ve Senirkend adlı kasabaları Moğollar tarafından yıkılan Oğuz Türklerinin yerleştikleri yere geldikleri yerin adını yaşatmak için verdikleri bir ad olduğunu tahmin ediyorum" diyerek görüşünü bildirmiştir. Biz de, Senirkent Yükseliş, yıl 12, sayı 149-150, Kasım-Aralık 2011, 2.sayfada yayımlanan "Senirkent Adının Kaynağı" başlıklı yazımızda, "Büyükkabaca tarihi üzerinde çalışan Kadir Karacan, Asya'da Senirkent adlı bir kasabanın bulunduğunu ve bu kasabanın XIII. yüzyılda Moğollar tarafından yıkıldığını belirtiyor.[28] Eldeki mevcut bilgiler Senirkent adının; Orta Asya'da bulunan Senirkent, Semerkant veya Senir adlı şehir ve kasabalarla ilişkili olduğunu gösteriyor. Bu şehirlerden göçerek Senirkent'e gelip yerleşen halk, eski yaşadıkları yerin adını Anadolu'da kurdukları şehre vermişlerdir" sonucuna ulaşmıştık.[29] Ancak, yeni yaptığımız araştırmada Cüveyni'nin "Tarih-i Cihan Güşa" ve Kafesoğlu'nun "Harezmşahlar Devleti Tarihi" adlı kaynaklarda "Senirkent" adının geçmediğini gördük. Bu hata, Buket Yaşa Şahin'in tezinde, "Semerkand" yerine "Senirkend" yazmasından kaynaklanmıştır. Ancak, günümüzde bile Semerkant adının, Senirkend'i çağrıştırması dikkat çekicidir.

h. Senirkent'i kuranların Orta Asya'da bulunan Semerkant şehrinden geldikleri ve yeni yerleştikleri yere eski yaşadıkları şehrin adını verdikleri

Hüseyin Namık Orkun, "Isparta Yer Adlarından Tarihi İstihraçlar" adlı makalesinde; Isparta ilinde yer adı olarak geçen Oğuz boylarına ait isimlerin bir dökümünü yaparak Senirkent, Uluborlu, Keçiborlu ve Yalvaç yer adları hakkında görüşlerini bildirmiştir. Orkun makalesinde, yirmi dört Oğuz boyundan on iki tanesinin Isparta vilayetinde bulunduğuna dikkat çekmiştir. Isparta yer adlarında Oğuz boyundan Kayı, Bayad (iki yerde), İğdir (=Eğridir, üç yerde), Afşar (iki yerde), Beğdili, Çavındır (Çavdar, Çavdarlı, üç yerde), Salur, Karkın, Kınık (beş yerde), Beçenek (iki yerde), Yüreğil (Doğrusu ve eski telaffuzu Yüreğir) ve Eymir (bir yerde) geçmektedir. Yazar, eski Türklerin "nereye göçerlerse göç ettikleri yere evvelce geldikleri yerin adını verdiklerini hatırlatarak,

25 Adnan Menderes Kaya, "Senir Obası": www.avsarelleri.com/?p-num=92&st...%20**SENİR**%20OBASI (07/02/2018)

26 *Senirkent*, İzmir, 1950, s.3.

27 Kadir Karacan, *Büyükkabaca ve Yöresi Tarihi*, İstanbul, 2012, s. 22,58.

28 Kadir Karacan, *a.g.e.*, İstanbul, 2012, s. 22, 58.

29 İbrahim Karaer, "Senirkent Adının Kaynağı", *Senirkent Yükseliş*, yıl: sayı: 149-150, Kasım-Aralık 2011, s.2.

yukarıdaki boy adlarının bu geleneğin bir neticesi olduğunu ve "bu yerlerde o ismi taşıyan Oğuz boylarının yerleşmiş olduğunu kabul etmek gerektiğini" söylemiştir.[30] Hüseyin Namık Orkun yazısının devamında, esas konumuzla ilgili olarak "Senirkent adının da bu şekilde adlanmış olduğunu zannetmekteyim" demiş ve bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Buradaki kent sözü hiç şüphesiz ki eski Türkçede mevcut olan ve şehir manasına gelen bir sözdür. Kaşgarlı Mahmut kelimeye hem şehir, hem köy manasını vermektedir. (Kelimenin aslı Toharcadır. Eski Türkçede bunun yerine daha fazla balık sözü kullanılırdı.) Anadolu'da böyle kentli yer adlarına pek fazla tesadüf etmediğimiz için buradaki kent sözünün Asya'daki kentlerle bir alakası olmak gerektir. Nitekim bu noktayı kelimenin diğer sözü de takviye etmektedir. Senir sözünü, ben meşhur semer (=Semerkant) ismi ile birleştirmekteyim. Türkçede n ve m seslerini değiştiği malum bir keyfiyettir. O halde Senirkent Asya'daki Semerkant kelimesinden başka bir şey değildir. Bu kelimenin aslının "Semizkent" olduğu malumdur. Bu izahatımıza nazaran bura halkının Semerkant'tan gelmiş olması lazım gelir" demiş, bu durumun bütün Türklerce tatbik edildiğini belirterek "İstanbul'daki Aksaray adının Konya Aksaray'ından gelen halk tarafından kurulduğuna" işaret etmiştir.[31] Hüseyin Karaarslan da, babası Avukat H. Cahit Karaarslan ve dedesinin anlattıklarına dayanarak Senirkent'in Moğol istilasından çok önce Semerkant'tan gelen Türkler tarafından kurulduğunu ve Senirkent'i kuranların konar-göçer Yörükler olmayıp, şehirli olduklarını belirtmiştir.[32] Hüseyin Karaarslan'a göre Semerkant ismi basit bir köy nüfusuna verilemeyecek kadar anlamlı ve büyük isimdir. (..) Senirkent ilim, irfan, tahsil, ticaret, zanaat ve bilumum modern terakkiyata açık ve cahilden, bedeviden nefret eden genetik yapısı ile yüzyıllardır yaşıyor olması da Semerkantlılığa liyakatini ispat etmektedir.[33]

Senirkent Yükseliş gazetesinin Nisan-Mayıs ve Haziran 2017 tarihli 214-215, 216. sayılarında yayımlanan "Timur'un Uluborlu'yu zaptı: Senirkent ve Büyükkabaca Kasabasında Timur İle İlgili Efsane ve Rivayetler" başlıklı yazımızda, Senirkent ile Semerkant arasında tarihi bir bağ kurulabileceğine dikkat çekmiştik. Timur, Senirkent'te Turgutlar Mahallesinin kurucusu olarak tanınan Bektaşi Şeyhi Turgut Babaya misafir olmakla tevazu göstermiş ve halk nazarında itibar kazanmıştır. Timur'un bu ziyaretini, "aynı topraktan insanların 200 yıl sonra buluşması" olarak yorumlamak da mümkündür. Timur'un "Senirkent halkının

30 Hüseyin Namık Orkun, "Isparta Yer Adlarından Tarihi İstihraçlar", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* 9 (103-105), I. Teşrin - I. Kanun 1942, s.1432-1433.

31 Hüseyin Namık Orkun, a.g.m.. *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* 9 (103-105), I. Teşrin - I. Kanun 1942, s.1432-1433.

32 Elektronik ve Haberleşme Mühendisi Hüseyin Karaarslan 27 Eylül 2016 tarihinde Senirkent Ülkü Ocağı web sayfasında "Senirkent Tarihi" başlıklı yazıya yaptığı yorumda şu görüşlere yer vermiştir: Senirkent=Semerkand Kent, İngilizce Kand= Türkçede soy sop nesil boy çadır veya klan anlamındadır. Senirkentlilerin ilim irfan ve zanaata önem vermesi, okumayana kız vermezliği, 4000 yıllık Semerkand (İpek Yolu şehri) meşher kökenli olmasındandır. Köy-Türkmen-Yörük bizde yoktur, 4000 yıllık şehirlileriz. Karaarslan Kavurd (Alparslan'ın küçük kardeşi) Memluk devletini kurarken buralara da yayıldı. (Memluk'un ilk yıllardaki ismi Kirman'dır.) İlk Senirkent yerleşkesi Karaarslan mevkiidir. Diğer boylar ve Osmanlı kurucusu Kayı boyu bile, Senirkent'e Kavurd torunlarının müsaadesi ile yerleştiler. Karaarslan Kavurd'un torunları Moğol istilasında kıyıma uğramışlardır.

33 Elektronik ve Haberleşme Mühendisi Hüseyin Karaarslan'ın 18 Kasım 2017 tarihli e-maili.

hakkını gözettiğine" dair rivayet ise; "Timur'un hemşerilerine sahip çıkması olarak yorumlanabilir. Senirkent ve yöresinde anlatılan efsane ve rivayetlerde Timur'un, genel kanaatin aksine mütevazı, adil ve hoşgörülü bir komutan olarak iz bıraktığı; bunun temelinde de Anadolu'daki Senirkent ile Orta Asya'daki Semerkant bağlantısının etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Timur, 1336 yılında Semerkant'ın yakınlarında bulunan "Keş" şehrinde dünyaya gelmiş ve daha sonra Semerkant'ı imparatorluğun başkenti yapmıştır.

Kaşgarlı Mahmud'un bildirdiğine göre; Kend: Oğuzlarla Oğuzlara uyanlara göre köy, Türklerin büyük bir kısmına göre şehir demektir. Bundan alınarak Fergana'ya "Özkend" adı verilmiştir. "Kendimizin şehri" demektir. Yine böylece "Semizkend" denir; büyük olduğundan böyle denilmiştir. Farsca'da "Semerkand" denir.[34] Bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan ve eski Türk dili kaynaklarında adı "Semiz-kent" olarak geçen Semerkant'ın tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ancak konuyla ilgili araştırmacıların çoğu, buranın (Marakanda'nın / Ulu Şehir'in) M.Ö. Soğdların başkenti olduğunu, Büyük İskender tarafından M.Ö. 329 yılında ele geçirildiğini; 712 yılında Araplar tarafından fethedildiğini; IX.-X. yüzyıllarda Samaniler yönetiminde parlak bir dönem yaşadığını; XI. yüzyılda Karahanlılar'ın, 1089-1130 yılları arasında Selçukluların, XII. yüzyılda Karahıtaylar'ın ve Harzemşahların egemenliği altına girdiğini kaydetmektedir. Semerkant 1220 yılında Cengiz orduları tarafından fethedilerek yakılıp, yıkılmıştır.[35] Cüveyni, Moğol istilasını şöyle anlatır: Nisan 1221'de Cengiz orduları, Semerkand'a acımasız bir şekilde saldırdı. Semerkand halkı daha fazla dayanamadı, teslim olmaya karar verdiler. Cengiz, Semerkand halkından 30.000 kişiyi öldürdü. Onların arasından 30.000 sanatkarı seçip, oğulları ve akrabaları arasında paylaştırdı. Gençlerden ve yiğitlerden oluşan bir topluluğu haşer (asker) yazdı. Diğer kalanlar 200.000 dinar ödemeye mahkum edildi. Bunların dışında pek az insan hayatta kaldı. Bu şekilde toplu yıkım şehrin yakasına yapıştı.[36] Çinli seyyah Kicou Tch'ang Tch'ouen, Semerkand'da Harezm hâkimiyeti zamanında 100.000'den fazla aile olduğunu, ancak Cengiz istilasından sonra bunun ancak dörtte birinin kaldığını belirtir.[37]

Semerkant'ın istilasında diğer şehirlerde pek öne çıkmayan 30.000 sanatkarın Cengiz'in oğulları ve akrabaları arasında paylaştırıldığına dair bilgi dikkat çekmektedir. Buradan, Semerkant halkının sanatkar ruhlu, sanata yatkın insanlar olduğu sonucu çıkarılabilir. Tıpkı Senirkent halkının sanata düşkün olduğu gibi. XV. ve XVI. yüzyıllarda Senirkent'te mevcut üç zaviyeden ikisinin adında "Ahi" kelimesi geçmektedir. "Şeyh Ahmet Zaviyesi", "Ahi Hüseyin Zaviyesi" ve "Mahmud Veled-i Ahi Ali Zaviyesi." Bilindiği gibi, "Ahi" kelimesi, esnaf teşkilatına işaret etmektedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Senirkent'te güçlü bir esnaf teşkilatının mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomi tarihine ait belgeler, Senirkent'te dokumacılığın gelişmiş olduğunu ve çok sayıda dokumacı esnafı, ticaret ve meslek erbabının olduğunu ortaya koymaktadır.[38] Senirkent'i kuranlar, Semizkent/Semerkant'tan gelmişler; Anadolu'da yerleştikleri yere, eski yaşadıkları yerin adını vermişlerdir.

2. SENİRKENT'İN KURULUŞU

a. Uluborlu ve Çevresinin Türkler Tarafından Fethedilmesi

26 Ağustos 1071 tarihinde kazanılan Malazgirt Zaferiyle Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış oldu. Süleyman Şah 1074'te Kayseri, Aksaray, Niğde, Konya, Ankara olmak üzere İznik'e kadar olan kasaba ve şehirleri ele geçirdi. Türklerin ilerleyişi karşısında zor durumda kalan Bizans İmparatoru VII. Mihael, Avrupalı devletlerden ve

34 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk*, Ankara, 1985, c.1, s. 344.

35 Cengiz Alyılmaz, "Eski Türk Şehirleri ve Semerkant", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c.19, sayı: 20 (202), s. 303-311. s.307.

36 Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa* (çev. Mürsel Öztürk) 2. Baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999, s.145-146.

37 İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618 /1092-1221)*. 2. Baskı, Ankara, 1984, s.253-268.

38 İbrahim Karaer, *Senirkent'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Isparta, Senirkent Belediyesi, 2013, s.34-40.

Papa'dan yardım istedi. Ancak yeterli desteği alamayınca Türklerle anlaşmak zorunda kaldı. Bizans ile 1074'de yapılan anlaşma gereği, Uluborlu Kalesi dâhil olmak üzere birçok şehir Türklerin eline geçti.[39] Ramsay, Uluborlu ve çevresinin Türklerin eline geçmesi ile ilgili olarak; *"1074 tarihinde Bizanslılar için utandırıcı bir anlaşmayla Türklerin Uluborlu ve çevresindeki egemenlikleri tanındı. Büyük bir arazi terkiyle Türklerin yardımı satın alındı. Bu tarihlerde Uluborlu küçük bir köyden ibaretti"* diyor.[40]

Türkler, I. Haçlı Seferi neticesinde (1097), Batı Anadolu ve Marmara Bölgesini tamamen, Orta Anadolu'da da bazı şehir ve kaleleri terk etmek zorunda kaldılar. Bu arada Uluborlu'yu da tahliye ettiler.[41] Sultan I. Mesut, Bizans İmparatoru I. Alaexios'un vefatı üzerine yaşanan karışıklıktan istifade ederek 1116'da I. Haçlı Seferi sırasında kaybedilen yerleri geri aldı.[42] Geri alınan yerler arasında Uluborlu ve çevresi de vardı. Bizans İmparatoru II. Ionnes Komnanos, Türklerin Anadolu'daki ilerleyişine son vermek amacıyla 1120'de Anadolu seferine çıktı. Bazı tarihçiler, İmparatorun bu sefere 1119'da çıktığını belirtir.[43] II. Ionnes Komnanos, Alaşehir, Denizli üzerinden Uluborlu (Sozopolis)'ya geldi. İmparator, Uluborlu kalesinin sarp kayalar üzerinde olması nedeniyle ele geçirmenin zor olduğunu anladı ve bir savaş oyunuyla Uluborlu'yu ele geçirdi. Ordu komutanlarından biri yolun altındaki ormanda pusu kurdu, diğeri kaleye hücum etti. Kaleye hücum eden birlik, bir müddet sonra geri dönüp kaleden uzaklaşmaya başladı. Düşman kuvvetlerinin bozulup kaçtığını sanan kaledeki Türk birlikleri bu grubu takip için kaleden çıktı, bir müddet sonra Bizans'ın asıl kuvvetleri tarafından sarıldı. Tuzağa düşürülen Türk birliklerinin çoğu esir alındı veya öldürüldü. Bu şekilde Uluborlu tekrar Bizans'ın eline geçmiş oldu.[44] Uluborlu'yu ele geçiren Bizans ordusu daha sonra Eğirdir Gölünün güneyine ve oradan da Antalya'ya doğru inerek Türklerin elindeki bir çok kale ve küçük şehirleri ele geçirdi.

Türklerin 1124 yılında Uluborlu'yu geri alma teşebbüsleri başarılı olmadı. Selçuklu Sultanı I. Mesut, 1141'de Uluborlu kalesini kuşattı. Bizans ordusunun bölgeye yönelmesinden sonra Sultan, kuşatmadan vazgeçti. Türk akıncıları Antalya'ya kadar ilerledi.[45] Dağlıoğlu'na göre 1159 yılında Isparta çevresinde Bizans ile çetin savaşlar oldu. O sene kış zorlu geçmiş, her tarafa pek çok kar yağmıştı. Geçilmez yolları ve civarındaki dağları tutmuş olan Türkler, Isparta'ya gelen Rum ordusunu geçitlerden geçerken taciz etmekten geri durmadılar.[46] 17 Eylül 1176 tarihinde cereyan eden Miryokefalon Savaşında, Türk tarihinin en büyük

39 Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, Ankara, 2006, s.1-3.

40 W. A. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1961, s.82,448.

41 Sait Kofoğlu, *a.g.e.*, Ankara, 2006, s.8.

42 Behset Karaca, *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları*, Burdur, 2014, s.28

43 Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)* (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1995, s.8-9; *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)* (yay. haz. Işın Demirkent), Ankara, 2001, s.6-7.

44 Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri 1,* Ankara, 2013, s.240-241. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s.161.

45 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s.177. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)* (yay. haz. Işın Demirkent), Ankara, 2001, s.19-20.

46 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Isparta'da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi", Ün Isparta Halkevi Mecmuası, 1, (1), (Haziran 1934), s.33.

zaferlerinden biri kazanıldı. Miryokefalon Savaşının yapıldığı yer konusunda çeşitli iddialar vardır. Topraklı'ya göre, Bizans ordusu Uluborlu-Senirkent-Kayaağzı istikametine ilerlemiş, "Kayaağzı-Köprü-Yenice" geçidinde Selçuklu ordusu ile karşılaşmıştır. Savaşın merkezi Kemer Boğazı, Dedelik Vadisi, Yenice Köyü, Yenice-Afşar-Köke-Bağıllı-Gelendost arasında kalan Cazgır, Fatlın ve bugün Eğirdir Gölü suları altında kalan ovadır.[47] Bu tarihte Uluborlu, Bizans hâkimiyetinde idi.

Bizans İmparatoru Manuel Komnen 1180 yılının sonunda vefat etmiş ve yerine küçük yaştaki oğlu II. Aleksi geçmişti. Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans'ın yaşadığı kargaşadan istifade ederek 1182'de ordularını harekete geçirmiş, önce Uluborlu ve çevresi ele geçirilmiştir. Uctaki akıncılara ve Türkmenlere kumanda etmekte olan emirler her taraftan taarruza geçmişler Kütahya, Eskişehir, Bolu, Denizli ve çevresindeki yerler fethedilerek ahalisi esir edilmiştir.[48] Uluborlu'nun fethi ile sonuçlanan askeri hareket, II. Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhusrev tarafından yönetilmiştir. Gıyaseddin Keyhusrev, aynı tarihte Uluborlu'ya melik olmuştur.[49] Böylece Uluborlu, 1182 yılında kesin ve kalıcı olarak Türk egemenlik sahasına girmiştir.

b. Senirkent'in Kuruluşu

Tarih öncesi devirlerden Roma-Bizans dönemine kadar Senirkent'in bulunduğu yerde, önemli bir yerleşim merkezine rastlanmıyor. Şehrin güney yamacındaki iki kaya mezarı ve Bayramcık mezarlığının 1950'li yıllarda düzenlenmesi esnasında ortaya çıkan küllerden buranın, Gömüler mevkiinde bulunan Roma dönemine ait Plyristra şehrinin mezarlığı olduğu tahmin edilmektedir.[50] Senirkent'in Selçuklular zamanında kurulduğu görüşü yaygın olmakla birlikte hangi tarihte kurulduğu kuruluşunu, XI. yüzyıla kadar geriye götürmektedir. Şehir merkezinde Roma döneminde yapılan, Bizans ve Selçuklular zamanında onarılan Turgutlar Çeşmesi suyolu; burada küçük de olsa, bir yerleşimin bulunduğuna işaret etmektedir.[51] Ayrıca şehrin güney ucunda Bayramcık suyolu, doğusunda Kuyucak suyolu mevcuttur. Senirkent'in Türk fethinden sonra "Bayramcık" ve "Turgutlar çeşmesi suyolu" yakınında kurulmuş olma ihtimali kuvvetlidir. Aşağıda vereceğimiz örneklerde görüldüğü gibi, Türkler fethettikleri yerlerde kısa sürede yerleşik hale geçmişler; yaptıkları vakıf eserlerle bu topraklara kök salmışlardır. Bu durumun Senirkent için de geçerli olduğunu düşünüyoruz.

Senirkent Ovası ve Uluborlu ilk defa 1074 yılında Bizans ile yapılan anlaşma gereği Selçuklu Türklerinin eline geçmiştir. Bizans'tan ele geçirilen topraklara sınır boylarında yaşayan yarı göçebe Türkmen aşiretleri gelip yerleşmiştir. Bu yerleşim yerlerinden birinin de Senirkent olma ihtimali kuvvetlidir. Senirkent'in kuruluşunu XI. yüzyıla tarihleyen Şefik Seren'e göre; "*Psidya, Bizanslılar döneminde muhtar bir eyaletti. Yedinci yüzyıldan itibaren Arap orduları birkaç defa buradan geçmiştir. 1078 yılında Psidya kesin olarak Selçukluların eline geçmiştir. XI. Yüzyılda Anadolu'nun fethinden sonra bu ülkeye göç etmiş olan Oğuz Türkleri en aşağı eskiden mevcut iskân yerleri sayısında köy ve kasaba kurmuşlardır. Senirkent kasabası da bu tarihlerde kurulmuştur.*"[52] Nuri Tortop, Senirkent'in dokumacılık tarihini ele aldığı yazısında; Senirkent'in XI. yüzyılda kurulduğunu qbelirtmiştir.[53] Şefik Seren ve Nuri Tortop'un görüşleri, tarihi gerçeklerle örtüşmektedir. Ancak I. Haçlı Seferinden sonra bölgenin elden çıkması ve daha sonraki yıllarda Bizans ile Türkler arasında çok sık el değiştirmesi sebebiyle bu yerleşimin kalıcı olmadığı kanaatindeyiz.

nu gösteren belge yoktur. Ancak bazı rivayetler şehrin

47 Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı,* Ankara, 2010, s.73,124.

48 Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 319-320; Osman Turan, a.g.e. s.214.

49 Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211),* Ankara, 1997, s. 3, 8-9.

50 Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi", Ankara, 1996, s.35.

51 Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası*, (182), 19 Ocak 1974; *Senirkent Postası,* (215), 4 Ekim 1975.

52 Şefik Seren, *Senirkent Faciası*, İstanbul, 1947, s.77-80.

53 Nuri Tortop, "Senirkent'in İktisadi Kalkınmasında Küçük Sanatların Rolü ve Ehemmiyeti", *Hür Senirkent.* 17 Aralık 1955.

Süleyman Gönçer'e göre; 1077 yılında bugünkü Afyon ilinin Dazkırı ilçesi hariç Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuş; Afyon ilindeki Türkmen yerleşmeleri, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1155) zamanında başlamıştır. Afyon ilinde Türkmenler yerleşik hale geçmeden önce 1077'den 1156 yılına kadar geçen zaman içinde yazın yaylalarda kışın şehirlerin kıyılarında topakevleri, alacıkları ve kara çadırları ile Yörük (göçebe) hayatı yaşamışlardır.[54] Gönçer'in bu görüşünü doğrulayan başka bir eserde, Senirkent'in kuzeyinde bulunan Şuhut ilçesinin Türkmenler tarafından 1150'de kurulduğu belirtilmiştir.[55]

1204 yılında fethedildiği kabul edilen Isparta'da, 1135'li yıllarda Türklerin yerleşik olduğuna dair belge mevcuttur. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Sülübey Mahallesinde bulunan "Yılankırkan" adlı çeşme kitabesinin H.529 / M.1135 tarihli olduğunu ve bu çeşmenin Anadolu Selçuklu Devletinin 1077'de Konya'da kurulmasından tam 59 yıl sonra inşa edildiğini söylemiştir. Kitabeye göre bu çeşme İsa oğlu Muhammed isminde hayırsever bir kişi tarafından yaptırılmıştır. Bu kitabe, Türklerin Isparta'da yerleşme tarihini gösteren bir belge olması bakımından önemlidir.[56] Tahir Erdem, bu kitabenin H.925 /M.1519 tarihli ve Osmanlı dönemine ait olduğunu; Isparta'daki en eski Anadolu Selçuklu eserine ait kitabenin H.696 / 1296-1297 tarihli Çelebiler Mahallesindeki Sadiye Buk'ası adlı medreseye ait olduğunu söylemiştir.[57] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, başka bir makalesinde *"H.467 / M.1074 tarihinde Türkler Hamidellerine gelmiş bulunuyordu. O halde Selçukluların Isparta'da H.529 / M.1135 tarihinde çeşme yapmalarını tabii görmek gerekir*" diyerek ilk görüşünde ısrar etmiştir.[58] Dağlıoğlu'nun bu tespiti bölgemiz tarihi bakımından çok önemlidir. Isparta'nın 1204 yılındaki fethini, ikinci fetih olarak adlandırmak gerekir. Isparta tarihi bakımından önemli gördüğümüz bu konu, Enver Süldür'ün 1951 yılında yayımlanan "Isparta Tarihi" adlı eserinin birinci cildinde şöyle anlatılmıştır: *"Isparta'nın Selçukilerin eline geçtiği zaman burasının Akdeniz kıyılarına yakın en önemli şehirlerden biri olduğu muhakkaktır. (..) Isparta'da bu zamanda yapılmış bir çeşme vardır ki Selçuki sanatının tek şahidi sayılabilir. Bugün hiçbir işe yaramayan bu çeşme Sülübey Mahallesinde çay kenarındadır. 'Yılankırkan Çeşmesi' adı verilen bu eserin, 1135 miladi senesinde yapılmış olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeye nazaran çeşmeyi İsa oğlu Mehmet adında bir hayırsever yaptırmıştır. Şu hale nazaran bu çeşme, Isparta'nın 800 sene (2021 tarihi itibariyle 886 yıl) önceki durumunu göstermektedir. Bu zamanda şehrin Türklerle meskun olduğu, yer adlarının delaletinden de anlıyoruz. Yılankırkan Çeşmesi civarında Sülübey Hamamı adı ile anılan bir hamam vardı. Yakın zamanlara kadar ayakta duran bu hamam harap olmuş, belediyece yıktırılmıştır. Arsası alan halindedir. Şimdi de halk dilinde bu alana Hamamönü denilmektedir. Bu zamanda şehir Öküzbattı semtine doğru uzanmakta idi. (..) Selçuk oğullarından I. Kılıç Arslan'ın*

54 Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi* c.1. İzmir, 1971, 237,253.

55 M. Seyirci, M. Refik Başyılmaz, *Şuhut'un Tarihi - Coğrafyası – Ekonomisi – Kültürü,* Afyon, 1982, s.59.

56 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Isparta'da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası, 1,* (1), Haziran 1934, s.29-30.

57 Tahir Erdem, "Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılankıran Çeşmesi Kitabesi", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* 1 (5), Birinci Teşrin 1934, s.75-78.

58 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler II", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, 2 (14), 9 Mayıs 1935, s.192-194.

oğlu Mesut'un, Jan Komnen (II. Ionnes Komnenos) ile 1124 tarihindeki Uluborlu savaşı ve Mesut'un oğlu II. Kılıç Arslan'ın Komnen oğullarıyla Eğirdir bölgesindeki savaşları, bu bölgenin XII. yüzyılın başından itibaren Türk egemenliğinde bulunduğunun en büyük delilidir. Bunun tabii neticesi olarak İzeeddin Kılıç Arslan zamanında (1204)'de Isparta'nın fethi tamamlanmıştır."[59] Sütçüler ilçe merkezinde bulunan Sefer Ağa Camisi kitabesinde, bu caminin 1184 tarihinde yapıldığı yazılıdır.[60] Bu tarihi kayıttan, Türklerin 1184'de Sütçüler'de yerleşik halde bulundukları anlaşılmaktadır. 1207 tarihinde Türklerin eline geçen Antalya'da, 1230'da Yivli Minare Camisi inşa edilmiştir. Türkler, Antalya'nın fethinden 23 yıl sonra böylesine zarif bir sanat eserini vücuda getirmeyi başarmışlardır. Bu örneklerden, Türklerin fethedilen yerlerde hemen yerleşik hale geçtikleri; cami, çeşme, imaret vb. vakıf eserlerle buraları imar ettikleri görülmektedir. Balkanlardaki Türk yerleşimleri de, Türklerin fethettikleri topraklarda kısa zamanda yerleşik hayata geçtiklerini göstermektedir. Halil İnalcık, Orhan Gazi'nin Rumeli Fatihi Süleyman Paşa için Bolayır'da yaptırdığı imarete ait 1360 tarihli vakfiyede, bu bölgede Türkçe adlar taşıyan birçok köy ve çiftliğin kurulmuş olduğunu; Osmanlı Rumelisinin birkaç yıl içinde ortaya çıktığını belirtiyor.[61]

İlk defa 1074 yılında Türklerin eline geçen Uluborlu ve çevresinde yerleşmelerin ne zaman başladığına dair elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır. Uluborlu ve çevresinin, kalıcı olarak Türk egemenliğine geçişi 1182 tarihinde gerçekleşmiştir. Fetih öncesinde, yeni bir yurt edinmek ve İslam'a hizmet etmek (gaza etmek) amacıyla sınır boylarına yarı göçebe Türkmenler tarafından büyük yığılmalar olmuştur. Bu yarı göçebe Türkmenlerin bir kısmı Bizans'tan ele geçirilen şehir merkezleri ve köylere yerleşmiş, bir kısmı da yaşayış tarzlarına uygun yeni yerleşim birimleri kurmuşlardır. 1182'deki fetih ile birlikte Senirkent ovasında Türk yerleşimi hız kazanmış olmalıdır. Senirkent ovasında yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin ihtiyaç duydukları su, toprak ve otlak yeterince vardı. Senirkent, Yörük Kabacalı (Büyükkabaca), Akçakeçili (Akkeçili), Garip, Güreme (Ortayazı)'nin yanı sıra günümüzde varlığını sürdüremeyen Abdülcebbar, Ayazmana, Çakal, Çaylak, Karaarslan, Kaldırım, Kayılı, Kuyucak, Susuz, Ulaş (Tamraş) gibi yeni Türk yerleşimleri ile antik roma şehirlerinin yakınında Bisse (Başköy) ve Yassıviran (Yassıören) köyleri kurulmuştur. Veli Babanın atalarından Hasan Gazinin M.830'larda medfun bulunduğu Ulugün/Uluküp (Uluğbey) köyünün, Bizans'tan Selçuklu Devletine nasıl bir yapıda intikal ettiği bilinmiyor. Karacan'a göre; Oğuz Türklerine ait boyların bölgede yarı yerleşik (Yörük) ve yerleşik köyler oluşturmaları XIII. yüzyılın ortalarından sonra başlamıştır.[62] Biz, Karacan'ın bu görüşüne katılmıyor ve yerleşmelerin 1182'den sonra hemen başladığını düşünüyoruz. Fetihten sonra Şehzade Gıyaseddin Keyhusrev'in Melik olarak atandığı Uluborlu ve çevresinin 60-70 yıl boş kaldığını düşünmek olayların akışına aykırıdır. Selçukluların bölgeyi fethi ile birlikte Türk yerleşimi başlamış, başta Senirkent olmak üzere çok sayıda Türk köyü kurulmuştur.

Senirkent'in Selçuklu döneminde kurulduğuna dair en eski kaynak 1914 yılında yayımlanan Konya Vilayet Salnamesidir. Adı geçen salnamede; Senirkent kasabası halkının dış görünüşleri ve yapılan araştırmaya göre başka ırklarla pek az karıştıkları ve Türk ırkına mensup oldukları; bu kasabanın da Selçuklular zamanında kurulduğu, fakat Uluborlu muhitini idare eden beyin başka olup, Senirkent'in tabi olduğu muhitin başka bir emir idaresinde bulunduğu ve Uluborlu arazisi ile Senirkent arazisi arasındaki sınıra kurulmuş olan kasabanın, sınır şehri manasına "Senirkent" olarak adlandırıldığı belirtilmiştir.[63] Senirkent'in Selçuklu döneminde kurulduğuna dair başka yayınlar da mevcuttur. 1951 yılında yayımlanan "*Senirkent İlçe Merkezi Olmalıdır*" adlı broşürde Senirkent'in XII. yüzyılda kurulduğu yazılıdır.[64] Kenan Hakkı Tunç, Senirkent'in Oğuz Türkmenleri tarafından

59 Enver Süldür, *Isparta Tarihi*, c.1. İzmir, 1951, s.14-17.

60 *Seferağa Camii.* https://www.kulturportali.gov.tr (15.06.2018)

61 Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, c.9. Ankara, 2002, s.85.

62 Kadir Karacan, *Büyükkabaca ve Yöresi Tarihi*, İstanbul, 2012, s.20.

63 *Salname-i Vilayeti Konya*, İstanbul, 1330, s.285.

64 *Senirkent İlçe Merkezi Olmalıdır*, Ankara, 1951, s.3.

1300'den daha önceki bir tarihte kurulmuş olabileceğini belirtmiştir.[65] Senirkent'in XVI. yüzyılın başında Uluborlu'ya tabi 108 haneli büyük bir köy olduğunu belirten Hikmet Turhan Dağlıoğlu; "Burasının Selçuk idaresi zamanında ileri ve uc bir sınır yeri olması kuvvetle muhtemeldir" diyerek Senirkent'in kuruluş tarihini, Selçuklu dönemine dayandırmıştır.[66] Hüseyin Şekercioğlu, "Gelendost Tarihi" adlı eserinde kaynak göstermeden 1116'da Türkler tarafından fethedilen yerler arasında "Senirkent" adını zikretmiştir. Şekercioğlu'na göre, *"Selçuklu Sultanı I. Mesut, 1116 tarihinde Beyşehir (Anamisya), Seydişehir, Şarkikaraağaç (Neapolis-Yenişehir), Antihokia (Arıncak-Terziler), Senirkent (Tolban-Taymanda-Sınırkent), Uluborlu (Mardiyon-Sozopolis), Eğridir (Ağradır), Sütçüler (Pavlikan), Anamas (Anabilida), Gelendost (Miryo-Gelende) şehirlerini fethederek bu bölgeye "Dosteli", "Dostlar" adını vermiş; Yalvaç'a Kuyucaklı (Kuyulu Bor) Madan oğulları, Uluborlu'ya Koca Borlular, Senirkent'e Madan oğullarını"* yerleştirmiştir.[67]

Halk arasında anlatılan rivayetlere göre Senirkent'in kurucuları Balı oğlu, Şeyh Ahmet Veli, Elperek Mustafa Dede, Hıdır Çelebi Dede ve Turgut Babadır. "Hacı Bektaş Veli Halifelerinden Şeyh Ahmet Velinin, XIV. yüzyılın ikinci yarısında şimdiki Şeyhler Tekkesinin bulunduğu yere dergâhını kurduğunda, ovadaki 9 veya 14 köy halkının Şeyh Ahmet Tekkesi etrafında toplanmasıyla Senirkent'in 1370 yılında kurulduğu" rivayeti genel kabul görmüştür.[68] Ancak, elimizdeki bilgilerden, Senirkent'in rivayet edildiği gibi XIV. yüzyılın ikinci yarısında, 9 veya 14 köyün bir araya gelmesiyle bir kasaba şeklinde kurulmadığı anlaşılmaktadır. Şeyh Ahmet Veli, Senirkent'e gelip dergâhını kurduğunda, burada 60 haneli bir yerleşimin bulunduğu, bunun da Şeyh Ahmet menakıbında yazılı olduğu söylenmektedir: *"Şeyh Ahmet Veli Senirkent'e gelerek tekkesini kurduğu zaman, kasabanın bulunduğu yerde 60 ev varmış. Bu Pirin gelip yerleşmesi üzerine civarda bulunan 9 veya 14 küçük köy (oba) halkı da yerlerinden kalkarak bu yamaca, tekkenin etrafına yerleşmiş. İşte Şeyh Ahmet Sultan Menakıbının verdiği bilgiye göre Senirkent böyle kurulmuş."*[69] Ayrıca Şeyh Ahmet Veli Türbesinde medfun bulunan Balım Sultan'ın Senirkent'in ilk kurucularından olduğuna dair Hacı Durmuş Efendiye atfen bir rivayet daha vardır. Bu rivayete göre; Şeyh Ahmet Sultan, Senirkent 60 haneli bir köy iken, Balı oğlunun yurt tuttuğu yere dergahını kuran zattır. Ondan sonra etraf köylerden 14 köy toplanarak Senirkent'i teşkil etmişlerdir.[70] Bize göre Durmuş Efendiden nakledilen bu rivayet, daha mantıklı ve gerçekçidir. Şeyh Ahmet Sultan'ın Senirkent'e gelip tekkesini kurduğunda burada 60 haneli bir köyün mevcut olduğu söyleniyorsa, o zaman Senirkent çok önceden kurulmuş olmalıdır. Senirkent Balı oğlunun yurt tuttuğu yer ise, kurucusu da Balı oğlu veya Şeyh Ahmet türbesinde medfun bulunan Balım Sultandır. Balı oğlu hakkında elimizde yeterli bilgi mevcut değil. Balı oğlu ile Balım Sultan'ın aynı kişi olup olmadığını da

65 Kenan Hakkı Tunç, "Şıh Ahmet Veli", *Hür Senirkent*, (43), 3 Aralık 1954, s.1,4.

66 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hicri Xuncu Asırda (Hamideli)nde Arazi, Hâsılat, Nüfus ve Aşiretlerin Vazi yetleriyle Vergi Sistemleri (3)", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* (82/83), 2. Kanun-Şubat 1941, s.1121-1127.

67 Hüseyin Şekercioğlu, *Gelendost Tarihi*, İstanbul, 1989, s.12-14,98,184.

68 *Senirkent*, İzmir, 1950, s.3. Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (194), 10 Ağustos 1974.

69 Kemal Turfan, "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (194), 10 Ağustos 1974.

70 Kenan Hakkı Tunç, "787 Tarihi ve Ali Rıza Rüştü Efendi", *Hür Senirkent*, 2(42), 13 Kasım 1954, s.1,4.

bilmiyoruz. Şeyh Ahmet Sultan türbesinde medfun bulunan Balım Sultan'ın Senirkent'in kurucusu, Şeyh Ahmet'in eşi veya Hacı Bektaş'taki Balım Sultan'a izafeten "Makam" olabileceği söylenmektedir.

Senirkent adındaki, şehir, kasaba hüviyetini çağrıştıran "kent", sözüne bakarak, buranın birden fazla (9 veya 14) köy halkının bir araya gelerek kurduğu bir kasaba olarak düşünmek yanlıştır. Tarihte böyle bir olayın yaşandığına dair herhangi bir işaret yoktur. Kaldı ki, Senirkent adını, "Semizkent /Semerkant"tan almıştır,[71] kasaba hüviyetine daha sonra kavuşmuş, 1880 yılında nahiye ve belediye teşkilatı kurulmuştur. 1370'li yıllarda 60 haneli köy olan Senirkent, 1500'lü yıllarda 108 haneli ve 148 neferi olan bir köydür. 1568 yılında Senirkent'te 200 hane ve 530 nefer mevcuttur. Bu tarihlerde Uluborlu kazası köyleri arasında nüfus bakımından Yassıviran birinci sırada, Senirkent ikinci sırada yer alıyordu. Senirkent, Yassıviran (Yassıören)'dan daha küçük bir köy idi. Yassıviran köyünde pazar kurulmasına rağmen Senirkent'te pazar kurulmuyordu.[72] Şeyh Ahmet Sultan menakıbına dayandırılan ve Senirkent'in XIV. Yüzyılın ikinci yarısında (1370 yılında) 9 veya 14 köyün bir araya gelmesiyle "kasaba" şeklinde kurulduğuna dair rivayetin tarihi gerçeklikten uzak olduğu görülüyor. Bu rivayet tarihi gerçeklikle örtüşmüş olsaydı, XV.-XVI. yüzyıllarda Uluborlu kazasına bağlı köyler arasında Senirkent'in en büyük köy/kasaba olması gerekirdi.

Senirkent'in kurucuları olarak kabul edilen Şeyh Ahmet Veli'nin çağdaşı olan Elperek Mustafa Dede, önce Elperek mevkiine yerleşmiş, daha sonra Senirkent'e gelerek kendi adı ile anılan Elperekzade Camisini (Orta Cami) inşa ettirmiştir. Bir rivayete göre Turgut Dede (Baba), XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyıl başlarında yaşamıştır.[73] Hıdır Çelebi Dede, XV. veya XVI. yüzyılda Akkeçili tarafından gelerek Hıdır Çelebi Mahallesinin olduğu yere yerleşmiş ve eski Hıdır Çelebi Camisi (Pazar Camisi)›ni inşa ettirmiştir. Şeyh Ahmet Veli, Elperek Mustafa Dede, Hıdır Çelebi Dede ve Turgut Babanın yaşadıkları tarihler, Senirkent'in kurucusu olma vasfından çok uzak olduklarını göstermektedir. Çünkü Senirkent tarihinde iz bırakan bu muhterem zatların, farklı zaman dilimlerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. O halde Şeyh Ahmet Veli'nin Senirkent'e gelişi yeni bir kuruluşa değil, belki bir dirilişe sebep olduğu söylenebilir. Yukarıda isimlerini saydığımız kişiler Senirkent'in kurucusu değil, halkın gönlünde taht kuran, sevilen, sayılan toplum önderleridir. Nitekim Şeyh Ahmet Veli kendi adı ile anılan Şeyh Ahmet Zaviyesini kurmuş, Hıdır Çelebi Dede, Hıdır Çelebi (Pazar) Camisini, Elperek Mustafa Dede Orta Camiyi inşa ettirmişler; Turgut Baba (Dede), Turgutlar Mahallesine adını vermiştir.

71 İbrahim Karaer, "Senirkent Adının Kaynağı Hakkında Yazılanlar", *Senirkent Yükseliş,* sayı: 226.227, Nisan, Mayıs 2018, s.2.

72 Zeki Arıkan, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988, s.71.

73 Bülent Hekimoğlu, *Senirkent'te Bektaşilik*, Ankara, 1953, s.3.

Sonuç

Senirkent adının kaynağı ile ilgili rivayet ve yazılarda; şehrin Hititler zamanında kurulduğu "Tolba", Tolban", "Tolbeyli" adını taşıdığı; "sınır şehri", "dağ eteğindeki kasaba", "içkinin çok üretildiği şehir", "sınır şehri" anlamında "Senirkent" denildiği; adını, kurucusu Senir Beyden, Senir boyundan, Orta Asya'daki "Senir", "Senirkend" ve "Semerkant" şehirlerinden aldığı belirtilmiştir. Yaptığımız araştırmada bu görüşlerden bazılarının yanlış, bazılarının da tarihi gerçeklikten yoksun olduklarını gördük. Bu araştırma sonucunda; Senirkent adının kaynağı açıklanırken; Türk Tarihi Profesörü Hüseyin Namık Orkun'un *"Senirkent'i kuranların Semerkant'tan geldikleri ve yeni kurdukları şehre eski yaşadıkları yerin adını verdikleri"* görüşü, diğer görüşlere göre daha gerçekçi ve tutarlıdır. Çünkü Semerkant'ın eski adı "Semizkent" ile "Senirkent" kelimesi, çok az farkla örtüşmektedir. Halk arasında yaygın olmamakla birlikte, Senirkent'i kuranların Semerkant'tan geldiklerine dair, dededen toruna aktarılan bir rivayet vardır. Ayrıca Timur'un Senirkent'in kurucularından "Turgut Baba'yı ziyaret ettiği" ve "Senirkent halkının hakkını gözettiğine" dair rivayetler; Semerkant-Senirkent arasındaki tarihi bağı göstermesi bakımından önemlidir. Bu saydığımız sebeplerden dolayı Senirkent adının kaynağı araştırılırken; "*Senirkent'i kuranların Semerkant'tan geldikleri ve yeni kurdukları şehre eski yaşadıkları yerin adını verdiklerine"* dair görüş öne çıkmaktadır. Prof. Dr. Orkun'un bu görüşüne itibar edilmelidir.

Senirkent'in kuruluşu ile ilgili tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Tarihi kalıntılardan ve rivayetlerden şehrin kuruluşu ile ilgili bilgilere ulaşmaya çalıştık. Senirkent'teki Turgutlar çeşmesi suyolu Roma döneminde yapılmış, Bizans ve Selçuklular döneminde onarılmıştır. Ayrıca Şeyh Ahmet Tekkesinin bulunduğu Bayramcık'ta ve Senirkent Meslek Yüksekokulunun üst tarafındaki Kuyucak Mesireliğinde tarihi suyolları mevcuttur. İnsanoğlunun emek verdiği su kaynaklarının bulunduğu yerlerde Türk fethinden sonra yerleşimin hemen başladığını düşünüyoruz. Nitekim Senirkent, Bayramcık ve Turgutlar çeşmesi su kaynaklarının hemen yanında kurulmuştur. Senirkent'te yaygın olan bir rivayete göre Şeyh Ahmet Veli Senirkent'e geldiğinde (XIV. yüzyılın ikinci yarısı), burası 60 haneli bir köy idi. Bu rivayet, Senirkent'in daha önceki bir tarihte kurulduğunu gösterir. Eldeki bilgiler, Senirkent'in XII. yüzyılda kurulduğuna işaret etmektedir. Uluborlu ve çevresinin Türk egemenliğine kesin ve kalıcı olarak girdiği 1182 tarihi, Senirkent'in kuruluş tarihi olarak kabul edilmelidir.

Kaynakça

- Aksaraylı Kerimeddin, (1943), Selçuki Devletleri Tarihi (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret-al Ahyar adlı Farsça eserinin tercümesi) (çev. M. Nuri Gençosman), Ankara.
- Aksu, Fehmi (1936), *Isparta İli Yer Adları*, Isparta: Isparta Halkevi
- Alyılmaz, Cengiz "Eski Türk Şehirleri ve Semerkant", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergis*i, c.19, sayı: 20 (202)
- Arıkan, Zeki (1988), XV. Ve XVI. *Yüzyıllarda Hamit Sancağı,* İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Armağan. A. Munis, (2006), *Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri*, İzmir: Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık.
- Baykara, Tuncer (1997), *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik (1999), *Tarih-i Cihan Güşa,* (çev. Mürsel Öztürk), 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (Haziran 1934), "Isparta'da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* 1, (1), 29-36.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (9 Mayıs 1935), "Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler II", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* 2 (14), 192-194.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (2. Kanun-Şubat 1941), "Hicri Xuncu Asırda (Hamideli)nde Arazi, Hâsılat, Nüfus ve Aşiretlerin Vaziyetleriyle Vergi Sistemleri (3)", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* (82/83), 1121-1127.
- Demirdal, Sait (1968), *Bütünüyle Uluborlu*, İstanbul: Acar Matbaası.
- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/ 1530) I. Kütahya, Kara Hisar-ı sahib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livaları Dizin ve Tıpkıbasım (1993), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Elektronik ve Haberleşme Mühendisi Hüseyin Karaarslan'ın 18 Kasım 2017 tarihli e-maili.
- Erdem, Tahir (Birinci Teşrin 1934), "Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılankıran Çeşmesi Kitabesi", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* 1 (5), 75-78.
- Gönçer, Süleyman (1971), *Afyon İli Tarihi,* c.1. İzmir: Karınca Matbacılık.
- Halaçoğlu, Yusuf (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara: Türk tarih Kurumu.
- Hekimoğlu, Bülent (1953, S*enirkent'te Bektaşilik*, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisan Tezi.
- İbni Bibi (1941), *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi* (İbni Bibi'nin Farsça muhtasar Selçuknamesinden çev. M. Nuri Gençosman), Ankara.
- İnalcık, Halil (2002), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler,* c.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnan, Hüseyin, Senir Beldesi.www.antalyakultur.gov.tr/12.05.2009
- Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176) (2001). (yay. haz. Işın Demirkent), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kafesoğlu, İbrahim (1984), *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (485-618 /1092-1221), 2. Baskı, Ankara: Türk tarih Kurumu.
- Karaca, Behset (2012), *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası,* Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karaca, Behset (2014), *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları.* Burdur: Burdur Valiliği.
- Karacan, Kadir (2012), *Büyükkabaca ve Yöresi Tarihi.* İstanbul: Büyükkabaca Belediyesi.
- Karaer, İbrahim (2011), *Dünden Bugüne Senirkent* (1182-2010), Ankara: Senirkent Kültür ve Yardımlaşma Derneği.
- Karaer, İbrahim (2013), *Senirkent'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* Isparta: Senirkent Belediyesi.
- Karaer, İbrahim (Nisan, Mayıs 2018), *Senirkent Adının Kaynağı Hakkında Yazılanlar, Senirkent Yükseliş*, sayı: 226,227, s.2.
- Kaşgarlı Mahmut (1986), *Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi* (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaya, Adnan Menderes, "Senir Obası":
- www.avsarelleri.com/?pnum=92&st...%20SENİR%20OBASI (07/02/2018).
- Kofoğlu, Sait (2006), *Hamidoğulları Beyliğ*i, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri) (1995), (çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Orkun, Hüseyin Namık (I. Teşrin - I. Kanun 1942), "Isparta Yer Adlarından Tarihi İstihraçlar". *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, 9 (103-105).
- Ramsay, W. A. (1961), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- *Salname-i Vilayeti Konya*, (H1330/ R.1332), İstanbul: Cihan Matbaası.

- *Seferağa Camii*. https://www.kulturportali.gov.tr (15.06.2018).
- 82 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1026-1027 / M. 1617-1618) Özet-Transkripsiyon, İndeks ve Tıpkı Basım (2000), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- *Senirkent*, (1950), İzmir, Senirkent Yükseliş Birliği.
- *Senirkent İlçe Merkezi Olmalıdır* (1951), Ankara: Arı Basımevi.
- Seren, Şefik (1947), *Senirkent Faciası*, İstanbul: Çeltük Matbaası.
- Seyirci, M. - Refik Başyılmaz (1982), *Şuhut'un Tarihi - Coğrafyası – Ekonomisi – Kültürü,* Afyon: Özen Matbaası.
- Süldür, Enver (1951), *Isparta Tarihi,* c.1. İzmir: Üstün Sanat Matbaası.
- Şekercioğlu, Hüseyin (1989), *Gelendost Tarihi,* İstanbul: Bayrak Yayıncılık Matbaacılık.
- Topraklı, Ramazan (2010), *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı,* Ankara: Semih Ofset.
- Topraklı, Ramazan (2013), *Hicri 541/1146 Roma-Selçuklu Savaşları: Sütkuyusu Baskını ve Ammuriye, Ankara*: Sistem Ofset.
- Tortop, Nuri (1955, 17 Aralık), "Senirkent'in İktisadi Kalkınmasında Küçük Sanatların Rolü ve Ehemmiyeti", *Hür Senirkent.*
- Tortopoğlu, Anıl İsmet (2014), *Tolaların Tarihi Geçmişi,* Ankara: Basılmamış Araştırma Metni.
- Tunç, Kenan Hakkı (1954, 13 Kasım), "787 Tarihi ve Ali Rıza Rüştü Efendi", *Hür Senirkent,* 2(42), s.1,4.
- Tunç, Kenan Hakkı (1954, 3 Aralık), "Şıh Ahmet Veli", *Hür Senirkent*, (43), s.1,4.
- Turan, Osman (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alparslan'dan Gazi'ye* (1071-1318), İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turfan, Kemal (1974, 19 Ocak), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (182).
- Turfan, Kemal (1974, 13 Nisan), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (187).
- Turfan, Kemal (1974, 27 Nisan), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (188).
- Turfan, Kemal (1974, 25 Mayıs), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (189).
- Turfan, Kemal (1974, 10 Ağustos), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (194).
- Turfan, Kemal (1975, 4 Ekim), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Postası,* (215).
- Turfan, Kemal (1996), "Senirkent Tarihi", *Senirkent Sempozyumu Bildiriler,* Ankara: Senirkent Kültür ve Yardımlaşma Derneği.
- Türkay, Cevdet (1979), *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler,* İstanbul: Tercüman.
- Yıldırım, Salih Zeki (2003), *Tarihte Kabacalılar ve Büyükkabaca,* Isparta:
- Yinanç, Mükremin Halil (2013), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Ortaçağ Yalvaç Tarih

(Bizans Döneminden Osmanlı Dönemine Kadar)

Durmuş KARAMAN

ORTAÇAĞ YALVAÇ TARİHİ
(Bizans Döneminden Osmanlı Dönemine Kadar)*

Durmuş KARAMAN**

GİRİŞ

Anadolu tarih boyunca sahip olduğu coğrafi konumu dolayısıyle milletlerarası mücadelelere çokça tanık olmuş bir yerdir. Farklı iki kıtayı birleştirmesi, farklı kültürel ve dinlere ait münasebetlere sahip olması farklı üretim ve ekonomik yapıları ile iki kıtanın rekabetlerine, çatışmalarına sahne olmuştur. Doğudan batıya veya batıdan doğuya yapılan ve devamlılık arz eden istilalara maruz kalmıştır. Bunların birçoğu Anadolu'da yerleşik bir medeniyet kurmuşlardır. İyon, Frig, Makedon (Yunan), Roma, Sümer, Asur Babil, Kimmer, Arap, Türk, Moğol, Memluklar, Anadolu'nun zoraki misafirleri olmuşlar hatta yerleşerek bir sonraki misafirlere ev sahipliği yapmışlardır. Bu haliyle Anadolu, açık Anadolu Uygarlıklar Müzesi gibidir. İlkçağda Yalvaç'a (Antiokheia) önemli misyonlar yüklenmiş, Hellenizm döneminde kurulmuş, Roma-Bizans çağında koloni ve dini merkez (metropolit) olmuştur. Buna paralel olarak tarihi eser ve kaynakları daha çok, tarihi de en iyi bilinen dönemdir.

İncelemeye çalıştığımız dönem ise Ortaçağ'da Yalvaç'tır. Dönemin aktörleri tıpkı ilkçağda olduğu gibi oldukça kalabalık ve hareketlidir. Bu aktörler, Bizans, Müslüman Araplar, Büyük Selçuklu Devleti'nin gölgesinde ve himayesinde Anadolu'yu yurt edinmeye çalışan Türkmen toplulukları, Bizans-Haçlı ittifakı, Anadolu Selçuklu Devleti ve onun parçalanmasıyla ortaya çıkan Beylikler, Moğollar, Memlükler'dir.

Tıpkı ilkçağda olduğu gibi farklı din ve kültürlere de sahip olan bu unsurlar Anadolu'ya sahip olma konusunda şiddetli mücadeleler yapmışlardır. Bu mücadeleler sonunda yeni medeniyetler kurulurken diğer medeniyetlerin sona ermesine sebep olmuşlardır. Bu dönemde en çok dini faktörler etkin olmuş, Anadolu'da şiddetli bir Hristiyan-Müslüman rekabeti yaşanmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması diye andığımız olay, bu dönem Anadolu tarihinin en büyük medeniyet değişimlerindendir. Bundan böyle Anadolu'nun adı, batı kaynaklarında Turcia olarak geçmektedir ve Türk kelimesi aynı zamanda Müslüman kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

Ele aldığımız dönem tam bu noktadadır. Oldukça karışık mücadele ortamında ama eski önemi kalmamış, misyonunu kaybetmiş bir Yalvaç karşımızdadır. Türk kaynaklarının yok denecek kadar az, daha çok Arap ve Bizans kaynaklarına dayalı olarak dönem tarihi aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Şehirlerin tarihte aldıkları role paralel olarak, hakkında yazılı kaynaklar, imar faaliyetleri, yatırımlar, vakıflar artıp eksilmektedir. Yalvaç bunlardan olumsuz etkilenendir. Yalvaç tarihi de geçmiş döneme göre az bilinendir.

* Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Dünden Bugüne Yalvaç" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksek Okulu. *durmuskaraman@isparta.edu.tr*

1. BİZANS ÖNCESİ DÖNEM

Bugün Göller Bölgesi adıyla andığımız, içinde Yalvac'ın da bulunduğu bölge, ilk çağda Pisidia adı ile anılıyordu. Bölgede insanlığa ait en eski kalıntı ve buluntular tarih öncesi Paleolitik, Mezolitik (Yontma Taş Devri), Neolitik (Cilalı Taş Devri) Çağ'a kadar inmektedir. Yalvaç bölgesindeki en eski kalıntılar ise Tunç Çağına aittir. Bu devrin eserleri Yalvaç ve Yalvaç'a bağlı Agap (Koruyaka) Köstük (Çamharman) köylerinde bulunmuştur. Yine bölgede bilinen en eski halk, Arzava adlı bir topluluktur[1].

Makedon Kralı Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Anadolu'ya ayak basmasıyla hızlı bir şekilde başlayan fetihleri, Anadolu'da Hellenistik (Hellenizm) adı verilen bir dönemi başlatmıştır. Fethedilen ve yeni kurulan şehirlere Yunanistan'dan gelen göçmenlerin yerleştirilerek yerli unsurlarla karışıp kaynaştırılması, bu yeni dönemin karakteristik vasfıdır.

Helenizm'in kurucusu olan İskender'in varis bırakmadan ölümü ile Diadokh (halefler) adıyla anılan komutanları bulundukları yerlerde, Hellenizm krallıkları adı verilen bağımsız devletler kurdular. Pisidya bölgesi önce Makedonya Krallığı'na bağlıyken daha sonraları esas kimliğini kazanacağı Selevkos hâkimiyetine geçmiştir2.

Bu krallığın ilk hükümdarı I. Nikator 60 kadar şehir kurmuştur. Bu şehirlerden 16 tanesine babasının adından dolayı Antiokheia adını vermiştir. Aynı politikayı dedesinin adını taşıyan oğlu I. Antiokhos da devam ettirmiştir[3]. Aynı adı taşıyan diğer şehirlerden ayırt etmek için Yalvaç'ta kurulan şehir, Pisidya Antiokhea'sı adı ile anılmıştır. Ancak Antiokheia kenti burada kurulan ilk yerleşim değildir. Yalvaçta bulunan Men Tapınağı ve yerleşim bölgesi, Hellenistik dönemden önce kurulmuştur. Ancak bu dönemdeki adı ve tarihi pek bilinmemektedir. Antiokheia, bölgede adı bilinen ilk kenttir ve Selevkos hükümdarları olan bu baba veya oğlunun kurduğu tahmin edilmektedir.

Yalvaç'ta Antiokheia kentinin kurulma sebeplerine gelince; önce savunma amaçlı olduğunu söyleyebiliriz. Antiokheia kenti Selevkoslar ve onu takip eden Roma dönemlerinde komşu Frigya sınırında bulunduğu için ileri bir karakol vazifesi görüyordu[4]. Ramsay'da," kurulan şehirlerde aranan niteliklerin, askeri konuma elverişli olması, bir tepe üzerine kurulmaları ulaşım ve ticarete elverişli konumda olduklarını" söylemiş ve "Apameia (Dinar), Antiokheia (Yalvaç)" şehirlerini örnek olarak göstermiştir5. "Antiokheia şehrine Manisa'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir" [6].

Romalılar'ın Anadolu ile ilgilenmeleri, Makedonya Krallığı'na son verdikten sonra bir başka Hellenizm krallığı olan Selevkoslar ile ilişkileriyle başlar. Onları, Bergama Krallığı ile ittifak yaparak MÖ 190 yılında yenmeyi başardılar. Selevkos topraklarını ele geçiren Bergama Krallığı ile yapılan Apameia Barışı ile Selevkos egemenliği MÖ 188'de sona erdi[7]. Bu antlaşmadan sonra Anadolu Roma'nın arka bahçesi olmuştur[8]. MÖ 133 yılında da Bergama Kralı'nın ölümü ve topraklarını Roma'ya bıraktığının belirten vasiyeti ile Roma Anadolu'ya egemen olmuştur[9]. Bu tarihten sonra bölgede ve bütün Anadolu'da Roma egemenliği başlar. Fakat Roma özellikle Pisidya bölgesinde hemen tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Bölgede meydana gelen isyanlar, yerel korsan krallıklarıyla

1 Durmuş Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1991, s.17.

2 Mehmet Özsait, "Anadolu'da Hellenistik Dönem", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklope*disi, C.II, 1982, s.294.

3 Mehmet Özsait, *a.g.m*., s.322.

4 Durmuş Karaman, *a.g.t*., s.20.

5 W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyas*ı, Tercüme eden: Mihri Pektaş, İstanbul,1961, s.76.

6 Mehmet Taşlıalan, *Yalvaç Psidia Antiocheia*, İstanbul 1991, s.5.

7 Özsait, *a.g.m*., s.300.

8 Ergin, Y.Gürkan, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler Ve Huzursuzluklar*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.53-54.

9 Mehmet Özsait, "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.II,1982, s.303, Y. Gürkan Ergin, *a.g.t*., s.57.

uzun süre uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden Anadolu'da yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş ve Antiokheia kenti, ilk kurulan Asya Eyaleti'ne bağlanmıştır[10].

Yapılan bu düzenlemeden Antiokheia olumlu yönden etkilenmiş ve Roma döneminden Bizans'ın kurulmasına kadar geçen sürede altın çağını yaşamıştır. Roma döneminde Antiokheia kenti adeta ikinci kez kurulmuştur. Sezar(Caesar) zamanında da tam egemenliğin kurulmadığı alanlarda sarp ve çetin yerleri zapt etmek ve kontrol altında tutmak amacıyla koloniler (askeri garnizonlar) kuruldu. Pisidya'yı, Side Limanına bağlayan yolun güvenliğini sağlamak için de Antiokheia bir koloni haline getirildi[11].

Bugün Yalvaç ilçesinde bulunan tarihi kalıntılar Roma dönemine aittir. Tarihi su kemerleri de bu dönemde, garnizon ve şehrin ihtiyacı için Romalılar tarafından yapılmıştır. Antiokheia dolayısıyla Yalvaç tarihinin en parlak dönemini bu dönemde, bir Roma kolonisi olarak yaşamıştır Hem askeri, hem dini hem de ulaşım yönünden önemli yatırımlar yapılmış ve Pisidya bölgesinin merkezi olmuştur.

Prof. Sayme: "Antiocheia'da müsadere edilmiş alanda ve daha başka yerlerde kurulan kolonilerin aynı zamanda eğitim amaçlı olduklarını bu kolonilerde tecrübeli ve muallim(Öğretmen) askerler yetiştirildiğini Pisidia'daki kolonilerin merkezinin Antiokheia olduğunu diğer kolonilerin yollarla buraya bağlandığını" kaydetmektedir[12].

Roma döneminde Antiokheia'nın önemli bir merkez olduğunu gösteren unsurları şöyle sıralayabiliriz.

1- Diğer koloniler "Agustus" unvanını taşırlarken Antiokheia'ya "Caesaria" unvanı verilmiştir13.

2- Şehre Ius Italicum(Serbest Şehir) hakkı bağışlanmıştır[14].

3- Hıristyanlığın yasak olduğu dönemde Sozopolis'te (Apollonia=Uluborlu) oturan Aziz Zosimus'un, Antiokheia valisi Domitian'ın emriyle tutuklanıp Antiokheia'ya getirilmesi ve burada yargılanması (daha sonra ayaklarına çivi çakılarak atlarla beraber yürütülerek, Konana(Gönen)ya sürülmüştür).

4- Prof. Sterret'in bulduğu bir kitabede (Ramsay tarafından yayınlanmıştır) "Lystra kolonisi Antiokheia kolonisini tazim eder" ifadesi.

---

10 Mehmet Özsait, *a.g.m*., s.305-315.

11 Ronald Sayme, "Torosların Muntazam İşgali", *III.Türk Tarih Kongresi* , *Ankara 15-20 Kasım 1943, Tebliğleri,* Ankara, 1948, s.540-546.

12 Ronald Sayme*, a.g.m.,* s. 572.

13 Mehmet Özsait, *a.g.m*., s.329-330.

14 Durmuş Karaman*, a.g.t.,* s.30.

5- Hıristiyanlık döneminde de Antiokheia'nın dini önemini artıran bir özelliği de Pisidya kolonilerinin metropoliti olmasıdır[15].

6- İmparator Augustus'un ölümünden sonra, vasiyeti kopyalanarak eyaletlerdeki birçok tapınağa gönderilmişti. Bunlardan günümüze gelen üç kopyasından biri Antiokheia da bulunmuştur. İlginç olan ise Yalvaç'ta bulunan kopya Latince, Uluborlu'da bulunan ise Grekçe'dir. Bu durum şehirlerin etnik yapısını ve Antiokheia'nın merkez olarak tercih edilmesini de açıklamaktadır.

7- Yalvaç'ın günümüzde de tarih ve turizm açısından öneminin artmasına neden olan bir başka olay, Roma döneminde cereyan etmiştir. Bu da Hristiyanlığın kurucusu olan Aziz Pavlus'un Antiokheia kentine gelmesi, burada Hristiyanlığın ilk kilisesini kurup vaaz vermesidir[16].

8- Antiokheia, yapılan yollar ile önemli bir kavşak haline getirilmiştir. Kuzeyden güneye inen Frigya, Galatya ve Pisidya eyaletlerini, Pamfilya (Antalya) Side limanına giden yol ile, doğu batı istikametinde Anadolu'yu, Roma'ya bağlayan en yakın kapı olan Efes Limanı'na uzanan ve Eğirdir Gölü'nün kuzeyinden geçen yol Antiokheia da kesişiyordu.

Roma iktidarının egemenliğini kayıtsız şartsız kabul ettirmesi ve Anadolu'da ciddi bir rakibin kalmaması nedeniyle diğer bölgedeki garnizonlar gibi Antiokheia da Roma'nın son zamanlarında askeri önemini, Bizans zamanında "Bütün Yolların İstanbul'a Çıkması" ile stratejik konumunu kaybetmesine rağmen, günümüze kadar gelen" sıradan bir şehir" özelliğini muhafaza etmiştir. Roma'nın kolonileri birbirine bağlayan yolların önemini kaybetmesini ve bugün mevcut olmamasını Ramsay iki neden bağlamaktadır. Birincisi yolların İtalya'daki kadar sağlam yapılmaması, ikincisi hâkimiyetin tam olarak kurulması ile tehlikenin bertaraf edilmesi[17]. Bütün olumsuzluklarına rağmen Antiokheia, Bizans Döneminde metropolitlik konumunu devam ettirmiştir[18].

2.BİZANS DÖNEMİ

2.1.Askeri ve Siyasi Konum

MS 330 senesinde İstanbul şehrinin kurulması ile bu şehri vilayetlere bağlayan yollar daha çok önem kazanmaya başladı[19]. Roma imparatorluğunun MS395 yılında ikiye ayrılıp, İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) merkezi olması ile -artık dünyanın merkezi Roma değil, İstanbul'du- bütün yolların Roma'ya değil İstanbul'a ulaşmasına önem verilir oldu. Eski yollar ve bu yollar üzerindeki şehirler önemlerini yitirmeye başladılar. Önceleri Anadolu'nun Roma'ya açılan kapıları Efes ve Pamfilya (Side) iken,bu limanlara bağlanan yol üzerindeki şehirler ile, buna bağlı olarak Batı Anadolu ve ,Akdeniz refah bölgeleri idi. İstanbul'un önem kazanması ile yakınlığından dolayı bu şehirle irtibatı olan yerler ve Anadolu'nun kuzey kesimleri önem kazanmaya başladı. "Bizans'ın kuruluşundan sonra iki asır içerisinde önemli ticaret yolu üzerinde bulunan Apameia(Dinar) ile yükselmekte olan Hristiyanlığın başlıca merkezlerinden biri olma durumundaki Antokheia(Yalvaç) gibi şehirler, Roma yollarının önemini kaybetmesiyle alelade birer şehir konumuna geldiler"[20].

Gerçi Ramsay, Anadolu da yapılan yolların İtalya'dakiler kadar muhkem olmadığını buna delil olarak enkaz ve köprülerin azlığını gösterir ve söylerse de ihtiyaç olsaydı bu olumsuzluklar giderilirdi.

15 W. M. Ramsay, *a.g.e.,* s. 444-447-445

16 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Milattan Evvel ki Isparta Tarihi Hakkında", Ün Mecmuası, C.I , S.6, II.Teşrin 1935, s.93-96, Naci Kum, " Yalvaç'ta Sain Paul'un Vaazı", Ün Mecmuası C.III, Şubat –Mart, 1937, s.498-500, *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit(Tevrat ve İncili Şerit) Yohanna Kitabı*, İstanbul, s. 133-137.

17 W.M. Ramsay, *a.g.e.*, s.44-48.

18 Naci Kum, *Yalvaç Armağanı* (Yalvaç tarih coğrafya ve kaza hakkında bilgiler) 1925, Osmanlıcadan çeviren: Muzaffer Tütüncü-Yalvaç, 1952 (Yayımlanmamıştır) , s.61.

19 W.M. Ramsay, *a.g.e.*, s.78.

20 W.M. Ramsay, *a.g.e.,* s.47.

2.2. Arap İstilaları Dönemi

Bilindiği gibi daha Hz. Muhammed'in sağlığında Müslüman Araplarla Bizans ilişkileri başlamıştı. Bu ilişkiler Dört Halife dönemi boyunca da devam etti. Özellikle Hz. Ömer zamanında mücadele çok şiddetli olmuş ve Anadolu Suriye sınırında bulunan önemli bir arazi ile bu arazi üzerindeki şehirler ıssız kalmıştır. Emeviler zamanında ise Araplar bu terkedilmiş araziye yerleşerek Tarsus, Adana, Ceyhan, Maraş ve Malatya gibi şehirlerde Sugur ve Avasım adını verdikleri askeri bölgeler kurdular[21].

Abbasiler zamanında da Anadolu'ya her yıl muntazam olarak yapılan akınlara devam edilmiştir. "Ekseriye ganimet amacı güden bu akınlar yüzünden nüfus azaldı, şehir hayatı geriledi. Harap olan şehirler bilhassa İstanbul yolu üzerindeki şehirlerdi. Sugur'un merkezi olan Malatya ile Avasım'ın merkezi olan Antakya'dan hareket eden."[22] Müslüman akıncıların gayesi her zaman ganimet değildi. İstanbul'u alarak Müslümanlar için dini bir vecibeyi yerine getirmek arzusunu da taşıyorlardı. Bu akınlar sırasında Antokheia da nasibini almıştır. "İstila yollarının muntazam bir haritasını yapmanın zorluğundan bahseden Şahin Uçar, Ereğli Konya güzergâhı ile Lycaonia'ya ulaşan akıncıların, Pisidya ve Frigya bölgelerine dalarak Ege sahillerine uzandıklarını söylemektedir"[23].

Daha Muaviye'nin halifeliğinin ilk yıllarından itibaren Müslüman akıncılar Antiokheia (Yalvaç) kentine ulaşmışlar ve işgal etmişlerse de hiçbir zaman yerleşmek gibi bir eğilimleri olmamıştır. Meşhur İslam komutanlarından Halit b. Veled'in oğlu Abdurrahman 664 yılında Anadolu'ya girerek Kolonia'ya (Aksaray) kadar gelmiş ve kışı orada geçirdikten sonra ertesi yıl 665 yılında Yalvaç'ı (Antiokheia) almaya muvaffak olmuştur. 665 kışını Yalvaç'ta geçiren Abdurrahman 666 yılında geri dönmüştür[24]. Bundan birkaç yıl sonra yine bir Abdurrahman (b.el Kayni) adlı başka bir komutan Anadolu seferi sırasında Yalvaç'ta kışlamıştır. Fakat Yalvaç'a yapılan akınların en şiddetlisi Halife Velid devrinde oğlu Abbas tarafından 713 yılında yapılmıştır. Olay hemen bütün Bizans tarihlerinde yer almış ve Yalvaç'ı zaptederek çok miktarda esirle geri dönmüştür[25].

Bu yıllar İslam tarihinin tanınmış isimlerinden Battal Gazi'nin Anadolu'da görüldüğü yıllardır. Bilhassa 716-717 İstanbul seferi sırasında adı geçen Battal Gazi (Abdullah el Battal)[26] kahramanlıklarına dair Türk halkı arasında destani bir edebiyat meydana gelmiştir. Böcüzade de böyle bir olayı rivayet etmektedir. Olayı aktaran Böcüzade H.113(m.732) tarihinde Battal Gazi'nin Isparta'ya gelerek, burada İslamiyet'i yaydığı ve Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sına dayanarak da Felekebad'ın (Eğirdir) bu zat tarafından zapt edildiğini belir

21 Streek, "Avasım" mad. İslam Ansiklopedisi MEGSB Devlet Kitapları, C.2 İstanbul 1979, s.19-20.

22 Streek, *a.g.m*., s.19-20.

23 Şahin Uçar, Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslam Bizans Mücadelesi*, İstanbul, 1990,s.61.

24 Şahin Uçar, *a.g.e*., s.78.

25 Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Tevfik Bıyıkoğlu, İstanbul, 1937, s.390.

26 Pertev Naili Boratav, *İslam Ansiklopedisi, MEGSB Devlet Kitaplar,ı* C.2, İstanbul, 1979, s.344.

mektedir[27]. Ancak Battal Gazi'nin Yalvaç'a uğrayıp uğramadığı bildirilmemişse de, o yıllarda Müslümanların elinde olan Yalvaç'tan hareketle adı geçen yerlere gittiği ve fetih hareketlerine katıldığı tahmin olunabilir.

Müslüman Araplar'ın, Anadolu akınlarında yollarının sık sık Yalvaç'a (Antiokheia) düşmesinin sebepleri ne olabilir? Akla gelen birinci nokta, bu zamanda Yalvaç'ın askeri konumunu muhafaza ettiği veya artan Arap istila ve akınlarına karşı Bizans tarafından yeniden tahkim edildiği; ikinci nokta, üzerinde daha önce durduğumuz yol güzergâhı üzerinde olmasından; üçüncü ve akla gelen en yakın gelen bir ihtimal de Yalvaç'ın savunmaya elverişli olmasıdır. Özellikle anayurtlarından binlerce kilometre uzakta, tamamen düşman topraklarda akınlarda bulunan Araplar, Anadolu'da kışın kalabilecekleri emin bir yer bulmak isteyeceklerdir. Yalvaç hem tabii olarak, hem de Roma ve Bizans tarafından alınan tedbirlerle tahkim edilmiştir. Böyle bir yer ele geçirildikten sonra Araplar kendilerini emniyette hissedebilirdi. Nitekim daha sonraki asırlarda Haçlı orduları da kendilerini Selçuklu saldırısından koruyabilmek için Yalvaç'a sığınmışlardır.

Özellikle bu dönemde ve bunu takip eden Türk fetihleri devrinde tabii savunma imkânları olan şehirler önem kazanmaya başlamıştır. Bilhassa yağmacı Arap akınlarına karşı dayanacak sağlam istihkâmlara ihtiyaç duyulmuştur. Uzun süren kuşatmalara dayanabilecek uçurum, dik kayalar ve tepeler üzerinde kurulmuş şehirlere önem verilmiştir[28]. Yalvaç'ın (Antiokheia) da bu özelliklere sahip olduğu daha önceki bölümde zikretmiştik. Ancak kalelerin savunmaya ne kadar elverişli olduğunu belirtsek bile, kalelerin hemen ucundaki ovalarda kurulmuş olan şehirlerin aynı şansa sahip olmadıklarını da söyleyebiliriz[29].

VIII. yy. Arap akıncılarının yıkıcı tesirlerinin Anadolu'da en etkili bir şekilde hissedildiği bir devir olmuştur Anadolu'da nüfus azalmış ve şehirler terkedilmiştir. Bundan 713' de Arapların Yalvaç'ı zaptı sırasında tahriplerinin büyük olduğu anlaşılmalıdır. Bizans artan bu Arap akınları karşısında savunma stratejisini biraz daha kuzeye ve savunmaya daha elverişli şehirlere kaydırmaya başladı. Bu devirde Afyonkarahisar ve Sivrihisar gibi kuvvetli kalelere sahip şehirler daha çok önem kazandılar Gerçi Yalvaç bundan sonra da önemli tarihi olaylara (Haçlı Seferleri'ne, Miryokefalon Savaşı) gibi şahit olmuştur. Bu konulara aşağıda değinilecektir. Ancak mesela Türklerin fethi sırasında Yalvaç'ın durumu ve Türklerin buraya yerleşmeleri gibi konular karanlıkta kalmıştır.

2.3. Türklerin Anadolu'ya Girmeleri ve Fetihler

Daha önce belirttiğimiz gibi Yalvaç adına, 713 Arap istilasından ve Haçlı Seferleri'nden sonra Hamitoğulları devrine (XIV.yy) kadar pek rastlamıyoruz Dolayısıyla Yalvaç'ın Türkler tarafından ne zaman ve ne şekilde fethedildiği ne zaman iskân edildiği birçok il ve ilçemiz gibi karanlıkta kalmıştır. Bu durumda bölge tarihi üzerinde durup, çevre şehir ve kasabalarda meydana gelen olaylardan hareketle Yalvaç tarihini aydınlatmaya çalışacağız. Özellikle bu dönemde tarihi daha iyi bilinen yerler Eğirdir Gölü'nün batı yakasında yer alan Uluborlu (Sozopolis) ile biraz daha batıda Denizli, kuzeyde Emirdağ doğu da Akşehir güneyde Isparta ve Antalya'dır. Fakat bu yerlerden bugün Yalvaç'ın bağlı bulunduğu Isparta da dâhil olmak üzere tarihleri Hamitoğulları Devrine kadar Yalvaç ile tarihi tam bir uyum göstermemektedir Coğrafi yakınlık itibarıyla Yalvaç'la hemen hemen aynı tarihi paylaşmış olan yer Şarki Karaağaç olup onun da durumu Yalvaç'tan farksızdır. Fakat yine de adını zikrettiğimiz yerlerin ortasında yer alan Yalvaç, çevresinde meydana gelen olaylardan elbette etkilenmiştir. Kısmen de olsa ortak bir nokta olduğu noktasından hareketle, Türklerin Anadolu›ya girmelerinden başlayarak Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi bölümüne kadar olayların yorumlarından faydalanacağımız gibi, bölgede meydana

27 Süleyman Sami Böcüzade, *Kuruluştan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, C.I-II, Sadeleştirip Yayımlayan: Dr.Suat Seren, İstanbul,1983, s.16.

28 W.M. Ramsay, *a.g.e.,* s.90.

29 Şahin Uçar, *a.g.e.,* s.105.

gelen askeri faaliyetlerin takip ettikleri yollar da bize ipucu verecektir. Zira daha önceki bölümlerde izah etmeye çalıştığımız gibi bu yolların Türk ve Bizanslılar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ancak elde edilebilen bilgiler, Yalvaç'ın ne zaman iskân edildiğini ve ne zamandan beri "Yalvaç" adını taşıdığını söylememize kâfi gelmemektedir. Dikkat çeken nokta Yalvaç adına ilk defa, Hamitoğulları Beyliği zamanında ve Beyliğin önemli şehirlerinden biri olarak rastlıyoruz. Bu durumda şehrin, adı geçen Beylik döneminden önce kurulduğunu ve Türkler'le iskân edildiğini tahmin edebiliriz. Anadolu'da pek çok yer adı eski Hellenistik, Roma ve Bizans adlarını taşırken veya o adları Türk dilinde uydurarak hatta efsanelerle besleyerek kullanırken eski adı olan Antiokheia adı mesela Antakya gibi neden kullanılmamıştır? Neden Yalvaç gibi tamamen Türkçe bir adla anılmıştır? Bu sorunun iki cevabı olabilir. Ya Türkler Anadolu'ya geldiklerinde şehir terkedilmiştir? Anadolu'da yüzlercesinde olduğu gibi bir ören yeridir, ya da eski önemli askeri ve stratejik konumunu yitirmiş alelade küçük bir kasabadır. Yalvaç'a gelen Türkler Antiokheia kentinin batısında bulunan ve yerli halkın oturmadığı ovaya yerleşmişlerdir. Hristiyan nüfus olsa bile karışma kaynaşma olmadığı anlaşılıyor. Yalvaç'ta Hristiyan nüfusun olmaması ve Grek veya Latin dili yer adlarına rastlanılmaması birinci görüşü doğrulamakta ve Türklerin terk edilmiş ıssız fakat önemli bir şehir olduğunu hatırlatacak kalıntıları olan eski bir yerleşim yerine yerleşmişlerdir.

3. ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ

3.1. Malazgirt Sonrası Batı Anadolu'da Yapılan Fetihler

Türklerin Anadolu'ya girmeleri Malazgirt Savaşı'ndan önceki dönemlerde başlamışsa da Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması Malazgirt'ten sonra olmuştur. Bu savaştan sonra Türkler Anadolu'ya kitleler halinde gelmişler, kuzey ve güneyden Anadolu'ya girerek yerleşmeye başlamışlardır. Kuzey yolu, Kafkasya(Azerbaycan) üzerinden Kızılırmak, Yeşilırmak vadisi boyunca Ankara'ya kadar uzanmışlardı. İkinci kapı, Ahlat üzerinden olmuş ve iki koldan ilerlemiştir. Birinci yol, Malatya, Maraş, Tarsus olurken ikinci takip edilen yol Hakkâri, Musul, Irak, Suriye olmuştur. Fetihler iki zümre tarafından gerçekleştirilmiştir. İlki devletin emri altındaki düzenli ordular tarafından başlarında Selçuklu prensleri, komutanları veya irsi Türkmen beyleri bulunduğu kuvvetlerdi. İkincisi ise bağımsız ve yarı bağımsız hareket eden, ekseriya yerleşmek maksadı ile yurt arayan Türkmen zümreleriydi. Bu gruplar zaman zaman birinci gruplarla ortak hareket edip devlet tarafından yeni fethedilen yerlere (uçlara) yerleştiriliyorlardı.[30]

Anadolu'da fetihlerde bulunan ve burada ilk Türk Devletleri'ni kuran, Danişment, Saltuk, Mengücek ve Artuk Oğulları yanında, Selçuklu hanedanından Kutalmış Oğulları (Süleyman

[30] Türklerin Anadolu'ya girerken kullandıkları yollar ve ilk fatihlerin faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul,1971; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, İstanbul, 1973; M.Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Şah, Mansur, Devlet de ((Dolat) Alp İleg) Anadolu'nun ilk fatihlerinden olup, Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran, "Süleyman Şah ve diğerleri, askeri faaliyetlerini devam ettirip fetihlerde bulunurken, kazanılan bu başarıların sonuçlarından olarak 1080 yılında, Azerbaycan'dan Anadolu'ya büyük bir Türk göçü olmuş Anadolu, Karadeniz, Marmara, Akdeniz sahillerine kadar Türklerle dolmuştur"[31]. Batı Anadolu'da Süleyman Şah'tan başka, ondan bağımsız olarak fetihlerde bulunan kişiler de mevcuttu. Bunlardan biri de Süleyman Şah'ın ölümünden sonra İzmir bölgesinde faaliyette bulunan Çaka Bey'dir. Çaka Bey'in Bizans esaretinden kurtulduktan sonra Anadolu Türklerinin mühim bir kısmı onun etrafında yer aldı. Kardeşi Galabaç (Yalvaç) ile birlikte İzmir'i fethederek burada bir beylik kurdu.(Çaka Bey'in kardeşi olarak Galabaç (Yalvaç) tan bahseden tespit edebildiğimiz tek kaynak Dr. Rıza Nur' un Türk Tarihi adlı kitabıdır).

"Aynı bölgede faaliyette bulunan iki Türkmen Bey'i olan Tanrıbermiş'de merkezi Efes'te bulunan beyliğin başında idi. I. Haçlı ordusunun İznik'i aldıktan sonra Bizanslılarda Anadolu'nun Batı sahillerini kurtarmaya başladılar. Çaka ve Tanrıbermiş Beyler Efes'i boşaltarak geri çekildiler. Bizans çekilen Türkleri takip ederek Alaşehir, Denizli ve Honaz şehirlerini ele geçirdi[32]. 1098 ilkbaharında Jean Ducas Antalya'ya kadar olan yerleri Bizans'a kattıktan sonra kuzeydoğuya yöneldi. Hoyran Gölü'nün kuzeyinden (Yalvaç'tan) geçerek[33] o sırada Bolvadin'de toplanmaya başlayan Türkmenlerin üzerine yürüdü. Bizans saldırılarına dayanamayan Türkmenler ağır zayiat verdiler ve tüm sahillerden çekilerek İç Anadolu'da toplandılar[34]. Olayların seyrinden de anlaşılacağı gibi bu yıllarda İzmir'e kadar uzanan Türk hâkimiyetine rağmen Haçlıların da yardımı ile Bizans içerisinde Yalvaç'ın da bulunduğu Akdeniz ve Ege Bölgesi'nde hâkimiyetini tekrar tesis etmeyi başarmıştır.

31 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul,1971, s.55-56.

32 Turan, *a.g.e.*, s. 95.

33 Feridun Dirimtekin, *Konya ve Düzbel,* İstanbul,1944, s.50.

34 Turan, *a.g.e.,* s.95.

3.2. Haçlı Seferleri Sırasında Meydana Gelen Olaylar

Öte yandan Eskişehir (Dorleon) Meydan Muharebesi›nden sonra Haçlılar, Emir ve Sultan dağlarını aşarak Konya girmek istiyorlardı[35]. Fakat başarısızlığına rağmen I. Kılıç Arslan'da mücadeleyi bırakmamış ve Haçlıların geçeceği yollardan daha önce geçerek buralardaki yiyecek ve içecek kaynaklarını faydalanamaz duruma getirdi ani baskınlarla Haçlı ordularına ağır zayiatlar verdirdi. Fakat Haçlılar da Türklerin bu tür hareketlerine maruz kalmamak için eskiden beri kullanılan ve büyük yollardan geçmemeye dikkat ediyorlardı. Muhtemelen takip ettikleri güzergâh Eskişehir, Seyitgazi, Yalvaç, Konya ve Ereğli idi. Fakat bu tedbir Türklerin saldırılarından kendilerini kurtarmaya kâfi gelmemiştir. "Haçlı ordusu bu kötü durumdan, o sıralarda muhtemelen Türk tahribine maruz kalmamış ve bu yüzden yiyecek ve maddesi bol olan Pisidia'daki Antiokheia'ya sığınmakla kurtulabilmiştir"[36].

Haçlıların Yalvaç'ta ne kadar kaldıkları ve o zamanki Antiokheia kentinin durumunun ne olduğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat Haçlı ordusu için iyi bir sığınak olduğu anlaşılan Antiokheia'da gerekli ihtiyaçlarını karşılamış olan "Haçlılar, Sultan dağlarını aşarak Akşehir'e oradan Konya'ya yönelmişlerdir"[37].

1101'de Haçlılarının da aynı yolu takip ettiği, tarihçilerin ortak görüşüdür. Bu yıllarda Türklerin eline geçmediği ve Bizans'ın elinde kalan az sayıda yerlerden biri olduğu anlaşılan Yalvaç ve çevresinde devam eden Türk-Bizans mücadelesine rağmen,1176 yılına kadar taraflardan birinin kesin hâkimiyeti kurulamamıştır. Buna sebep de Türklerin bu bölge üzerinde hareketlerini yoğunlaştırmamalarıdır. Zira "Rum(Anadolu) Selçuklularının ilk kuruluş yıllarında maksatları Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) olduğundan, Marmara kıyılarına ve İstanbul Boğazı'na inmeye çalışmış ve bu maksatla daima arızasız olan yolları kullanmış olduklarından Toros Dağları'nın yüksek kolları ile kaplı olan derin uçurumları, yüksek yaylaları, yalçın vadileri bulunan Pisidia kıtası, Selçuk-

35 Turan, *a.g.e.*, s.103.

36 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* Çev: Fikren Işıltan, TTK Yayını, C.I, Ankara, 1986, s.144.

37 Steven Runciman, *a.g.e.*, s.144.

lu saldırılarından masum kalmıştır[38]. Fakat bu durum Anadolu Selçuklu Devleti Akdeniz Bölgesi ile ilgilenmediği anlamına gelmemelidir. Anadolu'da kalıcı bir hâkimiyet kurmak isteyen Anadolu Selçukluları her tarafta fırsat buldukça fetihlere devam etmiştir. Bilhassa Göller Bölgesi, hem Antalya'ya hem de İzmir'e ulaşım açısından önemli bir coğrafi bölge idi. Daha sonraki yıllarda bu bölgede hâkimiyetlerini kurmak için çetin biri mücadeleye başlamışlardır I. Mesut (1116-1155) zamanında Uluborlu'da (1118) olmak üzere Denizli'ye kadar olan yerler Türk hâkimiyetine geçti.

Bu Göller Yöresinde bilinen ikinci Selçuklu hâkimiyetidir[39]. Ancak Sultan Mesut Uluborlu'ya ne taraftan ulaşmıştır. Bunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Zira Konya'dan Akşehir'e, buradan Yalvaç'a ve Eğirdir Gölü'nün kuzeyini takiple Uluborlu'ya ulaşmıştır. Buradan Yalvaç-Şarkikaraağaç -Beyşehir yolu ile Antalya'ya gitmiştir. İmparatorun Isparta yolu ile Antalya'ya gitmemesinin sebebini, Türk hâkimiyetine geçmiş bulunan Yalvaç ve Karaağaç'ı geri almak istemesinde aramak lazımdır. Adeta kör döğüşü haline gelen bu mücadeleyi taraflar inatla sürdürmüşlerdir. Bu defa Sultan Mesut kaybedilen bu yerleri geri alabilmek için harekete geçmiş ve 1132 ve 1142 yıllarında Uluborlu'yu kuşattı ise de alamamıştır[40]. İmparator Yuannis, Mesut'un son seferinden sonra Uluborlu'ya gelmiş ve aynı yolu takip ederek muhtemelen Antalya-İstanbul yolunu emniyete almak için Antalya'ya gitmiştir[41].

Bölgede durumun kritik olduğunu gösteren bir olay da II. Haçlı Seferleri sırasında meydana gelmiştir. Fransız kuvvetlerinin başında olduğu halde Anadolu'da Fransız Kralı Louis, Menderes Vadisi boyunca ilerlemekte iken Türkler kendilerini Pisidia Antiokheiası (Yalvaç) yanında, nehrin üzerinde bulunan köprüye ulaşıncaya kadar rahatsız etmişlerdi. Burada iki taraf arasında yapılan savaşta (10 Ocak 1148) Fransızlar köprüden geçmeye muvaffak oldular. Türkler ise Antiokheia Kalesi surlarının gerisine çekildiler. Türklerin o zaman Bizans'ın elinde bulunan bu müstahkem mevkie nasıl ulaştıkları (sığındıkları) belli değildir. Ancak Fransızlar, bu olayda Hristiyanlığa ihanet sezdilerse de mahalli garnizon Türklerin üstün kuvvetine dayanamamış olma ihtimalini göz ardı etmemek lazımdır. Bu olaydan sonra Fransız Kralı geri dönerek Bizans hâkimiyetinde olan Denizli'ye ulaşmıştır[42].

3.3. Myriokefalon Savaşı'nın Yeri Hakkında İleri Sürülen Görüşler

Bizans ile Anadolu Selçuklularının arasının iyi olduğu bir zamanda Türkmenlerin akınlarının devam etmesi aslında Anadolu Selçuklu Devleti'ni, Bizans karşısında güç durumda bırakıyordu. Fakat Sultan II Kılıç Arslan buna rağmen memnundu. Bizans İmparatoru Manuel Komnen' in bu akınlarını durdurmak için, Eskişehir tahkimatını yaptırmasından. Sultan memnun olmadı. Bu anlaşmazlık iki devleti savaş ortamına getirdi. Yalvaç tarihinde mühim yeri olan Myriokefalon Savaşı'nın sebepleri böylece ortaya çıkmaya başlarken iki devletin sınırı hakkında ileri sürülen görüşler birbirini tutmamaktadır. Osman Turan sınırın Yalvaç'ın

38 Süleyman Sami Böcüzade, *a.g.e.,* s.23.

39 W.M. Ramsay, *a.g.e.*, s.448.

40 W. M. Ramsay, *a.g.e.,* s.81-448.

41 Osman Turan, *a.g.e.,* s.177.

42 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* Çev: Fikren Işıltan, TTK Yayını, C.II, Ankara, 1987, s.225

batısındaki Sandıklı civarı olduğunu söylerken[43] A. Çay sınırın tam Yalvaç olduğunu (Hoyran-Eğirdir gölü hizasında) iddia eder[44]. Ramsay ise 1120'li yıllardan itibaren bölgenin Türklerin elinde olduğunu, Türk göçebelerinin mütemadi akınlarına hedef teşkil ettiğini[45] ifade etmektedir. Ağır basan görüş Göller bölgesinin Türk hâkimiyetinde olduğudur.

Biz burada savaşın cereyan şekli üzerinde durmayacağız. Ancak tarihçiler savaşın yeri hakkında da görüş birliği içinde değillerdir. İki grupta toplayabileceğimiz görüşlerden birisi savaşın yeri olarak Denizli ile Çivril ilçesini gösterirken bir kısmı da Yalvaç'ı göstermektedir. Yapacağımız iş, farklı görüşleri vermeye çalışmak olacaktır.

Bu farklı görüşleri ileri süren tarihçilerden Anadolu'nun tarihi coğrafyası hakkında geniş bir eserin sahibi olan Ramsay, Anadolu Türk tarihinin büyük üstadı Osman Turan, Myriokefalon Savaşı hakkında en geniş araştırmanın sahibi Abdülhalik Çay, Feridun Dirimtekin, Bilge Umar, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile bazı yabancı müverrihleri sayabiliriz. Bunlar da O. Turan ve A. Çay savaşın Yalvaç'ta olduğunu ileri sürerlerken diğerleri Çivril civarında olduğunu savunurlar. Ancak bütün tarihçilerin ortak olduğu nokta İmparatorun takip ettiği veya etmek istediği güzergâhtır. Eskişehir yolunu tercih etmeyip Denizli üzerinden Akşehir ve Konya'ya varmak istiyordu. Böylece hem Türklerin mukavemeti ile karşılaşmayacak, hem de beklenilmeyen yol olmasından dolayı Türkleri ve Sultanı gafil avlayarak ani baskınla yok etmek amacındaydı. Üzerinde birleşilmeyen nokta bu güzergâhı nereye kadar takip ettiğidir. Bütün mesele savaş sırasında harabe halinde bulunan Myriokefalon Kalesi'nin yerinin tam olarak tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Mühim bir kale olmadığı anlaşılan kalenin, herhangi bir kalıntısından bugüne kadar hiçbir araştırmacı tesadüf etmemiş ve bunu delil olarak gösterememiştir. Böyle bir kalenin kalıntılarının bulunması şimdiye kadar savunulan tezleri değiştirebilir ve doğrunun ortaya çıkmasına sebep olabilir. Osman Turan savaşın Kumdanlı'da yapıldığını söylerken Tomaschek'e dayanmaktadır. Ona göre Myriokefalon, Homa (Denizli ili Çivril ilçesi Gümüşsuyu kasabasının) doğusunda Hoyran Gölü ile Kumdanlı arasındaki ve Türklere ait topraklar için de bir geçittir[46].

Dirimtekin, Ramsay'a dayanarak savaşın Düzbel (Gümüşsuyu Kasabası ile Kızılviran arasındaki Vadi Çivril yakınında) olduğunu savunurken, iddiasına mantıki deliller sunmaktadır. Ona göre Bizans ordusu Homa'dan hareket ettikten ve Myriokefalon'u geçtikten sonra muharebeye başlamıştır. Eğer muharebe Hoyran Gölü civarında olsaydı ordunun 80- 90 km yürümesi gerektiğini, hâlbuki böyle bir yürüyüşün olmadığından bahisle savaşın Düzbel'de olduğunu söylemektedir[47]. Dirimtekin, Manuel'in Konya'ya gitmesi için iki yolu olduğunu bunlardan birisinin alışılmış Eskişehir yolu, diğerinin de Seyitgazi Akşehir olduğunu söylerken Yalvaç'ı atlamıştır. Hâlbuki o, bir Haçlı ordusunun güzergâhını sayarken Seyitgazi'den sonra Yalvaç'ı zikretmiştir[48]. Bilge Umar ise savaş olarak Çivril yakınında Kufi Çayı vadisini gösterir. Osman Turan'ın savaş yeri olarak gösterdiği Kumdanlı'dan birkaç kez geçtiğini Eğirdir Gölü'nün kuzey kısmını dolaşıp Yalvaç'a uzanan yolu Kumdanlı dâhil hiçbir bölümünde uçurum olmadığı uçurumun dibinden de Eylül ayında dahi akan bir derenin olmadığını, dolayısıyla kaynakların belirttiği tarife uymadığını söylemektedir[49].

Aynı şekilde Umar, Ekkerhard Eickhoff'un savaşın yeri olarak gösterdiği Hoyran-Kumdanlı'nın kuzeydoğu yakınındaki Kırkbaş Köyü'nün adına bakarak burasını Myriokefalon (Binbaş) Kalesi'nin yeri olarak gösterdiği ve savaşın Kırkbaş ile Terziler köyleri arasında geçip Sa-

43 Osman Turan, *a.g.e.,* s.207.

44 Abdülhalik Çay, Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi ,Orkun Yayınevi, İstanbul i1984, s.161.

45 W.M. Ramsay, *a.g.e.,* s.849.

46 Osman Turan, *a.g.e*., s.207.

47 W.M. Ramsay, *a.g.e.,* s.147, Feridun Dirimtekin, *a.g.e*., s.144.

48 Feridun Dirimtekin, *a.g.e.,* s.80-81.

49 Bilge Umar, "Myriokefalon Savaşı'nın" Yeri Çivril Yakınında Kufi Çayı Vadisi" *Belleten* C.54, S.209, s.208-209.

ğır köyü üzerinden kuzeye, Akharım'a giden vadide yapıldığı şeklinde savunmasında aynı sebepten uçurumların dibinde akan bir dere olmadığı gerekçesiyle karşı çıkar[50]. Bir başka Bizans tarihçisi Auguste Bailly de Manuel'in ordusunun Frigya dağları geçitlerinde perişan edildiğini kaydederken[51] Eickhoff ile biraz sonra bahsedeceğimiz Çay'ın görüşleri ile birleşir.

Myriokefalon savaşı hakkında bir tez hazırlayan Abdülhalik Çay savaşın cereyan ettiği yer üzerinde araştırma yapmak üzere Yalvaç'a gelmiş ve bölgede günlerce süren bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada Sultan Dağları'nın Yalvaç ovasına inen bütün vadilerini tetkik etmiştir. Sonuçta Sultan dağlarından Yalvaç ve Kumdanlı ovalarına inen dört önemli geçitten birisi olan Karamıkbeli'ni savaş için en uygun yer olarak göstermiştir. O'na göre savaş yalnız Karamık'la münhasır kalmamış kuşatma, Sağır, Kırkbaş, Mısırlı, Körküler bölgesinde devam etmiştir[52].

Görüldüğü üzere ayrılıklar Denizli' den sonra başlamaktadır. Umar ve Uzunçarşılı Çivril Ramsay ve Dirimtekin Düzbel, Osman Turan Eickhoff, A.Bailly, A.Çay ise savaşın doğuda Sultan dağları eteklerinde Yalvaç ilçesi sınırlarında olduğunu ileri sürerler. Bilhassa sonuncusu güzergâhı teferruatlı bir şekilde verir (Denizli, Homa, Gümüşsu, Haydarlı, Karaadilli, Karamık Yalvaç)[53].

Sultan II. Kılıç Arslan savaş yerini tayin ve tespitinde ve Bizans imparatoruna şans tanımamış ve savaşın Türk topraklarında ve Bizans›ın yabancı olduğu ve Türklerin kontrolü altında olan sahayı seçmiştir. A.Çay Selçuklu ordusunun esas kısmının Yalvaç Ovası'nda bulunduğu ve Karamık Beli'ne bir kısım kuvvetlerini sevk ettiğini kaydederken buna sebep olarak geçitte kesin bir darbe vurulamaz ve Bizans ordusu geçidi aşarsa Yalvaç Ovası'nda bir meydan Savaşı'nın planladığını belirtir. Nitekim Karamık Beli geçidinde Bizans ordusu imha edilirken (17 Eylül 1176) öncü kuvvetlerin bir kısmı geçidi aşarak Yalvaç ovasına inmeyi başarmışlardır. Burada toplanan Bizans Ordusu Türk Kuvvetleri tarafından muhasara edilmiş ve antlaşma muhasara altındaki imparatorla Yalvaç›ta yapılmıştır[54].

Görüşler şimdilik iki yer üzerinde toplanmıştır. Birincisi Çivril'de Düzbel veya Kufi çayı vadisi diğeri Yalvaç'ta Kumdanlı veya Karamık Beli'dir. İleride daha başka görüşler ortaya çıkabilir[55]. Fakat savaşın Yalvaç'ta yapıldığına dair delilleri daha inandırıcı bulmakta ve bunları şöyle sıralayabiliriz:

---

50 Bilge Umar, *a.g.m.,* s.208.

51 Auguste Bailly, *Bizans Tarih*i, C.II, Çev: Haluk Şaman Tercüman 1001 Temel Eser (tarihsiz),, s.342.

52 Abdülhalik Çay, *a.g.e.,* s.87.

53 Abdülhalik Çay, *a.g.e.,* s.102.

54 Abdülhalik Çay, *a.g.e.,* s.104-113.

55 Durmuş Karaman, *a.g.t*., s.61.

1. Bir kere Bizans ordusu savaştan önce sıkça saldırılara maruz kalmış ve bu yüzden yorgun, aç ve susuz bir durumdadır[56]. Bu durumda savaş Türk topraklarındadır. Hâlbuki savaş öncesi sınırların en iyimser bir gözle Sandıklı civarındadır ve Sandıklı'nın daha batısında ve Bizans hâkimiyetindedir.

2. Savaşın Konya'ya bir günlük mesafede olduğuna dair bir kaynağın ifadesi de[57] savaşın Konya'ya en yakın olan görüşe ağırlık kazandırmaktadır.

3. Uluborlu'nun (Sozopolis) 1182'de fetih olunduğu gerçeği de bize savaşın Uluborlu'nun doğusunda olduğunu göstermektedir. Savaş kazanıldıktan sonra Türk hâkimiyeti batıya kaymaya başlamıştır. Eğer savaş Çivril'de yapılmış olsaydı, o zaman buradan 60-70 km içeride Uluborlu'nun fethini nasıl izah etmiş olacağız? Bizans'ın buraya savaştan sonraki 6 yıl içinde tekrar geri alma kudretini göstermesi mümkün değildir. O zaman Myriokefalon savaşının bilinen sonucu inkâr etmek lazım gelmektedir.

4. Savaş sonunda imzalanan antlaşma ile Homa (Sublaion) kalesi Bizans tarafından yıktırılacaktı. Eğer savaş meydanı ileri sürüldüğü kadar Homa (Sublaion) kalesinin burnunun dibinde olmuş olsaydı, zaten Türk hâkimiyetine olacağından, antlaşmada böyle bir maddeye gerek kalmayacaktı. Hâlbuki kalenin yıkılması şartının bulunması Homa'nın Bizans'ta kaldığını ve Bizans'ın bu yükümlülüğü yerine getirdiği anlaşılmaktadır[58].

5. K.Ayiter, B. Umar, F. Dirimtekin daha çok arazinin coğrafi yapısına dayanarak fikirler ileri sürmüşlerdir[59]. Hâlbuki sıradağları bol olan Anadolu'muzda aynı tarife uygun binlerce vadi ve bu vadiden geçen dere ve onların suladığı sayısız ovayı bulmak mümkündür. Böylece bir yerin hepsini de savaşın yeri olarak gösteremeyiz.

6. O.Turan (Kumdanlı), E.Eickhoff, A. Çay (Karamıkbeli) tezleri arasında esaslı bir fark yoktur. Aşağı yukarı hepsi de 10 km'li bir alan içindedir. Dolayısıyla bu araştırmacılar bir çelişki halinde değillerdir. Üstelik zaman zaman birbirlerini tamamlamışlardır. O. Turan savaşın Myriokefalon vadisinin Sybrize çıkışında yapıldığını söylerken[60], A. Çay da savaşın yerini ararken O.Turan'dan hareketle geçitlerin Yalvaç ve Kumdanlı ovalarına açılanları incelemiştir. Savaşın yeri olarak gösterdiği Karamıkbeli, Kumdanlı ovasına açılmaktadır.

7. Bazı yer adları da savaşın Yalvaç'ta geçtiğini doğrular mahiyettedir. Myriokefalon "binbaş" anlamına gelmektedir. Bu durum ister istemez "Kırkbaş" köyünün adını hatırlatmaktadır. Ayrıca A. Çay'ın tespit ettiği "Gâvur Uçtuğu", "Şehitler Yaylası", "Kanlı Dere" gibi isimler başka bir savaşa sahne olmamış Yalvaç için düşündürücüdür[61].

Araştırmacıları birbirleriyle farklı görüşlere iten büyük ölçüde Ramsay olmuştur. O, bu hususta fikirlerini ilk söyleyen olmakla haliyle diğerlerini etkilemiştir. Araştırmacılar onun savaşın yeri olarak hem Düzbel'i hem de Kumdanlı'yı[62] gösterdiğine inanmaktadırlar. Mesela A. Çay, O. Turan'ın Ramsay'la aynı görüşte olarak savaşın Kumdanlı'da yapıldığına inandığını belirtirken[63], O. Turan "savaşın Düzbelde yapıldığını söyleyen Ramsay'ı" eleştirmektedir[64]. Araştırmacıları sıkıntıya düşüren Ramsay'ın metodudur. Eserinde yer adlarının, ısrarla Hellen-Grek veya Latince olanlarını tercih etmiş, Türkçe karşılıklarını vermemiştir. Ancak darda kaldığı adı geçen dillerde karşılığı bulamadığı zamanlar Türkçe adları kullanmaktadır. Tabi ki Hellen, Roma, Grek adları da zamanla terkedilmiş veya değiştirilerek kullanılmakta olduğundan, unutulmuştur. O gün için mühim olan yerleşim yerlerinin bugün tespit edilebilenlerin çoğu ören yeri durumundadır.

Myriokefalon Savaşı'nın yeri üzerine yapılan çalışmalar halen devam etmektedir.

56 Osman Turan, *a.g.e.,* s.280, Abdülhalik Çay, *a.g.e.,* s.80.

57 Abdülhalik Çay, *a.g.e*., s.80.

58 Osman Turan, *a.g.e*., s.214.

59 Abdülhalik Çay, *a.g.e*., s.82.

60 Osman Turan*, a.g.e*., s.208.

61 Abdülhalik Çay, *a.g.e*., s. 90-95.

62 Abdülhalik Çay, *a.g.e*., s.76-77, Feridun Dirimtekin, *a.g.e*., s.81.

63 Abdükhalik Çay, *a.g.e*., s.76-77.

64 Osman Turan, *a.g.e*., s.208.

3.4. Myriokefalon Savaşın'dan Sonraki Durum

Myrokefalon Savaşı'nın Kumdanlı-Yalvaç'ta yapıldığını varsayarsak, savaş öncesi Türk hâkimiyetinde olan Yalvaç'ta bundan böyle kesintisiz bir Türk hâkimiyeti sağlanmıştır. Savaştan 6 yıl sonra bölgenin önemli bir kalesi olan Uluborlu ile 1204 yılında Isparta feth olunarak bu hâkimiyet ve pekiştirilmiştir. Yalnız Yalvaç'ta 1176'lı yıllarda şehir ve nüfus yapısı olarak bilgilerimiz yoksa da yerleşmenin henüz başladığını söyleyebiliriz. Daha önceleri ele geçirilip kaybedilen yerlerde dahi yerleşme, askerlerin kalelerde yaşaması şeklinde idi. Fakat her an yerleşme istidadı gösteren Türkmen toplulukları ya kendileri fethederek veya devletin yerleştirmesiyle ile bölgede her an kendilerini hissettiriyorlardı. Roma devrinde sağlam savunması ile ünlü Yalvaç'ın bu dönemde böyle bir özelliğinin -en azından kalenin- kalmadığı anlaşılmaktadır. Aksi halde kaynaklarda feth olunduğu veya elden çıktığı konusunda birtakım bilgilere rastlanmış olması ve Miryokefalon gibi önemli bir savaşa tanıklık eden bu yerin adının kaynaklarda geçmesi gerekirdi. Sultan'ın Yalvaç'ı savaş yeri olarak seçmesinin sebebi ise stratejik taktik sebeplerdendir. Sultan Dağlarında Bizans Ordusu yıpratılacak ve nihayet bir meydan savaşında yok edilecekti[65].

II. Kılıç Arslan sultanlığının son zamanlarında, eski Türk geleneğine göre memleketi 11 oğlu arasında taksim ettiğinde Yalvaç, en küçük oğlu Gıyasettin Keyhüsrev'e düştü. Şehzade Uluborlu'da da oturuyor, babalarına bağlılığı devam ediyordu. Her biri "Melik" statüsünde olan şehzadeler yarı müstakil idiler. 1186'lı yıllarda yapılan taksimatla oluşturulan bu "Eyalet sistemi" 1192 yılında Gıyaseddin'in Konya tahtına oturmasıyla son buldu[66].

3.5. Yalvaç'ın İskânına Dair Bazı Düşünceler

Yalvaç adına ilk defa Hamitoğulları beyliği tarihinden bahseden kaynak ve tetkiklerde rastlıyoruz. Bu dönemde Yalvaç Hamit ilinin önemli şehirlerinden biri olarak bahsedilmektedir[67].

Hamitoğulları'nın merkezi olmuş olan Uluborlu daha önce de II. Kılıç Arslan'ın son zamanlarında oluşturulan on bir emirlikten birinin merkezi olmuştur. Bundan dolayı Anadolu Selçuklu zamanında tarihi daha iyi bilinen "Göller Yöresi" şehridir. Buranın birkaç defa el değiştirdikten sonra kesin olarak 1182'de Türk hâkimiyetinin geçmesi ile Eğirdir Gölü'nün Güney hariç üç tarafı bu tarihten az önce Türk egemenliğini tanımıştır. Buralar doğudan batıya Yalvaç, Şarki Karaağaç, Gelendost ile Senirkent ve Keçiborlu' dur. Isparta'da ise kesin Türk hakimiyeti 1204 yılından sonra kurulmuştur. Buranın ele geçmesi ile de Atabey, Eğirdir, Sütçüler'in de Türk hâkimiyetine geçtiğini söyleyebiliriz.

Bölgedeki Anadolu Selçuklu eserleri de bölgenin fetih tarihleriyle yakınlık gösterir. En eski tarihli eser Atabey'deki 1224 tarihli Er-Tokuş Medresesi'dir. Diğer eserler 1229 tarihli (A.

65 Abdülhalik Çay, *a.g.e.*, s.95.

66 Osman Turan, *a.g.e.,* s.218.

67 Kemal Göde, "Hamitoğulları", *Tarihte Türk Devletleri*, C.II, Ankara Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Ankara, 1987, s.513, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hamitoğulları", İslam Ansiklopedisi MESGB Devlet Kitapları, C.VII, İstanbul, 1988, s.189.

Keykubad zamanı) Uluborlu'da bir cami, Eğirdir'de 1237 tarihli han ve 1229 tarihli Isparta Uluborlu Camii'dir.[68] Şarkikaraağaçta'ki merkez Camii Kebir ise 1264 tarihlidir.

Yalvaç'taki en eski tarihi eser ise Devlethan Camii olup, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin belli değildir. Ancak Böcüzade minaresinin diğer Selçuklu minareleri gibi olduğunu ve tuğladan yapıldığını belirtir[69]. Diğer camilerde olduğu gibi olduğu gibi adını, yaptırandan aldığı muhakkaktır. Zira Devlet (Dolat), Devlethan adlarını taşıyan Selçuklu emir ve komutanları mevcuttur. Bunların ilki Anadolu Selçukluları'nın kurucusu olan Süleyman Şah'ın kardeşi olan Dolat'tır. İkincisi Anadolu Selçukluların 4. Sultanı I. Mesut'un (1116-1155) oğlu Devlet'tir. I. Mesut ölmeden kısa bir süre önce memleketi 3 oğlu arasında paylaştırmışsa da (1155) Devlet'in payına nerelerin düştüğü bilinmemektedir. Babasının ölümünden sonra kardeşi II. Kılıçarslan'a biat etmiş ve onunla beraber savaşlara katılmıştır[70]. II. Kılıçarslan zamanında Yalvaç kesin olarak Türk hâkimiyetine geçmiştir. Ancak kardeş Devlet'in ne zamana kadar yaşadığı ve ne gibi görevler aldığını bilmediğimizden bir hüküm vermek zor olmakla beraber Yalvaç'ta bulunması, ihtimal dâhilindedir. Eğer böyleyse cami adını bu kişiden almaktadır. Devlethan adını taşıyan diğer bir şahsiyet 1345'de ölen Manisa'da bir beylik kurmuş olan Saruhan Bey'in oğludur. 1410 yılında Saruhan Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne katıldığı sırada Demirci'de bu Devlethan'ın oğlu Yakup bulunuyordu[71]. Devlethan adını taşıyan başka bir kişi de Böcüzade'nin bahsettiği Timur'un emirlerinden olduğunu sandığı kişidir. O, aynı adı taşıyan ve aynı şekilde tuğla minareli Gemen ve Akçaşar köylerinde birer caminin bulunduğunu açıklamaktadır[72]. Fakat camileri yapan kişi olarak bu kişinin adını vermemektedir. Şüphesiz ki bu üç caminin de bir kişi tarafından yaptırılması mümkündür.

Görüldüğü üzere Yalvaç'ta iskânın ne zaman olduğunu ispata yarayacak herhangi bir belgeyi sunmak mümkün olmamaktadır. Bu hususta bize yardımcı olabilecek Devlethan Camii'nin durumunu izah etmeye çalıştığımız gibi tespit edebildiğimiz adayların camiyi yaptıklarına dair deliller de yetersiz kalmıştır.

Romalılar için şehirlerin kurulmasında en temel amaç, savunma idi. Ticaret ve yol aranılan nitelikler olmasına rağmen suya yakınlık pek düşünülmezdi. Pek uzaklardan şehrin suyu getirmekten üşenmezlerdi. "Türklerse birçok yerlerde eski Roma ve Bizans şehirlerini terk ederek suyun tam olduğu yerlere yerleşmişler ve şehirlerini burada kurmuş ve geliştirmişlerdir"[73]. Buna sebep, öncelikle Anadolu'nun yeni sahipleri olan Türkler'in savunma anlayışlarındaki farklılıklardır. Türkler kurdukları şehirlerde kaleler yapmazlardı. Ayrıca Türk hâkimiyeti uzun ve kalıcı olunca Anadolu uzun süre istilalara maruz kalmadıklarından buna ihtiyaç ta duymamışlardır. Artan nüfusa (özellikle doğudan gelen göçler) yeni yerleşim alanları açma ihtiyacını doğurmuştur. Nihayet Türk unsurunun büyük bir kitlesinin göçebe olduğunu düşünürsek, su yalnız insanlar için değil daha önemlisi Türkmenlerin hayvan sürüleri için de vazgeçilmez bir hedefti. Dolayısıyla insanlar ve hayvanlar için en tabii ihtiyaçları olan suyun temininde hayvanlarının da ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bu tür yerleşim yerleri seçilmiştir.

Yalvaç'ın yerleştiği alan, Anadolu'nun yeni sahipleri olan Türklerin ihtiyaçlarına cevap verecek cinstendi. Ancak ihtiyaçları derken yalnız göçebe ihtiyaçlarından bahsetmiyoruz. Zira Anadolu'ya gelen Türk kitleleri yalnız göçebelerden ibaret değildi. Tercih edilen yerleşim yerlerinin tamamının, hazır bir yerleşim yeri olmaması yüzünden, göçebenin aynı zamanda şehirli, meslek ve zanaatkâr gruplarına da ihtiyaçları vardı. Gelenlerin bir kısmı da şehirli aydın ve sanat erbabı idi. "1141 Katvan savaşında Karahıtaylara yenilen Selçuklular, Orta Asya Türk Medeniyetinin merkezi olan Türkistan'ı, putperest ve ilkel bir kavime terk etmek zorunda kaldılar. Bu du-

68 Turan, *a.g.e*., s.267.1971

69 Süleyman Sami Böcüzade, *a.g.e.,* s.98.

70 Osman Turan*, a.g.e*., s.192-199.

71 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.I 3. Baskı, TTK Yayını Ankara, 1972, s.76-77.

72 Süleyman Sami Böcüzade*, a.g.e*., s.98.

73 W.M. Ramsay, *a.g.e.,* s. 90-91.

rumda Türkistan'ın yerleşik şehirli halkı ile ilim ve sanat erbabının pek çoğunun Karahıtaylılar'dan kaçarak Anadolu'ya geldiler ki, Yalvaç'a Türk nüfusunun ulaştığı yıllar bu zamana rast gelir. Gelenler içinde bulunan Türkmen dervişleri, tekkeler kurarak etraflarında bulunan göçebe Türklere çeşitli sanatları öğreterek şehir hayatının gelişmesine katkıda bulundular."[74].

Bu sebepten Yalvaç tipik bir Türk şehrinin tüm özelliklerini gösterir. Şehrin merkezi, diğer şehirlerimizde olduğu gibi bir camidir ve bu cami halk arasında "Eski Cami"olarak adlandırılan Devlethan Camii'dir. Çarşı, pazar ve mahalleler bu caminin etrafında oluşmuştur. Ancak mahalleler birbirine bitişik olmayıp ayrı ayrıdır. Aralarındaki mesafe, son yıllar da hariç gözle gözükür bir niteliktedir. Bu yüzden her mahalle sosyal, psikolojik hatta şive ve ekonomik yapısı itibariyle kısmi farklılık gösterir. Bu durumu mahalle adlarında da görmek mümkündür. Tabaklar (Debbağlar), Abacılar, Leblebiciler, Müderris ve bir mahalle mesafesindeki Yağcılar ile Terziler köyleri gibi bir meslek zümresinin adını taşıyanlar yanında Salur, Sofular Kızılca ve yine ilçe merkezine çok yakın olan Bayat köyü,Aşağı veYukarı Tırtar gibi boy adları ilgi çekmektedir. Ayrıca bir mahalle adı olan Görgü ile bir köyün adı olan Körküler (Körklüler)olması aynı soy veya boydan olmaları ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca tamamen Türkçe Elbengi (İlbengi) adını taşıyan bir köyümüzün adı da Bağlarbaşı olarak değiştirilmiştir. Tırtar ve Taşevi hariç diğer köylerde göçebe geleneklerine ait iz ve hatıralara pek rastlanılmamaktadır. Bu örnekler Yalvaç'ta yerleşmeyi şehirli unsurlarla beraber, daha az göçebe unsurların beraber gerçekleştirdikleri kanaatini uyandırmaktadır.

Çarşı yine geleneksel Türk anlayışı içinde çeşitli arastalara ayrılmıştır. Gerçi onları bir arada tutmayı sağlayan vakıf veya benzer kurumların yaptırdığı bedestenler yoktur ama yine de belli bölümlerde belli esnaf grupları yerleşmiş ve bugün dahi kullanılan Demirciler, Kunduracılar, Semerciler, Keçeciler gibi arastalar (son zamanlarda halkın kullanmadığı "bedesten" kelimesi levhalarda kullanılmaktadır) adlarını korumaya devam etmektedirler.

Halen kullanılmakta olan ve boy adı taşıyan yer adları, göç yollarını izah etmede yardımcı olmaktadır. Bu noktadan hareketle Yalvaç'ı kuran ve buraya yerleşenlerin takip ettikleri yolları bulmak mümkün olacaktır. Üzerinde duracağımız ve inceleyeceğimiz isimler tabii ki en başta Yalvaç ile Salur olacaktır. Hamitoğulları Beyliğini kuran "Teke Türkmenleri" Salur boyundandır. İlçenin önemli bir mahallesinin adı Salur'dur.Kaynaklarda çoklukla, Salur boyu "Yalavaçlar" ile beraber anılmakta, Yalavaçların Salur boyunun önemli bir kolu olduğu vurgulanmaktadır (ilçenin adı çevre köy ve ilçelerde, ilçe merkezinde Yalavaç ya da Yalalveç olarak kullanılır). Ancak bunlardan Salur ismine Anadolu'nun her yerinde rastlamak mümkündür Esasen Yalvaç'tan daha geniş bir topluluğu ifade eden Salur Anadolu'ya en çok gelen Oğuz boylarındandır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde rastladığımız bu adı taşıyan yerleşim yerlerinin hangisinin daha eski olduğunu kestirmek zor olsa da eskilik sırasının doğudan batıya olduğunu tahmin etmek zor değildir. Biz burada yalnız Yalvaç'ın bağlı olduğu Salur boyundan değil genelde mümkün olduğu kadar Yalvaç ve Salur adlarının yan yana bulun-

74 Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi,* C. I MEB. Devlet Kitapları, İstanbul, 1971, s.290.

duğu yerlerden bahsedeceğiz. Böylece daha sağlıklı bir hükme varabiliriz.

Yalavaçların anayurtta Türkistan ve Afganistan'da Salur boyu teşkilatı dâhilinde yaşadıklarını ve Selçuklular ile beraber İran'a yerleşen Türk toplulukları arasında da Salurlar ve ona bağlı Yalvaç topluluklarının da bulunduğu bilinmektedir[75].

Azerbaycan, Türklerin Anadolu'ya girmek için kullandıkları ilk kapı olmuştur. Ancak bu yörelerde Yalvaç adına rastlamadık. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler güneyden Anadolu'ya yeni bir kapı daha açtılar. Ahlat'tan hareket eden Türkmenler Kuzey Irak, Suriye, Halep yolu ile Anadolu'ya girmeye başladılar. Halep, Türkmenlerin Anadolu'ya girmek için kullandıkları ikinci kapı olmuştur. Halep, Hama ve Humus yörelerinde Salurlar'a ve Yalvaçlar'a rastlamaktayız[76]. Demek ki Salur boyu ona bağlı Yalvaçlar Anadolu'ya girerken bu kapıyı kullanmışlar ve buna göre de Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelmişlerdir. İlk yurt edindikleri yerlerde buraları olmuştur. XVI. yy da Halep, Hama, Humus'ta varlıklarından haberdar olduğumuz günümüzde Nizip'te yaşayan Yalvaç topluluklarından bir kısmı diğer Salur boyu mensupları ile beraber bugünkü yöreye gelmeleri XIII. yy sonları ile XIV. yy başlarında olmuştur[77]. Acaba Isparta yöresine yerleşip Hamitoğulları beyliğini kuran Salur boyu ile Yalvaç'a yerleşen bu insanlar 1141 Katvan Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelenler arasında mı idiler? Yoksa Malazgirt'ten hemen sonra Suriye ve Antep'e yerleşen gruptan mı ayrılmışlardı? Bunu kestirmek bir hayli zor olsa da biz Yalvaç topluluklarının coğrafi mevkilerine göre karar vermek zorundayız. Bu durumda Halep civarında görülen Yalvaç ve toplulukları daha sonraları gruplara ayrılarak Anadolu'nun muhtelif yörelerine, bu arada Nizip'e, Isparta dolaylarına yerleşmişler veya yerleştirilmişlerdir[78]. Tabii ki bu yerleşmeyi sadece Yalvaç'a münhasır saymak doğru değildir. Yerleşmeyi ileride Hamitoğulları beyliği meydana getirecek olan Teke aşireti ile birlikte mütalaa etmek gerekir Çünkü Hamid oğullarını meydana getiren Teke aşireti (Yomutlar=Yamutlar)), tıpkı Yalvaçlar gibi Salur boyuna mensupturlar[79]. Anadolu'ya gelen Salurlar Trablus-Şam ve civarına Çukurova'ya, Tarsus'a, Konya, Sivas, Niğde ve Hamit Sancağına yerleşmişlerdir. Netice olarak Yalvaçlar boyuna bağlı olarak önce İran'a buradan da Ahlat kapısından Suriye Halep ve Çukurova'dan Anadolu'ya girmişlerdir. Araştırmacıların ittifakla üzerinde durduğu gibi devlet tarafından Isparta ve yöresine yerleştirilmiş veya kendilerine yerleşim yeri yapmışlardır. Nitekim bugün Yalvaç'ta bir mahalle, Şarki Karaağaç'ta bir köy Salur adını taşımakta, çevre illerde de aynı adı taşıyan köyler mevcuttur. Yerleştirilme işinde yalnız göçebe Türkmenler değil yerleşik hayat erbabı şehirli unsurlar da önemli rol oynamıştır. Zanaat ve ticaret erbabının yanında, tekkeler ve zaviyeler etrafında teşkilatlanmış olan unsurlar, göçebe unsurlara rehberlik etmiş ve onlara yerleşik hayatın icatlarını öğretmişler, sahip oldukları zanaatları ile de diğer grupların ihtiyaçlarını sağlamışlardır.[80]

4.HAMİDOĞULLARI BEYLİĞİ DÖNEMİ

Hamitoğulları, Anadolu Selçukluları tarafından Bizans hududuna yerleştirilmiş, Salur Boyu'nun muhtelif kollarını içinde barındıran Türkmenlerden çıkmıştır. 1300'lü yıllarda beyliği kuran Feleküddün Dündar Bey beyliğe dedesinin adını vermiştir[81].

Dündar Bey hiçbir hüküm ve nüfuzu kalmayan A.Selçuklular'ın son senelerinde Göller Havzasında kurduğu beyliğin merkezi, önce Uluborlu sonra da Eğirdir olmuştur. Beyliğin güçlenmesiyle de beylik Eğirdir ve Antalya şubelerine ayrılmıştır. Bu devre ait en eski belge Yal-

75 Durmuş Karaman, *a.g.t.,* s.8-15.

76 Durmuş Karaman, *a.g.t.*, s.10-11.

77 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 76-77.

78 Mehmet Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması,* Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1973, s.111-113.

79 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, DTCF Yayını 2. Baskı, Ankara, 1972, s.344.

80 Durmuş, Karaman, *a.g.t.*, s. 7.

81 Kemal Göde, *a.g.m.,* s.513.

vaç'a bağlı Gençali köyünde şimdi metruk bulunan Koyungözlü Baba Zaviyesi'nin H.702 (M.1303) tarihli vakfiyesinde Hamit Beyi için Sultan ül Bahreyn (İki Deniz Sultanı, Eğirdir ve Beyşehir gölleri) denilmektedir[82]. Aynı vakfiye Tahir Erdem tarafından Ün Dergisi'nde yayımlanmıştır. Vakıfname Uluborlu'da yazıldığından beyliğin merkezi bu yıllarda Uluborlu olmalıdır[83]. Fakat Dündar Bey zamanında merkez Eğirdir'e taşınmış ve burayı imar ederek şehre kendi adından dolayı Felekabad denilmiştir[84]. Yalvaç'tan bu dönemde Hamitoğulları'nın en güzel şehirlerinden birisi olarak bahsedilmektedir[85].

Hamitoğulları Devri Yalvaç tarihinin en önemli ve milli tarihimiz açısından da enteresan olan bir olay meydana gelmiş ve Yalvaç diğer Hamit şehirlerinden olan, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir'le bazı kaynaklara göre Isparta'da dâhil beraber Osmanlı Devleti'ne para ile satılmıştır[86].

Tarihte az da olsa görülen bu ilhak şekline sebep, O zaman Hamit Bey'i olan Kemalettin Hüseyin Bey'in Karamanoğulları'nın tecavüzüne maruz kalmasıdır. Bu yüzden Kemalettin Hüseyin Bey 1375 yılında Osmanlılardan yardım istedi[87]. Bu sırada Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı ile Sultan Murad'ın oğlu Beyazıt'ın (Yıldırım) düğünleri yapılmakta idi. Sultan I. Murat düğüne çevre Anadolu beylerini de davet etti. Hamitoğlu bu davete elçi ve hediye göndererek icabet etti. Bu elçiyi huzuruna kabul eden Osmanlı padişahı, Hamid oğluna yardım edeceğini ancak hudutta ki bazı kalelerin kendisine satılması lüzumunu belirtti. Hüseyin Bey bu tekliften hoşlanmadı ise de tepki göstermedi[88]. Ancak yine de Kemalettin Hüseyin Bey yurdunu korumak için I. Murad'a elçiler göndermiş ve bu hususta aralarında yazışmalar olmuştur[89]. Fakat padişah bu işte kararlıdır ve Hamitoğlu elçisiyle düğünde yapılan bu konuşmayı bir akit olarak kabul etmiştir. "İmdi hemen ol ahdün üzerine olup Murad Han Gazi yürüyüp Kütahya'ya çıktı. Hamid oğlu yakinen bildi kim, kendüye gelir. Adem gönderip eyitdi ve ben akdin üzerine dururum". dedi. Pes Akşehir'i ve Beğ şehrini ve Seydişehiri'ni ve Yalvaç'ı ve Karağaç'ı ve Isparta'yı bu altı pare şehri şer'i mektupla satıp pazar ettiler. Murat Han Gazi adem gönderüp, ol satun aldığı vilayetleri zapt edüp, hisarlarına kendi kullarını kodu. Ve bu fetih hicretün yediyüz seksen üçüyle dördü arasında vaki oldu(M.1381-1382)"[90]. Alınan bu yerlerin sancak beyliğine de Mahmut Bey adında birisini atadı. Böylece Osmanlı Devleti Karamanoğulları ile kuzeyden ve batıdan komşu olmuştu. Bu

82 Süleyman Sami Böcüzade, *a.g.e*., s.19.

83 Tahir Erdem, " Hamitoğullarına Ait Önemli Bir Belge" *Ün Mecmuası*, C.II s.16, Temmuz 1935, s.223-226.

84 İsmail Hakkı Uzuçarşılı, "Hamitoğulları", s. 90.

85 Kemal Göde, *a.g.*m., s. 514-515, W.M. Ramsay, *a.g.e*., s.434-441.

86 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hamitoğulları", s. 190.

87 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler,* Maarif Vekâleti Yayını İstanbul 1929, s. 246.

88 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.172.

89 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hamitoğulları Hakkında Kaynaklar", *Ün Mecmuası***,** C.II, S.17, Ağustos 1935, s. 237-239.

90 Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma* (Neşri Tarihi), C.I, Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, II.Baskı, TTK Yayını, Ankara, 1987, s. 208-209.

durumdan endişelenen Karamanoğulları ile Osmanlı Devleti'nin arası açıldı. Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey, padişahın Rumeli'de bulunmasından istifade ile Karaağaç'la beraber Yalvaç'ı Hamitoğlundan kendisinin satın almış olduğunu iddia ederek buraları ve Beyşehir'i işgal etti. Bir rivayete göre de Karamanoğlu'nu bu işe teşvik eden Hamitoğlu Kemalettin Hüseyin Bey olmuştur. Hüseyin Bey bu yerlerin kendisinden zorla alındığını ve kurtarılması için Karamanoğlu'ndan yardım istemişti[91].

Haberi duyan Sultan I. Murat çok üzüldü ve devlet azasını ve saltanat erkânını topladı ve: "Şu ahmak zalimin yaptığı işleri görün: Ben Allah u Teala yolunda din gayretiyle çalışarak ülkemi bırakıp bir aylık yol ve kafir içine gireyim, gece ve gündüz ömrümü gazaya sarf etmek için niyet edeyim, yiyip içmeyi terk edeyim bela ve mihnetini seçeyim, o gelsin bir bölük mazlum Müslümanların üzerine düşsün, yağma etsin, incitsin. Ey gaziler bu zalimleri nasıl edeyim? Beni gazadan men ederek, bana Müslümanlar üzerine kılıç sallamak kötü işini işletir. Eğer vazgeçip cihat ve gaza ile meşgul olursam, Müslümanlar zalim eline düşerler, eğer üzerine varırsam, gaza kılan gazilerin kılıçlarını müminler üzerine döndürmek gerekir." diye bir hayli tereddütten sonra Hayrettin Paşa'yı Rum eline gazilerin reisi olarak bıraktı. Yalvaç'ı alan Karamanoğlu'na da: "Bre bey bedbaht, müfsid zalim, benim kasdım ve işim gece-gündüz gazaya adanmaktır. Benim gazama mani olur, ben gazada iken Müslümanları incitirsin, ahd-ü aman bilir adam değilsin. Senin kökünü kazımayınca ben huzur ile gaza edemem. Nasıl barışmak zira gazaya mani olan ile gaza etmek en büyük gazadır. Vaktine hazır ol, işte vardım" diye haber gönderdi[92].

Sultan Murat Konya üzerine hareket ederek Frenk Yazısı'nda yapılan savaşta[93] Karamanoğlu'nu yendi ve kaybedilen yerleri (Yalvaç ve diğerleri) tekrar Osmanlı Devleti'ne bağladı. Yalvaç'taki Osmanlı hâkimiyeti Ankara savaşına kadar devam etmiştir. Bu savaştan sonra Timur, Anadolu beylerinin topraklarını iade ederek beylikleri yeniden ihya etti. İçinde Yalvaç'ın da bulunduğu bazı Hamitoğlu topraklarını ise Karamanoğlu'na bıraktı[94]. Eğirdir'i fetheden Timur, yanında Yıldırım olduğu halde Akşehir'e yöneldi. Bu yolculuk sırasında tarihimizin acıklı ve esrarlı bir olayı vuku bulmuş ve Yıldırım bu seyahat sırasında Akşehir'e varmadan muhtemelen Yalvaç civarında ölmüştür[95].

Merhum Uzunçarşılı Kitabeler adlı eserinde, Hamitoğulları'nın Uluborlu, Yalvaç, Eğirdir, Karaağaç kasabaları ile birlikte 15 kalesi, 15 bin süvari ve bir o kadar da piyadesi olduğunu, bu memleketin şehirlerinin az fakat köylerinin çok olduğunu yazmaktadır[96].

Uzunçarşılı bu eserinde Hamitoğulları'na ait Isparta, Eğirdir, Uluborlu, Şarkikaraağaç ve Atabey nahiyelerinde mevcut olan eserlerin kitabelerini yayınlamıştır. Ancak Hamitoğullarının mühim şehirlerinden olarak zikredilen Yalvaç da bir tarihi eserin veya kitabesinin bulunmaması dolayısıyla haliyle Yalvaç'tan bahsetmek imkânı bulamamıştır. Bu durum Yalvaç için üzüntü vericidir. Her ne kadar Devlethan Camii'nin bir kitabesinin olduğu F. Aksu tarafından zikrediliyorsa da[97] kitabe bugün mevcut değildir. Anadolu'nun en mamur ve yatırımların en çok olduğu dönemin, beylikler dönemi olduğunu hatırlarsak, Yalvaç'ın bu hususta imar faaliyetleri yatırımları bakımından talihsiz bir durumda olduğunu, fakir kaldığını söyleyebiliriz.

Ankara Savaşı ve bu savaşı müteakip Osmanlı Devleti'nde süren Fetret Devri mücadelelerinden galip çıkan Çelebi Mehmet devlete tek başına sahip olduktan sonra Anadolu'da kaybedilen toprakları geri almak ve birliği sağlamak yolunda büyük mesai harcadı. Karşısına çıkan en büyük engel seleflerinde olduğu yine Karamanoğul-

91 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.256.

92 Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*, Hazırlayan M. Altay Köymen, C.I, KTB Yayın, Ankara 1983, s.105-107.

93 Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*, Hazırlayan M. Altay Köymen, s.209.

94 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.249-352.

95 Neşet Çağatay, " Timurlenk'in Eğirdir Seferi", *Ün Mecmuası,* C.X S.118-120, 1943, s.1644-1645.

96 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler,* s.240.

97 Fehmi Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, İlk adım Basımevi, Isparta, 1936, s.149.

ları olmuştur. Yeni padişah Osmanlıların para ile satın aldığı yerlerle beraber, Yalvaç'ı almak için 1414'de Karamanoğulları üzerine iki sefer tertip ederek onları yendi ve ağır bir antlaşma ile Yalvaç'la beraber Beypazarı, Sivrihisar'ı Osmanlı Devleti'ne tekrar ve son kez kazandırdı[98]. Bu tarihten sonra Yalvaç'ta kesintisiz Osmanlı hâkimiyeti kurulmuş oldu. Bu dönemde Anadolu Beylerbeyliğine bağlı olarak kurulan Isparta sancağına dâhil bir kaza olan Yalvaç, bir ara Isparta'dan ayrılarak kısa bir süre sonra Konya'ya bağlanmıştır.

Hamitoğulları döneminde bölgenin ekonomisi halı, kilim, kitre zamkı astarlık dokuma, pamuklu ürünlere dayanıyordu. Bu ürünler Antalya limanından ihraç ediliyordu. Hamitoğulları Beyliği'nin mevkii itibariyle gemilerinin olması da tabiidir. Arazisi küçük olmakla birlikte Antalya Limanı'nın ticari konumu sebebiyle önemli bir menfaat sağladığına şüphe yoktur, ancak Beyliğe ait bir sikke bulunmamıştır[99].

98 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1972, s.352.

99 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hamitoğulları", 1988, s.191.

Kaynakça

- AKSU, Fehmi, *Isparta İli Yer Adları,* İlk adım Basımevi Isparta, 1936.
- BAILLY, Auguste, *Bizans Tarihi,* C.II Çev. Haluk Şaman Tercüman 1001 Temel Eser (tarihsiz).
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, C I MEB. Devlet Kitapları, İstanbul,1971.
- BORATAV, Pertev Naili, *İslam Ansiklopedisi, MEGSB Devlet Kitapları,* C.II İstanbul, 1979.
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Kuruluştan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, C.I-II, Sadeleştirip Yayımlayan Dr. Suat Seren, Serenler Yayını, İstanbul,1983.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Timurlenk'in Eğirdir Seferi", *Ün Mecmuası,* C.X S.118-120, 1943.
- ÇAY, M. Abdülhalik, Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II.Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi, Orkun Yayınevi, İstanbul ,1984.
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan, "Hamitoğulları Hakkında Kaynaklar", *Ün Mecmuası,* C.II,S.17, Ağustos 1935.
- "Milattan Evvel ki Isparta Tarihi Hakkında", *Ün Mecmuası.* C.I S.6, II.Teşrin, 1935.
- DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren Tevfik Bıyıkoğlu, İstanbul, 1937.
- DİRİMTEKİN, Feridun, *Konya ve Düzbel*, İstanbul,1944.
- ERDEM, Tahir, "Hamitoğullarına Ait Önemli Bir Belge", *Ün Mecmuası,* C.II s.16, Temmuz 1935.
- ERGİN, Y. Gürkan, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: İsyanlar, Tepkiler, Ve Huzursuzluklar*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi,İstanbul,2009.
- GÖDE, Kemal, "Hamitoğulları", *Tarihte Türk Devletleri* C.II Ankara Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Ankara 1987.
- KARAMAN, Durmuş, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.
- *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncili Şerit) Yohanna Kitabı,* İstanbul,1974.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- KUM, Naci, *Yalvaç Armağanı* (Yalvaç tarih coğrafya ve kaza hakkında bilgiler) 1925, Osmanlıcadan çeviren, Muzaffer Tütüncü- Yalvaç 1952 (Yayımlanmamıştır).
- Yalvaç'ta Sain Paul'un Vaazı" " Ün Mecmuası C.III, Şubat – Mart, 1937
- MEHMET NEŞRİ, *Kitab-ı Cihan-nüma* (Neşri Tarihi), C.I, Yayımlayanlar, Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, II.Baskı ,TTK Yayını, Ankara 1987
- *Neşri Tarihi,* C.I, Hazırlayan M. Altay Köymen, KTB Yayın, Ankara, 1983.
- ÖZSAİT, Mehmet, "Anadolu'da Hellenistik Dönem, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,* C.2, 1982.
- Anadolu'da Roma Egemenliği", *AUA*, C.2, 1982.
- RAMSAY, W.M , *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Terc. Mihri Pektaş, İstanbul, 1961.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi,* Çev. Fikren Işıltan TTK Yayını, C.I Ankara 1986 ve C.II, Ankara, 1987.
- SAYME, Ronald, "Torosların Muntazam İşgali", *III.Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943 Tebliğleri,* Ankara, 1948.
- STREEK, "Avasım" mad. *İslam Ansiklopedisi, MEGSB Devlet Kitapları,* C.2, İstanbul, 1979.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, DTCF Yayını 2. Baskı, Ankara, 1972.
- ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1973.
- TAŞLIALAN, Mehmet, *Yalvaç Psidia Antiocheia,* İstanbul, 1991.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.
- UÇAR, Şahin, *Anadolu'da İslam Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.
- UMAR, Bilge "Myriokefalon Savaşı'nın Yeri Çivril Yakınında Kufi Çayı Vadisi", *Belleten* CLIV, S.209.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Hamitoğulları", *İslam Ansiklopedisi, MESGB, Devlet Kitapları,* C.VII, İstanbul, 1988.
- *Kitabeler*, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul, 1929.
- *Osmanlı Tarihi*, C.I 3. Baskı, TTK Yayını, Ankara, 1972.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Hurûfat Defterlerine Göre Isparta Kazâsı'nda Bulunan Tarihi Eserler

Sedat BAYRAKAL

HURÛFAT DEFTERLERİNE GÖRE ISPARTA KAZÂSI'NDA BULUNAN TARİHİ ESERLER*

Sedat BAYRAKAL**

GENEL TANITIM

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan ve zaman zaman araştırmacıların istifade ettiği "Hurufat Defterleri", atîk ve cedîd olmak üzere iki grupta tasnif edilmişlerdir. Adı geçen defter gruplarıyla ilgili araştırmalar günden güne artmakta ve ilgiyle takip edilmektedir. Farklı meslek gruplarının kendi ihtiyaç duyduğu bilgilere göre, defter içeriğinden verileri aldığı görülmektedir. Bu amaca yönelik olarak hurûfat defterlerinin muhtevasıyla ilgili kısa bilgiler verilecektir. Her bir defter kazalara göre tasnif edilmiştir. XVII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl ortaları arasına tarihlenen Hurûfat Defterleri varaklar şeklinde ve Arap alfabesine göre sıralamaya tabi tutulmuşlardır. Bu yüzden olsa gerek, adını Arapça "harf" isminin çoğulu olan "hurûfat" isminden almıştır. Konu genel itibarla vakıf eserlere yapılan atamalardır. Yanı sıra bu atamaların gerekçeleri, görevden almalar, karye, mahalle, meslek, alınan yevmiye, şeyhülislâm, kazasker adları vb. bilgiler de bu defterlerde bulunmaktadır[1].

Hurûfat defterlerinin doğrudan tarihi eser kaydı olarak değerlendirilmesinde son derece dikkatli olunmalıdır. Çünkü Isparta Hurûfat defterlerinde, örneklerine çokça rastlandığı üzere vakıf eserin adı, ilgili mahallenin adıyla kayıtlandığı gibi yeniden yaptıranın veya onartanın adıyla da geçebilmektedir. Aynı eserin birbirine yakın isimlendirmelerle mükerrer verildiklerine de şahit olunur. Bazı durumlarda sadece mahallenin adı yazılıp vakıf eserin adı verilmemektedir. Kimi kayıtlardaysa adı geçen mahalledeki çeşmeler gibi çoğul ifadelerle yazıldığı görülmektedir. Def-

* Isparta Kazasıyla ilgili hurufat defterini konu alan bir kitap çalışması, tarafımızdan 2015 yılında yayımlanmıştı. Söz konusu çalışmada sadece Isparta Kazâsı'na bağlı tarihi eserler değil aynı zamanda karyeler, mahalleler, meslekler de ayrıntılarıyla tanıtılmıştı. Bkz. Sedat Bayrakal, Hurûfat Defterlerinde Isparta Kazası, Tarihi Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken 2015.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. e-mail: sedat.bayrakal@usak.edu.tr

1 Hurûfat defterleri hakkında genel değerlendirme yapılan yayımlanmış bazı araştırmalar için bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990, s. 3-4; Mustafa Murat Öntuğ, "Hurûfat Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi,* III, (1999), s. 149-150; Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler,* IV/1, Osmanlı Tarihi-A, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 825-842; Halit Çal, "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfat Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem,* 58, (2010), s. 94-95; Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfat Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi,* 37, Ankara 2012, s. 49-68; Şerife Eroğlu Memiş, "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfat ya da Askeri Ruznamçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği", *Vakıflar Dergisi,* 39, Ankara 2013, s. 116-129; Yasemin Beyazıt, "Hurûfat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies,* International Journal of History, V/1, (2013), s. 39-46; Özcan Oğur, "Konya Hurûfat Defterleri ve Muhteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* IV/7, (2018), s. 132-134; Muhammet Nuri Tunç, "Hurûfat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği", *Vakıflar Dergisi,* 53, (Haziran 2020), s. 104.

terlerdeki bu kullanımlardan, Isparta kazasına kayıtlı vakıf eserlerin kesin sayısını vermekten uzak, yaklaşık rakamlar olduğu anlaşılmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde Isparta Kazâsı'na ait 24 hurûfat defteri mevcuttur. Kayıtların Şevval 1102/Haziran-Temmuz 1691 ile Safer 1255/Nisan-Mayıs 1839 yılları arasında tutulduğu bu defterlerde 1478 kayıt okunmuş ve 228 tarihi eser saptanmıştır. Tarihi eserleri de dini, su, eğitim, tarikat, ticaret ve diğer eserler olmak üzere altı ana başlıkta değerlendirmek mümkün olmuştur.

Hurûfat defterlerinin tamamının okunması neticesinde, 88 dini, 76 su, 43 eğitim, 17 tarikat, 2 ticaret, 2 de diğer yapılar olmak üzere 228 tarihi eser saptanmıştır. Yukarıda, kayıtlardan elde edilen eser sayısının yaklaşık rakamları ifade ettiği belirtilmişti. Örneğin, su yapılarından 68'i çeşmedir. Ancak bu sayı da kesin olmaktan uzaktır. Çünkü Yenice, Dere, Hacı İvaz mahalleleri, Çünür karye, Ayazmana yolu üzerinde ve Halife Sultan nam mahalde oldukları belirtilen eserler için çeşme adı verilmemiş, bu eserlerden "çeşmeler" şekliyle çoğul olarak bahsedilmiştir. Dolayısıyla adları verilmeyenler dâhil edildiğinde, çeşme sayısının adları verilen 68'den fazla olduğu varsayılabilir. Bu arada içlerinden bazılarının aynı yerde bulunan ve adları verilenlerle aynı çeşme olduğu da düşünüldüğünde nihai sayının çok farklı çıkması da beklenmemelidir.

Defterlerde adları geçip de bugün Isparta merkezde yer alan 10 cami ve mescid ile 1'er hamam ve bedesten daha önceki bir çalışmamızda tanıtılmıştı[2].

Isparta'da vaktiyle bulunan tarihi eserlerin nihai sayısını bugün için saptamanın olanağı yoktur. Hurûfat defterlerindeki sayılarla karşılaştırma yapılacak en kapsamlı eser, merhum Böcüzâde Süleyman Samî'nin (1852-1932) Isparta Tarihi adlı eseridir. Hasan Babacan tarafından Türkiye Türkçesiyle yayımlanan bu esere göre Isparta kasabasında, dokuzu minareli, altısı minaresiz 15 cami-i şerîf; ikisi minareli gerisi minaresiz 64 mescid; 1 namazgâh; 1 mevlevihane; 5 tekke; 1 buk'a, 10 medrese; 1 kütüphane; 1 muvakkithane; 10 Rum, 1 Ermeni kilisesi; 1 mekteb-i idadi; otuzu İslam, dördü Rum, biri Ermeni olmak üzere 35 sıbyan mektebi; 6 hamam; 9 han; 3 şadırvan; 370 çeşme; 60 dükkan; 1 bedesten; 1 çarşı; 1 Debbağhane; 150'den fazla bakkal, atar, tüccar, berber, kunduracı, terzi dükkanı ve mağazaları; 40'tan fazla gülyağı damıtan imbikhane; 5 halı idaresi; 18 değirmen; 3 un fabrikası; 1 metropolidhane; 40 kadar yaz ve kış kahveleriyle 4 kıraathane bulunmaktadır[3].

Bu değerleri hurufat defterlerindeki bilgilerle karşılaştıralım. Isparta Hurûfat Defterleri kayıtlarına göre, kazâdaki cami ve mescid sayısının toplamı 84 iken, Böcüzâde'ye göre bu sayı 79'dur. Hem Böcüzâde'de hem de defterlerde adı geçen namazgah sayısı 1'dir. Böcüzâde medrese sayısını 10 olarak verirken, kayıtlarda 8 medresenin adı geçmektedir. Defterlerde 68 çeşme ile 5 hamamın adları saptanırken, Böcüzâde'de 370 çeşme ile 6 hamamın adı verilmektedir. Tarikat yapılarının önemli temsilcilerinden olan tekkeler, defterlerde 6 eserle temsil edilirken, Böcüzâde'de 5 eserin varlığı belirtilmiştir. Hurûfat defterlerinde 2 han adı geçerken, merhum Böcüzâde'de 9 hanın adı geçmektedir. Ayrıca defterlerde 1, Böcüzâde 18 değirmenin adı geçer.

Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere, defterlerde Isparta Kazâsı'na kayıtlı eserlerle Böcüzâde'nin verdiği sayılar birbirini tutmamaktadır. Bunun izahatı, hurûfat defterlerindeki vakıf eser sayılarının kesin rakamlardan uzak olması, her eser için atama kaydının sağlıklı tutulup tutulmadığının bilinememesi ve tüm defterlerin günümüze ulaştıklarından emin olmayışımız gibi sebepler olabilir. Defter kayıtlarından saptadığımız 68 çeşmeye karşılık, Böcüzâde'de 370 sayısının verilmesi, yukarıdaki ihtimallerle elbette açıklanamaz. Böcüzâde, bu sayıyı nasıl elde ettiğini belirtmediğinden konu netlik kazanamamaktadır.

2 Bkz. Sedat Bayrakal, a.g.e., s. 49-67. Isparta'da bugün ayakta olup da hurûfat defterlerinde adları geçen eserler şunlardır:

1 Kutlu Bey (Ulu) Cami, 2-Firdevs Bey (Mimar Sinan) Camii, 3-Hacı Abdi (İplikçi) Camii, 4-Abdi Paşa (Kavaklı) Camii, 5-Hisar Efendi (Bey) Camii, 6-Muhiddin Efendi Mescidi, 7-Ali Efendi Mescidi, 8-Tabakhane Camii, 9-Hızır Bey Camii, 10-Dalboyunoğlu Camii, 11-Dalboyunoğlu Hamamı, 12-Firdevs Bey Bedesteni.

3 Böcüzâde Süleyman Samî, *Isparta Tarihi* (Haz. Hasan Babacan), T.C. Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 10, Isparta 2012, s. 112-113.

1. TARİHİ ESER İSİMLERİ

Çalışmanın bu bölümünü, Isparta Hurûfat Defterleri'ne kayıtlı vakıf eserlerinin özeti ve bunlara bağlı tablolarla, diğer bilgiler oluşturacaktır. Kayıtlarda adları zikredilen eserleri 1-Dini, 2-Eğitim, 3-Su, 4-Tarikat, 5-Ticaret, 6-Diğer Yapılar olmak üzere 6 ana grupta değerlendirmek mümkündür.

1.1. Dini Yapılar: a)Cami ve mescidler: Kayıtlardan adları belirlenen ve sayıları 84'e ulaşan cami mescitler, defterlerdeki en kalabalık yapı grubunu oluşturmaktadır.

Abdi Paşa (Kavaklı) C.	Abdullah Ağa C.	Abdullah Efendi C.	Abdurrahman Ağa M.
Alaca M.	Alaeddin Efendi M.	Ali Efendi M.	Altı Kuyu M.
Bagalıoğlu? M.	Beyler M.	Cami (Çünür K.)	Cami (Darıviran K.)
Cami (Dere K.)	Cami (Lagus K.)	Cami (Sav K.)	Çavuş M.
Çay (Mahalle) M.	Çorbacıoğlu Hacı Mu.	D. Hacı Ahmed Ağa C.	Darıviran Karyesi C.
Debbağhane C.	Elfi Mahallesi M.	Fazlullah Mahallesi M.	Fethizâde C./M.
Firdevs Bey (Paşa) C.	Firuz Paşa C.	Hacı Abdi (İplikçi) C.	Hacı Abdurrahman M.
Hacı Ahmed M.	Hacı Ali Ağa C./M.	Hacı Ali C.	Hacı Halil C./M.
Hacı Hasan C./M.	Hacı İvaz M.	Hacı Mehmed Ağa M.	Hacı Mehmed M.
Hacı Mustafa M.	Hacı Nasuh C.	Hacı Ömer Efendi C.	Hacı Süleyman M.
Hacı Üveys M.	Hacı Yunus M.	Hasan Bey C./M.	Hızır Bey/Dede C./M.
Hisar Efendi C./M.	Hoca Mahmud M.	Hocaoğlu M.	Hû Dede M.
Hüseyin Bey M.	İğneci M.	Karabali M.	Kara Bayram C.
Kara Bayram Çavuş C.	Kaş Mahallesi M.	Kaya M.	Kayı (Kıyı) K. C.
Kerime M.	Kethüdazâde M.	Kulak Hoca M.	Kutlu Bey (Paşa) C.
Latif Beşe M.	Mehmed Bey C.	Mercan M.	Mescid (Germi. Mah.)
Mescid (Kışla K.)	Mescid (Yağhane Mah.)	Muhiddin Efendi M.	Musa Efendi M./C.
Mustafa Bey M.	Müslim Efendi M.	Nasrullah Mah. M.	Pınar Mah. M.
Piri Efendi Sultan M.	Sarı Efendi M.	Seyyid İbrahim M.	Sunkurlar Mah. M.
Şerife Hoca Hatun M.	Şeyh Fahreddin M.	Şeyh M.	Tekye M.
Usta İbrahim M.	Voyvoda M.	Yusuf Ağa C.	Yusuf Efendi M.

Tablo 1.Isparta Hurûfat Defterlerinde Adları Geçen Cami ve Mescidler.
(C: Cami; M: Mescid; K: Karye)

b)Musalla ve namazgâhlar: Defterlerde iki musalla ve bir namazgahın adı kayıtlıdır. Bunlardan Yenice Mahallede olduğu belirtilen Hacı Mustafa Musallası beş kayıtta geçmektedir. Diğer musallanın, hangi mahallede olduğu belirtilmeden sadece musalla adıyla karşımıza çıkmaktadır. Doğancı mahallesinde Çadırcıoğlu Abdullah Bey vakfından olan namazgâhın da adı verilmemiştir.

c)Türbe: Defterlerde türbe adıyla saptadığımız tek eser, Sav karyesindeki Sunullah Bey Türbesi'dir.

1.2. Eğitim Yapıları: Muallimhane, mektep ve medreseler bu yapı grubunu oluşturmaktadır. Hurûfat defteri kayıtlarına göre 43 eğitim yapısının adı saptanmıştır. İçlerinden 11 adedinin adları yazılmadan sadece yapı türü verilmiştir. 8 eğitim yapısı hem muallimhane hem de mekteb adıyla kayıtlanmışken, 1'i hem muallimhane hem de medrese adıyla kayıtlanmıştır. Bu kurumların cami veya mescide bitişik ya da bu eserlerin yakınında olduğunu anlıyoruz. Fakat ne yazık ki eğitim yapılarının günümüze ulaşamadıklarını müşâhede ediyoruz. Bunlardan medreselerin listesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Abdülkerim Efendi M.	Atlızâde Ali Çavuş M.	Çelik Mehmed Paşa M.	Hacı Abbas M.
Sâ'diye M.	Şerife Hoca Hatun M.	Taşçızâde Hacı Mehmed Ağa M.	Vanlızâde Ali Bey Muallimhanesi/M.

Tablo 2.Isparta Hurûfat Defterlerinde Adları Geçen Medreseler

1.3. Su Yapıları:

Isparta Hurûfat Defterleri'ne göre 76 su yapısı saptanmıştır. Bunlardan 68'i çeşme, 3'ü sebil, 5'i ise hamamdır. Defterlerdeki beş kayıtta çeşmeler ifadesinin kullanılması çeşme sayısının daha fazla olabileceğini düşündürür.

a)Çeşme ve sebiller: 71 adetle su yapılarının büyük çoğunluğunu oluşturur. Çeşme ve sebillerin alfabetik listesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Abbas (Talas) Ç.	Âişe Hatun Ç.	Akar Ç. (Karakurt Suyu)	Akar Ç. (5 adet)[4]
Ali Efendi Ç.	Altı Kuyu Ç.	Hüseyin Ağa Suyu	Bey Ç. (2 adet)[5]
Cedid Çeşmeler	Çeşme (11 adet)	Çeşmeler (5 adet)	Çukur Ç.
Darı Ç.	Dede Ç.	Dolma Çeşmeler	Emre Ç.
Erya? Ç.	Firdevs Hatun Sebili	Hacı Abdurrahman Ç.	Hacı Ahmed Ç.
Hacı Ali Ç.	Hacı İbrahim Ç.	Hacı İsmail Ç.	Hacı Mustafa Ç.
Hacı Osman Ç.	Hacı Ömer Ç.	Hacı Ömer Ç.	Hacı Softa Ç.
Hacı Şehâbad Ç.	İlyas Ağa/Zâde Ç.	İmam Ç.	İskender Mah. Ç.
İvaz ... Ç.	Karib? Ali Efendi Ç.	Kethüdâ Ç.	Kulak Hoca Ç.
Kurd Beşe Ç.	Lâtif Beşe Ç.	Mercan Ç.	Mümin Ç.
Nâzırzâde Mustafa Ç.	Piri Efendi Çeşmeleri	Saraç Mehmed Ç.	Sebil (2 adet)[6]
Soğuk Ç.	Süleyman Efendi Ç.	Şaban Çelebi Ç.	Tuzcuzâde Mehmed Ç.
Üç Furuncu Ç.	Ümmügülsüm Ç.	Üzümcüoğlu Mehmed Ç.	

Tablo 3.Isparta Hurûfat Defterlerinde Adları Geçen Çeşme ve Sebiller

b)Hamamlar: Isparta Hurûfat defter kayıtlarına göre 5 hamamın varlığı saptanmıştır. Bugün sadece Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Ağa Hamamı'nın ayakta olduğu saptanmıştır. Diğer hamamların (Hacı Hızır, Küçük Hamam, Süleyman Efendi Hamamı ve Karaağaç Mahallesindeki isimsiz bir hamam) izleri dahi belirlenememiştir.

4 Çelebiler, Debbağhâne, Karaağaç, Doğancı, Fazlullah mahallelerinde 5 ayrı yerde.

5 Andık Deresi ve Isparta çarşısında.

6 Hocazâde Mah. ve Pabuççular Çarşısı'nda.

1.4. Tarikat Yapıları:

Zaviyeler-tekkeler: Aynı dini inanç sisteminin farklı yollarının temsilcileri olan tarikat binalarının Isparta'daki örnekler, bugünlere kalamamışsa da hurûfat kayıtlarına göre Isparta'da 17 zaviye ve tekke saptanmıştır. Atamalarda tekke veya zaviye adının kesin bir ayrımla verilmediği, Hüsameddin Baba, Şeyh Mahmud Baba ve Şeyh Receb zaviyeleri aynı zamanda tekke adıyla da kayıtlara geçirilmiştir. Bir binada (Şeyh Mehmed Halveti) halvet adıyla kayda rastlanmıştır.

Âhi Kassâb Z.	Arslan Baba Z.	Firdevs Bey Z.	Hacı Ali Efendi T.
Hızır Baba Z.	Hüsameddin Baba Z.	Masûme Hatun Z.	Sunullah Bey Z.
Şeyh A. Geylâni T.	Şeyh Ahmed Z.	Şeyh İsmail Efendi Z.	Şeyh İsmail T.
Şeyh Mahmud Baba Z.	Şeyh Mehmed Halveti	Şeyh Murad Z.	Şeyh Receb Z.
Şeyh Ziya Z.			

Tablo 4.Isparta Hurûfat Defterlerinde Adları Geçen Tekke ve Zaviyeler (Z: Zaviye; T: Tekke)

1.5. Ticaret Yapıları:

Hanlar: Defterlerde iki han adı saptanmıştır. Bunlardan biri, Karakurt çeşmelerine gelir sağlayan (Karakurt Çeşmeleri Vakfı) Acem Hanı'dır. Diğeriyse, Buğday Pazarı nam mahalde bulunan Defterdâr Abdurrahman Efendi Hanı ya da diğer adıyla yazılan Vakıf Han'dır. Adı, aynı isimle kayıtlarda yer alan camisiyle beraber yirmi kayıtta tekrar edilmektedir. Böcüzâde, 1688'den sonra inşa edildiğini belirtmektedir[7].

1.6. Diğer Yapılar:

Ana gruplardan sonuncusunu Hacı Satılmış Karlığı ve Sunullah Bey Değirmeni oluşturmaktadır. 15 kayıtta geçtiği saptanan Karlık'ın, Firdevs Bey Camisi avlusunda olduğu ve bu esere saka, mütevelli, nâzır, kâtib gibi görevliler atandığı belirtilmektedir.

2. ISPARTA HURÛFAT DEFTERLERİNDEN ELDE EDİLEN DİĞER BİLGİLER

Hurûfat defterlerinden elde edilecek bilgiler sadece tarihi eserlerin adları ile sınırlı değildir. Yazıldıkları dönemin karye, mahalle, meslek isimleriyle atanan görevliler ve ücretleri, aynı zamanda atama şekilleri de bu defterlerde kayıt altına alınmıştır.

a)Karye İsimleri: Kayıtlarda eğer karye ismi yazılmışsa mahalle isminin yazılmadığı tespit edilmiştir. 167 kayıtta toplam 15 karye adı verilmiştir. Bunlar alfabetik sırayla şöyle sıralanmışlardır: *1-Aliköy, 2-Çünür, 3-Darıvîran, 4-Dere/Deregümü, 5-Diyadin, 6-Geyran, 7-Hacılar-ı Kebîr, 8-Hacılar-ı Sagîr, 9-Kayı/Kıyı, 10-Kışla, 11-Kızılağaç, 12-Kızılhisar, 13-Lagus/Dergus, 14-Sav, 15-Savcı.*

7 Böcüzâde Süleyman Samî, *a.g.e.,* s. 251.

b)Mahalle İsimleri: Kayıtlardan adı açıkça yazılan 37 mahalle adı saptanmıştır. Ancak mahalle adı belirtmeyip yer ya da mevki belirtilen durumlar da söz konusudur. Örneğin Buğday Pazarı, Andık Deresi, Hacı Sinan Bahçesi veya yol, sûk (çarşı) gibi yer bildiren isimler de geçmektedir. Dolayısıyla alfabetik sıraya göre verilen isimler, doğrudan mahalle isimlerini temsil etmektedir: *1-Benekler, 2-Cami-i Atîk, 3-Cedid, 4-Çanak, 5-Çavuş, 6-Çay, 7-Çelebiler, 8-Debbağhâne, 9-Dere, 10-Evran, 11-Fazlullah, 12-Germiyan, 13-Hacı Elfi, 14-Hacı İvaz, 15-Hasslar/Sazlar, 16-Hisar Efendi, 17-Hocazâde, 18-İğneci, 19-İskender, 20-Karaağaç, 21-Kaş, 22-Keçeci/Keçeciler, 23-Kuyu, 24-Mercan, 25-Nasrullah, 26-Pınar, 27-Sağmane, 28-Savcı, 29-Sunkurlar, 30-Sülü Bey, 31-Şeyh, 32-Tekye, 33-Temel, 34-Toğancı, 35-Yağhâne, 36-Yaylazâde, 37-Yenice*.

c)Meslek İsimleri: Defterlerde vakıf eserlere yapılan atama, görev yenileme ve azil gibi bilgilere de değinilmiştir. Defterlere kayıtlanan vakıf görevlileri şunlardır: *bevvâb, câbî, cüzhan, çerağdâr, damcı, ders-i âmm, devirhan, duâgû, duâkeş, etmekçi, ferrâş, hâfız-ı bisât, hâfız-ı kütüb, hatib, hoca, İhlâshan, imam, imam-ı evvel, imam-ı sânî, kâtib, kayyım, kilerci, Livâ-i Hamid Mütesellimi, loğkeş, maârif, mimarbaşı, muallim-i Kur'an, muallim-i sıbyan, muhzırbaşı, mukayyid, mutasarrıf, müderris, müezzin, mütevelli, nâzır, nasîh, nebehan, sâkî, sermahfil, su yolcu, şeyhü'l-kurrâ, tedris, tekyenişin, türbedâr, vâiz, yâsinhan, yiğitbaşı, zâbit-i miftah, zâviyedâr*.

Isparta Hurûfat Defterleri'nde 75 kayıtta, Şeyhülislâmlık ve Kazaskerlik gibi yüksek dini ve ilmiye sınıfının başında bulunmuş kişilerin de adları geçmektedir[8].

Görevlendirme defterlerdeki adıyla cihet (vazife, hizmet), daha çok kadı ve naibler tarafından arz edilmiştir. Kayıtlarda arza sunan 320 kadı, 300 naib, 20 mütevelli adı tespit edilmiştir. Defterlerde, vakıf sistemi içinde yapılan bu atamaların büyük çoğunluğunda atama gerekçeleri de belirtilmiştir. Biz bu gerekçeleri dokuz madde hâlinde değerlendirdik:

1-Görevlisi olmadığı için atama, 2-Göreve yeniden atama (müceddeden), 3-Görev yenileme suretiyle atama (tecdîd), 4-Beratın kaybedilmesi sonucu atama (berat zâyi), 5-Görevlinin çekilmesi sonucu atama (ferağ, hüsn-i rızâ, kasr-ı yed), 6-Görevden alınma sonucu atama (ref'), 7-Görevlinin ölümü sonucu atama (fevt), 8-Vakıf şartı gereği atama (ber-mûceb-i şart-ı vâkıf, meşrûta, meşrûtiyyet), 9-Aynı göreve yeniden gelme (ibkâ).

SONUÇ

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan hurûfat defterleri, XVII. yy. sonu ile XIX. yy. ortaları arasındaki döneme ait vakıf kayıtlarını birinci elden sunan önemli defter kümeleridir. Ait olduğu dönemdeki vakıf görevlilerinin yanı sıra görevlilerin aldıkları yevmiye, atama şekilleri, mahalle ve karye isimleri, tarihi binaların isimleri gibi önemli bilgileri ihtiva etmesiyle, arşiv kayıtlarını tamamlayıcı önemli vesikalardandır. Bu inançla, Isparta hurûfat defterleriyle alakalı yukarıda paylaşılan bilgilerin, bölgenin tarihi ve kültürel sahalarda araştırma yapacaklara faydalı olması umuduyla kaleme alınmıştır.

8 Söz konusu isimler için bkz. Sedat Bayrakal, *a.g.e.,* s. 35.

KAYNAKÇA

- **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Yer Alan Isparta Hurûfat Defterleri**[9]

- HD No:530, s.37-41; HD No:531, s.44-47; HD No:532, s.142-146; HD No:533, s.201-203; HD No:534, s.41-48; HD No:535, s.27-28; HD No:536, s.22-23; HD No:564, s.136-137; HD No:1055, s.23-28; HD No:1058, s.42-43; HD No:1059, s.124, 125, 127; HD No:1060, s.32-35; HD No:1062, s.21-30; HD No:1064, s.30-39; HD No:1065, s.113-114; HD No:1068, s.233-239; HD No:1069, s.85-89; HD No:1070, s.5-9; HD No:1072, s.16-17; HD No:1134, s.151-153; HD No:1137, s.118; HD No:1140, s.114-115; HD No:1143, s.137; HD No:1144, s.68.

YAYIMLANMIŞ ÇALIŞMALAR

- ALKAN, Mustafa, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler,* IV/1, Osmanlı Tarihi-A, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 825-842.

- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu),* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990.

- BAYRAKAL, *Sedat, Hurûfat Defterlerinde Isparta Kazâsı, Tarihi Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler,* Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken 2015.

- BEYAZIT, Yasemin, "Hurûfat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies,* International Journal of History, V/1, (2013), s. 39-69.

- BÖCÜZÂDE, Süleyman Samî, *Isparta Tarihi (Haz. Hasan Babacan)*, T.C. Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 10, Isparta 2012.

- ÇAL, Halit, "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfat Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem*, 58, (2010), s. 93-242.

- DEMİRTAŞ, Hasan, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfat Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi,* 37, Ankara 2012, s. 47-92.

- MEMİŞ, Şerife Eroğlu, "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfat ya da Askeri Ruznamçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği", *Vakıflar Dergisi,* 39, Ankara 2013, s. 115-146.

- OĞUR, Özcan, "Konya Hurûfat Defterleri ve Muhteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* IV/7, (2018), s. 131-151.

- ÖNTUĞ, Mustafa Murat, "Hurûfat Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergis*i, 3, (1999), s. 149-171.

- TUNÇ, Muhammet Nuri, "Hurûfat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 53, (Haziran 2020), s. 101-114.

9 Hurûfat defterlerinde, sayfanın sol üst kenarında yer alan varak numaralarının bazıları okunamayacak kadar silindiğinden varak numarasını vermek yerine, Vakıflar Genel Müdürlüğü tasnif çalışmaları sırasında, sayfanın alt kesiminde yeni rakamlarla verilen sayfa numaraları verilmiştir.

EK: Isparta Hurûfat Defterlerinden HD 530, s.38-39 numaralı örnek:

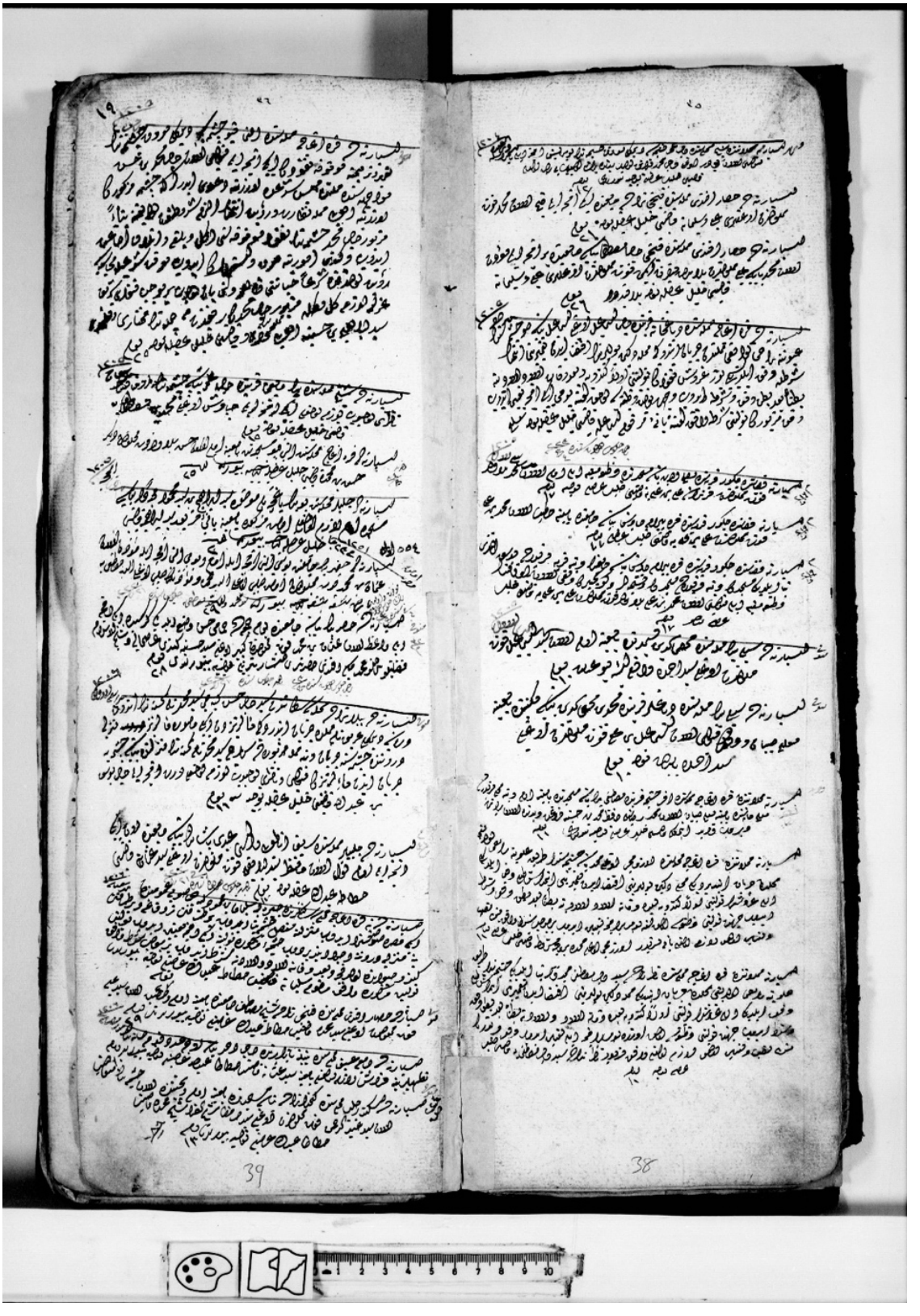

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Hamid Sancağındaki Mirî Mukâtaalar Hakkında Sultan II. Mahmud'un Bazı Fermanları

Nuri KÖSTÜKLÜ

HAMİD SANCAĞINDAKİ MİRÎ MUKÂTAALAR HAKKINDA SULTAN II. MAHMUD'UN BAZI FERMANLARI

Nuri KÖSTÜKLÜ*

GİRİŞ

Sözlük anlamı, kesişmek birbirinden kesilmek demek olan mukâtaa, kavram olarak, devlete ait olan bir vâridatın bir bedel karşılığında kiralanması, yani geçici olarak temliki anlamındadır[1]. Bir başka ifade ile mukâtaa, birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden yıllık peşin gelir tutarı demektir[2].

İslam devletlerinde eskiden beri var olan bu usûl, Osmanlı devrinde ilk kez Fatih ile birlikte uygulanmaya başlanmış olup, "mukâtaât-ı miriyye" ve "mâlikâne" olarak iki kısım idi. Birincisi, seneden seneye iltizama; ikincisi "kayd-ı hayat" şartıyla ilgililere verilirdi. Mîrî mukâtaaların pirinç, balık, tuz, pamuk, enfiye vs. çeşitleri vardı[3]. Mîrî mukâtaalar açık artırmaya çıkarılır ve açık artırma sonunda buna mutasarrıf olanların durumu incelenir, eğer şeriata uygun değilse, mukâtaa Anadolu'ya aitse Anadolu Kazaskeri, Rumeli'ye aitse Rumeli Kazaskeri beratı verdirmeyebilirdi[4]. Mukâtaa sahipleri vergilerini toplarken zaman zaman güçlüklerle karşılaştıkları oluyordu. Böyle hallerde durumu İstanbul'a bildiriyorlar ve İstanbul'dan gelen hükümlerle vergileri tahsile çalışıyorlardı. Devletin üretim ve ekonomik durumuyla yakından ilgili olan bu usûl, Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

Örnekleri Isparta şeriye sicillerine kaydedilen bazı fermanlarda II. Mahmud döneminde Hamid sancağındaki üç ayrı mukâtaa ile ilgili önemli verilere ulaşıyoruz. Bu mukâtaalar; 1- Hamid mukâtaası, 2- Penbe mukâtaası, 3- Enfiye mukâtaasıdır.

Şimdi bunlarla ilgili verileri değerlendirmek istiyoruz.

* Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniv., A. Keleşoğlu Eğitim Fak., Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

1 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, Ankara 1988, s.332, 383-384; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C.II, s. 578.

2 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s.92.

3 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 384.

4 Özkaya, *a.g.e.*, s. 103.

1. HAMİD SANCAĞINDA MİRÎ MUKÂTAALAR ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

1.1. Hamid Mukâtaası

Aşağıda transkripsiyonunu aynen vermeyi uygun gördüğümüz 25 Receb 1237 (17 Nisan 1821) tarihli bir fermandan[5], Hamid mukâtaası ile ilgili önemli bazı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Söz konusu belgeden anladığımıza göre, 1237 (1821/1822) senesi için Teke ve Hamid sancağı mutasarrıfı Mustafa Reşid Paşa'nın da eniştesi olan Seyyid Ali Paşa'ya[6] verilen mukâtaa, mutasarrıfın sancaktan ayrılması sebebiyle aynı yıl için halefi mutasarrıf Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Mehmed Paşa daha önce Mora valisi idi. Ancak Mora eyaleti, Mora seraskeri Seyyid Ali Paşa'ya bırakılınca kendisine Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığı tevcih edilmişti[7]. Mukâtaanın yanısıra avârız da 1238 (1822/ 1823) senesine mahsuben Mehmed Paşa'ya verildi. Avârız ile birlikte mukâtaanın iltizam bedeli, "harç-ı bâb ve fâiz ve harc-ı aklâm ve mâl ve kalemiye" ile birlikte toplam bir yük[8] 45 385 guruş idi. Mehmed Paşa, bu parayı zamanında hazineye ödeyecektir ve bunun için borç senedi vermiştir. Söz konusu fermanda, uygulama ile ilgili bazı hususlara da dikkat çekilmiştir. Özellikle, vergi veren halka zulm ve haksızlık yapılmaması, ürün ve vergilerin toplanmasında tamamen kanunlar çerçevesinde hareket edilmesi yönünde muhassıla hatırlatmalar yapılmıştır. Eğer, kanun hilafına hareket edilirse, kadılar ve naiblere halka zulm ve eziyet edenler hakkında gerekeni yapmaları emredilmiştir.

İlgili fermanlarda, Hamid mukâtaasının hangi ürün gelirlerini içerdiği bilgisi bulunmamaktadır. Ancak, Penbe ve Enfiye mukâtaası gelirlerine göre en fazla iltizam bedelinin Hamid mukâtaası olduğu dikkate alınırsa, bu bölgede çokça üretilen ürünleri yani, öncelikli olarak hububat ve daha sonra mercimek, nohut, kuru fasulye vb. baklagillerin üretim ve pazarını kapsıyor olmalıdır. Nitekim İstiklal Savaşında, cephenin ihtiyaçları karşılanırken, yardım olarak Isparta sancağından gönderilen yiyecek maddeleri arasında buğday, arpa, fasulye, nohut vb. önde geliyordu[9].

Şimdi dönemin karakteristiğini yansıtması açısından, Mehmed Paşa'ya gönderilen ve bir sureti Isparta şeriye siciline kaydedilen fermanın transkripsiyonunu veriyoruz;

"Düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l alem müdebbiru umûrı'l cumhur bi'l fikri's sakıb mütemmim-i mehâmi'l enâm bi'r ra'yi's sahib mümehhid ü bünyâni'd- 1/ devlet ve'l ikbâl mesned-i erkânü's saâde ve'l iclâl el mahfûf bi sunûf-ı avâtıfı'l meliki'l a'lâ hâlen Hamid sancağı mutasarrıfı 2/ vezirim Mehmed Paşa edâme'l lâhü Teâlâ iclâlehü

5 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s.17-18. (Bundan sonra "IŞS /182" kısaltması kullanıldı).

6 Mutasarrıf Seyyid Ali Paşa, Mustafa Reşid Paşa'yı himaye eden zat olarak bilinir. Mustafa Reşid Paşa'nın eniştesidir (Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1988, s. 106). Aslen Uluborlulu'dur. Okuma-yazma bilmediği halde zeki, gayretli ve ilim adamlarına saygılı olması ve onların irşadlarına riayet sayesinde (Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, İstanbul 1983, s. 141) 6 Ocak 1820 (19 Rebiülevvel 1235) günü Derviş Paşa'nın yerine sadrazam olmuştur. Kendisi bu görevden önce Kocaili ve Hüdavendigar sancakları mutasarrıfı idi. Sadrazam olması için gizlice İstanbul'a getirilmişti (*Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, C.XI, s. 33) . Ancak sadrazamlığı uzun sürmedi, bir yıl sonra azledildi. Uhdesine Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığı verildi. Daha sonra Karaburun muhafızlığı ve Mora seraskerliğine atanan Seyyid Ali Paşa (*Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1301, C.XII, s.14- 15) buradan da azl edildikten sonra, kısa bir süre Konya Valiliği yaptı ve 4 Ocak 1827 (5 Cemaziyelahir 1842)'de vefat etti. Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında medfundur (H. Turhan Dağlıoğlu, "Isparta, Mutasarrıf, Mütesellim ve Muhassılları", Ün Isparta Halkevi Mecmuası, 1937, sayı:39,40, s.560). Ayrıca bkz., Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi yay., Konya 1993, s.22-23.

7 *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s.23.

8 Tanzimat'tan çok sonralarına kadar kullanılan "yük" tabiri, maliye terminolojisinde 100.000 akçe karşılığıdır. Eskiden 1 milyon yerine on yük denirdi. Milyon ve milyar kavramları Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmaya başlanmıştır (Uzunçarşılı, a.g.e., s.387; M. Zeki Pakalın, a.g.e., s. C.III, s. 639).

9 Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 131, 134.

ve mefâhirü'l kuzât ve'l hükkâm meâdinü'l fezâil ve'l kelâm zikr-i âti 3/ mukâtaanın havi olduğu kazaların kadıları ve nâibleri zîde fazlıhum tevkîi refîi hümâyun vâsıl olıcak malum 4/ ola ki;

Darbhâne-i âmirem tarafından zabt ve idâre olunan mukâtaât-ı cesime-i mîriyyeden Hamid sancağı mukâtaasının 5/ senevî mukayyed olan bedel-i iltizâmı kemâ fi's sâbık vakt ü zemanıyla Darbhâne-i âmirem hazinesine te'diye ve teslimine 6/ ihtimam ve dikkat olunmak şartıyla sâlîfü'z zikr Hamid sancağı mukâtaası bundan akdem bâ- hatt-ı hümâyun şevket-makrûnum 7/ mütesellimlikten ihraç ve muhassıllık vechle zabt ve idaresi vüzerâ-yı izâmım uhdesine ihâle ve tefviz olunmak üzre 8/ tanzim olunmuş olmakdan nâşî ikiyüzyedi senesine mahsuben Hamid sancağı mutasarrıfı selefin vezirim Seyyid Ali Paşa 9/ edâmellahü Teâlâ iclâlehüye deruhde ve ilzâm olunub muhassıllık vechle zabtîçün bundan akdemce emr-i şerifim ısdâr 10/ ve irsâl olunmuşdu. El hâlet-i hâzihi müşârün ileyhin livâ-i mezkûrdan infisali (ayrılması)[10] hasebiyle iltizâm-ı mezkûr uhdesinden 11/ sarf ve tahvil ile zikr olunan Hamid sancağı mukâtaasına işbu binikiyüzotuzyedi Martı ibtidâsından (başından) Şubatı 12/ ğayetine (sonuna) değin bir sene-i kâmile muhassıllık vechle yed-i vâhidden zabt ve idare eylemek ve zeman-ı zabtı ve cibayeti Muharrem gurresinden (birinci gününden) 13/ olub merbut olan Hamid sancağı avârızını dahi ikiyüzotuzsekiz senesine mahsuben zabt ve cibâyet eylemek üzre 14/ sen ki vezir-i müşarün ileyhsin sana bâ irade-i seniyyem sâbıkı üzre mukâtaa ve avârız-ı mezkûre ma'a mâl ve kalemiyye 15/ ve harc-ı aklâm ve harc-ı bâb ve fâiz cem'an bir yük kırkbeşbinüçyüzseksenbeş guruş bedel-i iltizam ile 16/ deruhde ve ilzâm olunub sen dahi iltizam ve kabul birle bedel-i iltizâmı meblâğ-ı mezburu vakt ü zamanıyla Darbhâne-i 17/ âmirem hazinesine edâ ve teslim eylemek şartıyla hazîne-i mezkûreye memhur deyn tahvili (borç senedi) verdiğin ecilden zikr olunun 18/ Hamid sancağı mukâtaasına binikiyüzotuzyedi senesi Martı ibtidasından Şubatı ğayetine değin bir sene-i kâmile muhassıllık 19/ vechle yed-i vâhidden zabt ve rabt ve merbut olan avârız-ı mezkûru ikiyüzotuzsekiz senesine mahsuben zabt ve cibâyet (hazineye ait paraların toplanma işi) 20/ ve bi'l cümle ehali ve reâyâsına kâffe-i mezalim ve te'addiyâtdan hıfz-ı himayet iderek idare ve vâki olan mahsûlât ve rüsûmâtın 21/ ve kâffe-i âidât ve tayyarâtın kanun-ı kadîm ve olub geldiği üzere ahz ü kabz eyleyüb taraf-ı âhardan müdâhale ve taarruz 22/ olunmamak üzre mukaddem verilen emr-i mezkûrun kaydı ref' ve terkîn olunarak (kaldırılarak, silinerek) ber minval-i muharrer senin muhassıllık vechle 23/ idaren içün emr-i şerifim i'tâsına muteberân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Darbhâne-i amirem nazırı iftihârü'l ümerâ ve'l ekâbir 24/ Yusuf dâme uluvvühü memhur temessüküyle inha etmeğin Hazine-i amiremde mahfuz baş muhasebe defterlerine nazar olundukda 25/ mukâta-i mezbur senevî ma'lume'l mikdar mâl ile mukayyed olub yed-i vâhidden Darbhâne-i âmirem tarafından zabt ve idare 26/ olunmakda idüğü ve bu makule Darbhâne-i âmirem tarafından zabt ve idare olunmakda olan mukâtaât-ı miriyyeme 27/ munsif ve mu'tedil (insaflı ve âdil) ve reâyâperver kimesnelere deruhde ve ilzâm olunub vâki olan rüsûmât ve mahsulâtı 28/ öteden berü ne vechle zabt ü rabt olagelmiş ise ol vechle ahz ve kabz olunub olagelmiş mugayir hareket ile 29/ vedîatu'llah olan fukarâ-yı raiyyete zulm ve teaddîden ictinâb olunmak evâmir-i şerifem şurûtundan idüğü mukayyed 30/ olmakla mucebince amel ve hareket olunmak fermanım olmağın.

İmdi mukaddem virilen emrin kaydı ref' ve terkin olunarak 31/ mukâtaa ve avârız-ı mezkûreyi sene-i merkûme mahsûben tarafından yed-i vâhidden zabt ü rabt ve vâkî olan 32/ mahsulât ve

[10] Parantez içindeki açıklamalar, anlaşılmayı kolaylaştırmak için tarafımızdan konmuştur. (N.K.).

rüsumâtın kânun-ı kadîm ve olub geldiği üzre ahz ü kabz eyleyüb olagelmiş mugâyir hareket ile 33/ vedîatü'lllah olan fukarâ-yı raiyyete zulm ve teaddî etdirilmemesi hususuna bezl-i cell himmet eyliyesin ve siz ki kuzât ve nüvâb 34/ mumâileyhimsiz sizler dahi mûcib-i emr-i şerifimle amel ve hareket eylemeniz babında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur. (s18) 35/ Buyurdum ki hükm-i şerifim vardıkda bu bâbda vech-i mecrûh üzre şeref-yafte-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i celîlü'ş şân vâcibü'l ittiba 36/ ve Lâzimü'l imtisalimin mazmun-ı münîfi birle âmil olasız. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Fî el yevmi'l hâmis 'işrîn min şehr-i Recebü'l ferd sene seb'a ve selâsîn ve mieteyn ve elf."

1.2. Penbe (Pamuk) Mukâtaası

Hamid sancağında bulunan mukâtaalardan biri de Penbe (Pamuk) mukâtaasıdır. Aşağıda transkripsiyonu verilen 28 Receb 1237 (20 Nisan 1822) tarihli fermandan[11] anlaşılacağı üzere, Penbe mukâtaası; Hamid sancağı muhassıllığının hâvi olduğu Ağlasun, İncir pazarı, Ağros, Pavlu, Afşar, Yalvaç, Eğirdir, Karaağaç, Isparta, Keçiborlu, Hoyran, Barla, Gönen ve Uluborlu kazalarında dokumacılıkla uğraşanların teslim ve îmal ettikleri pamuk ve pamuk mamulü dokumaların vergilerinden ibaretti. Hamid sancağında pamuk üretimi ve buna bağlı dokumacılık küçümsenmeyecek boyutta idi[12].

Hamid mukâtaasında olduğu gibi, penbe mukâtaası 1237 (1821/1822) senesi için daha önce Teke ve Hamid sancağı mutasarrıfı Seyyid Ali Paşa'ya verilmiş ancak bu kişinin sancaktan ayrılması sebebiyle aynı sene için yani 1237 Martından Şubat sonuna kadar bir seneliğine halefi Mutasarrıf Mehmed Paşa'ya ilzam olunmuştur. Penbe rüsûmu mukâtaasına dahil olan kazalarda çocuk ve kadınlar ile az ve perakende üretim yapan tezgah sahiplerinin sattıkları pamuk ve pamuk ipliğinden vergi alınmıyordu. Ancak, bunların dışında bu kazalarda bulunan

11 *IŞS /182*, s.19

12 Hamid sancağına bağlı bazı kazalarda 16.yy.'dan beri pamuk üretimi ve dokumacılık önemli geçim kaynakları arasında idi. 16.yy.'da Hamid sancağındaki 16 Pazar yerinden biri Ağros (Atabey) nahiyesi olup, Nahiyenin bir köyünün adı Penbeli'dir. Bu köyde yetişen pamuğun işlenmesi sonucu dokunan ve "donluk" denilen kumaşı ülke çapında ün kazanmıştı (https://isparta.ktb.gov.tr/TR-165532/atabey.html). XV. ve XVI. yüzyıllarda Isparta, Eğirdir, Uluborlu, Gönen ve Ağlasun *bogası* denilen ince pamuklu dokuma yapımında oldukça ileri gitmişlerdi. Bu şehir ve kasabalarda aynı zamanda gelişmiş el sanayii de vardı. Burada üretilen *bogası* ve bürüncekler Bursa'ya gitmekte ve burada boyanmaktaydı. Hamidili'nde dokunan bogası, İstanbul olmak üzere Tuna iskelesinde, Karadeniz'den Osmanlı sınırları ötesindeki yabancı ülkelere , Lehistan, Erdel ve Macaristan'a kadar geniş bir alanın pazarında alıcı buluyordu (Zeki Arıkan, *XV- XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, Ege Üniv. Edebiyet Fak. Yay., İzmir, 1988, s.115-116; Behset Karaca- Kadir Karacan, *XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi yay., Isparta 2019, s.93). Senirkent'te de alaca ve bez dokumacılığı yaygın idi (Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, yayımlayan: Suat Seren, Serenler yay, İstanbul 1983, s.50). Yalvaç'ta da 1960'lı yıllara kadar dokumacılık geleneğinin varlığı bilinmektedir. 1960'lı yılların başlarında bu satırlarının yazarının bizzat gördüğü üzere, Yalvaç'ın Kuşku mevkiinde Sinanlar'a ait metruk bir dokuma fabrikası binası vardı. Muhtemelen bir kaç asırdır var olan dokumacılık geleneğinin son örneklerinden biri olmalıydı. Dülgerbakılar ailesinde olduğu gibi, Yalvaç'ın pek çok evinde, kadınların çalıştırdığı küçük dokuma tezgahları bulunuyordu. Bu durumu dönemin Yalvaç Şeriye Sicilleri içinde bulunan tereke kayıtlarından da teyit etmek mümkün gözükmektedir. Buradaki terekelerde, dokuma ürünleri ile hallaç, tokmak vb. dokuma malzemelerinin yer alması bize önemli ipuçları vermektedir. (Yalvaç Şeriye Sicilleri hakkında kısa bir değerlendirme için bkz., Nuri Köstüklü, *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile*, Günay Ofset, Konya 1996). Diğer kazalara ait Şeriye Sicillerinde de benzer kayıtlara rastlamak mümkündür. Bazı örnekler için bkz. Mustafa Genç-Muammer Göçmen, "19. ve 20. Yüzyıllara Ait Hamid Sancağı Kadı Sicillerinde Yer Alan Dokuma ve Boyar Maddelerle İlgili Kayıtlar", *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalar Kongresi, 10-15.09.2007, Ankara, Bildiriler*, II. Cilt, Ankara 2008, s. 565-579.

dokumacıların imal ettiği pamuk alacasından ve pamuk bezinden ikişer akçe ve pamuklu peştamaldan birer akçe ve beledî adı verilen bir çeşit yerli kumaştan yapılan yastığın beher çiftinden ikişer akçe vergi alınıyordu.

Aynı tarihli bir diğer fermandan[13] Penbe mukâtaası ile ilgili önceki fermanda bulunmayan tamamlayıcı farklı bazı bilgilere rastlıyoruz. Önceki yıllarda olduğu gibi[14] bu devirde de pamuk, pamuk ipliği ve kozalı pamuğun ticaretinden, yani alım-satımından da ayrıca vergi alınıyordu. Bütün ülkede iskele ve pazar yerlerinde alınıp satılan pamuğun beher kıyyesinden (1 kıyye= 1282 gr.) zam ile beraber birer para, pamuk ipliğinden ikişer para ve kozalı pamuktan birer akçe vergi tahsil ediliyordu. Usule uymayan şekilde pamuk ve pamuk ipliği vs. ticareti yapıp değişik şekillerde vergi kaçıranlar olursa yakalandıklarında ceza olarak iki kat vergi alınacağı ifade edilmiştir. Söz konusu mukâtaa, Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya 1237 (1821/1822) yılı için 3000 kuruş iltizam bedeli ile verilmiştir.

Penbe mukâtaası için bize ayrıntılı veriler sunan, kadılara ve nâiblere hitaben gönderilen ve bir sureti şeriye siciline kaydedilen fermanları aynen veriyoruz;

"Mefâhirü'l kuzât ve'l hükkâm meâdinü'l fezâil ve'l kelâm zikr-i âti kazaların kadıları nâibleri zîde fazlıhum 1/ tevki-i refi-i hümâyun vâsıl olıcak ma'lum ola ki, bâ hatt-ı hümayun şevket-makrûnum Darbhâne-i âmirem tarafından 2/ zabt ve idare olunan mukâta-i mîriyyeden Hâmid sancağında vâki Terkemiş mukâtaasına merbut kazalardan 3/ ma'dâ fakat Hamid sancağı muhassıllığının hâvi olduğu Ağlasun ve İncir Bazarı ve Ağros ve Pavlu 4/ ve Afşar ve Yalvaç ve Eğirdir ve Yalvaç Karaağaç ve Isparta ve Keçiborlu ve Hoyran ve Barla ve Gönen ve Uluborlu 5/ kazalarında vâki des-gâh ashabının penbeden teslim ve îmâl eyledikleri emtianın îcab eden 6/ resm-i mirîlerini işbu ikiyüzotuzyedi senesine mahsuben Hamid sancağı mutasarrıfı vezirim Seyyid Ali Paşa 7/ edâme'llahü teâla iclâ lehüye deruhde ve ilzâm olunub zabtiçün bundan mukaddemce emr-î şerifim ısdâr ve irsâl 8/ olunmuşdu. El hâlet-i hâzihi müşârünileyhin livâ-i mezburdan infisâli hasebiyle iltizâm-ı mezkûr uhdesinden 9/ sarf ve tahvil ile rüsûmat-ı mezkûreyi sene-i merkum Martı ibtidâsından Şubat ğayetine değin bir sene-i kâmile 10/ zabt ü rabt eylemek üzre hâlen Hamid sancağı mutasarrıfı düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l âlem vezirim Mehmed Paşa 11/ edâmellahü Teâlâ iclâ lehüye bâ irâde-i seniyyem sâbıkı üzre iltizâm ve deruhde ve ilzâm olunub lâhık müşârünileyh dahi 12/ iltizâm ve kabul birle bedel-i iltizâmı olan mebâliğ-i ma'lûmu vakt ü zemanıyla edâ ve teslîm eylemek üzre Darbhâne-i âmirem 13/ hazinesine memhur deyn temessükü vermiş olduğunu beyan birle ber minvâl-i muharrer mukâtaa-i mezkûre merbut livâ-i mezbûr 14/ muhassıllığının hâvî olduğu sâlifü'z zikr kazalarda vâki dest-gâh ashabının penbeden teslîm ve i'mal 15/ eyledikleri emtianın îcab eden resm-i mirîlerini sene-i merkuma mahsuben vezir-i lâhık müşarünileyh 16/ tarafından zabt ü rabt ve cem' tahsil ve ahz ve kabz olunub taraf-ı âhardan müdâhale ve taarruz olunmamak üzre 17/ mukaddem verilen emr-i şerîf-i mezkûr kaydı ref' ve

13 *IŞS /182*, s.18- 19.

14 XV. ve XVI.yy.da pamuk, pamuk ipliği ve her türlü dokumanın ticaretinden alınan vergiler hakkında ayrıntılı bilgi çin bkz., Ö. Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları,* İstanbul 1943.

terkin olunarak ber- minvâl-i muharrer lâhık müşârünileyhin zabtîçün 18/ şurûtı derciyle emr-i şerifim i'tasına muteberân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Darbhâne-i âmirem nâzırı iftiharü'l üme'râ 19/ ve'l ekâbir Yusuf dâme ulüvvühü memhur temessüküyle inhâ etmeğin hazine-i âmiremde mahfuz baş muhasebe defterlerine 20/ nazar olundukda zeman-ı zabtı Mart ibtidâsından olan memâlik-i mahrûsemin penbe rüsum mukâtaası 21/ mülhakâtından olan kazalar derûnunda sıbyân ve nisvân makulelerinin cüz'i ve perakende dest-gâh ashabının 22/ füruht eyledikleri penbe ve rişte-i penbeden resm-i mîrî mütâlebe olunmamak şartıyla des-gâh ashabının 23/ teslim ve îmâl eyledikleri penbe alacasından ve penbe bezinden ikişer akçe ve penbe peştemalinden birer akçe ve beledî 24/ yasdığın beher çiftinden ikişer (akçe) resm-i mîrileri cem' ve tahsil olunub edâda muhalefet ile mâl-i mirîyi 25/ terettüb-i kesr ve noksandan ve mükerrer resm tahsiliyle tarafeyn gadr ve himaye olunmaktan mücânebet olunmak verilen 26/ evâmir-i şerîfem şürûtundan idüğü mukayyed olmağla mucebince mukaddem verilen emr-i şerîf-i mezkûrun kaydı ref' 27/ ve terkin olunmağın vezir-i lâhık müşârünileyhin zabtını hâvî işbu emr-i şerifim isdâr ve irsâl 28/ olunmuşdur.

İmdi vüsulunda ber minvâl-i muharrer siz ki kuzât ve nüvâb mumâileyhimsiz keyfiyet malumunuz oldukda 29/ rüsûmât-ı mezkûreye ber mûcib-i meşrut sene-i merkumeye mahsuben lâhık müşârünileyh tarafından zabt 30/ ve rabt olunub taraf-ı âhardan müdâhale olunmaması hususına ihtimâm ve dikkat eylemeniz bâbında fermân-ı âlişanım 31/ sâdır olmuşdur. Buyurdum ki, hükm-i şerifimle vardıkda bu bâbda vech-i mecrûh üzre şeref-yafte-i sudur 32/ olan işbu emr-i şerîf-i celîlü'ş şânımın mazmun-ı münîfi birle âmil olasız. Şöyle bilesiz alâmet-i 33/ şerîfe i'timad kılasız. Tahriren Fî el yevmi's sâmin 'ışrîn şehr-i Recebü'l ferd sene seb'a ve selâsîn ve mieteyn 34/ ve elf."[15]

Penbe rüsûmu hakkında aynı tarihli bir diğer emir şöyledir;

"Hamid kazalarına merbut kazalardan penbe rüsûmu zabtı emri suretidir:

Mefâhirü'l kuzât ve'l hükkâm meâdinü'l fezâil ve'l kelâm zikr-i âti kazaların kadıları nâibleri zîde fazlıhum tevki-i refi-i 1/ hümâyun vâsıl olıcak ma'lum ola ki,bâ hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum Darbhâne-i âmireim tarafından zabt ve idâre olunan penbe rüsûmu mukâtaası 2/ mülhakatından Hâmid sancağında vâki Terkemiş mukâtaasına merbut kazâlardan ma'dâ Hamid sancağı muhassıllığının hâvi olduğu Ağlasun ve İncir Bazarı ve Ağros ve Pavlu 4/ ve Afşar ve Yalvaç ve Eğirdir ve Yalvaç Karaağaç ve Isparta ve Keçiborlu ve Hoyran ve Barla ve Gönen ve Uluborlu 5/ kazalarında hâsıl ve bey' ve şira olunan (satılıp alınan) penbe (pamuk) ve rişte-i penbe (pamuk ipliği) ve kozalı penbenin rüsum-ı mirîlerini 5/ işbu ikiyüzotuzyedi senesine mahsuben Hamid sancağı mutasarrıfı vezirim Seyyid Ali Paşa edâme'llahü teâla iclâ lehüye 6/ deruhde ve ilzâm olunub zabtiçün bundan mukaddemce emr-î şerifim ısdâr ve îtâ olunmuşdu. El hâlet-i hâzihi müşârünileyhin livâeyn-i 7/ mezkûr(eyn)den infisâli (ayrılması) hasebiyle iltizâm-ı mezkûr uhdesinden sarf ve tahvil ile sene-i merkume Martı ibtidâsından Şubat 8/ ğayetine değin rüsûmât-ı mezkureyi bir sene-i kâmile zabt ve tahsil eylemek üzre hâlen Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı düstûr-ı 9/ mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l âlem vezirim Mehmed Paşa edâmellahü Teâlâ iclâ lehüye bâ irâde-i seniyyem sâbıkı üzre 3000 guruş 10/ bedel-i iltizam ile deruhde ve ilzâm olunub müşârünileyh dahi iltizâm ve kabul birle bedel-i iltizâmı olan mebâliğ-i mezburu 11/ vakt ü zemanıyla edâ ve teslîm eylemek üzre Darbhâne-i âmirem hazine(sine) memhur deyn temessükü (borç senedi) virmiş olduğunu beyan birle ber minvâl-i 12/ muharrer mukâtaa-i mezkûra merbut kazalardan ma'dâ fakat livâ-i mezbûr muhassıllığının hâvî olduğu sâlifü'z zikr 13/ kazalardan hâsıl ve bey' ve şira olunan penbe ve rişte-i penbe ve kozalı penbenin beher kıyyesinden îcab eden resm-i mirîlerini 14/ işbu ikiyüzotuzyedi senesine mahsuben zabt ü rabt ve cem' ve tahsil ve ahz ve kabz eyleyüb taraf-ı âhardan müdâhale ve taarruz 15/ olunmamak üzre mukaddem virilen emr-i mezkûrun kaydı ref' ve terkin olunur ve berminvâl-i muharrer müşârünileyhin 16/ zabtîçün şurût-ı nizam derciyle müceddeden emr-i şerifim i'tasına muteberân-ı ricâl-i devlet-i aliyyemden hâlen Darbhâne-i âmirem nâzırı 17/ iftiharü'l üme'râ ve'l ekâbir Yusuf dâme ulüvvühü memhur temessüküyle inhâ olunmağın hazine-i âmiremde mah-

15 *IŞS /182*, s.19;

fuz baş muhasebe defterlerine 18/ nazar olundukda zeman-ı zabtı Mart ibtidâsından olan penbe rüsûmu mukâtaası bâ hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum memâlik-i mahrûsem 19/ tâbileriyle tamîm olunub kâffe-i memâlik-i mahruse-i pâdişâhânemde vâki iskele yeri ve bahrî vesair yerlerde bazar içinde 20/ füruht olunan penbenin beher kıyyesinden ma'dâ zamm birer para ve rişte-i penbeden ikişer para ve kozalı penbeden birer akçe 21/ resm olunmak üzre karar virildiğine binaen resm-i mezkûr bâyii tarafından mîrîçün ahz ve tahsil olunmak ve iştirâ edenlerin (satın alanların) 22/ Müslüman ve gerek kefere emininin tezkeresiyle iştirâ idüb (satın alıp) emininin edâ tezkeresi olmadıkça iskele vesâir mahallerden Müslüman 23/ ve gerek kefere sefinelerine (gemilerine) vaz' ve tahmil olunmamak ve yük bağlanmamak ve penbe ashabından mücerred resmin (esas vergiyi) virmemek içün birer 24/ bahane ile muayyen olmayan bazı mahallerden imrar edenler (geçenler) ele geldikçe (yakalandığında) ikişer kat resm-i mirîleri cebren tahsil olunmak 25/ ve mukâtaa-i mezkureye mecd (şan, şeref) vi inzâm virilüb resm-i mezkûr vâridat-ı mukarrere-i mîriyye tahtına idhal olunub bir akçesinin 26/ kesr ve noksanına mesağ ve cevâz olmamağla (izin verilmemekle) vaktâ mine'l evkât ve sebeben mine'l esbâb şurût-ı nizamının ber vech-i 27/ tebdil ve tağyirine müsâade olunmamak ve mukâtaa-i mezkûrenin şirâze-i nizâm ve intizamının (okunamadı) ve bir tarik ile 28/ kesr-i vâridâtını mûcib halete cesaret idenler olur ise mâl-ı mîrînin kesr ve ta'tîline sebep oldukları için 29/ ma'rifet-i şer'le muhkem te'dîb olunmak ve esnafın şükr ve şikayeti müsmir ve müessir olub nizâm-ı mukâtaayı mucib istidâ 30/ eyledikleri evâmir-i şerifem ısdâr ve irsâl olunmak nizam şürûtundan idüğü mukayyed olmağla mucibince mukaddem virilen 31/ emr-i mezkûrun kaydı ref' ve terkin olunmağın zikr-i lâhık müşarün ileyhin zabtını hâvi işbu emr-i âlişânım ısdar ve 32/ (s19) irsal olunmuşdur.

İmdi vüsulunda siz ki kuzât ve nüvâb mumâileyhimsiz ber- minvâl-i muharrer keyfiyet malumunuz oldukda 33/ ber mûcib-i şurût rüsûmât-ı mezkûreyi sene-i merkuma mahsuben zabt ve rabt itdirülüb taraf-ı âhardan müdâhale 34/ ve taarruz etdirilmemesi hususına ihtimâm ve dikkat eylemeniz bâbında fermân-ı âlişanım vardıkda 35/ bu bâbda vech-i mecruh üzre şerefyafte-i sudûr olan iş bu emr-i şerîf-i celilü'ş şanın mazmun-ı münîfi 36/ birle âmil olasız şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Tahriren fî'l yevmi's sâmin 'ışrîn şehr-i 37/ Recebü'l ferd sene seb'a ve selâsîn ve mieteyn ve elf.38/ "

1.3. Enfiye Mukâtaası

Hamid sancağında önemli gelir kaynaklarından biri de tütün ve tütün mamullerinden alınan vergilerdi. Tütün üretimi, Hamid muhassıllığı dahilindeki Burdur Çeltikçi ve Bucak ile Ağros (Atabey) yörelerinde yapılıyordu[16]. Tespit edebildiğimiz iki ayrı fermanda Enfi-

[16] 1 Nisan 1969 tarihli tütün ve tütün tekeli kanun tasarısı ekindeki 1 Numaralı cetvelde, tütün tarımı yapılan yerler arasında Atabey, Burdur Çeltikçi bucağı ve Bucak özellikle belirtilmiştir (https://www.kanunum.com/files/1177-1-5.pdf). Türkiye'de tütün tarımının coğrafi dağılımı üzerine yapılan araştırmalarda, Akdeniz bölgesinde en önemli üretim merkezi Hatay'ı, Burdur'un (Çeltikçi ve Bucak) takip ettiği bilinmektedir (Kerime Karabacak, "Türkiye'de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2017, 15 (1), s.27-48). Bucak'ta virjinya tipi tütün üretilmekteydi (http://burdurbucak.kutuphane.gov.tr/TR-110272/ilce-hakkinda-genel-bilgiler.html). İstiklal Savaşı yıllarında, tütün ziraatıyla meşgul olan Ağros (Atabey) halkı, 37 ton 1919 yılı mahsulünü, Ispartalılarca oluşturulan gönüllü milis kuvvet Demiralay'ın tütüne olan ihtiyacını ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bağışladılar (Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları,* s. 148). Bütün bu veriler bize, Ağros (Atabey), Çeltikçi ve Bucak'ta bir tütün üretimi geleneğinin var olduğunu gösteriyor.

ye Mukâtaası ile ilgili bazı önemli verilere ulaşabilmekteyiz. 3 Zilkade 1238 (12 Temmuz 1823) tarihinde Isparta ve Burdur kadıları ve Hamid sancağı mütesellimine yazılan bir fermanda[17] dönemin padişahı Sultan II. Mahmud özetle şöyle demektedir;

"... Darbhâne-i âmirem tarafından zabt ve idare olunmakta olan mukâtaalardan, İstanbul ve Han gümrüğüne rabt ile idaresi ber vech-i iltizâm uhdesine ihâle ve tefvîz kılınan vâridât-ı cesime-i mîriyyeden memâlik-i mahrusemin enfiye mukâtaası mülhakâtından Isparta ve Burdur kazaları enfiyeciliği işbu binikiyüzotuzsekiz senesi Ağustosu başlangıcından Temmuz sonuna kadar bir sene-i kâmile zabt ve idare eylemek üzere...[18]nâm kimesneye ihâle ve tefviz kılınmış olduğu..."

Bu ifadelerden sonra, fermanda daha ziyade enfiye iş yerlerinin idaresi, enfiyenin îmal ve satışı ve bu konuda emr-i iradeye muhalif davrananlara uygulanacak müeyyideler ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Özetle şöyle denilmektedir:

"...mîrî enfiye işyerlerini idareye memur emin olanların bu işyerlerinde enfiye imal ve dildikleri mahallerde serbestiyet üzere alım satımı kendilerine ve kendilerince görevlendirilen adamlara aittir. Bunun haricinde birinin enfiye imal edip satması ve enfiye hususuna vüzerâ-yı îzâm mîr-i mîrân-ı kirâm ve evkaf mütevellileri, zümerâ zâbitleri ve hâss-ı hümâyun voyvodaları ve mütesellimleri ve sübaşıları, zü'amâ ve erbab-ı tımar, sipahi, yeniçeri, cebeci, topçu, arabacı, mehterân-ı hayme vesâir asker ve ehl-i örf tâifesi tarafından müdâhale olunması yasaktır. Ve mîri işyerlerinden başka açılan iş yerleri, imalathaneler her ne mahalde bulunursa işyerleri kapatılıp bulunan enfiyelere emin adamları marifetiyle el konulacaktır. Bu şartlara aykırı hareket edenler olur ise İslam olanlar zâbit marifetiyle tutuklanıp ka'abentliğe, gayr-i müslimler ise kürek cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilecektir. Yabancı uyruklu gayr-i müslimlerde enfiye bulunur ise bunlar mîrî fiyatla alınacak ve kendi elçileri tarafından imalathaneleri kapatılacaktır. Gizli olarak enfiye nakle deneleri, yolculuk sırasında derbent bekçileri yakaladıkları vakit, mevcut enfiyeleri cânib-i mîri içün zabt edeceklerdir"

Bütün bunlar, enfiye mukâtaası şartlarından nizamlarından olduğu için buna göre amel edilmesi irade buyurulmuştur.

Bilindiği üzere mukâtaanın yıllık vergisi İstanbul'a hazineye gönderiliyordu. Fakat bu konuda zaman zaman aksamalar oluyordu. Nitekim, enfiye mukâtaasının 231 (1816) senesi hâsılatından 73430 kuruş bakaya kalmıştır[19].

17 *IŞS /182*, s. 66; Metin boyunca transkripsiyonu verilen fermanların bazılarının fotokopi suretleri daha önceki bir çalışmamızda yer almaktadır. Bkz., Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi yay., Konya 1993, s. 141- 144.

18 Burada isim boş bırakılmış olmakla birlikte, Hamid muhassılı, aynı zamanda mutasarrıf olan Mehmed Paşa'dır.

19 *IŞS /182*, s. 83.

SONUÇ

Sultan II. Mahmud'un 1821-1823 yıllarını içine alan, Hamid sancağındaki mukâtaalar ile ilgili bazı fermanlarından Isparta ve kazalarındaki üretim ve buna bağlı ekonomik yapı ve uygulamalar ile ilgili bazı veriler elde edilebilmektedir. Söz konusu fermanlardan hareketle şu sonuçlara ulaşmak mümkün gözükmektedir.

1- 1237 (1821/1822) senesinde Teke ve Hamid sancağı mutasarrıfı Mustafa Reşid Paşa'nın da eniştesi olan Seyyid Ali Paşa iken, Seyyid Ali Paşa Mora valiliğine, ve bu sırada Mora Valisi olan Mehmed Paşa da Teke ve Hamid sancakları mutasarrıflığına atanmıştır. Yani Teke ve Hamid Sancakları mutassarrıflığı ile Mora Valiliği görevlerinde Seyyid Ali Paşa ile Mehmed Paşa halef-selef konumundadırlar. Mutasarrıf aynı zamanda muhassıl idi.

2- Tanzimat'a tekaddüm eden yıllarda Hamid sancağında; Hamid mukâtaası, penbe mukâtaası ve enfiye mukâtaası olmak üzere üç ayrı mukâtaa bulunuyordu.

3- Bu mukâtaalar içinde iltizam bedeline göre en fazla gelire sahip Hamid mukâtaası olup, bunu enfiye ve penbe mukâtaaları takip ediyordu. Buradan hareketle, Hamid sancağındaki hemen bütün kazalardaki tarımsal faaliyetlerin başında hububat ve sonra bakliyat üretiminin geldiği söylenebilir. Enfiye mukâtaasına dahil olan Ağros (Atabey), Çeltikçi ve Bucak'ta tütün ve mamulleri üretimi küçümsenmeyecek boyutta idi. Penbe mukâtaası, diğer mukâtaalar içinde iltizam geliri en düşük olanıdır. Pamuk üretimi yalnızca Ağros nahiyesinde yapılıyordu. Ama, diğer kazalarda da pamuğa bağlı olarak, dokumacılık ve ticareti bir gelir kaynağı idi.

4- Uygulamaya bakıldığında; vergilerin toplanmasında, halka zulüm ve haksızlık yapılmaması, insaflı ve âdil davranılarak şimdiye kadar uygulanan kanun ve teâmüller çerçevesinde hareket edilmesi hususu özellikle muhassıla ihtar edilmiş olup, bu konunun takibinde kadılara ve nâiblere de gereken emirler verilmiştir. Bir başka ifade ile, mukâtaaların işletilmesinde ilgililerin adalet üzere hareket etmeleri özellikle vurgulanmıştır. Öte yandan, kanun ile belirlenen ticaret usullerine uymayanlar, bir şekilde vergi kaçıranlar olursa, yakalandıklarında iki kat vergi alınacağı ilgililere hatırlatılmıştır.

Kaynakça

- 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili.
- *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, C.XI; İstanbul 1301, C. XII.
- ARIKAN, Zeki., *XV- XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı,* Ege Üniv. Edebiyet Fak. Yay., İzmir, 1988
- BARKAN, Ö. Lütfi., *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları*, İstanbul 1943.
- GENÇ, Mustafa - Göçmen, Muammer., "19. ve 20. Yüzyıllara Ait Hamid Sancağı Kadı Sicillerinde Yer Alan Dokuma ve Boyar Maddelerle İlgili Kayıtlar", 38. *ICANASUluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* 10-15.09.2007, Ankara, Bildiriler, II. Cilt, Ankara 2008.
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, (yayımlayan: Suat Seren) Serenler yay, İstanbul 1983
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi,* İstanbul 1983.
- KARABACAK, Kerime., "Türkiye'de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı" , *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 2017, 15 (1),
- KARACA, Behset. - KARACAN, Kadir., *XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiborlu Kaza*sı, Fakülte Kitabevi yay., Isparta 2019.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri., *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile*, Günay Ofset, Konya 1996.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri., *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları,* Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri., *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye,* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi yay., Konya 1993, s. 141- 144.
- LEWIS, Bernard., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1988.
- ÖZKAYA, Yücel ., *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,* Ankara 1985.
- PAKALIN, M. Zeki., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1983, C.II.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* 3. Baskı, Ankara 1988.
- http://burdurbucak.kutuphane.gov.tr/TR-110272/ilce-hakkinda-genel-bilgiler.html.(e.t, 20.10.2019)
- https://www.kanunum.com/files/1177-1-5.pdf. (e.t. 10. 10. 2019)
- https://isparta.ktb.gov.tr/TR-165532/atabey.html (e.t. 15. 10. 2019)

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Osmanlı Devleti'nde Aile: Isparta Örneği (1855-1878)

Gül Hanım GÖKTAŞ CENGİZ

OSMANLI DEVLETİ'NDE AİLE: ISPARTA ÖRNEĞİ (1855-1878)

Gül Hanım GÖKTAŞ CENGİZ*

GİRİŞ

Aile denilen birliktelik birden fazla hukukî ve ahlâkî sonuçları olan, yükümlülükler getiren maddî ve manevî bağlarla birbiriyle ilişki halinde bulunan fertlerden oluşmaktadır. En küçüğü anne, baba ve çocuktan oluşan bu birlikteliğe diğer akrabalar dâhil olduğunda geniş aileyi meydana getirmiştir. Birbirlerine sevgi, saygı gibi duygularla bağlanan, yine birbirleriyle karşılıksız yardımlaşan ve dayanışan; bu sayede huzura, güvene ve mutluluğa erişen fertlerin meydana getirdiği aileler toplumun en küçük birimi olarak nitelendirilmişlerdir. Dar açıdan bakıldığında dinî, sosyal ve ekonomik pek çok değişkenle etkileşim içerisinde bulunan toplum sağlığı için önemli olan aileler, geniş açıdan bakıldığında etkileşim içerisinde olduğu söz konusu etmenlerle devletin refahı ve huzurunu etkilemişlerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında siyasal yapının hukuk, ekonomi, eğitim gibi birçok alana yansıyan değişimi, toplum hayatı ve katmanlarını dolayısıyla aileyi de etkilemiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nde bir taraftan her alanda değişimin yaşandığı diğer taraftan geleneksel yapının korunduğu bir süreçtir.[1] Avrupaî etki ile olan bu değişimler daha çok merkezî bölgelerde hissedilmiş, taşraya doğru geldikçe değişimin etkileri azalmış ya da daha az yansımıştır. Şer'î ve örfî hukuk kurallarıyla yoğrulan Osmanlı ailesi bu dönemde söz konusu özelliğini kaybetmeyen bir görüntü arz etmiştir.[2]

Çok kültürlü bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumunu farklı kültür ve kökene sahip aileler oluşturmuştur. Osmanlı ailesi denilince akla Osmanlı siyasi hâkimiyetindeki ortak kültürel coğrafyada yaşayan insanlar gelmektedir. Bu yüzden Osmanlı aile yaşamındaki farklılıklar dinî olmaktan ziyade bölgesel, etnik olmaktan çok coğrafîdir.[3] Osmanlı ailesi etnik-dinî ve hukukî bağı olan birbirini tanıyan ve birbirine kefil hanelerden oluşan mahalle ve köylerde yaşamıştır.[4] Şehirsel alanda mahalle, kırsal alanda köyler Osmanlı devletinin klasik devrinden itibaren en alt idari birimini oluşturmuştur.[5]

* Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hanimgoktas@sdu.edu.tr

1 Ortaylı, 19. yüzyıl reformlarını Doğu ve İslâm dünyası için "ilginç ve ikircimli" bir model olarak tanımlamıştır. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.188. Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 563. İsmail Doğan, «Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişimler ve Türk Ailesi», *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 176-198. Tuncer Baykara, "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 204.

2 İsmail Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi Sosyolojik Bir Değerlendirme*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 126-127.

3 Ortaylı, a.g.e., s. 16. Doğan, a.g.e., s. 46.

4 Ortaylı, a.g.e., s. 18.

5 Ortaylı, a.g.e.., s. 42.

Şer'î ve örfî hukuk kurallarına göre şekillenen Osmanlı aile tarihini söz konusu kuralların hayata yansıyan tarafı olan mahkemelerde tutulan şer'iyye sicillerinden takip etmek mümkündür. Şer'iyye sicilleri ile dar açıdan bölgesel aile tarihi, geniş açıdan Osmanlı ailesinin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı hakkında bilgi edinilebilir. Bu çerçevede Osmanlı aile tarihi hakkında yapılacak bir çalışmada başvurulması gereken en başta gelen kaynak şer'iyye sicilleridir. Araştırma kapsamında 1855-1878 yıllarında Isparta'nın sosyo-kültürel ve ekonomik tarihine ışık tutan şer'iyye sicilleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlardan 1855-1857 yıllarını kapsayan 187 numaralı sicil Nurhan Gedik,[6] 1856-1858 yıllarını kapsayan 188 numaralı sicil Fatma Özkan,[7] 1864-1866 yıllarını kapsayan 190 numaralı sicil Ümmügülsüm Çakar,[8] 1865-1867 yıllarını kapsayan 191 numaralı sicil Hanım Göktaş,[9] 1875-1878 yıllarını kapsayan 194 numaralı sicil Sibel Çubuk[10] tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmada söz konusu kaynaklar doğrultusunda, 1855-1878 yılları arasında bir Anadolu şehri olan Isparta'da nişanlılık, nikâh, mehir, çocuk sayıları, çok eşlilik, boşanma ve nafaka türünden aile içi ilişkileri tahlil edilerek ortaya konulmuştur.

Araştırmaya konu olan Isparta 19. yüzyılın ilk yarısında Hamid Sancağı'nın merkez kazası konumunda iken,[11] vilayet teşkilatının yürürlüğe girmesiyle Konya vilayetine bağlanmıştır.[12] 1892-93 yıllarına gelindiğinde ise aynı vilayete dahil Hamidâbad sancağının Uluborlu, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir ile birlikte merkez kazası konumunda olmaya devam etmiştir.[13] Bu yıllarda Hamidâbad Sancağı'nda toplam nüfus 130.596 iken, Isparta'da 48.704'tür.[14]

19. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman ve gayr-i müslim nüfusunun yaşadığı, 33 mahallesi, 18 köyü bulunan[15] Isparta'nın özellikle Keçeci[16] ve Cedid[17] mahallelerinde Müslüman ve gayr-i müslimlerin bir arada yaşadıkları anlaşılmıştır. Birbirleri ile aktif bir şekilde komşuluk ilişkilerini sürdüren ailelerin arasında müvekkillik-vekillik anlaşması, mülk satışı ya da sınır anlaşmazlığı gibi farklı boyutta etkileşimlerinin olduğu görülmüştür.[18]

6 Nurhan Gedik, "187 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili (Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği)", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Konya 1997.

7 Fatma Özkan, " H.1273-1274 (M.1856-1858) Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Isparta 2012.

8 Ümmügülsüm Çakar, "190 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1280-1282/M.1864-1866) Ve Transkripsiyonu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Isparta 2019.

9 Hanım Göktaş, *191 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili (H.1282-1283/M.1865-1867)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2012.

10 Sibel Çubuk, *194 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1292-1295/M.1875-1878) Ve Transkripsiyonu,* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2019.

11 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 235.

12 Karpat, a.g.e., s. 254.

13 Salname-i Vilayet-i Konya, H. 1308, s. 166; Salname-i Vilayet-i Konya, H. 1322, s. 184. Karpat, a.g.e., s. 298-301.

14 Karpat, a.g.e., s. 298-301.

15 Çubuk, *a.g.t.*, s. 17-18.

16 IŞS., 191/87-2; IŞS., 191/88-1; IŞS., 191/106-2; ISŞ., 191/150-4; IŞS., 191/4-3 vd.

17 IŞS., 191/138-2; IŞS., 191/140-3; IŞS., 191/40-2; IŞS., 191/98-1; IŞS., 191/98-2 vd.

18 Göktaş, *a.g.t.*, s. 70-72.

1.ISPARTA'DA AİLE YAPISI

1.1.Nişanlılık

Evlilik aile ilişkisinin toplum ve devlet nazarında hukukî bir zemine oturtulmasıdır. Nişanlılık evliliğin ilk evresidir. Günümüzde erkeğin evlenme teklifinin kadın tarafından kabul edilmesiyle ortaya çıkan durum nişanlılık olarak nitelendirilirken, Osmanlı Devleti'nde nişanlılık "namzedlik" olarak adlandırılmıştır. Namzed olan kişiler birbirine nişanlılığın gereği olarak yüzük, küpe gibi takılar vermişlerdir.[19] Ortaylı, Orta Anadolu bölgesinde evlenecek çiftlerin kararıyla birlikte damat tarafının kız tarafına namzedlik akçesi verdiğini söylemiştir. İlk evlilik ve ekonomik bağımlılık yaşı küçük olduğu için geleneksel toplumlarda iktisadî nedenlerle bu uygulamanın var olduğunun altını çizmiştir. Çünkü kız çocukları erken yaşlarda işgücü nitelik ve yeteneklerini kazanmışlardır.[20]

Nişanlılık süreci uzadığında damat evliliğin bir an önce yapılmasını isteyebilmiştir. Evlilik gerçeklemeyecekse de nişan masrafları ve hediyeleri geri talep edebilmiştir. 1865 yılında Isparta'nın Keçiborlu kazasından Hatip Mehmet, kızı Şerife'yi Ahmet ile nişanlandırmıştır. Fakat nişan sürecinin uzaması üzerine Ahmet ya masrafların ödenmesini ya da evliliğin biran önce gerçekleşmesini talep etmiştir.[21] Yine 1878 yılında Antalya sancağından Ali, Hamid sancağından Hacı Karalı aşireti muhtarı Kadı Ahmet Bey'in kızı Ayşe ile nişanlanmış, nişan sırasında kıymetli eşyalar ile masrafta bulunmuştur. Fakat Kadı Ahmet'in evlilikten uzak durması üzerine damat Ali, mahkemeye şikayette bulunarak ödediği bedelin iadesini talep etmiştir.[22]

Öte yandan, günümüzde «başlık parası» şeklinde geçen erkeğin evlenmeden önce kız tarafının ailesine verdiği bedele 19. yüzyılın ikinci yarısında Isparta ailesinde de rastlanılmıştır. Uluborlu Kazasındaki Sarı Keçili aşiretinden Emiroğlu Mustafa, 1866 yılında kızını Eğirdir Kazasındaki Kara Çakal aşiretinden Ahmet oğlu Koçak Ali'nin kardeşi Mehmet ile evlendirmiştir. Mustafa, kızını evlendirmesi neticesinde Damadı Mehmet'ten "ağırlık" denilen başlık parası almıştır. Damat Mehmet'in ölmesi sonucunda ise, kardeşi Ahmet, başlık parasının iadesini talep etmiştir. Mahkeme, başlık parasının Ahmet'e iadesine karar vermiştir.[23] Bu çerçevede Türk toplumuna has "başlık parası" gibi bir âdetin 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygın olmasa da Isparta gibi yerel bölgelerde uygulandığı görülmüştür. Ayrıca ölüm sonucunda tıpkı "namzedlik akçesi"nde olduğu gibi verilen başlık parasının iadesi de istenebilmiştir.

---

19 Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s. 48-51.

20 Ortaylı, a.g.e., s. 94.

21 Çakar, a.g.t., s. 19.

22 Çubuk, a.g.t., s. 23.

23 Çubuk, a.g.t., s. 25.

1.2.Nikâh

Aile müessesesinin teşekkülünde en önemli adım nikâhtır. Nikâh akdi ile birlikte bir kadınla bir erkek karı-koca hâline gelirken, iki tarafın akrabaları birbiriyle ilişkilenerek bir aile çatısını oluşturmaktadır.[24] İslâm'da evlilik akdi, oldukça kolay uygulanan hukukî bir işlemdir. Evlenme ehliyeti taşıyan bir kadınla bir erkek aralarında evlenmeye engel bir durum olmadığı takdirde uygun şahitler huzurunda iradelerini beyan ederek akitleri yapılır ve böylece evlendirilebilir. Yani aslında nikâh akdi, tarafların ve şahitlerin katılımıyla akdedilebilen medenî bir akittir; resmî bir memurun ya da bir din adamının huzurunda yapılması şart değildir. Evlilikte esas olan husus, şahitlerle ve usulüne uygun olarak evliliğin ilan edilmesi etrafa duyurulmasıdır.[25] Bu çerçevede Osmanlı Devleti şer'iyye sicillerinde nikâh akitlerinin oldukça sınırlı olduğu görülür.[26] Çünkü çiftlerin sözü ve toplumun kabulü ile evlilik teşekkül etmekte, bunun hukuka aykırı bir yönü bulunmamaktadır. Yani, imam nikâhı bir bakıma ritüeldir.[27]

Osmanlı toplumunda nikâh akdine verilen önem dolayısıyla erken devirlerden itibaren bu uygulama, gelişigüzel bir şekilde akdedilmemiştir. Nikâhın hukukî yönünü bilen, önüne gelen her evlilikte bunun gerçekleşip gerçekleşemeyeceğini kontrol eden bir meslek adamının huzurunda yapılması önem verilen bir uygulama hâlini almıştır. Bu çerçevede söz konusu kişi bazen bir hâkim veya nâibi, bazen de hâkim kontrolünde bir din adamı olmuştur.[28]

19. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı toplumunda çeşitli sebeplerle kadıya başvuramayanların nikâhları ise, yine kadı kontrolünde mahalle imamları tarafından yapılmıştır. Ancak, imamlar her istendiğinde hemen nikâh kıyamamışlardır. Bunun için tarafların bulundukları yer mahkemesinden nikâh için gerekli izni alıp, o din adamına hitâben yazılan "izinname" denilen izin kâğıdını ona vermeleri gerekmiştir. İmamlar bu çerçevede kendilerine verilen vazifeyi yerine getirebilmişlerdir. Burada kadı izninin aranması şüphesiz evlenme şartlarının gerçekleşmiş olduğunun, bir başka ifadeyle tarafların evlenmeye engel durumlarının bulunmadığının yetkili bir hâkim tarafından tespiti amacıyla yapılmıştır. Zira böyle bir şey yapılmadığında ileride bu konu tekrar dava konusu olabilmiştir.[29]

Şer'iyye sicillerinde imam nikâhlarına oldukça nadir rastlanıldığından 191 numaralı Isparta şer'iyye sicilindeki bir örnek aynen aşağıya alınmıştır:

"Medine-i Isparta mahallâtından Yaylazâde mahallesinde sâkin zenci işbu bâis-ül i'lâm Abdullâh bin Abdullâh medine-i mezbûr mahkemesinde meclis-i şer'îmizde mezbûrun Mollası Mehmed Ağa hazır olduğu hâlde medine-i mezbûr kurâsından Dâr-ı viran karyesinde sâkin ma'rifetu'z-zât Emine binti Ömer nâm bâliğ-i bâkire-yi mezbûrenin babası mezbûr Ömer ve karındaşı Mustafa hazır oldukları hâlde mezbûre Emine tarih-i i'lâm senesi mâh-ı hâlin üçüncü çıharşenbe günü gecesi sa'at bir buçuk râddelerinde karındaşı hazır-ı mezbûr Mustafâyı tarafında indü'l-şâhid nikâha vekil iderek karye-i mezkûrun İmâmı Ali Molla bin Alinin telkininde yüz altmış altı guruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle karındaşı hâzır-ı mezbûr Mustafa akdi bana izâfetle müvekkilesi kız karındaşı mezbûr Emineyi lede'l-asûde Mollam hazır-ı mezbûrun akd ve tezvîc ve tenkîh ve hâzır-ı mezbûrun izni ve vekâletiyle ben dahi tezvîc ve tenkîh ve kabûl itmemle ol-vech ile zevce-i gayr-ı medhûl behâm iken nefsini bana teslîm ve temkîd-i imtinâ' itmekle sûal olunub nefsini bana temkîn-i mezbûr Emine'ye tenbîh olunmak murâdımdır deyu..."[30]

[24] Hayrettin Karaman, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 388.

[25] M. Âkif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt III, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 1.

[26] Mehmet Yetişgin-Toroshan Özdamar, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 13, Sayı 1, 2016, s. 223.

[27] Ortaylı, a.g.e., s. 51 ve 110. Karaman, a.g.m., s. 388. Aydın, a.g.m., s. 1.

[28] M. Âkif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 437-441.

[29] Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti'nde Toplum Yapısı,* Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 193.

[30] IŞS., 191/1-3.İmam nikâhına oldukça az rastlanmakla beraber çoğunluk kadının kıydığı nikâh üzerinedir. IŞS., 191/39-3; IŞS., 191/75-2; IŞS., 191/140-2; IŞS., 191/170-4 vd.

Osmanlı Devleti'nde kızlar büluğ çağına erseler dahi nikâhta velisinin hazır bulunup muvafakat etmesi önem verilen bir husustur.[31] Burada baba tek başına veli olarak bulunabildiği gibi bazen erkek kardeşle de katılabilmiştir. Babanın olmadığı durumda da erkek kardeş veli olmuştur. Örneğin 1866 yılında Isparta'ya bağlı Gölcük bölgesinde Mehmet ile Ayşe, kızın babası Ahmet'in de hazır bulunduğu nikâh merasiminde evlenirken, yine aynı yıl Isparta'nın Yaylazâde mahallesinden Abdullah ile Emine, kızın babası Ömer ve kardeşi Mustafa'nın hazır olduğu bir nikâhta evlenmişlerdir.[32] Büluğ çağına girmeden evlenen kızlarda velinin muvafakatı zorunlu olmuştur. Nitekim Yalvaç kazasına bağlı bir köyde dokuz yaşındaki Emine, babası Halil'in muvafakatı ile İsmail ile evlendirilmiştir.[33]

İki tarafın karşılıklı iradelerinin esas olduğu bir nikâhta özellikle kızların rızalarına ayrı bir önem verildiği görülmüştür. Şer'iyye sicillerindeki birçok hükümde bu türden örneklere rastlanmıştır.[34] Mesela Isparta'ya bağlı Kışla köyünde Emine, Ali ile evlenirken "*ben dahi kendi rızam ile yüz altmış altı kuruş mehr-i müeccel ve üç yüz kuruş mehr-i muaccel*" ifadesi ile nikâhı kabul etmiştir.[35] 1866 yılında Isparta'nın Keçiborlu kazasının Eber köyünden Gührine Hatun, akıl baliğ olup sekiz gündür İbrahim Efendi'nin evinde kendi rızasıyla kaldığını ve yüz kuruş mehr-i müeccel bedeliyle nikâhlandığını kabul etmiştir.[36] Aksi bir durum olduğunda kızların mahkeme kapılarında haklarını aradıkları görülmüştür. Mesela Yalvaç kazası Körküler köyü ahalisinden İbiş Ağa, kızını haberi olmadan Mehmet ile evlendirmiştir. Kız, durumdan haberdar olunca istemediği bu evlilik için mahkemeye dava açmıştır.[37]

19. yüzyılın Osmanlı toplumunda evliliklerin belirli çevrelerde yapıldığı görülmüştür. Yani evlilikte denklik usulüne dikkat edilmiştir. Nitekim, Isparta'da Hacı Karalı aşiretinden Meryem ile aynı aşiretten Şakir'in evliliği, Kuşcu aşiretinden Meryem ile Çakal aşiretinden Veliddin Efendi'nin evliliği bu şekildedir.[38]

Öte yandan farklı geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti›nde de ayrı dinden gruplar arasında evlenmek oldukça azdır. İslâm, Müslüman bir erkeğe bu hakkı vermekle birlikte kadınların evlenmesi yasaktır. Gayr-i müslim toplumlar da bu durumu her türlü engellemişlerdir.[39] Müslüman gayr-i müslim evliliği 19. yüzyılın ikinci yarısı Isparta'sında oldukça nadir görülen bir durumdur. Nitekim, 1875 yılında İskender mahallesinde Ayşe ile

31 Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 513. Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 400. Rıfat Özdemir, "Kırşehir'de Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı(1880-1906)", *Osmanlı Araştırmaları IX,* Neşir Heyeti:Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul 1989, s. 111.

32 Göktaş, a.g.t., s. 32.

33 Özkan, a.g.t., s. 39.

34 Gedik, a.g.t., s. 449. Çakar, a.g.t., s. 21. Çubuk, a.g.t., s. 24.

35 Özkan, a.g.t., s. 40.

36 Çakar, a.g.t., s. 21.

37 Özkan, a.g.t., s. 41.

38 Göktaş, a.g.t., s. 33. Çakar, a.g.t., s. 21.

39 Ortaylı, a.g.e., s. 105. Aktan, a.g.m., s. 404.

Hafız Ali'nin evliliklerinden doğan Zeynep'i, annesi, bir gayr-i müslim ile evlendirmek istemiştir, üstelik kız üç yaşındadır. Duruma müdahale eden anneanne torununa sahip çıkarak yanına almış damadından da nafaka talebinde bulunmuştur.[40]

1.3.Mehir

Mehir, evlenirken erkeğin kadına verdiği belli miktardaki para ve eşyadır. Mal ile değişimi uygun olan menfaat de mehir olabilir.[41] İslâm hukukunu kendine esas alan Osmanlı toplumunda evliliğin mali hükümleri önem verilen bir husustur. Buna göre, şer'î hukukta mülkiyet hakkına sahip olan kadın hiç kimsenin rızasına ihtiyaç duymaksızın malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilmiştir. Evlilik, kadının bu durumunda hiçbir değişikliğe sebep olmamıştır. İslâm hukuku eşler arasında mal ayrılığı esasını kabul etmiştir. İşte bu mal ayrılığı hususu çerçevesinde kocanın kadına verdiği mehir, kadının mal varlığına dahil olurken, söz konusu mallar üzerinde koca ya da baba hak iddia edememişlerdir.[42]

Mehir, evliliğin gerçekleştiği anda ödenebildiği gibi daha sonraki bir tarihte de ödenebilmektedir. Mehrin bir kısmı genellikle "mehr-i muaccel" olarak nişan esnasında ya da evlilik akdi yapılırken kadına verilmektedir.[43] Mehrin geriye kalan "mehr-i müeeccel" denilen kısmı ise, erkeğin kadına peşin olmadan sonradan vermeyi taahhüt ettiği mehir miktarıdır. Mehr-i müeccel de müddet belirlenmiş ise, kadın bu süreden önce mehrini isteyemez. Eğer müddet tayin edilmemişse bu mehrin örf ve âdete göre boşanma ile veya ölüm hâlinde ödenmesi gerekmektedir.[44] Nitekim 1866 yılında Isparta'nın Çelebiler mahallesinden Duhancı Ali Ağa'nın terekesinde borçları arasında eşi Fatma'nın 331 kuruşluk mehri de vardır.[45] Ayrıca kadınların istedikleri takdirde mehirlerini miras olarak da bırakabildikleri görülmüştür. Örneğin 1866 yılında Isparta'nın Debbağhane mahallesinden Nevibâr Hanım 1000 kuruşluk mehrini mirasçılarına bırakmıştır.[46]

19. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı toplumunda mehrin miktarının tespit edilemediği ya da üzerinde şüpheye düşüldüğü durumlarda kızın emsal ve akranına bakarak mehir miktarı tespit edilmiştir. "Mehr-i misi" denilen bu duruma özellikle ölüm halinde terekenin taksiminde başvurulmuştur. Ortaylı, mehrin asgarî miktarının 10 dirhem gümüşe tekabül ettiğini söylemiştir. Ancak, bu miktar dört Sünnî mezhep içerisinde farklılık göstermiştir.[47] Ayrıca mehir miktarında yıllara göre değişen ekonomi de etkili olmuştur.

Buna göre, 1855-1878 yılları arasında merkez Isparta kazasında mehir miktarlarındaki değişkenlikleri şer'iyye sicillerinden anlamak mümkündür.

	Mehr-i muaccel	Mehr-i müeccel
1855-1857	200-800 kuruş	25-166 kuruş
1856-1858	150-5000 kuruş	125-2000 kuruş
1865-1867	200-850 kuruş	100-450 kuruş
1864-1866	50-500 kuruş	300-1750 kuruş
1875-1878	200-1250 kuruş	85-500 kuruş

Tablo 1: 1855-1878 Yılları Arasında Isparta'da Mehir Miktarları

Ailelerin ekonomik durumlarına göre değişen mehir miktarlarında belli bir ortalamanın mümkün olmadığı görülmüştür. Şer'iyye sicillerinden anlaşıldığına göre,

40 Çubuk, a.g.t., s. 25.

41 Özkan, a.g.t., s. 40. Çakar, a.g.t., s. 21-24. Göktaş, a.g.t., s. 33-35.

42 Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 368. Ortaylı, a.g.e., s. 95-97.

43 1866'da Isparta'nın İslam köyünden Kezban ile Ahmed'in nikâhında üç yüz elli kuruş mehr-i muaccel ve yüz elli kuruş mehr-i müeccel belirlenmiştir. IŞS., 191/75-2. Isparta›da genellikle de bu yıllarda hep bu şekilde belirlendiği görülmüştür. IŞS., 191/1-3; IŞS., 191/39-3; IŞS., 191/95-2; IŞS., 191/102-2; IŞS., 191/107-3; IŞS., 191/107-1; IŞS., 191/132-1; IŞS., 191/140-2; IŞS., 191/142-2; IŞS., 191/143-1; IŞS., 191/145-3; IŞS., 191/170-4 vd.

44 Savaş, a.g.m., s. 504-521. Aktan, a.g.m., s. 405-408. Karaman, a.g.m., s. 391. Akyılmaz, a.g.m., s. 368. Ortaylı, a.g.e., s. 95-97.

45 Göktaş, a.g.t., s. 35.

46 Nevibâr Hanım'ın terekesi için bkz. IŞS., 191/89-2.

47 Ortaylı, a.g.e., s. 97.

1855 ile 1878 yıllarında Isparta'da en düşük mehr-i muaccel 50 kuruş iken en yükseği 5000 kuruştur. En düşük mehr-i müeccel 25 kuruş iken, en yüksek 2000 kuruştur. 1892-1908 yıllarına gelindiğinde, Yalvaç'ta mehir miktarları üst sınırın Isparta'daki ile ortalama aynı civarda olduğu görülmüştür. Buna göre söz konusu yıllarda en yüksek mehr-i muaccel 3000 kuruş iken, mehr-i müeccel 5000 kuruştur.[48] Genellikle nakit olarak verilen mehirlerin altın, entari, ayakkabı, gibi eşyalar ile bağ, bahçe, tarla gibi mülkler şeklinde de verildiği görülmüştür.49 Ayrıca bazı nikâhlarda mehr-i müeccel miktarlarına rastlanırken, bazılarında mehr-i muaccel bedellerinin hiçbir şekilde olmadığı tespit edilmiştir.[50]

Mehir miktarlarını daha iyi anlayabilmek için 19. yüzyılın ikinci yarısındaki alım gücüyle karşılaştırmak doğru olacaktır. Buna göre Pamuk, 19. yüzyılın ikinci yarısında 1 okka ekmeğin fiyatının 1 ile 2 kuruş arasında değiştiğini ifade etmiştir.[51] 1807 yılında bir ölçeği 30 kuruş olan buğday,[52] 1855-1857 yıllarında kilesi 25-30 kuruş civarındadır.[53] 1865-1867 yıllarında kilesi 11 ile 25 kuruş arasında olup, 1875-1878 yıllarında 15 ile 60 kuruş arasında değişmiştir.[54] Yine 1855-1857 yıllarında bir inek 120-150 kuruş, 1865-1867 yıllarında 140-173 kuruş, 1875-1878 yıllarında 50-350 kuruş arasındadır.[55] 1855-1857 yıllarında yatak takımı 25-150 kuruş, 1865-1867 yıllarında 35-200 kuruş arasındadır.[56] Fiyatlara bakıldığında, 1855-1857 yıllarında en düşük 50 kuruş olan bir mehr-i muaccel ile sadece 50 ekmek ya da bir kile buğday alınmaktadır. 5000 kuruş olan en yüksek mehr-i muaccel ile tam 14 inek alınabilmektedir.

1.4.Çok eşlilik

19. yüzyılın ikinci yarısında Isparta şer'iyye sicillerine dair yapılan çalışmalara bakıldığında, çok eşle evliliğe ender rastlandığı anlaşılmıştır. 1855-1857 yıllarında 149 adet tereke

---

48 Nuri Köstüklü, *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908),* Günay Ofset Matbaacılık, Konya 1996, s. 37-46.

49 IŞS., 191/75-2. IŞS., 191/1-3; IŞS., 191/39-3; IŞS., 191/95-2; IŞS., 191/102-2; IŞS., 191/107-3; IŞS., 191/107-1; IŞS., 191/132-1; IŞS., 191/140-2; IŞS., 191/142-2; IŞS., 191/143-1; IŞS., 191/145-3; IŞS., 191/170-4 vd. Gedik, a.g.t., s. 449. Özkan, a.g.t., s. 40-43. Çakar, a.g.t., s. 22-23. Çubuk, a.g.t., s. 28.

50 IŞS., 191/1-3; IŞS., 191/95-2; IŞS., 191/102-2. Hatta bazı nikâhlarda mehir hiç belirlenmemiştir. IŞS., 191/143-1.

51 Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 26, Ankara 2002, s. 458-459.

52 Fahrettin Tızlak, "XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Başlarında Isparta'da Fiyatlar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Isparta 2010, s. 126.

53 Nurhan Mıstanoğlu, "1855-1857 Yılları Arasında Isparta'da Fiyatlar ve Mal Varlığı Durumu (187 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 18, Isparta 2008, s. 28.

54 Göktaş, a.g.t, s. 119. Çubuk, a.g.t., s. 100.

55 Mıstanoğlu, a.g.m., s. 30. Göktaş, a.g.t., s. 122. Çubuk, a.g.t., s. 101.

56 Mıstanoğlu, a.g.t., s. 31.Göktaş, a.g.t., s. 116-117.

kaydından 4 kişinin,[57] 1856-1858 yıllarında 3 kişinin,[58] 1864-1866 yıllarında 110 tereke kaydından 5 kişinin,[59] 1865-1867 yıllarında 91 adet tereke kaydından 4 kişinin,[60] 1875-1878 yıllarında ise 124 adet tereke kaydından 5 kişinin[61] çok eşle evlilik yaptığı görülmüştür. 1905-1908 yıllarında Yalvaç kazasında ise, 35 aileden 4 kişinin birden fazla eşle evlendiği anlaşılmıştır.[62] Dolayısıyla yapılan araştırmalardan 1855-1878 yılları arasında Isparta merkez kazada, tek eşle evliliğin yaygın olduğu söylenebilir. Çok eşle evlenen kişilerin çocuk sahibi olma, sayısını arttırma ya da Türk toplumundaki yaygın bir düşünce olan soyun devamlılığını sürdürme –erkek çocuk sahibi olma- gibi sebeplerle yapıldığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı söz konusu kişilerin maddi durumlarının oldukça rahat olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak bunun yanı sıra, eşleri ölen erkeklerin de ikinci ya da üçüncü eşle evlenip hayatlarına devam ettirmeleri Isparta'da çok eşle evliliği arttıran sebeplerdendir.

Geleneksel Osmanlı köy ve şehirlerinde çekirdek aile tipinin hayatın devam ettirilmesi için uygun bir aile modeli olmadığını söyleyen Ortaylı; yıllık üretim ve tüketim miktarlarının hazırlanması, kırsal alandaki iş bölümü ile güvenliğin sağlanması bakımından üç kuşağın bir arada bulunması gerektiğini belirtmiştir. İstanbul, Selanik, İzmir gibi imparatorluğun büyük şehirleri ve merkezî bölgelerinde çekirdek aile tipinin daha yaygın olduğunu söyleyen Ortaylı, bu bölgelerde doğumla artmayan nüfusun ancak 93 harbi ile artış gösterdiğini vurgulamıştır.[63] Geniş ya da çekirdek aile tipi bölgesel bir durumdur. Çünkü Osmanlı ailesi denilince tek bir bölge ya da tek bir etnisite anlaşılmamalıdır. 1855-1878 yılları arasında Isparta'da geniş aile yerine anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tipinin yaygın olduğu görülmüştür. Bunda şüphesiz aile bireylerinin ya sayı olarak çok az olması ya da her aile biriminin farklı mekânlara sahip olmaları dolayısıyla bir arada bulunmadıkları göz önünde tutulabilir.

1.5.Çocuk Sayıları

Çocuk sayıları ile ilgili en sağlıklı veriler tereke kayıtlarından edinilmektedir.[64] Söz konusu kayıtlarda yer alan varisler arasında çocuklar isim isim belirtildiğinden, ailenin çocuk sayısı ve ortalaması hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılabilmektedir.

188 numaralı Isparta şer'iyye sicilindeki 105 adet tereke kaydından anlaşıldığına göre, 159 kız, 161 erkek olmak üzere toplam 320 çocuk vardır. Aile başına ortalama 3,04 oranında çocuk düşmektedir. En fazla çocuğa toplamda 10 ile Temel mahallesinden Mihail oğlu Yorgi sahiptir. En az çocuğu olan Kaş mahallesinden Hasan oğlu Ali'dir. Hasan oğlu Ali'nin bir çocuğu vardır. Bunların yanında çocuksuz aileler de mevcuttur.[65] 190 numaralı Isparta şer'iyye sicilinde 220 kız, 206 erkek olmak üzere toplamda 426 çocuk sayısı tespit edilmiştir. 125 adet tereke kaydından ortalama olarak aile başına 3,40 oranında çocuk düştüğü anlaşılmıştır. En fazla çocuğa toplamda 10 ile Isparta Beldibi Kızıl Bekar mevkiindeki Müslüman bir aile sahiptir. En az çocuk da 1 olup Deregümü köyündendir.[66] 191 numaralı Isparta şer'iyye sicilinde 91 adet tereke kaydı vardır. Bu tereke kayıtlarındaki kişilerin hepsi tabi ki evli değildir. Bunlardan ikisi bekârdır, üç tereke sahibinin de bilinen hiç kimsesi yoktur

57 Gedik, a.g.t., s. 450.

58 Özkan, a.g.t., s. 37-38.

59 Çakar, a.g.t., s. 23.

60 Göktaş, a.g.t., s. 35-36.

61 Çubuk, a.g.t., s. 29.

62 Köstüklü, a.g.e., s. 41-44.

63 Ortaylı, a.g.e., s. 20-21. Ortaylı aynı eserin başka sayfasında ise, Osmanlı ailelerinin tıpkı Bizans gibi temelde çekirdek aile özelliğini gösterdiğini söylemiştir. Aynı eser, s. 134.

64 Fakat ne var ki bu kayıtlar tereke sahibinin ölümü esnasındaki ailenin sahip olduğu mevcut çocuklarının sayısını vermektedir. Yani, bu kayıtlardan ailenin önceden sahip olduğu fakat hayatta bulunmayan çocuklarının sayısı hakkında bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Bu durum doğum esnasındaki ölümler şeklinde olabileceği gibi, belli bir süre hayatta kaldıktan sonra ölenler için de söz konusudur. Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt I, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 107, 106-111.

65 Özkan, a.g.t., s. 67.

66 Çakar, a.g.t., s. 25-26.

bu yüzden malları Beytü'l-mala devredilmiştir. Bunların dışında Isparta ve çevresinde 86 ailenin sahip oldukları çocuk sayısı toplam 284'tür. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı oranı 3,30'dur.[67] 194 numaralı Isparta şer'iyye sicilindeki 124 adet tereke kaydından 115 ailenin çocuk sahibi olduğu anlaşılmıştır. 202'si erkek, 183'ü kız olan bu çocukların toplamı 386'dır. 1 çocuk da anne karnındadır. Yine bu kayıtlara göre, 3 kişi bekârdır; 5 kişi evli olup bunların çocuğu yoktur; 1 kişi de duldur.[68] Aile başına ortalama 3,11 oranında çocuk düşmektedir.

	Çocuk Sayıları	Aile Başına Düşen Ortalama Çocuk Sayısı Oranı
1856-1858	320	3,04
1864-1866	426	3,40
1865-1867	284	3,30
1875-1878	386	3,11

Tablo : 2 1856-1878 Yılları Arasında Isparta'da Çocuk Sayıları

Çocuk sayılarına bakıldığında en yüksek sayı 426 ile 1864-1866 yıllarındadır. Fakat takip eden yıllarda bu sayının neredeyse yarı yarıya düştüğü görülmektedir. 1856 ile 1878 yılları arasında Isparta›da aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 354 olup, oranı ise 3,21'dir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan tereke defterlerini inceleyen Demirel, Gürbüz ve Tuş şehirlere göre aile başına düşen ortalama çocuk sayılarını incelemişlerdir. Bu şehirlerden ortalama oran Adana›da 2,89, Ankara›da 2,55, Diyarbakır'da 1,54, Kayseri'de 2,43, Trabzon'da 2,09, Manisa'da 2,02'dir.[69] Buna göre, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı Anadolu şehirlerinde çocuk sayıları oldukça düşük bir seyirde ilerlemiştir. 1880-1906 yılları arasında "Kırşehir'de Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı(1880-1906)"nı çalışan Özdemir ise, söz konusu bölge halkı ailesinin ortalama 3 ile 5 arasında çocuğa sahip olduğunu söylemiştir.[70] Bu çerçevede 19. yüzyılın ikinci yarısında Isparta ile kıyaslandığında aile başına düşen çocuk oranı aynı seyirdedir. Bunda yaşam şartlarının iyileşmesi, sağlık sektörünün gelişmesi gibi birtakım etkenlerin hâkimiyetini göz ardı etmemek gerekir. Fakat genel anlamda Anadolu'nun pek çok şehrinde geniş aile yerine çekirdek aile tipinin yaygın olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Öte yandan 1855-1878 yılları arasında Osmanlı Isparta'sında ailelerin çocuklarına koydukları isimlerin geleneksel inanç ve düşünceleri doğrultusunda olduğu görülmüştür. Erkek çocuklarına Mehmet, Ali, Hüseyin, Ömer, İbrahim, Hasan, Mahmut, Osman, Mustafa şeklinde değişen isimler verilirken; kız çocuklarına Fatma, Ayşe, Emine, Hatice, Havva ve Şerife isimleri verilmiştir.[71]

67 Göktaş, a.g.t., s. 41-42.

68 Çubuk, a.g.t., s. 31-32.

69 Demirel-Gürbüz-Tuş, a.g.m., s.118. Özdemir, a.g.m., s. 122-123.

70 Özdemir, a.g.m., s. 122-123.

71 Göktaş, a.g.t., s. 43. Özkan, a.g.t., s.68.

1.6.Boşanma ve Nafaka

Beraber bir ömrü geçirmek için yapılan evliliklerde karı-kocanın bu birlikteliği devam ettirememeleri yüzünden boşanma yoluna gidilebilir. Evliliğin kuruluşuna nikâh ile dahil olan devlet bitirilmesi sırasında ise bazı yollar benimsemiştir. İslâm hukukunu benimsemiş olan Osmanlı Devleti'nde üç türlü boşanma vardır. Bunlardan ilki "talâk" olup, kocanın tek taraflı iradesini beyan etmesiyle boşamasıdır ki burada bir mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. İkincisi karı-kocanın anlaşarak boşanmasıdır ve "muhalaa" olarak adlandırılır. Üçüncüsü ise çeşitli sebeplerin varlığı sonucu tarafların mahkeme kararıyla boşanmalarıdır. "Tefrik" ya da "kazaî" boşanma denilen söz konusu boşanmada diğer ikisinin aksine kocanın ayrılmaya razı olması şartı yoktur, hâkimin kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yetmektedir.[72]

Talâk ile boşanmada erkek kadına nafakasını ve mehrini vermek zorundadır. Nitekim 1866 yılında Isparta'nın Hisar Efendi mahallesinden Emine'yi Mehmet tek taraflı boşamıştır. Emine boşanma ile birlikte kocasından 166 kuruş mehr-i müeccel, 100 kuruş nafaka ve 90 kuruş harici borcunu almıştır. Bunu da

"mezbûr Mehmed zevc-i dahlem olub bundan akdem beni talâk-ı bâya ile tatlîk itmekle zimmetinde mütekarrir ve ma'kûd-ı âlîye olan yüz altmış altı guruş mehr-i mü'eccel hakkım ile nafaka-yı îddet-i mu'ayyine-i ma'lûmem ve mü'ennes-i süknâm içün bi't-tırâz ta'yin olunan yüz guruş mukaddimâ yedimden ve malımdan iktirâz ve kabz eylediği doksan guruşuna cem'ân üç yüz elli altı guruş mezbûr Mehmed bana def' ve teslîm…."

şeklinde ifade etmiştir. [73] Yine 1865 yılında Isparta'nın Dere mahallesinden Süleyman, karısı Ayşe'yi 42,5 kuruş mehr-i müeccelini vererek boşamıştır.[74] 1875 yılında ise, Hacı İvaz mahallesinden Mustafa karısı Emine'yi vekili aracılığıyla boşayarak 166 kuruş mehrini, 90 kuruş nafakasını ve 5 aylık hamile olduğu için çocuğunun nafakasını vermiştir.[75]

1856-1858 yıllarında şahitler huzurunda tek taraflı boşanmaya Eğirdir kazasına tabi Gökdere köyünde rastlanılmıştır. Buna göre, Dudu kocası Mahmut'un boşamasını

"Mahmud beni tatlîk edüb hatta mezbûr Mahmud tarih-i mezkûrede Çağılarası nâm mahalde Bavlulu Abdurrahman ile refîkleri odun toplamaya gider iken mezbûr Mahmud'a sual edüb zevcin Dudu ile imtizâcın tevcîhledir dediğinde ol dahi ben zevcemi boşadım deyü üç defa ikrâr eylemiş…"

şeklinde anlatmıştır. Yapılan bu boşanma sonrası Mahmut'un Dudu'ya zevcesi muamelesi yapmasına engel olunacağı belirtilmiştir.[76]

Osmanlı Devleti'nde yaygın olan diğer boşanma şekli muhalaa ya da huldür. Burada taraflar karşılıklı anlaşarak evlilik birliğine son verirler. Genellikle bu tür boşanmalarda kadının bir bedel karşılığı evlilikten vazgeçtiği görülmüştür. Bu bedel de genellikle mehr-i müeccel ve iddet nafakalarını almamalarıdır. Mesela 1866 yılında Isparta'ya bağlı Ali köyünde Emine ile Hüseyin karşılıklı boşanmışlar. Emine bu boşanma karşılığında 41,5 kuruş mehr-i müeccel, bir takım yatak, iki adet entari, bir merinos şalvar ve bir gışâneden oluşan mehr-i muaccel ile iddet nafakasından vazgeçmiştir.[77] Kadın ve erkeğin muhalaa yoluyla boşanmaya başvurma sebepleri arasında şiddetli geçimsizliklerini belirten "hüsn-ü zindegânemiz olmamağla" "hüsn-i mümâsirinden nâşi" "hüsn-ü mu'aşeretleri olmadığı" gibi ifadeler yer almıştır.[78] Dolayısıyla kadınlar da kendilerini mutsuz eden bu evlilikten kurtulmak için mehir ve nafakalarını almaktan vazgeçmişlerdir.[79]

[72] Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", s. 441. Aslında İslam hukukunda bu üç tür boşanma dışında ila, muhayyerlik, lian, fesih ve tefviz-i talak gibi farklı boşanma yolları da vardır. Aktan, a.g.m., s. 408.

[73] Göktaş, a.g.t., s. 37.

[74] Çakar, a.g.t., s. 27.

[75] Çubuk, a.g.t., s. 35.

[76] Özkan, a.g.t., s. 45.

[77] Göktaş, a.g.t., s. 38.

[78] Göktaş, a.g.t., s. 39. Çakar, a.g.t., s. 27. Çubuk, a.g.t., s. 35-36.

[79] Göktaş, a.g.t., s. 38-39. Özkan, a.g.t., s. 45. Çubuk, a.g.t., s. 35-36.

Osmanlı Devleti'nde kazaî boşanmaya çoğunlukla karı-koca arasında geçimsizlik durumunun olması, kocanın evin nafakasını temin etmemesi, başka yerlere gitmesi, kaçması ya da kaybolması gibi durumlarda başvurulmuştur.[80] Bu çerçevede kocası tarafından darp edilen, şiddet uygulanan kadınlar boşanma talebiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Nitekim Isparta Gölbaşı Çiftliği'nde çadırda göçebe olarak yaşayan Emine aynı mahallden Halil ile evlenmiş. Fakat kısa bir süre sonra Emine, *"beni hilâf-ı şer'-i şerîfe tekdîr ve ta'zîr ve darb-ı şedîd eylediğinden ma'ada nafaka ve kisvemi ru'yet ve hukûk-ı zevciyyete riâyet itmemekle mûceb-i şer'isini taleb iderüm..."* diyerek mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede Halil bundan sonra karısına şiddet uygulamayacağına, nafakasını temin edeceğine söz vermiş hatta tüccar İdriszâde Hafız Mehmet Efendi'yi de kendisine kefil tutmuştur. Böylece çiftler arasında yaşanan anlaşma ile boşanma gerçekleşmemiştir.[81] 1866 yılında Isparta'da gerçekleşen bu olay, bir Anadolu şehrinde kadınların koca şiddetine uğradığında ya da başına herhangi bir olumsuz durum geldiğinde, mahkemeye kolayca ulaşarak dava açabildiğini, bir hak arayışına girebildiğini göstermiştir.

Boşanma gerçekleştiği takdirde tarafların çocukları varsa bunlardan bülûğa ermemiş ya da kendine ait mülkü bulunmayanların giyim ve iâşe masraflarını baba karşılamak zorundadır. Eğer baba çalışıp kazanabilecek durumda değilse onun akrabaları, örneğin hayatta ise babanın babası, yani dedesi torununa, o yoksa babanın kardeşleri amca olarak yeğenlerine bakmakla mükelleftirler.[82]

Boşanma sonrasında baba ayrıca velayeti anneye verilen küçük çocukların her biri için aylık veya günlük nafaka vermek zorundadır. Nitekim 1866 yılında Isparta'nın Çelebiler mahallesinde bulunan Gülistan ile Mehmet'in boşanmasıyla çocukları üç yaşındaki Fatma ve üç aylık Şerife anne velayetine verilmiş ve çocukların ikisine ayrı ayrı aylık 12'şer kuruş nafaka bağlanmıştır. Yine aynı yıl Isparta'nın Cami'-i atik mahallesinde bulunan Fatma ile Ahmet'in boşanmasıyla, velayeti anneye verilen 4 yaşındaki Havva'ya 15 kuruş nafaka bağlanmıştır.[83] Babanın ölümü durumunda çocuklara mirastan kalan malları dışında nafaka da bağlanmıştır. 1866 yılında Isparta'nın Doğancı mahallesinden Hüseyin'in ölümü ile çocukları Süleyman ve Züleyha'nın velayeti anneleri Havva Hâtun'a verilmiştir. Havva Hâtun, çocukların nafakaya ihtiyaçları olduğuna dair mahkemeye başvuruda bulunarak Süleyman'a 10 kuruş, Züleyha'ya 7 kuruş nafaka bağlanmasını sağlamıştır.[84]

Şer'iyye sicillerinde bazı erkeklerin karısı ve çocuklarını nafakasız bırakıp başka bölgelere gittiği örneklerine rastlanmıştır. Bu durumda kadınlar mahkeme vasıtasıyla bulunabilirse kocalarından yoksa akrabalarından nafaka talep etmişlerdir. Isparta'nın Yaylazâde mahallesinden Zeliha mahkemeye böyle bir başvuru yapmıştır. Zeliha, oğlu Ali için kocası Aziz'in

80 Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", s. 442-445.

81 Göktaş, a.g.t., s. 39-40. Farklı bir örnek için bkz. Aynı tez, s. 45. Çakar, a.g.t., s. 31.

82 Aktan, a.g.m., s. 407.

83 Göktaş, a.g.t., s. 47. Diğer örnekler için bkz. Çakar, a.g.t., s. 30-31.Çubuk, a.g.t., s. 38.

84 Göktaş, a.g.t., s. 48. Diğer örnekler için bkz. Çakar, a.g.t., s. 31. Çubuk, a.g.t., s. 38. Özkan, a.g.t., s. 62.

verdiği nafakayı kesip başka bir yere gittiğini geçimini temin edemediğini belirterek nafaka isteğinde bulunmuştur. Bunun üzerine mahkeme 35 kuruş nafaka bağlamıştır.[85] Başka bir örnekte, 1876 yılında Isparta'nın Yaylazâde mahallesinden Hasan, karısı ve oğluna sadece 100'lük mecidi bırakarak İzmir'e gitmiştir. Bırakılan miktarın yeterli gelmemesiyle Hatice, mahkemeye başvurmuş kendisi ve oğluna 25 kuruş nafaka bağlanmıştır. Yine 1878 yılında Isparta'nın Yenice mahallesinden Süleyman ailesini bırakıp, "diyâr-ı ahere" gitmiştir. Geçimini temin edemeyen Hatice kayınpederi Ramazan'dan 10 kuruş nafaka alarak ihtiyaçlarını gidermiştir.[86]

---

85 Çakar, a.g.t., s. 31.

86 Çubuk, a.g.t., s. 38-39. Göktaş, a.g.t., s. 46. Isparta'nın Sülü Bey mahallesinden Emine ölen kızı Esma'nın oğlu için kayıp olan babasından nafaka talebinde bulunmuştur. 2 yaşındaki sâbiye aylık 25 kuruş nafaka bağlanmıştır. Göktaş, a.g.t., s. 48.

SONUÇ

1855-1878 yılları arasında Isparta şer'iyye sicillerinden dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatına dair değerli bilgilere ulaşılmıştır. Dönemin Isparta ailesi diğer Anadolu şehirlerindeki gibi ortalama 3 çocuk ile birlikte 4-5 kişiden oluşmuştur. Çok eşle evlilik oranı da oldukça düşüktür. Dolayısıyla söz konusu dönemde merkez Isparta kazasında geniş aile yerine çekirdek aile tipi yaygındır.

1855-1878 yılları Osmanlı Isparta'sında İslâm hukukuna uygun yapılan evliliklerde namzedlik akçesi ya da başlık parası gibi bazı örfî uygulamalara da yer verilmiştir. Kadı ya da imamlar huzurunda yapılan nikâhlarda kız kendi başına ya da vekili babası erkek kardeşi vasıtasıyla nikâhlanabilmiştir. Nikâhlarda iki tarafın ortak rızasına önem verilirken kızların rızası daha üstün tutulmuştur. Öyle ki kendi rızası olmadan evlendirilmeye çalışan kızlar mahkemeye başvurmuşlardır. Ailelerin ekonomik gücüne göre değişen mehir miktarlarında 50 kuruş olan en düşük mehirle bir kadın 50 ekmek ya da bir kile buğday ya da bir takım ortalama bir yatak takımı alabilmiştir. En yükseği 5000 kuruş olan mehirle ise, 14 inek ya da en pahalısından 25 yatak takımı edinebilmiştir. Karşılıklı anlaşarak boşanmanın yaygın olduğu Isparta'da evliliği bitirme sebebi olarak şiddetli geçimsizlikler gösterilmiştir. Ancak kadınlar kendisine gösterilen fiziksel veyahut duygusal şiddet karşısında mahkemeye gidip başvurabilmişlerdir. Boşanma sonrasında hem kadının hem de çocuğun mağdur edilmemesi için kadına ve çocuğa günlük veya aylık nafaka bağlanmıştır.

Tüm bu bilgilerden 1855-1878 yılları arasında Osmanlı Isparta'sında ailelerin merkezî bölgelerde yaşanan değişimlerden uzakta daha çok klasik Osmanlı aile tipini yansıttığı anlaşılmıştır.

Kaynakça

- 191 Numaralı Isparta Şeriyye Sicil Defteri
- AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 396-433.
- AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler Ansiklopedisi,* Cilt X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 365-374.
- AYDIN, M. Âkif, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt III, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 1-12.
- AYDIN, M. Âkif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 434-453.
- BAYKARA, Tuncer, "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.199-215.
- CİN, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
- ÇAKAR, Ümmügülsüm, «190 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1280-1282/M.1864-1866) Ve Transkripsiyonu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta 2019.
- ÇUBUK, Sibel, «194 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1292-1295/M.1875-1878) Ve Transkripsiyonu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta 2019.
- DEMİREL, Ömer-Gürbüz, Adnan-Tuş, Muhiddin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt I, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.97-161.
- DOĞAN, İsmail, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişimler ve Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 176-198.
- DOĞAN, İsmail, *Dünden Bugüne Türk Ailesi Sosyolojik Bir Değerlendirme*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 126-127.
- GEDİK, Nurhan, "187 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili (Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği)", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Konya 1997.
- GÖKTAŞ, Hanım, "191 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili (H.1282-1283/M.1865-1867)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Isparta 2012.
- IŞIN, Ekrem, "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret", T*anzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 557-574.
- KARAMAN, Hayrettin, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 385-395.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu* 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Devleti'nde Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908),* Günay Ofset Matbaacılık, Konya 1996.
- MISTANOĞLU, Nurhan, "1855-1857 Yılları Arasında Isparta'da Fiyatlar ve Mal Varlığı Durumu (187 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 18, Isparta 2008, s. 23-51.
- ORTAYLI, İlber, O*smanlı Toplumunda Aile,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZDEMİR, Rıfat, "Kırşehir'de Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı(1880-1906)", *Osmanlı Araştırmaları* IX, Neşir Heyeti:Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul 1989, s. 101-157.
- ÖZKAN, Fatma, « H.1273-1274 (M.1856-1858) Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta 2012.
- PAMUK, Şevket, "Kuruş", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 26, Ankara 2002, s. 458-459.
- Salname-i Vilayet-i Konya, H. 1308.
- Salname-i Vilayet-i Konya, H. 1322.
- SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 504-535.
- TIZLAK, Fahrettin, "XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Başlarında Isparta'da Fiyatlar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Isparta 2010, s. 124-130.
- YETİŞGİN, Mehmet-Özdamar, Toroshan, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 13, Sayı 1, 2016, s. 219-240.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Isparta

XIX. Yüzyılda Isparta'da Müslüman-Gayrimüslim İlişkileri

Sibel YILDIZ KOCAKAHYA

XIX. YÜZYILDA ISPARTA'DA MÜSLÜMAN-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ

Sibel YILDIZ KOCAKAHYA*

GİRİŞ

İslam'a göre insan ve insanın sahip olduğu hakların korunması, güvenliğinin sağlanması oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında; İslam devletinin ele geçireceği yeni topraklardaki uygulayacağı politika da bir o kadar önem arz etmektedir. Buna göre; geçmiş dönemlerde bir bölge fethedildiğinde öncelikle o bölgenin yerleşik halkı ile bölgenin yeni sahipleri arasında bir sözleşme yapılırdı ve bu sözleşmeye göre İslam Devleti'ne bağlı olmayı kabul edenler, yeni idarecinin koyacağı kuralları kabul ederek birlikte yaşama sözü verirlerdi. Bu sözü veren Gayrimüslimlere zimmi denilirdi. Yeni idarecinin koyacağı kurallarda "İslam'da zorlama yoktur" anlayışı ile hareket edilmesi önemliydi.

Hz. Peygamber önderliğinde hazırlanan Medine Vesikası Medine'de yaşayan Araplar, Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki ilişkiyi belirleme açısından önemlidir. Bu sözleşmeyle Hz. Peygamber, Muhacir ve Ensar'ın dıştan gelebilecek her türlü müşrik ve Yahudi tehlikesine karşı tam bir dayanışma içerisinde birlikte hareket etmelerini, onları hukuki olarak da bir güvence altına almayı amaçlıyordu. Bu amaçla hazırlanan vesika, Medine'de yaşayan gruplar arasında siyasi birliği sağlaması; can, mal, ırz ve namus güvenliğini güvence altına alması; din ve vicdan hürriyetini sağlaması gibi temel hükümleriyle her iki tarafça rahatlıkla kabul edildi.[1]

Hz. Muhammed dönemini takiben dört halife döneminde de Gayrimüslimler ile yapılan sözleşmelerle İslam hâkimiyetini tanıyan Gayrimüslimlere kendi din ve kültürlerini koruyarak Müslümanlar içerisinde serbest yaşam hakkı verilmiştir. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de bu hoşgörülü durum devam etmiş, Gayrimüslimlerin hakları korunmuş ve devlet kademelerinde önemli görevlere getirilerek kendilerine daima hoşgörülü davranılmıştır. Ancak Gayrimüslimleri Müslümanlardan ayırarak azınlık olarak nitelememizin sebebi, İslam ülkelerinde Gayrimüslimlerin farklı bir hukuki statü ve uygulamaya tabii olmalarıdır. [2]

Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde de bu hoşgörü durumu devam etmiş ve Gayrimüslimlerin devlet içinde rahat yaşamalarına müsaade edilmiş, can ve mal güvenlikleri korunmuş, ibadethanelerine ve dinî liderlerine vergi muafiyeti verilmiştir. Özellikle Anadolu'da ve Balkanlarda Bizans Devleti'nin Hıristiyanlara yaşattığı güçlüklerden sonra Osmanlıların gösterdiği müsamaha, devlet içindeki Gayrimüslimlerin memnuniyetini artırarak onların

* Öğretim Görevlisi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gelendost Meslek Yüksek Okulu, email: sibelyildiz@isparta.edu.tr

1 *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Medine Maddesi, 28. Cilt, Ankara 2003, s. 307.

2 Murat Sarıcık, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Tuğra Ofset, Isparta 2001, s.68.

daha çok devlete bağlanmalarına vesile olmuştur.[3] Zamanla Osmanlı ülkesinde birçok haklar kazanan Gayrimüslimler askerlik yaptığı gibi askerî mekteplere de alınmışlardır. Hatta Noel ve Paskalya 'da Gayrimüslim askerin evine gidebilmesi için Osmanlı donanmasının demir attığı bile görülmüştür.[4]

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı milletlerin bağımsızlık isteği üzerine Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başladı. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan itibaren sürekli toprak kaybı yaşayan devlet bununla kalmayıp 19. yüzyıla geldiğinde Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımından etkilenen ulusların ayaklanması ile karşılaştı. Balkanlarda yaşayan milletler özellikle Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi devletlerin teşvikiyle Osmanlı'ya karşı isyan hareketlerine başladılar. Bu durum Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran en önemli faktör olmuştur. Örneğin; 1829'da Yunan isyanı ile başlayan süreç Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan'a yayılarak devam etti ve en son isyan eden Arnavutluk 1912'de Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız olmayı başardı.[5]

Uzun yıllar Osmanlı sınırları içinde birlikte yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk hayatın doğal seyri içerisinde birbirleriyle etkileşim halinde bulunmuşlardır. Bu etkileşim daha çok günlük hayatta meydana gelen karşılıklı ilişkilerde görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin sosyal ve günlük hayatına dair bilgi edinmek isteyen kişilerin ve araştırmacıların başvurabileceği en önemli kaynakların başında Şer'iye Sicilleri gelir. Mübahat Kütükoğlu'na göre, Şer'iye Sicilleri Osmanlı Tarihinin ana kaynaklarındandır ve bir bölge hakkında araştırma yapmak isteyen bir kişi mutlaka Şer'iye Sicillerinden yararlanmalıdır.[6] Biz de yaptığımız bu çalışmada Isparta'da yaşayan halkların kültürel, hukuki ve ekonomik ilişkileri öğrenebilmek için Isparta Şer'iye Sicillerine yansıyan konulardan büyük oranda faydalandık.

Kadıların görevli oldukları kazalarda adli, idari ve belediye işleri ile ilgili bilgileri düzenledikleri Şer'iye Sicili kayıtlarından; devletin halk ile ilişkisi, Şer'i ve Örfi hukuk kurallarının nasıl uygulandığı, miras-alacak verecek davalarının nasıl sonuçlandığı ve bölgedeki Gayrimüslimlerin hukuki durumları ile alakalı bilgiler edinilebilir.[7] Mahalli idare yapılanmasında kadılardan sonra mahalle ve köylerde muhtarlar ve gerektiğinde muhtarlara yardımcı olabilen imamlar bulunmaktadır. Gayrimüslim mahallelerinde ise bu görevi cemaatin ruhani reisi ve cemaatin kocabaşı yürütmektedir. Sicil kayıtlarının düzenlenmesinde zaman zaman bu kişilerin katkılarından söz etmek de mümkündür. Bu bağlamda, Isparta'da 19. yüzyıldaki Müslüman-Gayrimüslim halkın günlük yaşantısı Şer'iye Sicilleri'nden de faydalanılarak çeşitli başlıklar altında incelenebilir.

3 Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 57-58.

4 İlber Ortaylı, Üç Kıtada Osmanlılar, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.69.

5 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş yayınları, 23. Baskı, İstanbul 2017, s.51.

6 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usül*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul,1991, s.33.

7 M. Sadık Akdemir, *18.yy'ın İkinci Yarısında Isparta (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat),* İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Isparta 2008, s.25.

1. 19. YÜZYILDA ISPARTA'DA ETNİK VE DİNİ YAPI

Zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Isparta, milattan önceki dönemlerde Hitit, Pers, Roma ve Bizans medeniyetlerine ev sahipliği yapmış, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Türk idaresi altına girmiştir.[8] Fakat Isparta'nın tam olarak ne zaman Anadolu Selçuklu Devleti idaresine geçtiği konusunda bir netlik yoktur. Bazı kaynaklar 1082 Süleyman Şah döneminden bahsederken bazıları da 1204 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı III. Kılıçaslan döneminden bahsetmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin fetihleriyle birlikte kentte yoğun bir konargöçer Türkmen yerleşimi gerçekleşmiş ve halkın yaklaşık %70'ini bu Oğuz boyuna mensup Türkler oluşturmuştur. Bu Yörük-Türkmen nüfus devamlılık sağlayarak bugünkü Isparta'da yaşayan halkın büyük çoğunluğunun kökenini teşkil etmiştir.[9] Oğuz boyuna mensup bu Yörük-Türkmenlerin yanı sıra Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen 93 Harbi'nden sonra Kafkasya'dan gelen Çerkes göçmenleri ve 1913 Balkan Savaşları sonrasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya geçen Balkan Türkleri de bu kentin nüfusuna ve toplumsal yapısına dâhil olmuşlardır. 1920 ve 1921 yıllarında Bulgaristan'dan Isparta'ya göç devam ederken buna Romanya'dan gelenler de dâhil olmuş ve 1923 Lozan Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'dan gelenlerle birlikte şehir merkezinde ve ilçelerde bu göçmen nüfusun istihdamı sağlanmıştır.[10]

Isparta'da XX. yüzyıl başlarına kadar farklı kültürel özelliklere sahip olan Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yörükler ile XIX. yüzyılda Kafkasya ve Rumeli'den gelen göçmenler bir arada yaşamışlardır. Osmanlı ülkesinde Gayrimüslimler, yaşayacakları mahalle ve köyleri seçerken her hangi bir zümre ile aynı mahalle ve köyde yaşamaları için zorlanmazdı.[11] Fakat insan doğası gereği çevresinde iyi ilişkiler kurabileceği kişileri görmek istemesinden dolayı Gayrimüslimler de kendilerinin daha iyi anlaşabilecekleri kişiler ile aynı muhitte yaşamayı tercih etmişlerdir. İslam şehirlerinin birçoğunda görülen bu yerleşim şeklini Isparta'da da görmek mümkündür. Şehir merkezindeki mahallerin birçoğunda Müslüman halk sadece Müslümanlarla ikamet ederken bazı mahallelerde bu durumun değiştiğini ve Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin aynı mahallede ikamet ettiklerini görmekteyiz. Örneğin; Isparta'da Rumlar Temel Mahallesi, Kemer Mahallesi ve Çavuş Mahallesinde ikamet ederken Emre Mahallesi'nde Gayrimüslim nüfus Müslümanlarla karışık bir şekilde oturmaktaydı.[12] Nüfusun karışık oturduğu bu mahallelere "zimmiyan mahallesi" denilmektedir. Hanım Göktaş 191 numaralı Şer'iye Defterini inceleyen çalışmasında Isparta'da yaşanan bu yerleşim durumunu teyit ederek; Müslüman ve Gayrimüslim halkın Keçeci ve Cedid mahallelerinde

8 Evren Gökçe, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Hamid Sancağında Ailenin Oluşumu Üzerine Bazı Gözlemler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2014, s.39.

9 Gökçe, a.g.m., s.39-40.

10 Selçuk Demirgil, *Mazideki Isparta-I,* Isparta Belediyesi Kültür Yayınları, Isparta, 2007, s. 76-78.

11 Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler", 7 Eyl 2017 / 6 Kas 2017, https://dergipark.org.tr/download/article-file/389912, s.13, (Erişim Tarihi 11.05.19)

12 Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, (Çeviren ve Yayınlayan Suat Seren-Böcüzade), Serenler Yayınevi, İstanbul,1983, s,29.

de birlikte yaşadıklarını ifade etmektedir.[13] Bu açıdan bakıldığında mahalleleri akrabaların, aynı inanca ya da aynı mesleğe sahip insanların oluşturacağına dair bir kesinlik yoktur. 1522'de yapılan nüfus sayımına göre; nüfusu 8.000 civarında olan Isparta'da 16'sı Müslüman 1'i Hıristiyan olmak üzere 17 mahalle bulunmaktaydı.[14] Bu Hıristiyan mahallesinin ismi Gebran olarak bilinmektedir.[15]

Osmanlı yenileşme tarihi açısından bakıldığında önemli bir isim olan Sultan II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış ve devlet kurumlarında yeni ıslahat hareketlerine girişmişti. Amacını gerçekleştirebilmek için devletin nüfus potansiyelinin, mali gücünün ve sosyal özelliğinin iyice araştırılabilmesi gereği ortaya çıkınca 1831 yılında Osmanlı Devleti'nde genel nüfus sayımı ilk kez yapılmış oldu. Bu nüfus sayımına göre Isparta'nın nüfusu köyleri ile birlikte yaklaşık 12.600 civarındadır. 1835 yılında bu nüfusun mahallelere dağılımına bakıldığında mahalle sayısı 28 olarak tespit edilirken bu mahallelerden altı tanesinin Gayrimüslim halktan oluştuğu ve mevcutlarının 2.480 hanede 6.452 olduğu tespit edilmiştir.[16] XIX. yüzyılın ilk yarısı tamamlanırken Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle sayısı 32'ye çıkmış ve Akar, İncir, Saçmacı, Ermeniyye adı verilen yeni mahalleler kurulmuştur.

1872-1873 yıllarında yapılan emlak ve nüfus sayımına göre Isparta Merkez Kazası, köyleriyle birlikte 41 mahalle, 27 köy ve 6.600 hane olup, nüfusu;

" 14.151'i kadın, 13.905'i erkek olmak üzere toplam 28.156 Müslüman

2.163'ü kadın, 2.239'u erkek toplam 4.402 Rum (Ortodoks)

206'sı kadın, 346'sı erkek toplam 552 Ermeni olmak üzere toplamda 33.110 kişiden ibaretti."[17]

1885 yılında yapılan bir tespitte ise Isparta merkez kazada 43.561'i Müslüman, 4.524'ü Rum Ortodoks ve 619'u Ermeni Gregoryen olmak üzere 48.704 kişinin yaşadığı belirtilmektedir.[18] Zaman içerisinde nüfus artışına paralel olarak Gayrimüslim nüfusun genel nüfus içerisinde oranı artmıştır. 2. Meşrutiyet Dönemi Isparta Mebusu ve Belediye Başkanı Böcüzade'nin tespitlerine göre, bu 28 mahallenin Kemer, Temel, Çavuş, Emre ve Zemyan Mahallelerinde Rumlar ikamet ederken, Acemler Mahallesi ise Ermenilere tesis edilmişti. [19] Bahsi geçen dönemlerde Isparta'da Yahudi nüfusa rastlanmamıştır.

1907'ye gelindiğinde Isparta'nın nüfusu 1322 Konya Vilayet Salnamesi'ne göre 52.221'dir. Bu nüfusun 45.526'sı Müslümanken 5.909'u Rum ve 786'sı Ermeni'dir.[20] Aradan çok uzun zaman geçmemesine rağmen 1914-1919 yılları arasında Osmanlı, Patrikhane, İngiliz kayıtlarına göre Isparta'da hiç Ermeni kalmadığı iddia edilirken D. Magie'e göre 1914 yılında Isparta'da 1000 Ermeni yerleşimci bulunmaktadır.[21]

Ermeniler Isparta'yı 1915 yılında terk etmişlerdir ama Isparta'ya geliş tarihleri 1721-1738 yılları arasına rastlamaktadır. Ancak 1800'lü yıllarda yapılan nüfus sayımıyla 1813 yılında Ermeniler de yerli nüfustan sayılmışlardır. İran'dan geldiklerinde yaklaşık 30 hane Ermenilere aittir. Ancak 1908 yıllarında bu sayı 98'e yükselir ve kendilerinden hep Acem olarak bahsedilir.[22] Bu mahalle bugün Yayla Mahallesi olarak adlandırılan, o dönemlerde ise Acem Mahallesi olarak bilinen bölgedir ve Ermeniler burada Acem Hanı denilen yere yerleştirilmişlerdir.

13 Hanım Göktaş, *191 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1282-1283/M. 1865-1867)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012, s. 23.

14 Demirgil, a.g.e , s.36.

15 *Isparta İl Yıllığı*, Isparta Valiliği, Isparta 1973, s.9.

16 Göktaş, a.g.t. , s. 27.

17 Böcüzade, a.g.e. , s. 5.

18 www.ispartakulturturizm.gov.tr

19 Böcüzade, a.g.e. , s.29.

20 Akdemir, a.g.e. , s. 23.

21 Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babil Kültür Yayıncılık, Nisan 2006, s.35.

22 Sümer Şenol, *A'dan Z'ye Isparta'nın El Kitabı*, Kültür Yayınları, Ağustos 2006, s.126.

Bölgede varlığı bilinen ve sayıca Ermenilerden daha fazla bir nüfusa sahip olan Rum milletin de zamanla Isparta'yı terk ettikleri görülür.1921 Mayısında devletin merkezinden gönderilen emir gereği on altı yaşından yukarı altmış beş yaşından aşağı olup askerlik hizmeti görebilecek kudrette bulunan Rumların tamamı Konya'ya tehcir edildi. Böcüzade, bu sürgün sırasında Rumların sattıkları eşyaların yüksek fiyatlarla Müslümanlar tarafından alındığını, Müslümanlarla bunların arasındaki dostluğun sürdüğünü, hatta gitmeyen veya kaçanları Müslümanların evlerinde sakladıklarını belirtir. [23]

Müslüman ve Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı toplumlarda incelenmesi gereken en önemli konulardan biri de dinî inançların yaşanması ve mabetlerin durumudur. Isparta'da İslamiyet'ten önce Hıristiyanlar tarafından yapılan herhangi bir tapınak, kilise, mabet kalıntısına rastlanmamıştır. Ancak Mevlevi Tekke Kapısı'nın ve Sadiye Buk'ası denilen yerlerin kilise kalıntısı olduğunu söylentisi Hıristiyanların harekete geçmesini sağlayıp, Isparta'nın Hıristiyanların eski yurdu olduğu konusunda iddialarda bulunmalarına sebep olmuştur. Fakat Fehmi Aksu bu iddiaların asılsız olduğunu ve belgelere dayandırılmadığını söylemektedir. Aksu; eskiden beri burada yaşayan Hıristiyanların dilleriyle, adetleriyle, kıyafetleriyle Türk olduklarını, Türk adetlerine göre misafir ağırladıklarını, bu durumun bazı Hıristiyan müelliflerin Hıristiyanlığına dokunduğundan bahsetmektedir. Buna dayanarak Hıristiyan bazı yazarlar ülkede Rum mekteplerinin faaliyetlerine ve Rum çocuklarının dini terbiyelerine engel olunduğu iddiasında bulunmaktadırlar.[24]

Bahsi geçen Buk'a ve Mevlevi tekkesinin asıl kurulma amacına baktığımızda 1282'lerde bir İskender-Rum bölgesi olarak bulunan Isparta'ya Horasan'dan geçen Türkmenlerin İslamiyet'i benimsemeye başlaması üzerine onlara bu dinin inceliklerini anlatmak ve İslam öğretisinin yayılmasını sağlamak olduğunu görürüz. İlk zamanlarda sosyal bir kurum olan bu yerler zamanla birer ruhi tedavi-terapi merkezine dönüşür. 1815'e kadar varlığını sürdüren bu kurumlar daha önceki depremlerden zarar gördüğü için Isparta'da bulunan Ayasofya Kilisesi'nin bir bölümünü Rumlardan izin alarak yeni kurumunu inşa etmiştir. Isparta'da yerleşik bulunan Hıristiyan Rumlar bu duruma tepki vermezken, aksine Ispartalı Hıristiyan Rum ailelerden bazıları da İslamiyet'i seçmiştir.[25] Ancak Isparta merkezde Aya Baniya Kilisesi(1750), Aya Yorgi Kilisesi (1857),Eğirdir'de Ayastefanos, Aya Giorgios Kilisesi gibi yapılara rastlamak mümkündür.[26] 1800'lü yıllarda Isparta'da Müslüman halk için 18 cami 64 mescit bulunurken gayrimüslim halk için 10 kilise bulunmaktadır.

---

23 Böcüzade , a.g.e., s.379.

24 Fehmi Aksu, Isparta'da Hıristiyan Türklere Dair ,*Ün Dergisi Isparta Halkevi Mecmuası,* Cilt 4, S. 45-46 I.Kanun,1937-1938, s. 644

25 Bayram Aygün, *Osmanlı'nın Ispartası*, Hilal Ofset, Isparta 2018, s.22.

26 *Şenol, a.g.e.* s. 219.

2. MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ:

Milletler arası münasebetleri sağlam temellere dayandırarak huzur içerisinde uzun bir süre devam ettirebilmenin yolu karşılıklı güven ve her iki tarafın birbirinin haklarına saygı göstermesinden geçmektedir. Bir İslam Devleti olan Osmanlı da iç ve dış siyasetini bu anlayışla belirlemeye özen göstermiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde gerek kendi iç yapılanmasının bozulması, gerek Avrupa'da meydana gelen siyasi olayların etkisi, gerekse Avrupalı devletlerin teşvikiyle Gayri Türk ve Gayrimüslim halkın çeşitli isteklerle kıpırdanmaya başlaması Osmanlı Devleti'ni merkezi otoriteyi sağlamlaştıracak bazı tedbirler almaya sevk etti.

Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları, merkezî otoriteyi korumak ve sağlamlaştırmak için alınan tedbirlerin başında gelir. 1839 yılında ilan edilen ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı; ülke üzerinde yaşayan Müslüman-Gayrimüslim bütün halkı kapsayacak şekilde uygulamalar getiriyordu. Fermanda; tüm halkın güvenliğinin sağlanması, canından, malından ve meskeninden emin kılınması gibi önemli ilkelerden bahsediliyordu. Ancak yine de bu uygulama tüm halkı memnun etmeye yetmiyordu.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve yapılan yenileşme hareketleri, Isparta halkı tarafından da olumsuz karşılandı. Ferman aleyhinde yapılan konuşmalar halk arasındaki tedirginliğin daha çok artmasına sebep oluyordu. 1841'de ise Isparta Mutasarrıfı Celalettin Paşa'nın idari tedbirleri huzursuzluğa ve şehrin ileri gelenlerinin tepkisine yol açtı. Hatta 1848'de Isparta Çayı'ndan gelen ve Tabakhane, Fazlullah, İskender mahallerini tahrip eden sel ile 1850'de birkaç yüz dükkânın ve evin yanmasına sebep olan yangın kılık-kıyafet değişikliğine karşı ilahi bir ceza olarak yorumlandı ve halk arasında oluşan tepkileri daha da artırdı.[27]

Tanzimat Fermanı'nda ilan edilen hakları yeterli bulmayan Batılı devletler, bu hakların biraz daha genişletilerek Gayrimüslimler lehine artırılması için Osmanlı Devleti'nden yeni bir ferman ilan etmesi isteğinde bulundular. Islahat Fermanı'nda Tanzimat Fermanı ile ilan edilen haklar teyit edilerek cizye vergisi ve askerlik konularında Gayrimüslimler için yeni uygulamalar getirildi.[28] Bu durumdan Gayrimüslim halk memnun olacak gibi görünse de Islahat Fermanı beklenilen sonucu vermedi. Bu kez de ferman her alanda eşitlik getirdiği için papazların Rum cemaatler üzerindeki kötü tesirlerini kaldırıyordu ve papazlar bu durumdan hiç memnun değildi. Fermandan esnaf, tüccar ve köylüler de memnun değildi, çünkü onlar da Müslümanlarla eşit haklara sahip olmakla askerlik hizmetiyle mükellef oluyorlardı. Ermeniler ve Yahudiler de aynı gerekçe ile Islahat Fermanı'na karşı çıkmaktaydılar.[29] Bu fermana Müslüman halkın da memnuniyetsizlik ve düşmanlık göstermesine rağmen devlet fermanı yavaş yavaş kabul ettirmeye çalışıyordu.[30]

Tanzimat ve Islahat fermanlarına her ne kadar Müslüman ve Gayrimüslim halkın itiraz ettiği noktalar olsa da bu fermanlar Gayrimüslim halk için bazı kazanımları da beraberinde getiriyordu. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'na göre Gayrimüslim halkın ruhani reisleri de gerekli görüldüğü takdirde 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile kurulmuş 1876 yılına kadar varlığını sürdürmüş, yüksek bir danışma ve karar organı olan Meclis-i Ali'ye katılabiliyorlardı.[31] 1864 Vilayet Kanunu ile Gayrimüslimlere idari meclislere üye olma hakkı verilirken ve 1869'da bir parlamento gibi çalışan Şurayı Devlet'e gayrimüslim üyeler de dâhil oldu hatta bazı vilayetlere Hıristiyan valiler de tayin edildi.[32] Gayrimüslimlerin ye-

27 *TDV İslam Ansiklopedisi*, Isparta Maddesi, Cilt 19 İstanbul 1999 s. 196.

28 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s.162.

29 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, VI. Cilt, Ankara 2011, s.10-11.

30 Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2018, s.50.

31 Mehmet Seyitdanlıoğlu *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.67-71.

32 İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e , s.50.

rel yönetici olmasının bir örneğini de Isparta'da görebiliriz. Örneğin; 1870'li yıllarda mutasarrıf olarak görev yapan Ahmet Cevdet Bey Ermeni kökenli olup sonradan Müslüman olmuştu.[33]

2.1. Sosyo-Kültürel İlişkiler

Aynı mahalle ya da köyde yaşayan farklı dil ve inanca sahip insanlar uzun süre birlikte yaşamanın sonucunda birbirleriyle çeşitli konularda etkileşimde bulunmuşlardır. Isparta'da yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk da birlikte yaşadıkları süre içerisinde birbirlerini sosyal, kültürel, hukuki ve ekonomik anlamlarda etkilemişlerdir. Her ne kadar bölge hakkında yazılan belgelerden halkın gündelik yaşamı ile ilgili bilgiler edinsek de bu belgelere yansımayan ilişkilerin de olabileceği ihtimali düşünülmelidir.

Birlikte yaşayan halkın birbirini etkilediği unsurların başında dil gelmektedir. Isparta'da yaşayan halk Türkçe konuşmayı, okumayı, yazmayı tercih ederken Ermeniler bu duruma uymazlardı. XIX. yüzyılda Isparta ve çevresini ziyaret ederek bölge hakkında tespitlerde bulunan batılı seyyahlardan Arundell, Charles Texier, Hamilton, Tchihaçteheff Isparta'nın bu çevrenin en güzel şehri olduğunu, yeşillikler içinde olduğunu ve bu yönüyle Bursa'ya benzediğini, şehirde 30 kadar camii bulunduğunu, şehirdeki Rumların hepsinin Türkçe konuştuğunu ifade etmektedirler.[34] Bugün Yunanistan'da yaşayan Rumların bazıları akıcı bir şekilde Türkçe konuşmaktadır. Rumlar göç etmelerinden bu yana uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen Türkçeyi unutmamışlardır. Bunun temel sebebi; muhtemelen aile içindeki Türkçe konuşmaya devam etmeleri ve özellikle yaşlı kimselerin Türkçeden başka dil bilmemelerinden kaynaklanmaktadır.[35]

Dil konusunda yaşanan bu etkileşim halkın dini inançlarını yaşamasına da yansımıştır. Türkler İslam ve Hanefi mezhebine bağlılıklarını korurken, Rumlar Ortodoks ve İstanbul Patriği'ne, Ermeniler ise Ermeni Patriği'ne bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Isparta halkı tarafından Acem olarak ifade edilen Ermeni cemaatine mensup insanların Isparta'da 1917 yılına kadar yaşadıkları ve Osmanlı'nın uyguladığı hoşgörü politikası sayesinde özellikle 2. Abdülhamit döneminde Müslüman oldukları görülmektedir. Müslüman olmasalar dahi Isparta'da yaşayan Gayrimüslimler kültürel etkileşimin bir sonucu olarak bazı adet, gelenek ve göreneklerde Müslümanlardan etkilendikleri gibi Müslümanları da etkilemişlerdir. Özellikle Lozan Mübadelesi Zorunlu Göç Anlaşması'yla Isparta'dan göç eden ve Yunanistan'da Atina Neo Lonia, Selanik ve buraların köylerine yerleşen Rumların Türkçe konuştukları, yemeğe başlarken besmele çektikleri, Hz. Muhammed ve Hz. İsa'yı birlikte zikrederek yemekten sonra afiyet diledikleri görülmektedir.[36] Bahsi geçen bölgelerde açmış oldukları müzelerde uzun yıllar yaşadıkları ve göç etmek durumunda kaldıkları Isparta'ya ait değerleri sergilemektedirler. Isparta'dan 1924 yılında Yunanistan'a göç eden Anadolu Hıristiyan Türklerinin anılarını anlatan Egenin Ötesi isimli filmin çekimi de Isparta'da yapılmıştır ve

33 Şenol, a.g.e. , s.278.

34 *Isparta İl Yıllığı*, Isparta Valiliği, Isparta 1973, s.11.

35 Mehmet Aldan, *Isparta*, Akdeniz Üniversitesi Isparta Mühendislik Matbaası, Isparta 1985, s.82.

36 Aygün, a.g.e., s.8-9.

bu çekimi de kendini Anadolulu olarak gören Rum Kökenli Elia Kazan yapacaktır.[37]

Uzun yıllar bir arada yaşayan Müslümanlarla Gayrimüslimlerin günlük yaşam içerisinde çeşitli toplumsal faaliyetlerde bir araya geldikleri bilinmektedir. Düğün, bayram, ölüm, doğum gibi faaliyetlerde birbirlerinin acısını, üzüntüsünü, sevincini paylaşarak komşuluk ilişkilerinin en güzel örneklerini oluşturmuşlardır. Hatta incelenen tereke kayıtları arasında Temel Mahallesi'nden Rum milletinden Menhail'in terekesinde 1 adet seccadenin bulunması bu iyi ilişkilerin bir örneği olarak gösterilebilir. [38] Bir Rum vatandaşın elinde bu seccadenin bulunması Müslüman bir vatandaş tarafından hediye edildiği veya Menhail'in Müslüman misafirleri için seccade temin ettiği ihtimalini düşündürmektedir.

Bu kültürel münasebetler kullanılan ev ve mutfak eşyaları, giyim-kuşam, ev döşemelerine de yansımış; Müslümanlarla Gayrimüslimlerin kullandığı eşyalar arasında bariz bir farka rastlanmamıştır. Örneğin; her iki tarafça yaygın kullanımı olan somya ve sobanın Isparta'ya gelmesini ve kullanımının yaygınlaşmasını Ispartalı göçmenler sağlamıştır.[39] Bu kültürel çeşitliliğe Isparta'da yaşayan Ermenilerin de katkıları olmuştur. Ermeniler metal işleri ile uğraşırken Rumlar daha çok inşaat işleri ile uğraşmışlardır. Ermenilerin yaptığı korkuluklar, kapı tokmakları, oluklar ve pencere kanatları Isparta halkınca kullanılmış, altın ve gümüş kuyumculuğunu da Ermeniler yürütmüştür. Ermenilerden bu mesleğin inceliklerini yalnızca Müslüman halk değil; Çingene halk da öğrenerek yararlanmıştır.[40] Bu zanaatlar sayesinde bölgede yaşayan Ermenilerin gelir durumunun oldukça iyi olduğu görülür. Müslüman halk az sayıda çocuk sahibi olurken Ermenilerin fazla sayıda çocuğa sahip olması da gelir durumunun iyi olmasına bağlanmaktadır.

2.2. Hukuki İlişkiler:

Temel hakların en önemlilerinden biri eşitliktir. Eşitlik, İslam hukuku tarafından izah edildiği şekliyle temel bir hak olarak görülmüştür. Önce hukuki eşitlik emredilmiştir. Kanun ve mahkeme önünde insanlar eşittir. Gayrimüslimlerin bazı konulardaki kendi kanunlarının uygulanmasını isteme hakkı dışında İslam ülkesinde tek kanun geçerlidir.[41]

Osmanlı tarihinin ana kaynaklarından olan Şer'iye Sicilleri Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu hukuk kurallarını göstermesi açısından oldukça önemli kaynaklardır. Bölgede yaşayan gayrimüslim halkın gerek kendi aralarında gerekse Müslümanlarla aralarında gelişen olayların seyrini ve sonuçlarını bu defterlerden öğrenmek mümkündür. İslam ülkesinde bulunan Müslim veya Gayrimüslim bütün vatandaşlar devletin yargı sistemine ve kanunlarına bağlıdırlar. Bununla birlikte İslam'daki hoşgörü anlayışının bir gereği olarak Gayrimüslimlere aile, şahıs, miras ve borçlar hukuku gibi inançlarıyla ilgili bazı konularda kendi inançlarını yaşama serbestîsi verilmiştir. Taraflardan birinin Müslüman olması durumunda dava ile ilgilenecek olan kurum İslam mahkemesidir.

2.2.1 Vasilik

Aile kavramı Osmanlı Devleti'nde büyük önem arz etmekteydi. Bu sebeple boşanma, vefat gibi durumlarda çocukların yaşayabilecekleri güçlükleri en aza indirebilmek için önlemler alınmış, yetimler ve akli dengesi yerinde olmayan bireylerin haklarının korunması konusunda titizlikle davranılmıştır. Müslüman bir ailede baba vefat ettiği takdirde çocuğun velayeti anneye verilirken, anne vefat etti ise çocuklarının başına baba vasi olarak atanırdı. Dönemin kayıtlarına bakıldığında bazen birinci ve ikinci dereceden akrabaların da vasi olarak tayin edildikleri görülmüştür. Bu vasiyet olayı gerçekle-

37 Şenol, a.g.e., s.153.

38 Ümmügülsüm Çakar, *190 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1280-1282/M.1864-1866) Ve Transkripsiyonu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s.63.

39 Şenol, a.g.e., s.95.

40 Şenol, a.g.e., s.25-26.

41 Ahmed Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.403.

şirken çocuğa atasından kalan malların çocuğun geçimi, elbisesi, ihtiyaçları doğrultusunda harcanması gerekliliği konusu da vurgulanmıştır. Bu uygulama ile devlet çocukların belli bir aile terbiyesi içerisinde yetişerek sağlıklı bir birey olmasını amaçlamış ve bugünkü anlamda çocuk esirgeme kurumlarına ihtiyaç duymamıştır.[42]

Osmanlı toplumunda vasilik uygulaması sadece Müslüman ahali çocukları için değil Gayrimüslim tebaanın çocukları için de geçerli idi. Osmanlı hukuku Gayrimüslimler için de uygulanmakta olduğundan vasi olaylarında Müslümanlar için uygulanan muamelenin aynısı Gayrimüslimler için de uygulanmakta ve çocuğa yakın olan bir kişi vasi olarak tayin edilmekteydi. Örnek olarak; Emre Mahallesi'nde bir Rum kadın olan Elsava'nın ölümüyle küçük yaştaki oğullarına ve kızına kocası Nikola vasi olarak tayin edilmişti.[43] Yine aynı şekilde Çavuş Mahallesi sakinlerinden olan Nikol vefat ettiğinde kızı Simaniye için vasi olarak annesi Katerina tayin edilmiştir.[44]

Sicil kayıtları incelendiğinde vasilik işinin hassasiyetle üzerinde durulduğu, eğer vasi tayin edilen kişi kendisine emanet edilen çocuğun mallarını suiistimal ederek kendisine harcarsa, çocuğa borçlandırıldığı ve vasiliğinin de elinden alınarak başkasına verildiği görülmektedir. Eğer yeni atanan vekil kişi de aynı harekette bulunursa çocuğun hakkını gözetleyen kişi bulunana kadar vasisi değiştirilmiştir. Örneğin; Ermeni milletinden Karabet'in oğullarının ve Rum milletinden Antosa binti Katandi'nin kızlarının vasilerinin, çocukların paralarını harcamaları sebebiyle görülen mahkeme sonucunda varisler çocuklara aldıkları meblağları geri ödemek zorunda bırakılmıştır. [45]

2.2.2 Şahitlik

Şahitlik mahkemeye intikal eden olayların değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan halkın arasındaki ilişkileri dengede tutabilmek için azami çaba harcamıştır. Özellikle farklı iki toplum arasında meydana gelen olayların çözümünde şahitlerin vereceği bilgiler davanın gidişatı ve objektif sonuçlanması bakımından oldukça önemlidir. Bu sebeple olayı karara bağlayacak olan kadı, şahitler konusunda bir araştırma yapmak ve duygusal davranmamak zorundadır. Kadı bu araştırmayı yaparken her iki tarafın sözüne güvenilen ileri gelenlerinden bilgi almayı tercih etmiştir. Bazı olaylarda imam ve muhtarın dahi bizzat şahitliklerine başvurulduğu görülmüştür.

18. yüzyılda Hıristiyan azınlığın yaşadığı Temel mahallesindeki yaşanan bir olay bize Hıristiyanların da mahkemelerde memur olabileceğini, kendi aralarında geçen bağış ve hibe gibi işlemlerde Müslümanların da şahit olabileceğini, bölgede Müslüman ve Gayrimüslim

42 Göktaş, a.g.t., s. 62-63.

43 Göktaş, a.g.t. s. 64.

44 Çakar, a.g.t, s.34.

45 Sibel Çubuk, *194 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1292-1295/M.1875-1878) Ve Transkripsiyonu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s.42.

vatandaş arasında bir ayrım yapılmadığını göstermektedir. Olay ise şöyle gerçekleşmiştir: Meryem kızı Dermeş isimli bir Hıristiyan kadının kendi mülkü olan bazı yerlerin satılmasından elde ettiği parayı , Meclis-i Şer' i Şerifte Hafız'ül Kitab olarak görev yapan oğlu Ağabalı Veled-i Yulad'a hibe etmesi konusunda düzenlenen işlemde şahitlik edenlerin Meftar'ül kasap Halil b. Abdülrezzak, Salih b. Mehmet, derviş b. Mehmet, Osman b. Mehmet, Leblebici Ahmet Bey b. İvaz, Seyyid Ali b. (....), Muhzır İbrahim olduğu görülmektedir.[46]

Dikkat çeken önemli noktalardan biri de; Şer'iye Sicillerine yansıyan olaylarda Müslümanlar ile Gayrimüslimler dava ve mahkemelerde çoğunlukla kendi dinlerinden şahit gösterirken; bazı davalarda Gayrimüslimlerin Müslümanları şahit göstermiş olmalarıdır. İki toplum arasında gelişen sorunlarda Müslümanlar Gayrimüslimlere şahitlik yaptıkları gibi; bazen de kendi dininden olan insanlara karşı Gayrimüslimlerin haklılığını kanıtlayacak şahitliklerde bulunmuşlardır. Örneğin; 16 Temmuz 1866 tarihinde Cedid Mahallesi sakinlerinden Rum milletinden Sava ile Herlboz arasında yaşanan alacak-verecek sorununun çözülebilmesi için Hacı Hafız Mehmed, Fadikçizade Süleyman Efendi, Hacı Halil Ağa, Hamamizade Hacı Halil Efendi ve Osman Efendi'nin şahitlik yaptığı görülmektedir.[47] Gayrimüslimlerin meseleyi kendi cemaat mahkemelerinde çözebilecekken Şer'i mahkemede çözmek istemeleri de Osmanlı'ya ve Müslümanlara olan güvenini kanıtlamaktadır. Yine kendi sorunlarını halletmek için özellikle kadınların ve küçük yaştaki bireylerin başvurduğu vekil tayin etme durumlarında Gayrimüslimlerin Müslüman vekiller tayin ederek sorunu çözmek istemeleri de bu güvenin bir göstergesidir. İşte bu güven onları yıllarca birbirine bağlayarak huzur içinde yaşamalarını sağlamıştır.

2.2.3 Tanınan Siyasi Haklar

Devletin kötü gidişattan kurtulması için uygulanan Batı tarzı ıslahat hareketleri özellikle Tanzimat ve Islahat fermanları sonrasında hız kazanarak devletin bütün kurumlarına sirayet etmeye başladı. Devletin siyasi ve idari yapılanmasında da bir ıslahat teşebbüsüne girişilmesi gerekiyordu. 1864 yılına kadar Beylerbeylik sisteminin geçerli olduğu Osmanlı'da özellikle iç karışıklıkların artması ve azınlıkların harekete geçmesinden dolayı 1864'te Vilayet Nizamnamesi çıkarıldı ve 1867 de tüm Osmanlı ülkesinde uygulanmaya başlandı. Bu uygulamayla devlet çeşitli birimlere ayılarak yönetimi daha kolay idare edilir hale getiriliyordu. İllerin başına valiler, liva veya sancakların başında Mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar, nahiyelerde ise muhtarlar kontrolü ve idareyi sağlamaktaydılar. Buna ek olarak Vilayetlerde Vilayet Meclisleri de oluşturuldu ve valinin başkanlığında toplanacak mecliste her sancaktan(livadan) ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim üyeler de bulunacaktı. Böylece halk seçtiği temsilcilerle yerel idareye de katılmış oluyordu.

Vilayet Nizamnamesi uygulanmaya başlanınca Isparta (beş kaza ve dokuz bucaklı) Hamideli Sancağı merkezi olmuş ve bu düzen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. İlk Mutasarrıflığa rütbe ve nişan sahibi, devletin ileri gelenlerinden Şevket Bey gönderilmiştir. Isparta'dan delege olarak gidenlerden Danabaş Zade Hacı Mehmet Ağa'ya ise Kapıcıbaşılık rütbesi, delege Yanako Efendi'ye de Dördüncü Rütbe Nişanı verilmiştir. Sancak merkezi haline gelen Isparta'da İdare Meclisi'ne, Temyiz ve Cinayet Mahkemeleri'ne ve Belediye Ticaret Odası üyeliklerine altışardan on iki, kazalarda açılacak Yönetim ve Davalar Meclisi'ne dörderden sekiz üye olmak üzere yarısı İslam yarısı Hıristiyan (nüfuslarına göre 1 Ermeni 2 Rum) üyeler seçtirilmiştir.[48] 1878'den 1883 yılına kadar Isparta'da mutasarrıflık yapmış olan Mutasarrıf Ahmet Cevdet Bey (sonra Paşa) kendisi Ermeni asıllı koyu bir Müslümandı.[49] Zamanla bu haklar genişletilerek 1877 yılına gelindiğinde 1. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle çalışmaya başlayan ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi'ndeki üyelerin 1/3'ü Müslüman olmayan halktan oluştu. 19. yüzyıla bakıldığında hiçbir ülkede hâkim dinin dışındakilere bu kadar yüksek temsil hakkı verilmediğini düşünürsek bu durum o yıllar için bir devrim gibi görülebilir.[50]

46 Göktaş, a.g.t., s.62.

47 Göktaş, a.g.t., s.71.

48 Demirgil, a.g.e., s. 42-43

49 Demirgil, a.g.e., s. 64

50 İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.16.

3. EKONOMİK İLİŞKİLER

Müslüman ve Gayrimüslimlerin yıllarca birlikte yaşamalarının doğal sonuçlarından birisi de aralarında geliştirdikleri ticari münasebetlerdir. Ancak 19. yüzyıl Osmanlı Devleti için ekonomik olarak da oldukça zor geçen bir dönemdir. İlk olarak Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramayarak zamanla çağın gerisinde kalmış ve kalkınmakta olan Avrupa ülkelerinin yarı sömürgesi haline gelmeye başlamıştır. Devletin sınırlarında yaşanan daralmalar, ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatları, milliyetçilik akımı etkisiyle azınlıkların ayaklanması, 1854 yılında ilk kez dış borçlanmaya gidilmesi ve alınan borcun yeterli kalkınmayı sağlayamamasından ötürü 1881 yılında Duyun-ı Umumiye'nin kurulmasıyla Osmanlı Devleti ekonomik iflasını yaşamıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik sorunlardan doğal olarak Isparta da etkilenmiştir.1780 yılında Gölcük Gölü'nün taşmasıyla yaşanan doğal afet, 18. Yüzyılda yaşanan deprem ve su baskınları, 19. yüzyıldaki veba salgını Isparta ekonomisine ciddi zararlar vermiştir.[51] Isparta'da 1848 yılında ilk kez büyük çay baskını yaşanır ve bu baskından birçok mahalle zarar görür. 2 yıl sonra aynı çayın tekrar taşması ve aynı günlerde ticaretin yürütüldüğü büyük bir hanın yanması Müslüman, Ermeni ve Rum tüccarları etkilemiştir. Her ne kadar bu yaşananlar Müslüman halk tarafından Tanzimat'ın getirdiği bir uğursuzluk olarak değerlendirilse de; selin ve yangının açtığı yaraların sarılması için maddi durumu iyi olan Ermenilerin Ispartalı halka ekonomi ve sağlık bakımından katkı sağladıkları görülür.[52] Ermeniler birçok alanda olduğu gibi sağlık sektöründe de kendilerini geliştirmişlerdi. Hatta 1894-1895 yıllarında görev yapan Mutasarrıf Arnavut Mehmet Ali Paşa Ermeni Yarasmos Efendi'ye Belediye Eczanesini açtırmıştır.[53]

19. yüzyılda Osmanlı'nın yaşadığı bu ekonomik sıkıntı Isparta'da yapılan ticari alışverişlere de yansıyacak, özellikle çeşitli ürün fiyatlarında yaşanan artışlar bir rahatsızlığa sebep olacaktır. Ancak halen beraber yaşayan Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında çeşitli mal alışverişleri, borç alıp verme, iş ortaklığı konularında ticari ilişkiler devam edecektir. Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında gelişen ticari ilişkilerde mülk alım satımı da yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan bu ticarette genelde satıcı pozisyonunda Müslümanlar alıcı durumunda ise Gayrimüslimler bulunmaktadır. Yüksek fiyatlarda mülk satımlarında bile Gayrimüslimlerin rahatlıkla mülk satın alabilmelerini ise maddi durumlarının oldukça iyi olmasına bağlayabiliriz.[54]

Şer'iye Sicillerinde Gayrimüslimlerin de mal-mülk sattığına dair örneklere rastlanmıştır. Örneğin; 1867 yılında Rum milletinden olan Hacı Betraki evini, dükkânını ve arsasını Çelebizade Mahmut Ağa ve Şeyh Alizade Osman Efendi olarak bilinen iki Müslüman vatandaşa

51 Hulusi Turgut, *Cumhuriyetten Günümüze Isparta*, ABC Basın Ajansı, Mayıs 2000 Isparta, s.40.

52 Aygün, a.g.e., s.17-18.

53 Şenol, a.g.e., s.280.

54 Ömer Düzbakar, *XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 296.

satmıştır.55 Bu ticari ilişkilerde borç alacak ilişkilerinin de yaşanmış olması iki cemaat arasındaki ilişkilerin yoğun olduğunun bir kanıtıdır. Hatta bazen birbirlerine o kadar yakınlaşmışlardır ki birbirlerine duydukları güven sayesinde ticari işletmelerinde ortak bile olmuşladır. Bugünkü Dere-Yenice mahallerinde bulunan Başağa Değirmeni Müslüman-Rum ticaret ortaklığı ile işletilmiştir.[56]

Türklerin kültürünü ve kültür yapısını en iyi anlatan sanat dallarından biri halı kilim dokumacılığıdır. Günlük hayatta kullanılan en temel eşyaların başında dokuma unsurları gelir. Dokunan halı ve kilimler genellikle esas işlevselliğiyle kullanılsa da bazen kapıların eşiğinde paspas niyetiyle, bazen evin duvarlarını süslemek amacıyla, bazen de küçük yükler taşımak için heybe çuval boyutuyla kullanılmıştır. Orta Asya'dan itibaren yaşatılan bu sanat zamanla Selçuklu'da ve Osmanlı'da halkın önemli geçim kaynaklarından biri haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'da Hamid (Isparta), Karaman ve İçel'in Gezende Kasabası olmak üzere üç önemli dokuma merkezi vardır.[57] Bugün Isparta'nın tanıtımında önemli katkısı bulunan halının da Isparta'da geliştirilmesi 19. yüzyıla dayanmaktadır.

İlk dönemlerde kişi kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli şekillerde halı dokurken bu durum zamanla kazançlı bir meslek haline gelmiş ve 20. yüzyılın başlarında Türk ve Rum işçilerin çalışması ile Isparta'da halıcılık sektörü ilerletilmiştir. 1872 yılında Isparta Mutasarrıfı Eyüplü Rıza tarafından açılan Kız Rüştiyesi'ndeki derslere halı dokuma dersi eklenince bir Rum kadını öğrencilere halı dokumayı öğretmesi için öğretmen olarak tayin edildi.[58] 1890-1891 yıllarında Isparta'da mutasarrıflık (yöneticilik) yapan Baban Zade Zihni Paşa Isparta'da yeni başlayan halıcılığı teşvik etmek amacıyla bir şirket kurdu. Kendisi de önemli miktarda hisse senedi alarak kendi özel mülkünde halı tezgâhları kurdurdu. Bu tezgâhlarda ailesinden bazı insanları halı dokumaya alıştırdı ve bu sayede Ispartalı kadınlar arasında halı dokumaya heves edenlerin sayısı çoğalmaya başladı.

1896'da Isparta Mutasarrıfı Hüsnü Bey halı ve halıcılığın gelecekteki parlak durumunu görüp halkı halıcılığa teşvik etmesiyle İpekçi Meledi adında yerli bir Rum bu işi benimseyerek faaliyete geçmiştir. Dokuyanların Türk kadınları, dokutanların ise Rum patronlar olması sonucu ortaya çıkınca memleketin bazı ileri gelenleri Türk kadınının hakkını korumak için Hüsnü Bey'den himaye istediler. Mutasarrıf bu himayeyi yürekten kabul ederek önemle takibe başladı. Rumların göçünden sonra halıcılık kendi elimizde gelişerek Isparta halıları dünya piyasasında önemli bir yer teşkil etti.[59] Bu dönemlerdeki meslek gruplarına bakıldığında tüccar, bohçacı, çarhcı, basmacı, çulhacı, çerçi ve boyacıların sayısının fazla olması dokumacılığın Isparta'da ne kadar önemli olduğunun ve üretilen ürünlerin Isparta'nın ihtiyacını karşılayıp ihtiyaç fazlasının diğer bölgelere pazarlandığının önemli bir göstergesidir. Isparta'da Müslümanların çoğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştığı, Rum ve Ermenilerin ise çoğunlukla zanaat ve ticaret ile uğraştığı bilinmektedir.[60] Yani üretilen ürünlerin pazarlanmasında Gayrimüslimlerin katkısı olduğu düşünülmektedir.

55 Göktaş, a.g.t., s. 70.

56 Aygün, a.g.e., s.14.

57 Mustafa Genç ve Muammer Göçmen, "19. ve 20.Yüzyıllara Ait Hamid Sancağı Kadı Sicillerinde Yer Alan Dokuma ve Boyar Maddelerle İlgili Kayıtlar" http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/GEN%C3%87-Mustafa-G%C3%96%C3%87MEN-Muammer-19.-VE-20.Y%C3%9CZYILLARA-A%C4%B0T-HAM%C4%B0D-SANCA%C4%9EI-KADI-S%C4%B0C%C4%B0LLER%C4%B0NDE-YER-ALAN-DOKUMA-VE-BOYAR-MADDELERLE-%C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0-KAYITLAR.pdf (Erişim Tarihi 12.06.2019) s. 568

58 Demirgil, a.g.e., s.20.

59 Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Bereket Matbaası, Ankara 1958, s.77.

60 *1983 Isparta İl Yıllığı*, Odak Ofset, Ankara 1983, s. 31.

SONUÇ

Hz. Peygamber döneminde Müslüman ve Gayrimüslimlerin arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla oluşturulan Medine Vesikası sayesinde Gayrimüslimler kendi din ve kültürlerini koruyarak Müslümanlarla ilişkilerini ve gündelik yaşamlarını düzenleme imkânını yakalamışlardır. İlerleyen dönemlerde kurulan İslam devletleri de bu antlaşma çerçevesinde hareket ederek Gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerinin korunmasını garanti altına almışlardır. Bu bakımdan İslam devletlerinde Gayrimüslimlerin yeri merak edilmiş ve çeşitli yönleriyle birçok akademik çalışmaya konu olmuştur.

Üç kıtaya yayılarak altı asır varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, idare ettiği topraklarda Müslüman halkın yanında çeşitli dil, din, ırk ve kültüre sahip halkları da barındırmayı başarmıştır. Anadolu ve Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti idaresinden önce de varlığını bildiğimiz Gayrimüslimler her ne kadar başlangıçta Türklerin yönetiminden tedirgin gibi görünseler de zamanla geliştirdikleri ilişkilerle Türklerin yönetiminden oldukça memnun oldukları gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu ilişkiler artarak devam etmiş ve vatandaşlar arasındaki ilişkiler sağlam temellere oturtulmak istenmiştir. Devlet, Müslüman ve Gayrimüslim vatandaşların haklarını hukuki temellere dayandırırken vatandaşlarına uyguladığı hoşgörü, anlayış ve işbirliği politikaları sayesinde bu halkları uzun süre birlikte tutabilmiştir.

İnanç ve ibadet hürriyeti çerçevesinde Gayrimüslimler evlenme-boşanma, vasiyet ve miras gibi hukuki meseleleri kendi dinî liderleri ile çözümlerlerken, Müslümanlarla olan her türlü anlaşmazlıkların çözümü için Osmanlı'nın mahalli idarelere atadığı Kadıların mahkemelerini seçmişlerdir. Kadı, mahkemede görüşülen davaları, şikâyetçi tarafların etnik ve dini kimliklerine bakmadan hassasça değerlendirmiş ve bazen kendi dindaşlarının aleyhine de olsa kararlarını objektif vermekten kaçınmamıştır. Görüşülen bazı davalarda ise Müslümanların gayrimüslimler lehine şahitlik yapması İslam devletlerinde adaletin nasıl tesis edildiğinin önemli bir göstergesidir.

Bizim de bu çalışma ile vardığımız sonuç, Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Isparta'da da Müslüman ve Gayrimüslim halk dini, kültürel ve ekonomik etkileşimlerde bulunarak uzun yıllar birlikte yaşamışlardır. Müslümanlarla gerçekleşen münasebetlerde daha çok Ermeni ve Rum millete dair örneklere rastlanırken diğer milletlere ait bilgi ve belgelere rastlanmamıştır. 19. yüzyıla kadar Isparta'da yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimler arasında gündelik hayatta çeşitli ilişkiler gelişmiştir. Bu ilişkiler bazen oldukça samimi ve sıcakken bazen de olumsuz sonuçlanan olaylara şahit olunmuştur. Ancak rastlanmış olan bu olumsuz olaylar toplumun geneline yansımamış ve birlikte yaşama isteğine bir zarar vermemiştir. Hiçbir baskı altında kalmadan Gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte huzur içinde yaşama isteği Osmanlı'nın devletteki hoşgörü ve adalet sistemini sağlam temeller üzerine kurduğunun göstergesidir. Ancak 19. yüzyılın başlarında milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı'daki uluslar Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın teşvikiyle çeşitli konuları bahane ederek başkaldırmışlar ve Osmanlı'dan ayrılma sürecini başlatmışlardır. Lozan Barış Antlaşması sonrasında alınan kararlarla Isparta'dan göç eden Gayrimüslimler Isparta ile kültürel ilişkilerini devam ettirmektedirler.

Kaynakça

- AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- AKDEMİR, M. Sadık, *18.yy'ın ikinci yarısında Isparta (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat)*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Isparta 2008.
- AKGÜNDÜZ, Halil-ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- AKSU, Fehmi, "Isparta'da Hıristiyan Türklere Dair" ,*Ün Isparta Halkevi Mecmuası,* C. 4, S.45-46, I.Kanun, 1937-1938.
- ALDAN, Mehmet, *Isparta*, Akdeniz Üniversitesi Isparta Mühendislik Matbaası, Isparta 1985.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- AYGÜN, Bayram, *Osmanlı'nın Ispartası*, Hilal Ofset , Isparta 2018.
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Çev. Suat Seren Böcüzade, Serenler Yayınevi, İstanbul 1983.
- ÇAKAR, Ümmügülsüm, *190 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu* (H.1280-1282/M.1864-1866) Ve Transkripsiyonu, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.
- ÇUBUK, Sibel,194 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre *Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu* (H.1292-1295/M.1875-1878)Ve Transkripsiyonu, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.
- DEMİRGİL, Selçuk, *Mazideki Isparta-I*, Isparta Belediyesi Kültür Yayınları, Isparta 2007.
- DÜZBAKAR, Ömer, XVII. *Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat*, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- EMECEN, Feridun, "Isparta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, I-XLIV, c. 19, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, s.194-202.
- GÖKÇE, Evren, "*XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Hamid Sancağında Ailenin Oluşumu Üzerine Bazı Gözlemler"*, SDÜ. SBE Dergisi, S. 19, Isparta 2014.
- GENÇ, Mustafa- GÖÇMEN, Muammer, "19. ve 20.Yüzyıllara Ait Hamid Sancağı Kadı Sicillerinde Yer Alan Dokuma ve Boyar Maddelerle İlgili Kayıtlar" *http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/GEN%C3%87-Mustafa-G%C3%96%C3%87MEN-Muammer-19.-VE-20.Y%C3%9CZYILLARA-A%C4%B0T-HAM%C4%B0D-SANCA%C4%9EI-KADI-S%C4%B0C%C4%B0LLER%C4%B0NDE-YER-ALAN-DOKUMA-VE-BOYAR-MADDELERLE-%C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0-KAYITLAR.pdf* (Erişim Tarihi 12.06.2019)
- GÖKTAŞ, Hanım, *191 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1282-1283/M. 1865-1867)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,* SDÜ.SBE. , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012.
- GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler", 7 Eyl 2017 / 6 Kas 2017, https://dergipark.org.tr/download/article-file/389912 (Erişim Tarihi 11.05.19)
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları,* Babil Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006.
- *ISPARTA İL YILLIĞI 1973*, Isparta Valiliği, Isparta 1973.
- *ISPARTA İL YILLIĞI 1983*, Odak Ofset, Ankara 1983.
- İNALCIK, Halil-SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, I-IX, c. VI,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- KATIRCIOĞLU, Nuri, *Bütün Isparta,* Bereket Matbaası, Ankara 1958.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usül*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1991.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- ORTAYLI, İlber, *Üç Kıtada Osmanlılar,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZKAN, Mustafa, "Medine Vesikası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDVİA), I-XLIV, c. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, s..306-310.
- SARICIK, Murat, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler,* Isparta 2001.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- ŞENOL, Sümer, *A'dan Z'ye Isparta'nın El Kitabı,* Kültür Yayınları, Isparta 2006.
- TURGUT, Hulusi, *Cumhuriyetten Günümüze Isparta*, ABC Basın Ajansı, Isparta 2000.
- www.ispartakulturturizm.gov.tr

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Ispartalı Bir Gazeteci ve Siyasetçi: Kemal Ünal Turan (1896-1960)

Ayşegül ŞENTÜRK

ISPARTALI BİR GAZETECİ VE SİYASETÇİ: KEMAL ÜNAL TURAN (1896-1960)

Ayşegül ŞENTÜRK*

GİRİŞ

Türkiye cumhuriyetinin kurulduğu sürece tanıklık eden siyasi şahsiyetler ve aydınlar yakın tarihe ışık tutmaktadır. Bu şahsiyetler yerel tarih incelemelerine konu olduğunda daha çok önem arz etmektedir. Ülkemizde biyografi çalışmalarının sayısı artmakla birlikte yerel tarih çalışmalarına olan ilginin son on yıldır arttığı görülmektedir. Biyografi çalışmaları sayesinde, aydınlatılamamış bir olay, bir şahsın bir sözüyle, verdiği kısa bir bilgiyle daha iyi ortaya konabilmektedir. Kişileri anlamak toplumu anlamanın da yolunu açmaktadır. Milli hafızanın canlı kalmasını sağlayan yerel tarih ise milli kültür hakkında daha sağlam bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada yerel ve ulusal anlamda genel olarak Kemal Ünal'ın siyasi ve aydın-gazeteci kimliğinden hareketle tek parti döneminde Türkiye ve özel olarak Ispartalı Kemal Ünal ele alınmıştır. Çalışmada 1931 seçimlerinde Isparta'dan milletvekili seçilen Kemal Ünal'ın Türkiye Büyük Millet Meclisindeki (TBMM) faaliyetleri için TBMM Zabıt Ceridelerinden faydalanılmış, fikrî cephesi için de Isparta Halkevi Mecmuası Ün Dergisi ile Isparta ve Ulus gazetelerinde bulunan yazıları taranmış, tasniflendikten sonra analiz edilen bu yazılardan gerek Kemal Ünal hakkında gerekse Isparta hakkında bilgi verilerek genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ilk adı Resmi Cumhuriyetçi Vilayet Gazetesi olan Isparta Gazetesi sadece "Isparta" adıyla referans gösterilmiştir. Kemal Bey, soyadı kanunu öncesinde bazen Ünal'ı, bazen Turan'ı, soyadı kanunu sonrasında ise Turan'ı kullandığından ve bazı kaynaklarda bazen ikisini de kullandığı görüldüğünden, çalışmadaki dipnotlarda yazılarında hangi yıllarda hangi soyadını kullanmışsa o soyadı verilmiştir. Ulus gazetesinde yayımlanan yazıları Isparta gazetesinde, Ün Dergisinde, bazen de Ün Dergisindeki yazılarının adı geçen gazetelerde "Memleket Yazıları", "Bir Hatıra", "Serbest Sütun" adı altında yayımlandığı görülmüştür.

1. AİLESİ, EĞİTİMİ VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

Tam adı Ahmet Kemalettin Turan'dır. 1896'da Isparta'da doğmuştur. Babası tüccar Kundakçıoğlu Mehmet Nuri Efendi, annesi Azize Hanım, kardeşi Müfit Bey'dir[1]. İlk ve orta öğrenimini Isparta'da, lise öğrenimini Konya Sultanisinde 1915 yılında tamamlamıştır. 1 Aralık 1915'te yedek subay talimgâhına sevki öncesi 26 Eylül 1915'de Akşehir İdadisinde kâtip ve hat öğretmeni ve tabiiye öğretmen vekili olarak görev yapmış, 26 Nisan 1916'da da zabit vekili olarak Suriye cephesinde görevlendirilmiştir. 31 Temmuz 1917'de Asteğmenliğe yükseltilmiş, savaş bitince terhis olarak 6 Temmuz 1919'da tekrar Isparta'ya dönmüştür. Burada Isparta İdadisinde Tabiiye öğretmenliğine atanmış, 1 Aralık 1920'den itibaren Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Milli

* Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aysegulsenturk@sdu.edu.tr.

1 *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1960.

Mücadele başladığında 18 Mayıs 1921'de yeniden hizmete alınarak Dinar 6. Fırka Karargâhında, sonrada Konya Menzil Müfettişliğinde bulunmuş, bu görevde iken 26 Mart 1922'de Teğmenliğe yükseltilmiştir. Terhis olduktan sonra yine Isparta İdadisi ve Öğretmen Okulunda Fransızca ve Beden Eğitimi öğretmenlikleri yapmıştır. 10 Eylül 1923'te öğretmenlikten ayrılmış ve İzmir'de Hafız Ali Matbaasını satın alarak hem işletmeciliğini hem de matbaanın müdürlüğünü üstlenmiştir[2].

Matbaacılık işiyle birlikte, bir süre sonra yazın hayatına da başlayan Kemal Ünal, haftalık vilayet gazetesi olan Isparta Gazetesinde yazmaya başlamış, yazın hayatı daha sonra Ulus Gazetesinde devam etmiştir. TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan seçimlerde bağımsız aday olarak Isparta milletvekilliğine seçilmiş, V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde de milletvekili seçilerek yasama (toplantı) görevine devam etmiştir. 1935 yılından itibaren parti organı olan Ulus gazete ve matbaası idare komitesinde ve Halkevleri Dergisi Ülkü idaresinde bulunmuş[3], Ulus, Isparta ve Cumhuriyet gazetelerinin yanı sıra Varlık, İktisadi Yürüyüş ve Ülkü Dergilerinde de çeşitli konularda yazmıştır. Bunlar dışında Memleket Yazıları adında dört kitabı yayınlanmıştır.

IV. Dönem milletvekilliği sürecinde Ankara Hukuk Fakültesine devam ederek 31 Ekim 1934'te mezun olmuş, yasama görevi sona erdikten sonra 4 Temmuz 1951'de kendi isteğiyle kaydını sildirdiği Ankara Barosuna 1 Kasım 1950'de kaydını yaptırarak avukatlık yapmıştır. Eşi Hayati Hanım 11 Aralık 1945'te hayatını kaybedince öğretmen Emine Hanım'la evlenen ve Süleyman Ekrem ve Azize Nurhan (Uysal) isimli iki çocuk sahibi olan Kemal Ünal, 3 Nisan 1960'ta geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiş[4] ve cenazesi 4 Nisan 1960'ta İstanbul Feriköy mezarlığına defnedilmiştir[5].

Milletvekilliği ile başlayan siyasi hayatının yanı sıra, gazete yazılarından ve Ulus Basımevinde yayımlanan "Memleket Yazıları I, II, III, IV" adlı kitaplarından bir yurtsever ve memleket sevdalısı olduğu anlaşılan Kemal Ünal'ın meclis faaliyetlerinde saygılı ve sözünü esirgemeyen, yazın hayatından cumhuriyet rejimine bağlı, partisine sadık, yeniliklere açık ve inkılapçı, özel hayatında ise duygusal ve naif bir kişilik taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim elli yaşına geldiğinde Ün Dergisinde okuyucuyla paylaştığı "Ellisinde" başlıklı yazısında bu yaşa gelmiş olmanın duygusallığını cümlelerine yansıtan Kemal Ünal "Bir insandan geriye ne kalır" sorusunu sormakta ve bu soruyu şöyle yanıtlamaktadır:

"(...) Birkaç soluk fotoğraf, birkaç satır yazı. Bir ihtimal bir ev yaptırdığınızı, bağ bahçeniz olduğunu varsayalım. Bunda şahsiyetinizin hissesi ne kadardır bilinmez ki... Bir insandan geriye kalan şeyler yalnız duyguları ve düşünceleri bizlere nakledilebilen eserleridir. Sakın bunu yüzer sayfa tutmayan dört kitabımla gazete sütunlarında kalan bir sürü yazımı elli yıllık hayatımın yeter eseri saydığım için yapıyorum sanmayınız. Fakat sorarım, bir insan ömrünün bilançosunda, elli yıllık veya biraz daha fazla bir ömrü, arkadan gelecek bizimkilere, sevinciyle, kederiyle, şerefiyle, gururuyla nakledecek başka hangi vasıta var? Bu hükmümle sadece bütün bir ömrün birkaç satır içinde gömülüp kalacağını söylemiş oluyorum. Gerçek olan da bu değil mi acaba?"[6].

2 Kemal Turan Bey, *T.B.M.M. Âzayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakası, Türk Parlamento Tarihi,* TBMM IV. Dönem 1931-1935, C.II, TBMM Vakfı Yay., No.12, Ankara, s.259.

3 *BCA,* 490.01.234.926.2, 10.1.1938.

4 *Türk Parlamento Tarihi,* C.II, s.260, Türk Parlamento Tarihi, Haz: Mustafa Çufalı, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, No.146, s.501.

5 *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1960. Ölüm ilanında Kemal Ünal eski Isparta Mebusu ve gazeteci olarak tanımlanmıştır.

6 Kemal Turan, "Ellisinde", Ün, Sa:154-156, C.13, Ocak-Mart 1947, s.2089.

2. 1931 SEÇİMLERİ VE KEMAL ÜNAL'IN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

Yeni Türk devleti 1923'ten itibaren milletin ihtiyaçlarına uygun ve onu çağdaşlaştırmak amacıyla her alanda inkılap hareketlerine başlamış, 1930'lara gelindiğinde başta eğitim olmak üzere hukuk, ekonomi ve sosyal alanlarda köklü değişimler birbirini izlemiştir. Aynı yıl siyasi alanda çok partili düzene geçebilmek amacıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi yaşanmış ancak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) politikalarından memnun olmayan bir kesimin açıkça var olduğunu gösteren ve beklenmedik bir destek gören bu partinin ömrü kısa sürmüştür. Bu durum üzerine 3 Mart 1931'de Mustafa Kemal Paşa, CHF Genel Başkanı olarak meclis grup başkanlığına yazdığı yazıda, seçimlerin yenilenmesi talebinde bulunmuştur. 5 Mart 1931'de mecliste görüşülen talep, 268 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiş ve seçimin yenilenmesi kararı alınmıştır. Böylelikle III. Meclis, 26 Mart 1931'de son toplantısını yapmış ve dağılmıştır[7].

1931 seçimleri öncesi milletvekili seçimi ile ilgili CHF Nizamnamesinde yapılan son değişiklik 1927 yılında olmuştur. Değişiklik öncesinde partinin adayları parti büyük divanının yönetim kuruluyla yapmış olduğu yazışmalarla tespit edilmekteydi. Bu değişiklikle 1938 yılına kadar devam edecek olan adayları seçme yetkisi, parti genel başkanına verilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra aynı uygulamayı "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" gibi ifadelerle İsmet İnönü 1946'ya kadar devam ettirmiştir[8].

1929 Dünya Ekonomik Krizinin olumsuz etkisi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi ile devletin ekonomik faaliyetlerine denetimi ihtiyacını hisseden yeni Türk devleti, 1930'dan itibaren ekonomi politikalarını da gözden geçirerek devletçi ekonomi modelini uygulamaya karar vermiştir. Zaten demokrasi deneyimi yaşamamış olan Türkiye'de Şeyh Sait ve Menemen isyanlarının da etkisiyle siyasi ve ekonomik liberalizm düşüncesi[9] yerini, İsmet İnönü'nün Başbakanlığında devletçi uygulamalarla tek partili bir devlete yönelik eğilime bırakmıştır. 1930'lu yıllar sadece devlet-parti bütünleşmesinin değil, inkılabın ideolojisini tabana yaymak amacıyla Türk Ocaklarının Halk evlerine dönüştürüldüğü,[10] her yönden milli ve çağdaş bir milletin inşasına yönelik tarih ve dil kurumlarıyla tarih ve dil tezlerinin ileri sürüldüğü, Türk kadınına seçme seçilme haklarının tanındığı, soyadı kanunu ve milletlerarası takvim ve saatin kabul edilmesi gibi sosyal inkılapların gerçekleştirildiği yıllar olmuştur. İşte 1931 seçimleri bu büyük değişimlerin arifesinde gerçekleşmiştir.

---

7 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yay., İst. 2018, s.114.

8 Ömer Akdağ, *Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri*, Palet Yay., Konya, 2011, s. 32.

9 Türkiye 1930 yılına kadar, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde aldığı kararlar gereği serbest piyasa ekonomisini esas alan bir ekonomi politikası uygulamaktaydı.

10 Cengiz Sunay, *Türk Siyasi Hayatı İle İlgili Literatür*, Orion Yay., Ank. 2015, s.39.

Türkiye'de 1946 seçimlerine kadar iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. Yani seçmenler birinci ve ikinci seçmen olarak adlandırılıyor ve birinci seçmenler ikinci seçmenleri, bunlar da milletvekillerini seçiyorlardı[11]. 1931 seçimlerinde seçim çevresi sayısı önceki dönemde olduğu gibi 63 idi. 63 ildeki ikinci seçmenlerin seçimine 12 Nisan'da başlandı. Ülke genelinde seçime katılma oranı önceki seçime göre artarak %45 olarak gerçekleşti. Milletvekili olmak için bini aşan sayıda başvuru oldu. Milletvekili adaylarını Mustafa Kemal Paşa bizzat belirledi. Serbest Fırka deneyimi ile meclis içinde güdümlü ve örgütlü bir denetleme mekanizması hayata geçirilememesi üzerine bu denetleme işinin bağımsız milletvekilleri ile gerçekleştirilmesi amacıyla CHF divanı, 15 Nisan 1931'de yaptığı toplantıda bazı illerde eksik sayıda milletvekili adayı göstererek 22 seçim bölgesinde bağımsızlara yer açma kararı aldı[12]. Bunların sayısının 25'e, 30'a vardığı söylenmiş, seçim günü 47 kişi oldukları ileri sürülmüştür[13].

1931 seçimleri sonucunda 287 CHF adayının tamamı seçimden başarıyla çıkmıştır. Bağımsız milletvekillerinin sayısı ise 20'dir. Bunlardan beşi dışında on beş milletvekili meclise ilk kez seçilmiştir. İşte bu isimlerden biri de Isparta'dan Kemal Ünal (Turan) Bey'dir. Bundan sonraki V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde de milletvekili seçilecek olan Kemal Ünal, TBMM açılır açılmaz CHF'ye katılmıştır[14] .

TBMM ilk toplantısını 4 Mayıs 1931'de en yaşlı üye olan İstanbul milletvekili Abdülhak Hamit Bey'in (Tarhan) başkanlığında açmıştır. Aynı gün yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığı'na, Balıkesir milletvekili Kazım Paşa (Özalp) Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir. Hükümeti kurma görevini alan İsmet Paşa (İnönü) 287 milletvekilinin oybirliği ile güvenoyu almıştır[15].

Kemal Ünal, IV. Dönem milletvekilliği boyunca Maliye Komisyonunda çalışmış, ikinci yasama yılı sonuna kadar komisyonun kâtipliğini, üçüncü ve dördüncü yasama yıllarında sözcülüğünü yapmıştır. Muamele Vergisi Kanun Tasarısını incelemek üzere üçüncü yasama yılında ise kurulan geçici komisyonda yer almıştır[16]. Kemal Ünal'ın faaliyetlerine bakıldığında talihsiz bir olayla vekilliğe başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim TBMM'nin altıncı oturumunda (Birleşim) Kemal Ünal hakkında seçimler sırasında seçmenlere baskı yapıldığına dair Karaağaç ve Gelendost'tan Başvekâlete şikâyet telgrafları gönderilmiştir. Şikâyet üzerine başlatılan incelemede Kemal Ünal'ın Isparta merkezden 116, Karaağaçtan 57, Yalvaç'tan 9, Uluborlu'dan 37 oy almış olduğu ve seçimin feshini gerektiren bir durum olmadığı ortaya çıkmış, şikâyetin geçersiz olduğu kararına varılmıştır[17]. Kemal Ünal'ın 1931 yılı faaliyetleri içinde Şehit Kubilay için yapılacak abide hakkında söz aldığı, yetim maaşlarına dair takrir verdiği[18] ve Maliye Encümenine yöneltilen sorulara cevap vermek üzere Encümen namına konuşmalar yaptığı anlaşılmaktadır[19].

Takas komisyonu teşkili hakkında 1/280 numaralı kanun layihası ve Bütçe Encümeni mazbatası hakkında yapılan görüşmelerde söz alan Kemal Ünal yaptığı konuşmada, takas sisteminin Türkiye'de uygulanabilmesi için ithalatla çıkacak malın buna uygun olması gerektiğini, bu yeni sistemin mevcut ihracata yeni bir şey katmayacağını ifade etmiştir[20]. Sanayi Kredi Bankası Kurulması Hakkında Kanun Layihası görüşmelerinde bankanın ilk

11 Ömer Akdağ, *Tek Partili Dönemde Konya'da 1935 Seçimi*, Literatürk Yay., Konya, 2018, s.16.

12 Mithat Atabay, *Türk Demokrasi Tarihi,* Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2015, s.113. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 115. Bu bağımsız milletvekilleri daha sonra Müstakil Grup adını almıştır.

13 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1999, s.315.

14 Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.129-130. Kemal Ünal'ın mecliste verdiği kanun teklifleri dönemin Cumhuriyet ve Ulus gazetelerinde de haber olmuştur.

15 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2009, s.14.

16 *Türk Parlamento Tarihi*, C.II, s.260.

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 28.5.1931,Birleşim 6, C.1, .s.67-68.

18 *Ulus*, 25 Haziran 1931, 17 Aralık 1931.

19 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 22.6.1931, Birleşim 16, C.2, s.132.

20 *TBMM, Zabıt Ceridesi,* 19.5.1932, Birleşim 49, C.1, s.176.

genel heyetine sanayi teşekkülleri ve ziraat odaları tarafından seçilecek delegenin İstanbul Sanayi Birliği tarafından seçilecektir şeklindeki 1. Muvakkat madde için *"Bence bir sanayi bankası kurulurken bunda sanayi erbabının hiç olmazsa kâfi derecede fikirlerinin alınması gerekir. Ayrıca Türkiye'de sanayi merkezi İstanbul kabul ediliyor hâlbuki İzmir'de de sanayi epeyce artmıştır. İstanbul'dan sonra ikinci sanayi merkezi İzmir'dir. İzmir'den de sanayi erbabından bir zat heyette bulunmalı"* diyerek söz almış, ancak madde ilk haliyle kabul edilmiştir[21]. Bu arada 10 Ocak 1932'de Isparta İl İdare Komitesi Müdürü olmuştur[22].

TBMM'nin otuz üçüncü oturumunda Kemal Ünal ve diğer Isparta milletvekilleri olan Hüseyin Hüsnü Bey (Özdamar) ve İbrahim Bey (Demiralay), İktisat Encümenine Türkiye Afyon yetiştiriciler satış birliği kanunu hakkında değişiklik teklifinde bulunmuş, değişiklik kabul edilmiştir[23].

1 Ocak 1933 tarihli meclis oturumunda Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey'in Maliye Encümenine yaptığı; halktan alınan tarla, orman, yapı, kazanç, sayım gibi vergilerin daha kolay toplanabilmesi için herkesin eline borcunu gösteren bir defter verilerek ve herkesin borcunu eliyle götürüp sandığa ödemesi, vergi borcunu yatırmayanın ele geçen para edecek ne varsa elinden alınıp satılması, bu paranın sandığa yatırılması, borçlunun kapısına giden memur, jandarma, tellalın ayak kiraları dâhil satılan maldan alınması ve bu kanunu Maliye Bakanlığının yürütmesi hakkında reddedilen teklife Encümen namına Kemal Ünal cevap vermiştir. Verdiği cevapta Kemal Ünal teklifin doğrudan doğruya Maliye Encümenine geldikten sonra konu üzerine oldukça meşgul olduğunu, teklifin birkaç noktadan tetkik edildiğini belirtmiştir. Hasan Fehmi Beyefendi'nin teklifinin mükellef açısından hiç faydası görülmediğini, mükellefe vergiyi geciktirdiği zaman kendine ayrıca birçok masraf yükletilmekte olduğunu, hâlbuki verginin mevcut haliyle mükelleften daha müsait bir şekilde alındığını belirtmiştir. Askerlik dersleri muallimlerinin ücretleri hakkında 1/541 numaralı kanun layihası ve Maarif ve Bütçe encümenleri mazbataları konusunda madde 1'de bu dersleri veren muallimlere her ders saati için ayda dört lira ücret verilmesi hakkında bazı milletvekillerinde hafta ve saat konusunda tereddüt oluşması üzerine söz istemiş, bu tarzın lise ve orta mekteplerde de hafta üzerine maaş verilmesinden kaynaklandığını, ay demenin daha uygun olduğunu belirtmiştir[24]. 26 Kasım 1934 tarihli sekizinci oturumda, Efendi, Bey ve Paşa gibi lakap ve unvanların kaldırılmasına dair kanun görüşmelerinde Kemal Ünal, *"Hacı kelimesi de kalkacak mı"* diye sormuş, Muğla milletvekili ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'da *"Dini unvanlar lakap olarak kullanılmayacaktır"* cevabını vermiştir[25].

Tarihler 5 Aralık 1934'ü gösterdiğinde TBMM, yaptığı toplantının ilk oturumunda İsmet Paşa ve arkadaşlarının verdiği önergenin oybirliği ile kabul edilmesiyle seçimlerin yenilen-

21 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 7.7.1932, Birleşim 88, C.9, s.515

22 *Ulus*, 10 Ocak 1932.

23 *BCA*, 030.10.0.0, 29.3.1933. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27.3.1933, Birleşim 33, C.13, s.2.

24 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 20.5.1933, Birleşim 54, C.2, s.205.

25 *TBMM Zabıt Ceridesi,* 26.11.1934, Birleşim 8, C.25,s.41.

mesi kararı almıştır. Bu seçimlerde Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılan değişikliklere uygun olarak demokratikleşme konusunda büyük bir adım atılmış ve kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Otuz yaşını tamamlamış her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kadın, artık milletvekili olabilecektir. Oy kullanma yaşı ise 18'den 22'ye yükseltilmiş, her 400 birinci seçmen için bir ikinci seçmen, her 40 bin seçmen için ise bir milletvekili seçilmesi kararlaştırılmıştır. Önceki seçimlerde 63 olan seçim çevresi sayısı ise yapılan idari değişiklikler sonucu 57'ye düşürülmüştür. 18 Ocak 1935'te birinci seçmenler ikinci seçmenleri seçmek üzere oylarını kullanmışlardır. Milletvekili seçimleri için yine parti genel merkezine çok sayıda başvuru olmuştur. Bağımsız milletvekilleri için ayrılan sayı –ki bunun 4'ünü azınlıklara mensup adaylar kazanmıştır- 13'tür. Seçimin ikinci aşaması 8 Şubat 1935'te gerçekleştirilmiş ve meclise 17'si kadın 286 milletvekili seçilmiştir[26]. Isparta'dan aday olan Kemal Ünal bu seçimlerde de Isparta merkezden 118, Yalvaç'tan 74, Karaağaç'tan 70, Eğirdir'den 70 ve Uluborlu'dan 48 oy alarak meclisteki yerini almıştır[27].

CHF, IV. Büyük Kongresini seçimlerden sonra 9 Mayıs 1935'te gerçekleştirmiş ve "fırka" yerine "parti" kelimesini kullanmaya başlamıştır. Avrupa'da bazı ülkelerde totaliter sistemlerin uygulamaya geçtiği bu dönemde CHP, valilerin parti il başkanlığıyla, İçişleri Bakanlığının da parti genel sekreterliği ile birleştirilmesi kararı almıştır. Bu karar parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olurken, bu uygulamadan 29 Mayıs 1939'da ki V. Büyük Kongrede vazgeçilmiştir[28].

7 Mart 1935'te seçim tutanağı onaylanan Kemal Ünal, ilk iki yasama yılında Maliye Encümeni Mazbata Muharrirliğine, üçüncü ve dördüncü yasama yıllarında ise TBMM Divanı Riyaset Kâtipliğine seçilmiştir. Bu dönemde de pek çok kanun hakkında görüş bildirmiştir. Bunlardan ilki, İzmir Liman İşleri Genel Müdürlüğü 1935 yılı bütçesi hakkında Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası hakkındadır. Görüşmelerin konusu, yeni açılan bu genel müdürlüğün varidat, harcanacaklar ve ücretleri ile topluma hizmet edip etmediğidir. Ayrıca kadrosunun fazlalığının ve memurların maaşının indirilmesi gerektiği ve fazla harcamaların olduğu ifade edilmektedir. Bu hususta söz alan Kemal Ünal, İzmir Limanının tek işinin İstanbul Limanı gibi sadece liman işi olmadığını, pek çok nakliye işi de yaptığını, bu idarenin isterse bu varidatı üç kat alabileceğini, asıl meselenin nakledilenlerin ucuz olarak memleket içine sevki olduğunu belirtmiş, iyi işleyen bir idare için masrafın çok görülmemesi gerektiğini savunmuştur. Kemal Bey'in bu sözlerine Çorum milletvekili İsmet Eker kadro fazlalığının ıslah edilmesi gerektiği yönünde cevap verirken, memur maaşının indirilmesi için takrir veren Yozgat milletvekili Sırrı İçöz ise takririni geri çekmiş ve sonuçta kanun kabul edilmiştir. Aynı oturumda Kazanç vergisi kanununun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında kanun layihası ve İktisat, Maliye, Bütçe Encümenleri mazbataları görüşmelerinde Giresun milletvekili Tarık Us söz almış, bir oda tutan birinin yanına birkaç kişiyi de alıp vergiyi paylaşabileceğinden hareketle Maliye Encümeninin bu konuda hazırladığı maddeleri değiştirmesini teklif etmiştir. Bu teklife Kemal Ünal şöyle cevap vermiştir:

"Yüksek Başbakanın söylediği gibi herkesin vermesi gereken vergiyi tamamıyla ölçerek, tartarak almak imkânı elimizde yoktur, mucizede yoktur. Şüphesiz vergilerin en iyi şekli beyanname usulüdür.(....) Mesela bir doktor, avukat, işgal ettiği tek odanın içinde çalışır, odanın kıymetine göre yüzde yüz vergi verse bile işlediği işin kıymetine, kazancına göre vergi vermiş olmaz. Kazancından da muayyen nispette para alınsa yine adalet temin edilmez. Onun için bir çeşitli karinelere göre meslek erbabının kendi aralarındaki hususiyetlerine göre karar verdik. (...) Maliye Encümeni mutlak adalet temin ettiği iddiasında değildir. Mükellef lehine bir karar alınmıştır. Takrir etıbba odaları ve barolara verilmiştir. Birçok adamlar vardır, zengin ve serbest meslek erbabıdır, mevzu bunlara aittir. Bunlar herhangi bir han odasına yerleşiyor, üç beş kuruş vergi veriyor, nihayet devlete karşı

26 Demirel, *a.g.e.,* s. 169-178.

27 *TBMM Kanunlar Kalemi*, Kutu No:29.

28 Faruk Ataay, *Türkiye Demokrasi Tarihi*, Nika Yay., Ank.2019, s.109.

olan borcunu vermemiş bulunuyor. Hâlbuki etıbba odaları ve barolar, bu adamları tanımakta güçlük çekmezler". Sonuçta Tarık Bey'in teklifi reddedilmiştir[29].

Kemal Ünal V. Dönem meclis çalışmalarında Avukatlık Kanunu, Basın Birliği Kanunu, Bina Vergisi Hakkındaki Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, 1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu, Çiftçiler Kooperatifleri Kanunu konularında hem söz almış hem de Maliye Encümeni namına konuşmuştur[30].

Dünyanın ikinci bir genel savaşa sürüklendiği 1935 sonrası yıllarda Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların tam hâkimiyetinin Türkiye'ye geçmesi ve Hatay'ın bağımsız olması gibi dış politikada başarılı işlere imza atılırken, içeride ise CHP ülke genelinde örgütlenme yolunda önemli adımlar atmıştır. Ancak Doğu Anadolu'daki bazı illerde kalıcı örgütler kurulamamıştır. Bu yılların önemli bir gelişmesi de ekonomi politikaları ve Hatay meselesi sebebiyle yaşanan Atatürk-İnönü çatışmasıdır. Bu çatışma sonrası Celal Bayar Başbakan olurken, 1937'de sağlığı bozulan Atatürk, 1938 10 Kasımında hayatını kaybetmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın da desteğiyle 11 Kasımda tek adaylı geçen cumhurbaşkanlığı seçiminde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuştur[31]. Türkiye 1939 seçimlerine yeni Cumhurbaşkanı ile girmiştir.

Celal Bayar hükümeti döneminde bazı davaların açılması ve soruşturma başlatılması hükümeti yıpratmıştı. CHP parti divanında seçimlerin yenilenmesi konuşmalarını fırsat bilen Celal Bayar hükümeti 25 Ocak 1939'da istifa etmiş ve Bayar başbakanlığı Refik Saydam'a bırakmıştır. Milletvekilleri Hasan Saka, Rüştü Saydam, Hilmi Uran ve Fikri Tüzer'in vermiş oldukları seçimlerin yenilenmesine yönelik önerge, 27 Ocak 1939'da kabul edilmiştir. Yapılan idari değişikliklerle Türkiye bu kez 62 il ile seçimlere girecektir.

Seçimin ilk aşaması 21 Mart'ta tamamlanmış, ikinci aşama ise 26 Mart'ta gerçekleşmiştir. Kemal Ünal bu seçimlerde yine Hüseyin Hüsnü Özdamar, İbrahim Demiralay ve Mükerrem Ünsal ile birlikte Isparta merkezden 127, Eğirdir'den 60, Şarkikaraağaç'tan 64, Yalvaç'tan 85, Uluborlu'dan 53 ve Sütçüler'den 25 oy alarak Isparta'dan milletvekili seçilmiştir[32]. 3 Nisan 1939'da meclis çalışmalarına katılan Kemal Ünal, Fevkalade, Birinci, Üçüncü ve Dördüncü yasama yıllarında Divanı Riyaset Kâtipliğine, İkinci yasama yılında ise Bütçe Encümeni Azalığına getirilmiştir. Uzunköprü-Svilengrad demiryoluna ait muvakkat encümende de âzâ olarak görev yapan Kemal Ünal[33], TBMM'nin 10 Mayıs 1939 tarihli onuncu oturumunda İnhisarlar umum müdürlüğü 1939 yılı mali bütçe kanunu layihası ve Bütçe Encümeni mazbatası görüşmelerinde söz almış, yaptığı konuşmada inhisarların gelir getiren maddelerinden tütünün kırk paraya alıp üç kuruşa satıldığını, devletin tuzu kırk paraya alıp

29 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 30.5.1935, Birleşim 32, C.3,s. 342-358.

30 *Türk Parlamento Tarihi,* Haz: İhsan Güneş, C.II, TBMM Vakfı Yay., No.26, s. 394.

31 Goloğlu*, a.g.e*., s.350.

32 *TBMM Kanunlar Kalemi*, Kutu No:30.

33 *Türk Parlamento Tarihi*, Haz: Ş.Şenal Günay, C.V,TBMM Vakfı Yay., No.39, s.343.

beş kuruşa sattığını, bir kuruşluk tuzdan devletin dört lira gelir elde ettiğini belirterek bu tahlili neden yaptığını şu cümlelerle açıklamıştır:

("...) *Barut ve patlayıcı maddelerin satışı diğer inhisar maddelerine göre büyük hacimde olmadığı için bunun satıcılığına kâfi derecede rağbet yoktur. Belediyeler bile bu zorlukla karşı karşıyadır. Bu maddenin tedariki zor. Büyük bir geliri olsaydı zorluğuna da katlanılırdı. Bendeniz bunun sebeplerini aradım; dedim ki, eğer diğer maddelere olduğu gibi buna da bire dört kazanç elde ediliyorsa bu fedakârlığa katlanmak gerekir. Bu patlayıcı maddelerin satışını serbest bırakalım yalnız zabıta gözetiminde olsun. Devlet de 650 bin lira gibi bir para için milleti baskı altında tutmasın. Eğer bütçenin diğer muhafaza ve kaçakçılık masrafları gibi genel masraflar için de pay ayıracak olursak bu 650 bin lira da çok azalacaktır. Vekil Beyefendiden bu vaziyetin izahını rica ediyorum"*[34]. Kemal Ünal'ın izah talebine Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan cevap vermiştir. Barutun ucuzlaması için önce maliyetinin ucuzlaması gerektiğini, barut üzerindeki inhisarın kalkması için ise bu durumun gelir elde etmekten ziyade bir inzibat meselesi olduğunu, inhisar kalksa bile mevcut rakamdan daha ucuz olup olmayacağının da şüpheli olduğunu ifade etmiştir[35].

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine bağlı bir "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü" kurulması hakkında kanun layihası ve Bütçe ve Maarif Encümenleri mazbataları konusunda söz alan Kemal Ünal, kurulacak müessesenin inkılap vesikalarını toplayarak tasnif yapacağını belirttikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Deniliyor ki bütün resmi ve milli makam ve kurumlar kendi dosya ve arşivlerinde ne varsa istenildiği zaman bunu vereceklerdir. Bununla hususi şahıslar elindeki vesikaları bir tarafa bırakmış oluyor. Bendeniz bu husus hakkında konuşacağım. Yani hususi şahıslar ellerindeki vesikaların kanun yoluyla mı, yoksa bir bedel ödeyerek mi alınacağı meselesi üzerinde duracak değilim. Yalnız madde bütün resmi ve milli makam ve kurumlar diyor. Resmi kurumlar malum. Bugün resmi kurum denildiği zaman açık bir şekilde ne olduğu anlaşılır. Fakat bu kanunda milli makam ve kurumlar denmektedir, burada makam kelimesi resmiyi atfetmiş olacaktır. Milli kurum, gayri milli kurum diye bir tasnifin olmaması lazımdır. O halde bu 'milli' kelimesi nereden geldi? Bendeniz bunu aradım. Bizim milli inkılap tarihimizde bir takım müesseseler kurulmuştur. Mesela; Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, cephe gerilerindeki birçok heyeti merkeziyeler ki bunlar TBMM'nin kuruluşundan evveldir. Bunlarda birçok kıymetli vesikalar vardır. Zabıtları, kongreleri hatta cepheleri, kumandanları vardı. Bunlara verilmiş emirler, yapılmış hesaplar, toplanmış vergiler olsun, bunlar TBMM'nin açılmasından önce kurulmuş milli teşekküllere ait vesikalardı. Bunlar milli inkılabımızın ilk ve zengin safhasını teşkil eder. Burada hükümetin teklifinde aynen böyledir; diğer iki encümen de aynen bu tabiri muhafaza etmiştir. Hükümet ve encümenler buradaki, milli kurumlar tabirinden bugün mevcut olan kurumlardan başka mevcut olan kurumları milli saymaya lüzum yoktur. Vaktiyle kurulmuş olan kurumlar kastediliyorsa maddeyi başka bir şekilde düzenlemek icap eder. Bu kurulların bugün hiçbirisi de kalmamıştır. İnkılap tarihimiz açısından bunların vesikalarının da alınması gerekir. Bendeniz gerek vekâletin gerek Maarif Encümeninin bu noktayı bilhassa aydınlatması ve çalışmalarımıza, daha çok bugün mevcut olan kurumlar üzerinde değil, artık mevcudu kalmayan milli teşekküller üzerinde olacağı için bu maddenin daha açık bir şekilde hazırlanması ve yazılması üzerinde duracağım". Kemal Ünal'ın bu görüşlerine Manisa milletvekili Refik İnce de katılmış, Ünal'ın bu konuda verdiği takrir kabul edilmiştir[36].

Maadin Nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu nizamnameye yeniden bazı ilave maddeler ilavesine dair kanun layihası görüşmelerinde yaptığı konuşmada Ünal, kanunla maden işletmelerinde anonim şirket zorunluluğunun kaldırılmasının linyitlerin işletilmesi açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. Kârı az olan kurumlar için nizamnamenin yüklediği bazı mecburiyetlerin –mühendis, doktor ve müdür bulundurmak gibi- linyit işletilmesine mani olacağını, fakat bazı muhit halkının izni olmamasına rağmen linyitleri alıp gö-

34 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10.5.1939, Birleşim 10, C.1, s.47.

35 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10.5.1939, Birleşim 10, C.1, s.49.

36 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3.4.1942, Birleşim 42, C.24, s.78-79.

türdüğünü bu sebeple birkaç yerde işletilecek linyitler için müşterek bir mühendis, doktor ve müdür emrinde çalıştırılmak mümkünse bunun kolaylık olacağını belirtmiştir. Kemal Ünal'ın bu cümlelerine İçişleri Bakanı Zonguldak Milletvekili İbrahim Etem Bozkurt cevap vermiş ve linyit için adı geçen çalışanların istihdam mecburiyeti olmadığını ifade etmiştir[37].

Kemal Ünal, TBMM'nin 1942 yılı çalışmaları kırk ikinci oturumunda Örfi İdare Kanununda nahiye meclislerinin vazifeleri hususuna gelindiğinde söz istemiştir. Öncelikle nahiyelerin neye ihtiyacı olduğu ve nelerin yapılması gerektiğinin belirlenmesi lazım geldiğini ifade eden Kemal Ünal, nahiye meclislerinin bir istişare meclisi mi yoksa köyleri birbirine bağlamak, köye telefon hattı çekmek gibi işleri yapabilecek kudrette bir idari meclis mi olduğu sorusunun cevaplanması gerektiğini belirtmiş ve kanuna göre nahiye meclislerinin sadece istişare meclisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca nahiye meclislerinin herhangi bir geliri olmadığını da belirten Kemal Ünal, nahiyelerde yine kanuna göre iş mükellefiyeti bulunduğu için, nahiye meclislerinin yetki ve geliri olmadığına göre ortada yalnız mükellefiyetlerin kaldığını belirterek nahiye meclislerinin görevleri hakkında daha açık bir bilgi istemiştir[38]. Devlet demiryolları memurlarının tekaüd sandığı hakkındaki kanuna ek kanun[39], Devlet Şurası Kanunu, Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun 92. Maddesinin tefsiri konularında hem söz almış ve hem de görüş bildirmiştir[40].

Mecliste bu oturumlar yapıladursun, Türkiye sınırları dışında 3 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan II. Dünya Savaşı tüm hızıyla devam etmektedir. Türkiye sıcak savaşın dışında kalmakla birlikte savaşın bütün tehlikelerini ve olumsuzluklarını sıcak bir şekilde hissetmiştir. Bu olumsuz atmosferdeki olumlu işlerden birini siyasi çekişmeler sebebiyle kapatılan Köy Enstitülerinin kurulması oluşturmuştur.

1942 sonlarında "Her vilayet (il) bir seçim çevresi ve her nahiye (bucak) bir seçim şubesi" olarak tanımlanmakla[41] beraber, mebus seçim kanununda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. VI. Meclis 14 Ocak 1943'te son toplantısını yapmış ve tek partili dönemin son seçimine gidilmiştir. 62 olan il sayısı Hatay'ın anavatana katılımı ile yine 63 olmuştur. İkinci seçmenler 28 Şubatta kullandıkları oylarla 455 milletvekili seçmişlerdir. Isparta'dan meclise giren beş milletvekili içinde Kemal Ünal'da bulunmaktadır. Savaşın devam ettiği bu yıllarda ordu her an için savaşa hazır seferberlik halinde bekletilirken, savaş ekonomisine yönelik olarak Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi gibi ağır vergiler uygulamaya geçmiştir. Savaş yılları boyunca savaşın seyrine göre halkı şekillendiren devlet, Türkçü söylemlere ve anti Sovyet telkinlerine karşı başlangıçta ses çıkarmamış, hatta Turancı akım bu dönemde güçlenmiştir. Ancak Alman mağlubiyetinin Stalingrad-A-

37 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 20.4.1942, Birleşim 49, C.1, s. 187-188.

38 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 6.5.1942, Birleşim 54, C.1, s.46-47.

39 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27.4.1942, Birleşim 51, C.1, s.247.

40 *Türk Parlamento Tarihi*, Haz: İhsan Güneş, C.II, TBMM Vakfı Yay., No.26, s. 394.

41 Akdağ, *Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri*, s.40.

lemeyn savaşından sonra belirmesi üzerine büründüğü sessizliğine son veren hükümet, Türkçülüğü savunanları tevkiflerle susturmuş, TBMM'de söz alan Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu "*Bizim Türkçülüğümüz bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere ait ve münhasırdır"* diyerek değişen tutumu ifade etmiştir[42]. Savaş sonunda SSCB'nin Türkiye'den toprak istemesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmiş, bu defa da Türk solu, SSCB'nin yerli uzantısı olarak kabul edilerek baskı altına alınmıştır[43].

Savaş yılları Türkiye'de sağ ve sol ideolojileri bu yönde etkilerken, Müttefiklerin galibiyeti Türkiye'de çok partili hayata geçişi dolaylı olarak etkilemiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilatının kuruluşunda Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşı demokrasi grubunun kazandığını belirtmesi ve bu teşkilata üye olmak isteyen ülkelerinde demokratik rejimlerle yönetiliyor olması gerektiğini açıklaması dolaylı etkidir. Doğrudan etki ise Türk basınının olağanüstü vergilerle yorulmuş halk üzerinde Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi yönünde kamuoyu oluşturmasıdır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde Dörtlü Takrir veren Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilirken, kurulacak yeni partinin lideri olacağı anlaşılan ve partisinden istifa etmiş olan Celal Bayar, İsmet İnönü tarafından yemeğe davet edilmiş, böylelikle Milli Şef de çok partili düzen konusuna sıcak baktığını göstermiştir. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra 7 Ocak 1946'da adı

geçen vekiller Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır[44]. Yeni partinin kurulmasıyla birlikte 26 Nisan 1946'da toplanan CHP meclis grubu, belediye seçimleri ve genel seçimlerin öne alınmasını kararlaştırmış, 5 Haziran'da milletvekili seçim kanunu değiştirilerek tek dereceli seçim esasına gidilmiştir. Henüz teşkilatlanma işini tamamlayamamış olan DP, nispî temsil sistemi[45] ile gizli oy açık sayım ilkesi getirilmesi ve seçimin adlî denetim altında yapılmasını istemişse de CHP buna yanaşmamıştır. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde[46] CHP 465 milletvekilliğinden 395'ini alırken, DP ise 66 milletvekili ile mecliste temsil hakkı kazanmıştır. Seçim sonrasında ise DP'nin seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığına dair iddiaları, Türkiye gündemini günlerce meşgul etmiştir[47].

Kemal Ünal'ın VII. Dönem TBMM faaliyetlerine gelince; 12 Ağustos 1946 da ad çekme usulüyle başkanlığını yürüteceği Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonuna seçilmiştir. Aynı tarihte TBMM Ekonomi Komisyonu üyeliğine seçilmiş, 5 Kasım 1948 ve 7 Kasım 1949 tarihlerinde Bütçe Komisyonu üyeliğine seçilmiştir. Bu dönemdeki en önemli faaliyetlerinden biri Isparta Belediyesinin talebi üzerine Kazım Aydar, Said Köksal, Rıfat Güllü ve Şevki Yalvaç ile birlikte Isparta Gülyağı fabrikasının Tekel İdaresince Isparta Belediyesine devri hakkında verdiği kanun teklifidir. Tekel İdaresinin mülkiyet ve tasarrufunda bulunan Gülyağı fabrikası tüm müştemilatıyla birlikte Isparta Belediyesine parasız olarak devredilmiştir. Manisa milletvekili Yunus Muamer Alakant'ın teklif hakkında "*Bu devir, belediyeye bir külfet yükleyecek midir, yükleyecekse miktarı nedir?"* sorusuna Kemal Ünal cevap vermiştir. Belediyenin mevcut bir kooperatifle el birliği yaparak ve bu işte teşvik ederek üretimin normal, fenni bir şekilde yapılmasını sağlayacağını, yalnız belediyenin sahiplik rolünü üzerine aldığını, fabrikanın gül üreticisinin ihtiyacını karşıladığını ve üretim esnasında yapılan masrafların da üretim bedelinden her yıl ayrıldığını ifade ederek belediyeye herhangi bir külfet oluşturmayacağını açıklamıştır[48]. Genel Kurulda çeşitli konularda 19 kez konuşan Kemal Ünal, TBMM'ndeki yasama görevini 14 Mayıs 1950'ye kadar korumuştur[49].

42 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yay., Ank., 2013, s.444.

43 Sunay, *a.g.e.,* s.46-47.

44 Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945*), s.448.

45 Çoğunluk sisteminin eksiklikleri ve mahzurları dikkate alınarak geliştirilen temsil sistemidir. Amacı her partiye oy desteği ile orantılı temsil imkânı vermektir. Milli bakiye, d'hondt gibi farklı yöntemleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Siyaset*, Ed:Mümtazer Türköne, Lotus Yay. Ank., 2008, s.298.

46 Seçimler gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi olmaksızın yapılmış, bu uygulama 1950 seçimleri öncesi çıkarılan Seçim Kanunuyla değiştirilmiş ve yargı denetimi getirilmiştir. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa 2015, s.33.

47 Demirel, *a.g.e*., s.312-313.

48 *TBMM Zabıt Ceridesi,* Birleşim 62, C. 1,10.3.1950, s.281.

49 Türk Parlamento Tarihi, C.II, s.260, Türk Parlamento Tarihi, Haz: Mustafa Çufalı, s.501.

3. KEMAL ÜNAL TURAN'IN FİKRÎ CEPHESİ

Kemal Ünal'ın fikir dünyası, Ulus ve Isparta[50] gazetelerinde yayımlanan güncel olaylar, Isparta için önemli günler ve Türk tarihindeki önemli tarihler hakkında yazdıklarından anlaşılmaktadır. Yazın hayatının[51] Isparta gazetesi ile başladığı anlaşılan Kemal Ünal'ın bu gazetede ulaşılabilen[52] ilk yazısı 21 Eylül 1927 tarihinde yayımlanan "9 Eylül Senesinde Türk Halıcılığı (ayrıntısı Memleketçilik başlığı altında verilecektir)" başlıklı yazısıdır. Yapılan taramalarda Isparta gazetesinde yayımlanan diğer yazısının da 1928 tarihli İzmir: Kundakçızade Kemal Turan imzalı ve "Ispartamız İçin" başlıklı yazısı olduğu görülmektedir. Bu yazısında Kemal Ünal'ın büyük bir memleket sevdalısı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sevdayı:

"Vatan; sıhhat gibidir ondan uzaklaşıldıkça kıymeti artar' diyorlar. Bu sözün asaleti insanın; doğduğu büyüdüğü memleketten ırak kaldıkça duyduğu hasretle daha iyi anlaşılıyor. Her bucağında hayatımızın soylu birer hatırasını bulacağımız, her simasında geçmiş günlerin samimi birer yâdını okuyacağımız bir mahiyet kadar kıymetli ne olabilir? Bütün beşeriyet; vatan sıhhatini yüce ve kutsal görmekte ittifak etmiştir, hâlbuki vatan, bu müşterek Ana!" satırlarıyla dile getirmiştir. Yazısında Isparta'da son senelerde başta iktisadi olmak üzere gerçekleştirilen hamlelere değinen Kemal Ünal, bu gayretleri işittikçe memleketine beslediği muhabbet ve hürmetten memnuniyet duyduğunu, Türk halkçılığının bir örneği sayılabilecek Isparta'nın; iplik fabrikaları ve kurulan şirketleri ile teşkilat, sanayii ve bilhassa kendi öz dili hükmündeki muhterem gazetesiyle civar vilayetler arasında hakikaten dikkate değer bir üstünlüğe sahip olduğunu belirtmiştir. Halı ticaretinin tüccarların ihtirasla hareket etmesinden elim bir ticarete dönüştürdüğünü ifade eden Kemal Ünal, satırlarına son verirken ruhunun Isparta'nın sevimli ufuklarında uçtuğunu ve kendisi gibi anavatanın saadeti için gayret zade binlerce hemşeri ruhu var olduğunu belirtmiştir[53].

1933 yılından itibaren Ulus gazetesinde "Yeni Demiryollarımızın Büyük Hedefi" başlıklı bir yazısı göze çarparken, meclis faaliyetleri hakkında verilen bilgi içerikli haberler hariç 1940 yılına kadar bu gazetede sürekli yazmadığı anlaşılmaktadır. Yasama görevi süresince gazeteciliğe de devam eden Kemal Ünal'ın özellikle 1940'dan sonra ise Ulus ve Isparta gazetelerinde yayımlanan yazılarıyla verimli bir yazın hayatı içinde olduğu görülmektedir. 1934'te gülcülük üzerine radyoda verdiği konferanstan övgüyle bahseden Isparta gazetesi, bu sayısında Kemal Ünal'ın "Yeni Seçim" başlıklı yazısını da okuyucuyla paylaşmıştır. Bu yazısında Kemal Ünal 1929'da dünyayı saran ekonomik sıkıntının 1931'de Türkiye'yi de

50 Isparta Gazetesi 4 Nisan 1923'te kurulmuş haftanın Çarşamba günleri çıkan bir vilayet gazetesidir. Adı Resmi Cumhuriyetçi Vilayet Gazetesi Isparta iken, gazetenin yönetimi 621. Sayısından itibaren (5 Haziran 1935) Halkevine geçince adı da Cumhuriyetçi Isparta olarak değişmiştir. Fehmi Aksu, "Isparta Gazetesi ve Bir Ödev", *Isparta,* 5 Haziran 1935.

51 1933 yılına kadar Ulus gazetesinde herhangi bir yazısına rastlanmayan Kemal Bey'in bu tarihten sonra Ulus'ta yayımlanan yazılarından bazıları Ulustan alıntılandığı ifade edilerek Isparta gazetesinde yayımlanırken, bazı yazıları da sadece Isparta gazetesinde çıkmıştır.

52 1923 ve sonrası Isparta gazetesinin çoğu sayısı okunamayacak kadar yıpranmış ve bazılarının da kayıp olduğu belirtildiğinden ancak 1926 ve sonrası sayılarına ulaşılabilmiştir.

53 *Isparta*, 21 Mart 1928.

olumsuz etkilediğini, her güçlüğü yenen Türk'ün bunu da aşacağını belirtmiş ve yazısına IV. TBMM'nin faaliyetleri hakkında bilgi vererek devam etmiştir. 1931 Mayısında Ankara'da toplanan IV. TBMM'nin, hizmet ettiği dört yılda vergi yasalarını yeniden yaptığını, bütün vergilerini sıkıntı yıllarının kazancına ve gelirine uydurduğunu, Türk parasının değerini koruduğunu, demiryolu yapımına verilen hızın arttığını, Türk kadınına seçme seçilme hakkının tanındığını belirterek IV. TBMM'nin yeni seçimi onaylarken geçen dört yılını güvenle anabileceğini belirtmiştir[54].

20 Temmuz 1950'de Ulus Gazetesi'nin gelecekte nasıl işlemesi gerektiği hakkında görüşmek ve tavsiye niteliğinde kararlar almak amacıyla CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in organize ettiği bir toplantı yapılmış bu toplantıya Kemal Ünal'da katılmıştır[55]. 1950 seçimlerinde milletvekilliği görevi sona eren Kemal Ünal, aynı yılın yaz aylarında İtalya'da bulunmuş, burada edindiği izlenimleri Cumhuriyet gazetesinde "Bir Dakika" sütunu altında okuyucuyla paylaşmıştır[56]. Bir süre bu gazetede devam eden yazılarına 1955 ortalarından sonra rastlanmamıştır[57].

3. 1. Eğitim ve Kültür Hakkındaki Görüşleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından 1960'lara kadar daha çok bir tarım ülkesi olması ve halkın %80'inin kırsal kesimde yaşaması köy ve köy politikalarını daha önemli hale getirmiştir. Dönemin politikacıları ve aydınları da köy politikalarına ve köy çocuklarının eğitimi sorununa daha çok önem vermişlerdir. Kemal Ünal'ın eğitime verdiği önemi yıllar sonra milletvekili iken Hukuk Fakültesini tamamlamasından anlamak mümkündür. Eğitim konusundaki yazılarında O'nun da genelde tüm çocukların, özelde köy çocuklarının eğitimi konusuyla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Eğitimle alakalı yazıları genellikle halkevleri ve köy enstitüleri örnekleri üzerinden olmuştur[58].

1932 yılında cehaleti ortadan kaldırmak, halkı pozitivist dünya görüşü doğrultusunda eğitmek, yeni rejimi destekleyecek yeni bir siyasi kültür oluşturmak, sağlıklı nesiller yetiştirmek, halkı modern bir zihniyete kavuşturmak, köy ile kent arasındaki farkı ortadan kaldırmak ve hem köylerde hem de kentlerde yetişkin eğitimini gerçekleştirmek, milliyetçi, laik ve halkçı fikirleri aşılamak gibi nedenlerle halkevleri açılmıştır[59]. İsmet İnönü'nün "*Halkevleri siyasal bir müessese değildirler. Sosyal ve kültürel kurumlardır"*[60] şeklinde tanımladığı halkevleri, canlı birer sivil merkez olarak düşünülen özgün bir model[61] ve rejimin yerleşmesi için atılan adımların sonuçlarından biri olarak kabul edilmektedir[62]. Fırkalı olsun olmasın herkese açık olması ancak yönetici kesiminin partiden olması kararlaştırılan halkevlerinin idare heyetlerine memurlar girebilmekte olup, açılış kararı Fırka İdare Heyetine, tesis, şekil ve düzenlemesi ise vilayet idare heyetlerine aitti[63]. En çok eleştiri aldığı ve kapatılmasına sebep olarak gösterilen Parti ile halkevlerinin yakınlığı hakkında Kemal Ünal, halkevleri ve halkodalarında bir menfaat gözetmeden yalnız yurda ve yurttaşa yararlı olmak amacıyla çalışmanın bir gelenek haline geldiğini ifade etmiştir. Halkevi ve halkodası kavramlarının şehir, kasaba ve köydeki bütün yurttaşlarca anlaşılmış ve benimsenmiş olduğunu belirten Ünal, klasik okul terbiyesinin dışında topluma devamlı ve yeni Türkiye'nin geli-

54 *Isparta*, 12 Aralık 1934.

55 Alper Karabacak, 1950 "Seçimleri Sonrası Ulus Gazetesinin Muhalefete Geçişi*", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Bahar 2013, s. 554.

56 *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1950*, Ulus*, 29 Ekim 1950.

57 Kemal Turan, "Isparta'da Mim Kemal", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1955, "Refik İnce", *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1955.

58 1935'te Türkiye'de kırsal kesimde okuryazar oranı oldukça düşüktür. Kadınların %9,8'i,erkeklerin ise %29,3'ü okuma yazma bilmektedir. Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Çev: Niyazi Berkes, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010. s. 103.

59 Yavuz Özdemir-Elif Aktaş, "Halkevleri 1932'den 1951'e", *A.Ü. Türkiyat Arş. Ens. Dergisi*, Erzurum, 2011, s.243.

60 Şerafettin Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)*,Anı Yay., Ank.,2008, s.18.

61 Çağdaş Türkiye 1908-1980,Ed: Sina Akşin, C.4, Cem Yay., İst., 2000, s.434.

62 E. Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yay., İst., 2006, s. 282.

63 Özdemir-Aktaş, *a.g.m.,* s.246.

şimine uygun bir halk terbiyesi vermek hizmetini yüklenen bu kültür merkezlerini, on yıldır bu hizmeti gösterişsizce başaracak bireylerin toplandıkları yerler olarak tanımlamıştır[64].

Halkevleri ve halkodalarının Türk kültür hayatına kazandırdığı faaliyetlerden bahisle Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946 yılının Mayıs ayında kaleme aldığı yazısında Halkevlerinin CHP için çalıştığı eleştirilerine cevap vermiş, halkevlerini CHP'nin kurduğunu, dolayısıyla halkevi ve odalarından faydalanmamasının düşünülemeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye'de farklı partilerin kurulmasıyla bunların verdikleri demeçlerinde halkevlerine devlet bütçesinden ve mahalli idarelerden yardımlar yapıldığı için bunların salonlarında her partinin siyasi toplantılar yapabileceğini belirtmeleri üzerine, devletin, il idarelerinin ve belediyelerin halkevlerine yardım yaptığını, halkevlerinin kültür çalışmalarının bütçesinin bu yardımlardan karşılandığını fakat sadece bu yardımların halkevlerinin kültür faaliyetlerine yeterli gelmediğini açıklamıştır. Yardımların kültür hareketleri için yapıldığını belirten Kemal Ünal:

"Partiler adına demeç verenler bunun için bir şey demiyorlar, onların dedikleri şudur: Madem ki her vatandaşın ödediği vergilerden bir miktar ayrılarak yardım yapılıyor, bu vatandaşlar arasında CHP'den ayrı olanlarda halkevlerinin çatıları altında toplanıp kendi siyasi hüviyetleri içinde çalışsınlar. Bir bakıma doğru gibi görünen bu sözdeki yanlışlık şuradadır: CHP kendi malı olarak halkevleri ve odalarını kurmuştur. Burada, partili olsun olmasın her vatandaşın bir kültür hizmetinde bulunabilmesini sağlamıştır. Bütçelerin yardımı bu kültür hizmetini artırmak yolundadır. Her yerde halkevi kurmak emeğini CHP yüklenmiştir. Böylece halkevleri bu partinin bir yapısı olarak onun siyasi çalışmalarının en tabii yeridir. Fakat bir partinin siyasi faaliyetleri sürekli olmaz. Böylece halkevlerinde çeşitli kültür hizmetlerine zaman ve yer ayırmak kolaydır. Halkevleri çalışmaları da bu gerçek içindedir"[65] cümleleriyle halkevlerinin CHP'nin bir teşkilatı olduğunu belirtmiştir.

Türk Ocakları ile halkevlerini kıyaslayanlara karşı 1911'de kurulan ve milli şuurun uyanış hızıyla pek çok genci çatısı altında toplayan, I. Dünya savaşı çıktığında ve sonrasında Türk sınırlarını genişletmek üzerine fikir aşılamaya başlayan Türk Ocakları hakkında daha önceki sınır dışına doğru olan meyil ve heyecanından kurtulamadığı için cumhuriyet devrinde kendini lağvettiğini belirten Kemal Ünal, halkevlerinin bu ocakların yerine ciddi hazırlıklardan sonra kurulduğunu belirtmiştir. Başlangıçta sadece kültür ocakları olarak doğan Türk Ocaklarının sonradan siyasi hüviyete büründüğünü, kültür işini dünü bugünü ve yarını ile tamamen politika dışında tutacak bir teşekküle ihtiyaç duyulunca da halkevlerinin açıldığını, Türk Ocakları hissiyatı içinde politikanın sürükleyici havasını arayanlar için bunların da yerinin siyasi partiler olduğunu ifade etmiştir[66].

64 Isparta Halkevi Dergisi Ün'ün yayın hayatına başladığında ilk makalesi Kemal Turan'ın "Halkevleri" yazısıdır. Ün, Sa.1, C.1, Haziran 1934, s.1. Kemal Ünal, "Halkevlerinin ve Odalarının Onuncu Yılı", Ün, Sa: 91-96, C.8 Ekim-Mart 1941-1942, s.1259.

65 Kemal Turan, "Halkevleri-Halkodaları ve Cumhuriyet Halk Partisi", Ün, Sa: 145-146-147, C.13, Nisan-Mayıs-Haziran 1946, s. 1982.

66 Kemal Turan, "Halkevlerinin On Beşinci Yıldönümünde", Ün, Sa: 154-156, C.13, Ocak-Mart 1947, s.2079-2080.

Eğitim alanında yapılan inkılaplara atıfta bulunarak 3 Ekim 1936'da Ün Dergisinde yayımlanan "Mektepler Açılırken" başlıklı yazısında Kemalizm'in birçok yurt işlerinde olduğu gibi, Türk yavrularının bilgi ve karakterlerini yükseltmek için de en yeni metotlarla en büyük emeğini verdiğini, sabit fikirlerden uzak olarak cumhuriyet gençliğini tam bilgiye kavuşturacak her tedbire zamanında başvurmanın inkılapçılık vasıflarından olduğunu belirtmiştir[67]. Bu yazısı 4 Ekim'de de Isparta gazetesinde yayımlanmıştır[68].

Cumhuriyet tarihinde köye ve köy sorunlarına ilişkin ilk çalışma, 1926'da öğretmen yetiştirmek amacıyla Türkiye'de çocuk eğitiminin başlamasına öncülük eden ve diğer öğretmen okullarından bir farkı olmaması ve eğitimde ikiliğe düşüldüğü düşüncesi ile kapatılan Köy Muallim Mektepleridir. Bu okullar kapatılınca köye öğretmen yetiştirme konusunda yeni çözümler düşünülmüş ve bir uygulama olarak Köy Enstitülerinin temeli kabul edilen Köy Eğitmenleri Projesi geliştirilmiştir. Tamamen Türkiye'ye özgü olup hiçbir yerden kopya edilmediği ifade edilen bu projenin başına Gazi Eğitim Enstitüsünde hoca ve köyde eğitim konusunda pek çok araştırma yapmış olan İsmail Hakkı Tonguç getirilmiştir. Böylelikle 1937'de daha önce açılan Köy Muallim Mektepleri ile aynı programda, aynı işleyişte Köy Öğretmen Okulları açılmıştır. Öncelikle İzmir Kızılçullu'da ve Eskişehir Mahmudiye'de, 1938'de ise Edirne Karaağaç'ta olmak üzere üç tane Köy Öğretmen Okulu açılmış ancak kendilerinden beklenen başarıyı gösteremeyince kapatılmış, bunların yerine 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri açılmıştır[69].

Mustafa Kemal Atatürk gibi İsmet İnönü'nün de çocuklara ve gençlere önem verdiğini[70] dile getiren Kemal Ünal, İsmet Paşa'nın Gönen Köy Enstitüsü'ne yaptığı bir ziyaretten hareketle kaleme aldığı bir yazısında, Cumhurbaşkanı'nın enstitü yapılırken oradaki gençlerle konuşarak memnun bir şekilde oradan ayrıldığını belirtmiş, enstitü müdürünün:

"Kızlarımız bir köy kadınının evinde, bahçesinde, tarlasında yaptığı işleri burada görür, öğrenir. Ancak enstitüdeki kızlarımız yarın ki köy kadınını erkeğine kafaca, vücutça hakiki bir eş ve arkadaş olarak yetiştirecektir. Kızlarımızın çocuk bakımını diğer ev ve el işlerini, sağlık tedbirlerini öğrenmelerine daha çok zaman ayırıyoruz. Türk köyünde kadının yalnız bir hizmet unsuru değil, erkek kadar yapıcı ve ona yardımcı düşünen ve duyan bir eş olduğu fikrinde fazla duruyoruz" şeklindeki açıklamasından sonra "Enstitüden ayrılırken içimiz inan ve güven dolu idi" cümlesiyle enstitülerin başarısını ifade etmiştir[71]. 7 Temmuz tarihli yazısında da Aksu Köy Enstitüsünden bahsetmiştir[72].

"Köy Çocuğunu Okutmak" başlıklı bir yazısında Kemal Ünal, cumhuriyet bütçesindeki eğitim hissesinin her yıl biraz daha arttığını, eğitimde köy enstitüleri hamlesiyle eğitimin teknik ve mesleki öğretimde toplanarak, Türk nüfusunun yüzde yetmişinin çalışma hayatına kavuşması ve büyük kütlesiyle kalkınmaya katılması için köy çocuklarının yetiştirilmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir[73]. Aynı yıl 208 öğrencinin eğitim için yurt dışına gönderilmesinin de memnuniyet verici olduğunu ifade etmiştir[74].

Köy Enstitülerinin kısa bir zamanda Türkiye'de en ücra yerlerde de öğretmensiz çocuk bırakmamak davasını çözecek olmasını ve enstitülerin yetiştirdiği öğretmeni ve

67 Kemal Ünal, "Mektepler Açılırken", Ün, Sa. 31 c. 3 Ekim 1936 s. 433-434.

68 Kemal Ünal, "Mektepler Açılırken", *Isparta,* 14 Ekim 1936.

69 Osman Akandere-Nihal Yıldız, "Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVII/35, 2017, s.281-282. Köy Enstitüleri Kanunu Kanun No: 3803 Kabul tarihi: 17/4/1940, *Resmi Gazete*, 22 Nisan 1940. Köy Enstitüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri.

70 Kemal Turan, "Gençlik Arasında", *Isparta,* 1 Temmuz 1942. *Ulus*, 25 Haziran 1942.

71 Kemal Turan, "Gönen Köy Enstitüsü", *Isparta*, 9 Eylül 1942.

72 Kemal Turan, "Aksu Köy Enstitüsü", *Isparta,* 7 Temmuz 1943.

73 Kemal Turan, "Köy Çocuğunu Okutmak", Isparta, 22 Mart 1944, *Ulus,* 20 Mart 1944.

74 Kemal Turan, "Ders Yılı Başında", *Isparta,* 6 Aralık 1944.

o yolla Türk çocuğunu o zamana kadarkilerden farklı bir tarzda yetiştirmesinin enstitülere olan güven sebeplerinden biri olduğunu belirtmiş, bu sistemin köy çocuğunu topraktan, işten ayırmadığını ifade etmiştir. Aldığı eğitimle ona toprağı daha iyi işlemeyi, evini aletlerini onarmayı, hayvanlarına bakmanın öğretildiğini, okuduklarıyla da memleketin ekonomisine, sağlığına ve bayındırlığına ait bilgilerini sürekli tazeleyen, idareye ve politikaya ait kararları kavrayan yirmi milyonun vatanı Türkiye için, bunun çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Ancak Türk köyünün, idare, sağlık, ekonomi ve bayındırlık bakımından yüz yıllardır birikmiş meselesinin enstitülerden yetişmiş bir gencin körpe omuzları üzerinde kalacağını sanmanın yanlış olacağını da satırlarına eklemiştir[75].

Savaş yıllarında artan nüfusa paralel olarak tüm illerde öğrenci sayısı da artmıştır. 1943'te Isparta'da bir Kız Enstitüsü ve Erkek Sanat Okulu açılmıştır. Bu bilgileri Ün Dergisinde Isparta halkıyla paylaşan Kemal Ünal, ayrıca Yalvaç ve Keçiborlu'da birer fabrika kurulduğunu, demiryolunun Isparta'ya kadar ulaştığını, istasyondan hükümet önüne giden İnönü Bulvarı, bunun üzerindeki modern yapılar, stadyum, yeni hükümet binası ve Atatürk heykeli ile biraz ileride bulunan halkevi binasının yeni Isparta'nın mamurluğunu yaratan cumhuriyet eserleri olduğunu belirtmiştir[76].

3.2. Atatürk ve Cumhuriyet

Yazılarında Cumhuriyetin hemen her hamlesinde Mustafa Kemal Atatürk adına yer veren Kemal Ünal, Atatürk'ün ölüm yıl dönümlerinde O'na duyduğu saygı ve minneti ifade etmiştir. Nitekim 10 Kasım 1938'de Atatürk hayatını kaybettiğinde kaleme aldığı yazısında Atatürk'ün "İki Mustafa Kemal Vardır" cümlesinden hareketle insan Mustafa Kemal'in fani olduğunu, diğer Mustafa Kemal'in ise ölmeyen Mustafa Kemal olup yarattığı milletin, yaptığı vatanın haysiyetini, her zaman her yerde yükselttiği insanlığın iç varlığında ebediyen yaşayacağını ifade etmiştir[77].

Şüphesiz Cumhuriyet, Türk'e milli gurur ve haysiyete uyan yaşama tarzını vermiş, memleketi felaketlerin hem şahsiyetlerinden hem de zihniyetlerinden kurtarmıştır. Türkiye, verdiği Milli Mücadeleyle doğmuş, cumhuriyet rejimiyle medeni ve tarihi hüviyetini almıştır. Cumhuriyetin yalnız ileri insanlıkların bir vasfı olduğu için seçilmiş olmadığını belirten Kemal Ünal, bu rejimin Türk'ün ruhuna, benliğine en uygun bir rejim olarak kabul edildiğini, bu isabetli seçimin geçen on yedi yılda daha iyi görüldüğünü ifade ederek cumhuriyet rejimine verdiği kıymeti belirtmiştir[78].

19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramında sınır topraklarının Atatürk'e sunulması teklifinde bulunmuş[79], 1947'de kaleme aldığı yazısında ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna hareket halinde bir başlangıç noktası aranırken Atatürk'ün Samsun'a ayak

75 Kemal Turan, "Köy İçin*", Isparta*, 4 Ekim 1944.

76 Kemal Turan, "Cumhuriyetin Yirminci Yılı", Ün, Sa: 114-115 C.10, Eylül-Ekim 1943, s.1571-1572

77 Kemal Turan, "Atatürk İçin", Ün, Sa: 56-57,C.5, Kasım-Aralık 1938, s. 775- 776.

78 Kemal Turan, "Cumhuriyetin On Sekizinci Yılına Girerken", Ün, Sa:77-79 C.7, Eylül-Ekim 1940, s.1071-1072.

79 Kemal Turan, "Bayram ve Toprak", *Isparta*, 23 Mayıs 1945.

bastığı günün seçildiğini, bu tarihte başlanan işe milli hareket denildiğini, genişleyince adının Milli Mücadele olduğunu yazmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan hükümetin dayanağının TBMM olduğuyla satırlarına devam Kemal Ünal, bu kadar milliyetçi ve milletçi bir kuruluşun en feyizli eserinin de Türkiye Cumhuriyeti olduğunu belirtmiştir. Bu yıllarda Türkiye'de ırkçı ve solcu söylemler hakkında ise yeni Türk devletinin milliyetçi yapısını gafletle, hırsla, ihanetle sola ve sağa çekmek isteyen bahtsızlar olduğu yorumunu yapmıştır[80].

1945 10 Kasımı için kaleme aldığı yazısında ise F. Cambo adlı bir yazarın "Diktatörlükler" adlı kitabında Atatürk'le ilgili sorduğu: *"Mustafa Kemal on iki yıl süren harplerin ve felaketlerin yaralarını bir sulh rejimiyle oturtmakla kalmadı bir doğu memleketinde asla eşi görülmeyen derin devrimler yaptı, toprağının ve halkının çoğu ve başkenti Asya'da olan, bütün din ve tarih bağlarıyla Asya, Afrika milletlerine bağlı olan bir milletin, üstün bir enerji ile Türk devlet adamının kendine zorladığı batı medeniyeti ve hayatını benimseyecek mi?"* sorusuna ve *"Eğer böyle olursa gerçekten Türkiye kendini bahtlı saymalıdır"* yorumuna verdiği cevabî yazısında, 1930 ve sonrasında Cambo gibi düşünenlerin çok olduğunu, Türkiye'de kurtuluştan sonra kültürde, ekonomide kısaca sosyal hayatın her alanında sürekli gelişmeler yaşandığını, bu aralıksız başarıların herkesi Türk rejiminin kararlılığına inandırdığını belirtmiş, Türk milletini ve TBMM'yi zafere ulaştıran Atatürk'ün memlekette modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir cumhuriyetin kurucusu olduğunu ifade etmiştir[81].

Türk milletinin tarih boyunca süren hareketli bir yaşayışın acı ve tatlı bütün tecrübelerini tetkik ettikten sonra cumhuriyete ulaştığını, bunun yalnız onun eseri olduğunu belirterek cümlelerini şöyle sürdürmüştür:

"Cumhuriyet daha kuvvetlilerin yeşil masalar etrafında toplanıp Türk'e yüklediği bir idare şekli değildir. Her günü bir destan olan çetin savaşların arkasından kendi yurdunda bağımsızlığa ulaşmış olan Türk milleti 1923 Ekiminin 29'unda kendine yaraşan rejim olarak Cumhuriyeti seçmiştir. Atatürk 1937 yılı kasım ayında şöyle diyordu: 'Bir milletin kültür seviyesi üç sahada; devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları neticelerinin hasılası ile ölçülür'. Atatürk'ün bu sözündeki devlet kelimesini Türkiyemiz için Cumhuriyet olarak vasıflandırmak lazımdır. Türk milletinin bütün husumet dünyasına karşı tek başına kazandığı bir zaferden sonra kendi kararıyla insanlığın en ileri idare şekli olan cumhuriyete ulaşması onun kültür olgunluğu için en büyük belgedir"[82].

Bu yazıdan bir yıl sonraki 10 Kasım için ise yaşadığı günler uzaklaştıkça Atatürk'ün milli tarihimizdeki yerinin daha da kıymetlendiğini ve arttığını, kurtarıcı Atatürk'ün devrimlerle kültürde, ekonomide Türk milletini birçok yeniliğe kavuşturduğunu belirterek 10 Kasımlarda halkın atasına vefasını gösterdiğini belirtmiştir.[83]

3.3. Tarım, Sanayi, Ormanlar ve Altyapı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından 1960'lara kadar daha çok bir tarım ülkesi olması ve halkın %80'inin kırsal kesimde yaşaması sebebiyle başta köy çocuklarının eğitimi sorunu olmak üzere köy ve köy politikalarına dönemin politikacı ve aydınlarının büyük önem verdiği eğitim başlığı altında ifade edilmişti. Bu önemin bir sonucu olarak Kemal Ünal da eğitimin yanı sıra tarım, sulama ve köycülük politikalarına yazılarında yer vermiştir.

TBMM'nin 1935 bütçesini çıkardıktan sonra tarım ekonomisi için "Tarım bankası borçlarının uzatılması" kanununu çıkardığından bahisle Kemal Ünal, bu kanunu, Türk çiftçisine borcunu imkân dâhilinde ödemeyi ve ileriki yıllarda tutumlu ve verimli olmasını öğretecek bir eğitim aracı olarak görmüştür[84].

Pek çok yazısında övgüyle bahsettiği Isparta'da Göl-

80 Kemal Turan, "19 Mayıs", Ün, Sa: 157-159, C.14, Nisan-Haziran 1947, s. 2120.

81 Kemal Turan, "Ölümünün VII. Yılında", Ün, Sa: 140-141, C.12, Kasım-Aralık 1945, s. 1953-1954

82 Kemal Turan, "Yirmi İkinci Cumhuriyet Yılında", *Ispar*ta, 7 Kasım 1945.

83 Kemal Turan, "Ölümünün Sekizinci Yılında", Ün, Sa: 151-153, C.13, Ekim-Aralık 1946, s. 2051-2053.

84 Kâmal Ünal, "Çiftçilerimizin Tarım Bankası Borçlarının Uzatılması", *Isparta*, 10 Temmuz 1935.

cük'ün su konusunda adeta doğal bir baraj şeklinde sağladığı faydayı, Pasteur'un şarbon aşısıyla milyonlarca insanı kurtarmasına benzeten Kemal Ünal, senenin üç mevsiminde boz rengini hüzünle seyrettikleri geniş ve kumlu ovanın, suya kavuşunca değişeceğini, Nafıa vekâleti sular idaresinin fen heyetinin motorlu tulumbalar kurarak üç gün suları Gölcükten aldığını belirterek, bu büyük neticeyi otuz milyon liralık su işlerini başaran devlet teşekkülünün elde ettiğini ifade etmiştir. Sulama davasının yeni tecrübeleriyle Orta Anadolu gibi en çetin yerlerde bile refah vadettiğini de yazısına eklemiştir[85].

Cumhuriyet dönemine kadar şehir gençliğinin köyü ve köylüyü tabiatın bütün nimetlerinden bolca yararlanan, kavgasız, kaygısız insanlar olarak kabul ettiğini belirten Kemal Ünal, I. Dünya savaşı ve Milli Mücadelenin meşrutiyet gençliğinin bildiği bu durumu değiştirdiğini ifade etmiştir. Köyün de köylünün de değiştiğini, köylüyü yoksul ve perişan bırakan iktisat kaideleri ve güvensizliğin, köylünün manevi değerlerini zayıflattığını yazan Kemal Ünal, bunun sebeplerinin araştırılması için her halkevinde bir köycüler safının kurulduğunu belirtmiştir. Dâhiliye vekâletinin ağaçsız köyleri ağaçlandırmak ve köylüyü köyün temizliğine alıştırmak şeklinde için iki temel kararını açıkladığı yazısında, ilkine nazaran ikinci kararın başarılı olabilmesi için planlı olmak gerektiğini ve köylünün köyün temizliğine alıştırılmasının kanun kuvvetiyle değil, idare amirleri ve köylünün vazife duygusuyla başarılabileceğini ifade etmiştir[86].

1945 yılının TBMM'de en çok tartışılan konularından birini Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oluşturmuştur. Aslında çiftçiyi topraklandırma konusu önceki yıllarda da meclis gündemine gelmiştir. Ancak 1945 yılının kanun tasarısı o kadar çok tartışılmıştır ki, bazı milletvekillerinin basından aldıkları güç ve toprak ağalarının da verdiği destekle, Dörtlü Takrir vermesine ve bir muhalefet partisi kurmasına gidecek yolu açmıştır. Savaş yıllarının olağanüstü vergi uygulamaları topraksız köylüyü ve küçük çiftçiyi sıkıntıya sokmuş, bu da savaş nedeniyle bir süredir ele alınmayan köklü toprak reformunu zorunlu hale getirmiştir. Hükümet, savaş sonrasında köylüye ve çiftçiye rahat nefes aldırma amacıyla 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısını ele almıştır. Tasarı 17 Ocak 1945'te meclise geldikten sonra ilk sözü, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu almış, hükümetin köylüyü kalkındırmayı hedeflediğini, kanunun temel prensibinin toprağı olmayan veya toprağı yetmeyen köylüleri toprak ve mülk sahibi yapmak olduğunu, Cumhuriyet rejiminin bu anlayışı dava edindiğini belirtmiştir. Ancak tasarıyı olumlu bulanlar kadar olumsuz bulan toprak ağası milletvekilleri olmuş, mecliste hararetli tartışmalar gerçekleşmiştir. Tasarının en çok tartışılan maddesini topraksız ya da az topraklı işçiler, ortakçılar ve kiracıların çok kolay bir şekilde işledikleri toprağın sahibi olabileceği 17. Madde oluşturmuştur. Bu maddeye göre toprakları dağıtılan büyük toprak sahipleri, kendi seçtikleri yerde dağıtılmaya esas tutulan miktarın üç katı kadarını alacaklar, gerisi de onu işleyenlere dağıtılacaktı[87]. Köylü ve çiftçi için bu tür çözümlerin daha önce de mecliste görüşüldüğünü belirten Kemal Ünal, 1937 yılında, çiftçiye toprak verme imkânı verecek olan kaidelerin anayasaya konamadığını ancak anayasada yapılan düzenleme ile çiftçiye verilecek toprakların devletçe istimlaki imkânını genişlettiğini ifade

85 Kemal Turan," Orta Anadolu'yu Sulama Davası ve Bir Tecrübe", *Isparta,* 22 Ocak 1941.

86 Kemal Turan, "Köylerimiz İçin*", Isparta,* 12 Ocak 1944.

87 Mehmet Korkud Aydın, " CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa:41, Sonbahar 2018, s.365,380.

etmiş, çiftçiye toprak vermenin amacının üretimi artırmak olduğunu belirtmiştir[88]. Her çiftçi ailesinin bir 'ocak' olarak devletçe kaydedileceğini belirttiği ve 'Ocak'ın ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlattığı "Çiftçi Ocakları" başlıklı yazısında Kemal Ünal, ocağın topraklarının (bağ, bahçe, depo, tarla, ev hepsi ocağın içinde) bir bütün olduğunu, ocağın başı olan babanın yerini oğluna, damadına, yeğenine hatta aileden olmayan birine de bıraksa ocak bütünlüğünün bozulmadığını, ocaktan ayrılacak mirasçıların onu yıkmayacak şekilde haklarını alarak ocaktan ayrılıp başka ocaklar kurduklarını, devletin de bu yolla kurulacak ocaklara yardım ettiğini belirtmiştir. Çiftçiye verilecek toprak konusunu izah etmiş ve sakıncalı gördüğü kısımlarını da şu cümlelerle açıklamıştır:

"Bu ocağın toprağı devletçe tutulan bir ölçüye göre yetmiyorsa arttırılacak fakat hangi yolla olursa olsun bir daha parçalanıp dağılmayacaktır. Bugünkü mülk rejimimize göre her mal, ölüm halinde mirasçılara geçer. Böylece bir evin, bir bağın bir tarlanın sahibi zamanla bir yığın insan olur. Genelde bunlar arasında haklı bir paylaşıma varılamaz. Mirasçılardan kim zorlu ise mal onun elinde kalır ancak o da bunun kendi malı olmadığını bildiğinden ne bakar, ne de korur; böylece kalan evse harap olur, bağ, bahçe ise bakımsız kalır. Şehir ve kasabalarımızda kalabalık mirasçıların acıklı ihmalini haykıran harap evler, dükkânlar pek çoktur. Harap bir ev bir sokağın güzelliğini bozar belki ama bir bağ bahçenin bakımsız kalması öyle değildir. Bunlar toprağın üstünde çalışanları besler, yurdun üretim hacmini artırır. Toprağın işlenmesi bir memleket, bir millet işidir. 1926 medeni kanunu ziraat işletmelerine miras yüzünden parçalanmamak imkânı veriyor. Ancak bu kanunda bu hal mirasçıların isteğine bırakılmış gibidir. Çiftçiyi toprağa kavuştururken bunun parçalanmamasını daha geniş hükümlerle sağlamak esaslı bir iştir"[89]. Ayrıca Kemal Ünal, 1945 tasarısının en çok tartışılan 17. Maddesi hakkında bu maddenin işlevsiz kalacağını çünkü 16. Maddenin bunu uygulamaktan alıkoyduğunu, 15. Maddenin ise aksaklık durumunda yargı yolunu açtığını, bunların düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir[90]. Teoride güzel bir hedef olan çiftçiyi topraklandırma düşüncesinin uygulamada gerek dönemin hükümetinin eksik veya yanlış uygulamaları gerekse de toprak sahibi milletvekillerinin kişisel hesapları yüzünden başarıya ulaşamadığı görüşü kabul görmektedir[91]. Kemal Ünal savaş yıllarının olağanüstü bir vergi uygulaması olan ve "Bir Karar" başlıklı yazısında kaldırıldığı bilgisini paylaştığı Toprak Mahsulleri vergisini de -beyanname verme usulü dışında- ölçme usulü ve harman işlerinin dağınıklığı, muvakkat ve devamlı geniş bir memur kadrosunun tecrübesizliği ve masraf çıkarması sebebiyle beklenen neticeyi vermediği yönünde eleştirmiştir[92]. Kemal Ünal'ın vergiler hakkında "Yeni Vergi Kanunlarının Tatbiki Mahiyeti Tediye Kabiliyeti Hakkında Tahliller[93] adlı otuz sekiz sayfalık bir kitabı da bulunmaktadır.

Tarım hakkında olduğu kadar sanayileşmenin gereği hakkında da yazılar kaleme alan Kemal Ünal daha 1935 yılında "Pamuk Islahı" başlıklı yazısında milli endüstri kurmak gerektiğini, bunun bir fabrika çatısı altında çalışanların yaşantısını düzeltecek olmasının yanı sıra en güç şartlar altında bile milleti muhtaç olduğu şeylerden mahrum bırakmayacak faydaları olacağını belirtmiştir[94]. Kemal Ünal, sanayileşmenin gereği ve işçi sınıfı hakkında "İş Kanunu" başlıklı bir yazısında Osmanlı Devleti dönemindeki düzeni eleştirmekten de geri kalmamıştır. Osmanlı devrinin bünyesindeki yarı sömürgeliğin bütün özelliklerini içinde taşıyan bir nizam olduğunu belirttiği yazısında Ünal, işin memlekette hemen hepsi de yabancı sayılabilecek kapitaller elinde olduğunu, bunların da önce emeği ucuzlatmayı hedeflediklerini, çalışanın değerinin Türk ve yabancı oluşuna göre değiştiğini, devletin işçiyi koruyacak tedbirler almakta özgür olmadığını belirtmiştir. Kemalizm'in iş kanununun rejimin yurtta kendi açtığı yeni iş hayatının sürekli bir akış alması sebebiyle henüz çıkmadığını ifade etmiş, Kemalizm endüstrisinin genişleyiş ölçüsüne göre iş hayatını da kendi

88 Kemal Ünal, "Anayasada Toprak Meselesi", *Isparta,* 17 Şubat 1937.

89 Kemal Turan, "Çiftçi Ocakları*", Isparta,* 7 Şubat 1945.

90 Kemal Turan, "Toprağa Kavuşacaklar", *Isparta,* 6 Haziran 1945.

91 Aydın, *a.g.m*., s.381.

92 Kemal Turan, "Bir Adım*", Isparta,* 20 Ekim 1942. "Toprak Mahsulleri Vergisi", *Isparta*, 3 Mayıs 1944*."Bir Karar",* Isparta, 10 Ekim 1945*, Ulus*, 25 Nisan 1944.

93 Isparta CHF İl İdare Heyeti 1931, Hafız Ali Matbaası, İzmir, 1933.

94 Kemal Ünal, "Pamuk Islahı", *Isparta,* 29 Ocak 1935.

rejimine uygun düzenleyeceğini belirtmiştir [95]. İş hayatı düzenlemesiyle, işçinin ve ailesinin refahının korunarak üretimin artacağını ve bu sayede yüzbinlerce vatandaşın kültür seviyesinin, ruh ve sıhhat gelişiminin yükseleceğini ifade etmiştir[96].

Kemal Ünal ormanların değeri hakkında da yazılar yazmıştır. 17 Eylül 1944 tarihli yazısında ormanların keresteciliğin para etmesi sebebiyle yok edildiğini belirttiği yazısı, günümüzde de yok olan ormanlarımız düşünüldüğünde, zaman değişse de insanoğlunun hırsları için tabiata verdiği zararın hiç değişmediğini göstermektedir. Yazısının başlığına 'sahipli ormanlar' tabirini koyamadığını "*Kendinden birkaç kuşak sonra doğacak torunları için geniş çam ormanları yetiştiren bir adam tasavvur edebilir miyiz?*" diyerek izah eden Kemal Ünal, mülk olan bir toprakta ağaçların kendiliğinden yetiştiğini belirtmiştir. Sahibi çıkan ormanların ne gariptir ki hep devletin malı olan ormanların ya içinde ya da bitişiğinde olduğunu ifade eden Kemal Ünal, hiç kimsenin ovada, şehir ve kasaba kıyısında çocuklarına orman bırakmayı düşünmemiş olduğunu, asıl tapu ve sınır işini ormanlar içine sokanların kasabalardaki kereste avcıları olduğunu, hangi köylünün tapuda kayıtlı toprağının içine hangi yollardan orman sokulabileceğini bunların arayıp bulduğunu yazmıştır. Bu durumda köylüyü zavallı, hiçbir şeyden habersiz olarak tasvir eden Ünal, köylüden üç beş kuruşla koparılan bir salahiyetin, kereste avcıları için ormana giriş vesikası haline getirildiğini açıklamıştır. Ormana sahiplenme şartlarını umumi toprak edinme kayıtları dışında tutmanın bir tedbir olacağı yönünde tavsiye de vermiştir[97].

1944'te Halkevlerinin kuruluşunun on ikinci yılı münasebetiyle yazdığı yazıda altyapı konusuna değinen Kemal Ünal, demiryolunun Isparta'ya gelişinin sekizinci yılından bahsettikten sonra demiryollarının Milli Şefin şahsında bir kuruluş hamlesi olduğunu belirterek, demiryolları sayesinde dünyanın istediği ve tekniğe dayanan çalışmanın başlayabileceğini, ziraatın rayla yenilenip, sanayinin onunla kurulacağını, köyün mamurlaşmada, kasabanın genişlemesinde demiryoluna ihtiyaç duyulduğunu yazmıştır. Demiryollarına verdiği önemi "*İnsanca yaşamayı sağlayacak her şey demiryolu ile taşınır, gerektiğinde yurdu korumak için Türk askerini taşımak için yine demiryolunun kullanılır*" diyerek dile getiren Ünal, "memleketin yeni baştan kurulmasında ve gereğince korunmasında demiryolu önemlidir" yorumuyla demiryollarının önemini okuyucuyla paylaşmıştır[98]. Kemal Ünal'ın bu yazıları dışında kooperatifçilik, tüketim alışkanlığı ve bütçe konularında da yazdığı görülmektedir[99].

---

95 Kemal Ünal, "İş Kanunu", *Isparta*, 4 Eylül 1935.

96 Kemal Turan, "Türk İşçisi İçin", *Isparta,* 10 Aralık 1941.

97 Kemal Turan, "Sahibi Çıkan Ormanlar", *Isparta,* 17 Eylül 1944.

98 Kemal Turan, On İkinci Yıl", Ün, Sa: 118- 119-120, C.10 2. Ocak-Şubat-Mart 1944, s.1632.

99 Kemal Turan, "Buğday İşleri", *Isparta*, 13 Kasım 1935, Kooperatifçilik Kongresi", 10 Ocak 1945, "İç Pazar", 17 Ocak 1945, "Bütçe Konuşmaları" 30 Mayıs 1945, , "Mahsul Vergilerini Toplarken", *Ulus*, 25 Ağustos 1943, "Yeni Kararname", *Ulus,* 2.Nisan 1944.

3.4. Dış Politika

Meclis faaliyetlerinden vergilere, hayat pahalılığından memleket yazılarına, ekonomiden ticarete, eğitimden kültüre pek çok konuda yazısı bulunan Kemal Ünal, özellikle Türkiye tarihinde önemli yer tutan ve günümüzde de canlılığını koruyan Lozan Antlaşması ve Montrö Sözleşmesi gibi başarıların yıl dönümlerinde yazılar kaleme almıştır. Milletler arasındaki ihtilafları asırlarca boğazda düğümleyen Osmanlı politikasının büyük harbin sıcak acısı yüreklerde iken Lozan'da çözülmesinin mümkün olamayacağını belirttiği yazısında, Boğazların bir süre için silaha değil Türk kahramanlığının uyanıklığına bırakıldığını, Montrö Sözleşmesinin milletlerarasında Türkiye'ye olduğu kadar dünya sulhuna da hürmet gösteren bir vesika olduğunu ifade etmiştir[100].

Lozan Antlaşmasını büyük harpten sonra yapılmış sulhların en iyisi ve devamlısı[101] olarak değerlendiren Kemal Ünal, memleketin yaşlı, genç, kadın, çocuk demeden topyekûn bir mücadeleyle zafer kazandığını belirterek Lozan Antlaşmasını bütün inkılapların başı olarak görmekte ve bu antlaşmanın Türk milletini hukukta, ekonomide ve kültürde tamamen hürriyetine kavuşturduğunu[102] ifade etmektedir. 1947'de ise Lozan Antlaşması için *"Lozan, Milli Mücadelesini zaferle bitirmiş bir memleketin, başka milletlerle barış içinde yaşayarak kendi topraklarını mamur ve kendi insanlarını şen ve bahtlı kılması demektir"* ifadelerini kullanmıştır[103].

II. Dünya Savaşı hakkındaki görüşlerini de yazılarına yansıtan Kemal Ünal, daha çok savaşın ekonomik boyutunu ve Türk toplumu üzerindeki etkisini ele almıştır. Bu savaşın savaş dışı toplumları ekonomik şartların değişmesi ve siyasi güvenliği kaldırarak her yerde mücadeleye hazır olma gerekliliğini artırması şeklinde iki yönden etkilediğini belirttikten sonra ilk etkinin vatandaşı tüketici olarak pek çok güçlüğe uğrattığını, ikincisinin de halkı mükellef olarak ağır vergiler ödemeğe mecbur bıraktığını ifade etmiştir. Halkın ihtiyaçlarını daha fazla para ile giderip daha fazla vergi verdiğini bunun çözümünün de az tüketim, fazla üretim olduğunu satırlarına eklemiştir[104]. II. Dünya Savaşının toplum üzerindeki etkisini yorumladığı başka bir yazısında erkeklerin cephede olmasından dolayı savaşın kadınları da aile ocağından alıp iş hayatına sürüklediğini, Japonya'da, Amerika'da ve İngiltere'de kadınların cephe gerisinde ve daha birçok işte çalıştığını belirtmiş, Türk kadını için de: *"Türk kadını yurdun normal yaşamına katıldığı gibi gerekecek hizmetlerde de hazır bulunuyor. Türk kadınının bu durumu Türkün çalışkanlığını hatırlatacaktır"* cümlesiyle Türk kadınına verdiği değeri belirtmiştir[105].

Türkiye'nin savaşın sonlarına doğru Almanya ile her türlü münasebetini kesmesini Türk-İngiliz ittifakının hayatiyet kudretini gösteren maddi bir delil[106] olarak gören Kemal Ünal, savaşın iktisadi nedenlerden çıktığını, 1929 buhranının SSCB dışında Avrupa'yı kötü etkilediğini, bazı ülkelerin işsizliği gidermek için silah fabrikalarını ve ordu kadrolarını genişleterek iş hacmini artırdığını bunun da savaşa sebep olduğunu belirtmiştir[107].

3.5. Memleketçiliği

Kemal Ünal'ın yazdıklarından onun yurt ve memleket sevgisiyle dolu olduğunu, memleketi Isparta'yı çok sevdiğini ve Ispartalı olmakla gurur duyduğunu anlamak mümkündür. Bu derin sevgisi ve memleketine verdiği önem, Isparta bayındır hale geldikçe artmış, O da bu duygularını yazılarına yansıtmaktan çekinmemiştir. Nitekim 21 Eylül 1927 tarihli Isparta gazetesinde "9 Eylül Senesinde Türk Halıcılığı-Sergiyi Bir Sanat Gözüyle Ziyaret" başlıklı yazısında övgüyle bahsettiği Isparta halıları

100 Kemal Turan, "Lozan Montrö", *Isparta,* 29 Temmuz 1936.

101 Kemal Turan, "Lozan'ın On Altıncı Yıl Dönümü", Ün, Sa:64-65, Temmuz-Ağustos 1939, s. 897-898.

102 Kemal Turan, "Bir Son ve Bir Başlangıç Lozan", I*sparta*, 28 Temmuz 1943.

103 Kemal Turan, "Lozan Antlaşması", *Ün*, Sa: 160-162, C.14, Temmuz-Eylül 1947, s. 2151-2152.

104 Kemal Turan, "Bir Formülün Unsurları", *Isparta,* 29 2. Kanun 1941.

105 Kemal Turan, "Bu Harbin İnsan Gücü", *Isparta,* 6 Ekim 1943, Ulus, 1 Ekim 1943.

106 Kemal Turan, "Kararımızdan Sonra" *Isparta*, 23 ağustos 1944.

107 Kemal Turan, "Bir Konferansın Kararları", *Isparta*, 13 Eylül 1944.

hakkında bilgiler vermektedir. Yazısında sergide gördüğü halıları değerlendiren Kemal Ünal, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden gönderilen halıları tasvir etmekte, pavyonlarda (bugünkü stant) Türk deha ve marifetinin mahsulü olarak gördüğü Isparta halıları, garp halıları, bergemlerden (ince bir halı türü) ayrıca halıcılıkta isim yapmış kumpanyaların ve ailelerin (Şark Halı Kumpanyası, Çolakzadeler, Yılancızadeler Kumpanyası, İmamzade Mahmut Tahir Bey, Kaçkınzade Biraderler gibi) halılarından bahsetmektedir. Örneğin Çolakzadelerin standındaki bir halıyı şöyle tasvir etmektedir:

"Masum Türk parmaklarının koruduğu sanat abidelerinin yumuşak satıhlarından alınan zevk; herhalde şefkatin ve samimiyetin canlı bir temâsı hissi veriyor. Sergi dairesinin teşkilatına nazar eden Çolakzadeler pavyonunda kurulan bir tezgâhta güzel bir halı dokunmaktadır". Yılancızadeler için ise şu ifadeleri kullanmıştır:

"Bu pavyonun hususiyetlerinden biri kumpanyanın ve Türk halıcılığının bir kısım tarihine kolayca vakıf olacağımız tarzdaki tertibidir. Muhtelif cins bergem ve yaprak Isparta halılarının üzerine konulan ve kaç seneden beri nerelere ihraç edildiklerini gösteren levhalardan Türk sanatının müşterilerinin zevkini adım adım renkler ve resimlerle nasıl takip ettiğini anlıyoruz. Bu zarif şehirdeki halıların hepsinde de asil bir sanat ve nefaset var". Isparta Ticaret Odasının dağıttığı kartlardan 9 Eylül tarihinin kurtuluş günü olması sebebiyle seçildiğini ve Kazım Paşa'ya da şükran duyulduğu ifadelerinin yer aldığını belirtmiştir[108].

Bir başka yazısında Isparta ve Afyon ile Antalya'nın iklimini kıyasladıktan sonra Afyon-Antalya demiryolunun coğrafi ve genel faydaları dışında yetiştirilen ürünlerin mübadelesini ve iktisadi olarak kıymetlendirilmesini de sağlayacağını belirtmiştir[109]. Gülcülük, halıcılık ve kükürt üzerine konferanslar veren Kemal Ünal yazdığı bir yazıda gülyağı hakkında ayrıntılı bilgiler paylaşmaktadır:

"Gülyağı Türk yurdunda hazırlanıp yabancı illerde satılan bir ihraç malıdır. Ancak kilosu ve değeri bakımından ihraç mallarımız arasında yeri ufaktır. Gülyağının yapılması için bizde gül yetiştirilen yerler Isparta ve Burdur vilayetleridir. Yağ çıkarılan güller süs güllerinden ayrıdır. Bu cins güller senede ancak bir ay çiçek verir bu da Mayıstır. Bin metre yüksekten aldığı serinlikle yakınlarındaki dağların verdiği nemlilik, buralarda uzun bir bahar yaşatır. İşte bu doğa özelliği Türk gülyağını bu illerin değerli ve eşsiz ürünü yapmıştır. Başvekil 1933 kışında Isparta, Burdur ve Afyona uğradıklarında gülcülüğün ekim, bakım ve satış işlerini yoluna koyacak bütün buyrukları verdiler. Yanındaki ekonomi bakanı Celal Bayar bütün gülcüleri topladı, konuştu. Gülcülüğün büyük derdi; ufak ve ayrı kazanlarda çıkan yağların bir örnekte olmaması, dış illerde satılırken de içine onu bozacak hileli şeyler katılmasıydı. Bunun kurtuluş yolu için başlanan Isparta gülyağı fabrikasının temeli atılmıştır. Gülyağı pek çok esansın yapımında ana madde olarak kullanılmaktadır. Gülsuyuna gelince, yağ çıkarılırken binlerce kilo gülsuyu elde edilir. Gülsuyu deriyi yumuşatır. Yapılacak fabrika ile gülsuyu da memlekette ucuz ve bol olacaktır"[110].

[108] Kemal Turan, "9 Eylül Senesinde Türk Halıcılığı", *Isparta,* 21 Eylül 1927.

[109] Kemal Ünal, "Afyon-Antalya Demiryolunun Ehemmiyeti", Ün, Sa:54, C.1, Eylül 1934, s. 54.

[110] Kemal Ünal, "Gülcülük", Ün, Sa:8, C.1, Kasım1935, s. 119-121.

1936'da demiryolu ulaşımının Isparta'da başlamasından duyduğu sevinci "Isparta'nın Büyük Günü" başlığıyla yazısında paylaşırken, tüm bu eserlerin deha Atatürk sayesinde mümkün olabildiğini belirtmiştir[111]. Keçiborlu'da çıkan kükürt sayesinde artık Sicilya'dan İzmir'e kükürt getirilmesi gerekmediğini[112] belirttikten sonra başka bir yazısında da demiryolları sayesinde Uluborlu'da elma yetiştiriciliğinin bu ilçeye gelecekte önemli kazançlar kazandıracağını ifade etmiştir[113]. Ün'deki bazı yazılarında da Isparta'nın önde gelen isimlerine yer verdiği gibi[114], Isparta hakkında bilgi veren tarihçilerin yazılarını da okuyucuyla paylaşmıştır[115].

Memleket Yazıları I, II, III ve IV adlı kitapları Ulus, Isparta ve Ün Dergisinde yayımlanan bazı yazılarından oluşmaktadır. Kitaplarında daha çok Isparta'yı anlatmakla birlikte gördüğü şehirlerden izlenimlerini aktarmıştır. Isparta ile ilgili yazdığı dikkat çekici yazılardan biri Ulus gazetesinde yayımlanan "Kayılı Gelin"dir. Bu yazıda Türk kadınının müstesna haysiyetinden bahsetmekte, Senirce köyünde toprak mücadelesi veren Kayılı Gelini anlatmaktadır[116]. Kitapta anlatılan başka bir yaşanmış hikâye ise "Geciken Zifaf" başlıklı yazısıdır. Bu yazısında Kemal Ünal, 1877-78 Rus harbinin başladığı yıllarda -amcası olması muhtemel- Kundakçızade İsmail Ağa'nın (sonra İsmail Çavuş) Tuna boylarına cepheye gittiğini, nişanlısı Naciye'nin başka biriyle evlendirileceği mektubunu alınca derhal Isparta'ya döndüğünü ancak kızın babasının Naciye'yi değil kardeşi Havva'yı vermek istediğini, bir hafta boyunca düşünmekten yorulan İsmail Çavuş'un tekrar cepheye döneceği ve belki de bir daha Naciye'yi hiç göremeyeceği düşüncesiyle Naciye'den vazgeçtiğini anlatmaktadır. Bir daha Isparta'ya dönmeyen İsmail Çavuş'un şehit düştüğü bilgisini cephedeki silah arkadaşı Ispartalı Hacı Ayvazoğlu Mustafa Çavuş vermiştir[117]. Kitabında Kemal Ünal çocukluğu ve yaşadığı evden bahsetmek suretiyle, Isparta'nın eski hayat tarzı hakkında da bilgiler aktarmıştır. Hisar Efendi Mahallesinde iki katlı bir evde doğduğunu ifade eden Kemal Ünal Hisar kelimesinin nereden gelmiş olabileceği hakkındaki satırlarından sonra çocukluğunun geçtiği evi şöyle anlatmaktadır:

"(...) *Evimizin bir deve kapısı bir de selamlık kapısı vardı. Selamlık odaları arasındaki dar ve loş koridordan taş döşeli geniş bir avluya çıkılırdı. Evimizin ilk katı oldukça yüksekti. İkinci katta evin güney yüzünde boydan boya uzanan önü camlı sofanın mahalli tabirle 'hanay'ın altı boştu. Alttaki üç büyük odadan birisi ocaklıydı. Hizmetçiler burada bulunur, yemekler burada pişerdi. Yanındaki oda büyük bir kiler idi. Her budağında bir salkım üzüm bulunan birer metre uzunluğundaki iğde dalları iplerle sıra sıra bu odanın tavanına asılı dururdu. İkinci kattaki sofada üçü arkada beş oda bulunmaktaydı. Odalarda yüklük bulunurdu. B u odaların sadece birinde ocak vardı. 1910'da amcamla aile ocağını tamir ettirirken ata yadigârı üzerinde yazı olan kapıları kaybettik. Evimize karşı içimde yaşayan bağın on beş yaşında sık sık dertleştiğim ninem ölünce zedelendiğini hissettim. Bu acıyı kadıncağızın cenazesi taşlıkta yıkanırken kapandığım selamlık odasında kâğıtlar üzerinde ifadeye çalıştım. İlk yazım galiba ninem ve evimiz içindir. Ninemi kabrine koyup döndüğümüzde cenazesinin yıkandığı yerde ben 1877 Rus*

111 Kemal Turan, "Isparta'nın Büyük Günü", Ün, Sa:25, C.3, Nisan 1936, s. 348-349.

112 Kemal Turan, "Keçiborlu", *Ün*, Sa: 127-128, c.11, Ekim-Kasım 1944, s.1770-1771, Ulus, 11 Ekim 1944.

113 Kemal Turan, "1942 Yazında Uluborlu da Bir Gün", *Ün*, Sa: 103-105, C.9, Ekim-Kasım 1942, s. 1441-1442.

114 "Demiralaya'a Ait Hatıralar*", Ün*, Sa: 63, C. 6, Haziran 1939 s. 878-879 , "Hacı Dayı" (Hacı Arif Efendi*), Ün*, Sa:129-130, C.11, Aralık 1944-Ocak 1945, s. 1791-1794, "Bir Mektup Isparta'da Elli Yıl Öncesindeki Bir Edebiyat Hareketinin Vesikası", Ün, Sa:133-134, C.12, Nisan-Mayıs 1945, s.1855-1856. Turan bu yazısında Ispartalı Mehmet Nuri imzasıyla Konya'da vilayet gazetesinde ve Bursa'da Nilüfer Mecmuasında nesir ve nazım halinde yazıları olan Abdülhalim Memduh'un babasıyla bir edebi hasbihal şeklinde olan mektuplaşmalarından bahsetmektedir. Bu tür hasbihallerin yoğun olduğunu, nitekim babasının devrinde Ağlarcızade Hakkı ve tahrirat müdürü Lütfi Fikri, eski Isparta gazetesi müdürü Tütüncüzade Mehmet Ali ve pek çok arkadaşı arasında Isparta'da bir edebiyat muhitinin bulunduğunu ifade etmektedir.

115 Turan bu yazısında Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserindeki Isparta'dan bahsetmektedir. *Ün*, Sa: 64-65, Temmuz -Ağustos 1939, s. 913.

116 Kemal Turan, *Memleket Yazıları I,* Ulus Basımevi, Ank., 1943,s.1, *Ulus*, 2 Eylül 1942.

117 Kemal Turan, *Memleket Yazıları I,* s.103-107, *Ulus,* 11 Ocak 1948.

harbi banknotlarının alevini görür gibi oldum. Rus harbinde zorla kâğıt paraya çevrilen servet kül olmuş bir daha yerine konamamıştı. Başka bir yıkılışın daha acısını içimde duydum. Bunu o gün nasıl yazdım bilmiyorum. Fakat elli yaşımda yazdıklarımdan daha hisli olacağımı sanıyorum[118]".

Kitapta dikkat çeken diğer başlıklar ise şunlardır: Eğirdir Gölü ve Ayağı, Keçiborlu, Bahçemiz, Gönen Köy Enstitüsü, Kuru Kafa, Aynaklarıyla Antalya, Bilgi Yurdu Bursa, İskenderun, Türk Çeliği.

SONUÇ

1896 Isparta doğumlu olan, eğitim hayatını Isparta ve Konya şehirlerinde tamamlayan ve kısa bir süre Isparta'da öğretmenlik yapan Kemal Ünal'ın, 64 yıllık ömrünün büyük kısmında Isparta'da yaşamamış olsa da gerek milletvekilliği döneminde gerekse gazetecilik yaptığı yıllarda memleketine olan özlemini ve memleketiyle duyduğu gururu her platformda dile getirdiği görülmektedir. Matbaa sahibi olmakla başladığı anlaşılan yazın hayatı 1925-1940 yılları arasında süreklilik göstermese de 1940'tan sonra gazete sütunlarında, parti kurultaylarından dış politika gelişmelerine, eğitimden ekonomiye, kömür işçilerinden hayat pahalılığına, günlük meselelerden memleket yazılarına ve tarihi olaylara pek çok konuda yazı kaleme almıştır. Bu yazılarında genç Türkiye'nin başarılarından ve yaşadığı dönemin ekonomik, siyasi, kültürel konuları ve sorunları hakkında hem görüşlerini açıklamış hem de kamuoyunu aydınlatmıştır. Her fırsatta milletvekili seçildiği memleketi Isparta'ya gelmiş, Isparta'nın sosyal yaşamı, yerel kültürü, ekonomisi hakkında bilgileri ve yaşanılan sorunları okuyucularıyla paylaşmış, hatta bu bilgileri kitaplaştırmış, birçok kez gülcülük, halıcılık, kükürt üzerine verdiği konferanslarla memleketine verdiği önemi göstermiştir.

Tek parti döneminde Isparta'da yapılan demiryolu, okul, halkevleri, köy enstitüleri, fabrikalar gibi eserler dışında yapılan kültürel faaliyetleri de gündeme getirmiş, ülkesinin ve memleketinin özellikle tarım, köylerin durumu, köy çocuklarının okutulması sorunlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Kemal Ünal'ın yazdıklarından Isparta halkının o yıllarda yeniliğe açık, okumaya meraklı, çalışkan, rejimi kanıksamış olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ayrıca vilayetin bayındır hale gelmesi için cumhuriyet hükümetlerinin yoğun gayreti dikkat çektiği gibi, yapılan haberlerden de ülkeyi yönetenlerin yapılan çalışmaları bizzat yerinde görmek üzere Isparta'yı sık sık ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır.

"Ellisinde" başlıklı yazısında ömrünü birkaç satıra sığdırmanın ötesine geçtiği anlaşılan ve Isparta'nın yetiştirdiği siyasetçilerden biri olarak tarihteki yerini alan Kemal Ünal Turan, "İnsan hayatından geriye kalan duyguları ve düşünceleri bize nakledebilen eserleridir" sözünün doğruluğunu, kendi dolu yaşamında bıraktığı yazılarıyla kanıtlamış, politik ve gazetecilik faaliyetleri ile gerek yaşadığı dönemi gerekse de yaşadığı dönemdeki Isparta'yı daha iyi tanımamızı ve anlamamızı sağlamıştır.

[118] Kemal Turan, "Evimiz", *Memleket Yazıları III*, Ulus Basımevi, Ank., 1947, s.85-89.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

- *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi*
- *Resmi Gazete.*
- *TBMM Zabıt Cerideleri.*

Süreli Yayınlar

- *Cumhuriyet 1937-1960.*
- *Isparta 1926-1950.*
- *Ulus (Hâkimiyeti Milliye) 1931-1955.*
- *Ün Dergisi 1934-1949.*

Kitap ve Makaleler

- AKANDERE, Osman- YILDIZ, Nihal, "Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* XVII/35, 2017, ss.275-316.
- AKDAĞ, Ömer, *Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri*, Palet Yay., Konya, 2011.
- AKDAĞ, Ömer, *Tek Partili Dönemde Konya'da 1935 Seçimi*, Literatürk Yay., Konya, 2018.
- ATAAY, Faruk, *Türkiye Demokrasi Tarihi*, Nika Yay., Ankara, 2019.
- ATABAY, Mithat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Paradigma Akademi Yay., Edirne, 2015.
- AYDIN, Mehmet Korkud, "CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa:41, Sonbahar 2018,ss.359-384.
- *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, C.4, Cem Yay., İstanbul, 2000.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,* İmge Yay., Ankara, 2013.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yay., İstanbul, 2018.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.
- GOLOĞLU, *Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III Milli Şef Dönemi (1939-1945),* Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa 2015.
- KARABACAK, Alper, "1950 Seçimleri Sonrası Ulus Gazetesinin Muhalefete Geçişi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Bahar 2013, ss.541-561.
- KİRBY, Fay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Çev: Niyazi Berkes, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- ÖZDEMİR Yavuz-AKTAŞ Elif, "Halkevleri 1932'den 1951'e", *A.Ü. Türkiyat Arş. Ens. Dergisi*, Erzurum, 2011, ss.235-262.
- SUNAY, Cengiz, *Türk Siyasi Hayatı İle İlgili Literatür,* Orion Yay., Ankara, 2015.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- TURAN, Kemal Ünal, *Memleket Yazıları I,II,III,IV*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.
- *Türk Parlamento Tarihi,* TBMM IV. Dönem 1931-1935, C.II, TBMM Vakfı Yay., No:12..
- *Türk Parlamento Tarihi,* Haz: İhsan Güneş, C.II, TBMM Vakfı Yay., No.26, s. 394.
- *Türk Parlamento Tarihi,* Haz: Ş. Şenal Günay, C.V,TBMM Vakfı Yay., No.39, s.343.
- *Türk Parlamento Tarihi,* Haz: Mustafa Çufalı, C.III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, No.146.
- ZEYREK, Şerafettin, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)*,Anı Yay., Ankara, 2008.
- ZÜRCHER, E. Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yay., İstanbul, 2006.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Tarihi, Mimarisi ve Sosyo-Kültürel Özellikleriyle Isparta

Isparta'da Konut ve Yaşam

Doğan DEMİRCİ

ISPARTA'DA KONUT VE YAŞAM

Doğan Demirci*

Konutun tarihçesi insanlık kadar eskidir. İnsanoğlunun yaşamının başlaması ile birlikte ilk yapılan mimari yapılar konutlar olmalıdır. Konutlar aynı zamanda, insanların ve toplumların o döneme ait sosyo-kültürel ve ekonomik durumları ile ilgili en fazla bilgi veren kaynakları teşkil etmektedir. Günümüze ulaşan anıtsal yapıların sayısal oran olarak en fazlasını yine konutlar oluşturmaktadır.

Konutlar biçimsel olarak, iklim, malzeme, topoğrafya, toplumun örf ve adetleri gibi faktörler tarafından etkilenmiştir. Bu nedenle toplumlarda konut mimarisi geniş bir coğrafi alana yayılarak, bulunduğu coğrafyaya uygun olarak farklılıklar göstermiştir[1]. Anadolu'daki konut mimarisi ise Kuban'a göre yedi bölgeye ayrılmakta ve konut yapımında kullanılan malzemelere göre de her bölge kendi içerisinde bir takım ortak özelliklere sahip olmaktadır. Bunlar içerisinde Türk Çağı'nın Anadolu'da geliştirdiği, tarihi Isparta konutlarının da içerisinde bulunduğu yedinci ve son grup Anadolu konut mimarisinin gerçek temsilcileri olmaktadır[2].

Sedat Hakkı Eldem Türk konut mimarisini 17., 18. ve 19. Yüzyıl konutları olarak üç grup halinde değerlendirmiş, Türk koutunun asıl gelişme çizgisinin 18. Yüzyıldan sonra olduğunu belirtmiştir[3]. Sedat Hakkı Eldem, Göller Bölgesi'ndeki konutlara ilişkin olarak; Ege ve Batı Anadolu'da bulunan konutların içerisinde yer aldığı, Eğirdir, Isparta ve Burdur üçlüsünün Ege ve Batı Anadolu konutları içerisinde ayrı bir grubu meydana getirdiğini söylemiştir[4]. Isparta'daki eski konutları Dere, Yenice, Doğancı, Gülcü, Karaağaç, Gazi Kemal, Sermet, Çelebiler gibi Isparta'nın eski mahallelerinde görmek mümkündür.

• Çelebiler Mahallesi Damgacı Sokak'tan Görünüm

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, doğandemirci@sdu.edu.tr

1 Ataman Demir, "Geçmişten Geleceğe Anadolu'da Malzeme ve Mimarlık", *XXII. Dünya Mimarlık Kongresi-2005*, İstanbul, 2006, s. 163.

2 Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 227.

3 Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968, s. 43-289.

4 Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi I*, TAÇ Vakfı, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1984, s. 62.

• *Gazi Kemal Mahallesi İmam Hasan Sokak'tan Bir Görünüm*

ISPARTA'DA KONUTLARIN PLANLARI

Isparta'da en eski konutların dış sofalı plan tipinde oldukları gözlemlenmiş, bunun da Türklerdeki tabiata açık olma ve göçebelik geleneklerinden kaynaklandığı tahmin edilmiştir. Muhtemelen mahremiyet duygusunun bir gereği olarak bahçe duvarları oldukça yüksek yapılmıştır. Konutlara girişler doğrudan konutun içerisine değil de bahçe kapısından yapılmaktadır. Plan olarak en eski tarihli konutların dış sofalı tipte oldukları görülmektedir. Dış sofalı konutlar Sedat Hakkı Eldem'in yapmış olduğu tipolojiye göre eski tarihli konutlardır. Isparta'da dış sofaya "Hanay" adı verilmektedir. Kışların bazen oldukça soğuk geçmesi sebebiyle hanayların bir kısmı ahşapla kapatılmıştır[5].

Tarihsel sıralamaya göre iç sofalı olanlar dış sofalılardan daha sonraki grubu oluşturmaktadır[6]. İç sofalı konut tipi iklim şartları dolayısıyla içe kapanık bir plan şeması teşkil etmektedir. Sofanın iki yanını kaplayan odalar nedeniyle böyle konutlara "Karnıyarık" tabirinin de kullanıldığı görülmektedir[7]. Bu kapalı plan tipi ise İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır.

Soğuk iklimin hüküm sürdüğü Isparta'da iç sofalı tipler benimsenmiş ve adeta şehir merkezinde karakteristik bir hal almıştır. İç sofalı konutların tek ve iki katlı olarak farklı biçimlerde uygulandığını görülmektedir. Isparta'da 20. Yüzyıl başlarında iki katlı değil de özellikle tek katlı ve iç sofalı olanların oldukça yoğun biçimde yer aldıkları da gözden kaçmamaktadır. Bu tip konutlar genellikle birbirine bitişik olup sokak düzeninde bir ritim oluşturmaktadır. Konutların bitişik düzende yani birbirine yaslanmış durumda yapılmalarının sebebinin büyük olasılıkla depremlerden korunmak için olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere 1914 yılında Türkiye'de büyük bir deprem yaşanmıştır. Bu konutların depreme dayanıklı olmalarının yanında yangınlar için dezavantaj oluşturdukları da bir gerçektir. İlçelerde de dış ve iç sofalı tipte konutlara rastlanılmakta, tabiatla daha fazla iç içe olan veya daha küçük yerleşim yerlerinde ise genellikle dış sofalı tiplerin tercih edildiği görülmektedir. Isparta'da çok geç dönemlerde ortaya çıktığı bilinen "Orta sofa"lı tiplerle pek karşılaşılmamıştır. Ancak, orta sofalı plan şemasından bozulmuş oldukları tahmin edilen birkaç örnek bulunmaktadır. Isparta'da orta sofalı konutlarda sofa, haç görünümü arz etmektedir. Ancak bu planda sofa yine ortada yer almakta ve odalar dört yandan sofanın etrafına dizilmektedir. Genellikle orta

5 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 74.

6 Sınıflandırma S. Hakkı Eldem'in çalışmasına dayanmaktadır. Bkz: Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968. Ayrıca bkz. Cengiz Bektaş, *Halk Yapı Sanatı*, Popüler Mimarlık Dizisi 1, İstanbul, 2001, s.47; Nur Akın, "Ev", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1997, s. 570.

7 Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, C. I, İstanbul, 1983, s. 573. Ayrıca bkz. Metin Sözen ve Cengiz Eruzun, *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul, 1992, s. 47.

sofalı plan tipinde rastlanılan oda kapılarının pahlanmış oda köşelerinden açılması gibi düzenlemeye çok nadir olarak rastlanılmıştır. Pahlanmış köşe kapıları, orta sofalı konutlar gibi daha geç tarihlerde ortaya çıkmıştır[8].

KONUTLARIN CEPHE DÜZENLERİ

Isparta merkezindeki eski sokaklar genellikle bitişik düzen içinde yapılandırılan konutlarla sınırlandırılmış olup, bu konutların sıralanışında etnik veya dini olarak sınıf farklılığının olmadığı görülmektedir. Eski Isparta konutları genellikle iki katlı sokağa cephe veren üç tarafı bahçeli yapılardır. Konutlarının esas cepheleri sokağa bakmaktadır. Sokağa bakan cephelerde oda ve sofalar; zemin katı boş olarak üst katta çıkma –cumba- yapmıştır. Yapılar bu haliyle kendi plan şemasını dışarıya yansıtmaktadır. Sokağa bakan ön cepheler yaklaşık 3.50x3.50 metre ölçülerinde kare formlu ünitenin her iki yöndeki kullanımından oluşmaktadır. Isparta'da konutların dış cephelerindeki köşe pahlarına ise üçü haricinde rastlanılmamıştır. Konutlardaki köşe pahları at arabalarının köşelere çarpmadan sokaktan rahat geçebilmesi için yapılmışlardır.

8 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 65.

• *Damgacı Sokak ve Hafız İbrahim Demialay Konağı*

Isparta'da konutların üst katlarına yerel olarak "Fevkani" alt katlara da "Tahtani" adı verilmektedir[9]. Sokağa bakan cephelerde bazen odalar bazen de sofalar çıkma yapmaktadır. İki kata sahip olan yapıların hepsinde çeşitli tipte cumbalara rastlanmakta ve cumbalar, cephenin her iki yanında bulunduğu gibi girişin üzerinde tek bir cumbası olanlar da bulunmaktadır. Bu kapalı çıkmaların pencere düzenleri de cephenin bir devamı gibi görünmektedir. Çoğu örnekte cumba kenarlarında çeşitli motifleri bulunan ahşap ya da taş köşebentler vardır. Genellikle cumba altlarında, ahşap tavan döşemelerinde olduğu gibi benzer süslemelere rastlamak mümkündür. Cumba önlerinde ise düz ahşap alınlıklar olabildiği gibi süslemeler bulunan üçgen formlu ahşap cumba alınlıkları da vardır. Tek katlı ve iç sofalı konutlar plan itibariyle; genellikle girişi içeriye alınmış, arka cephesinde ise sofanın çıkma yapmadığı yapılardır.

KONUTLARDA GİRİŞ AÇIKLIKLARI

Isparta'nın eski konutlarında dışarıdan konut içerisine farklı biçimlerde girişlerin olduğu görülmektedir. Bahçeli olan konutların iki ayrı giriş kapısı bulunmakta ancak asıl girişi avludan, avlu yoluyla yapılmaktadır. Pek çoğunun cadde üzerinde girişi bulunmaktadır. Bir kısım konutun ise muhtemelen arsaların konumunun zamanla değişmesi ve küçülmesi, planlanan yolların arsaların üzerinden geçmesi gibi nedenlerle bu yöndeki bahçelerinin kaybolduğu düşünülebilir. Bahçeli veya avlulu olan konutlarda içeriye girişin yapıldığı kapı farklı, avlu ya da bahçe kapısı farklıdır[10]. Konuta doğrudan girilemeyen veya bir başka deyişle mahremiyet gözetilerek sadece bahçeden girişi yapılanların, geleneksel mimarimizdeki özgün yapılardan olduğu tahmin edilmektedir. Bu tipteki bahçeden –düzayak- girişli konutların giriş kapılarının üzerinde ve kapılarının etrafında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Bahçe kapıları ise boyut olarak diğer giriş kapılarına nazaran biraz büyüktür. Bu tip konutlarda tarımsal faaliyetler yapılması dolayısıyla kapının büyük yapıldığı düşünülebilir. Böyle büyük kapılardan yüklü bir at arabası geçebilecek durumdadır. İki katlı olan bu yapıların zemin kat cepheleri hareketsizdir Böyle konutların, tek girişi doğrudan ve caddeden olan diğer konutlara göre daha eski tarihli örnekler olabileceği düşünülmektedir. Düz girişli ve zemin kat cephesi hareketsiz olan konut örneklerini pek çok mahallede görmek mümkündür.

Tek girişi caddeden olan konutların içerisinde ikinci gurubu girişi içeriye alınmış olanlar oluşturmaktadır. Bunlara içerlek girişli konutlar da denilmektedir. Böyle konutların giriş sahanlıkları düz girişli olanlara göre daha süslemelidir. Giriş sahanlıklarının her iki tarafı genellikle ahşap dekoratif köşe pervazlı olup giriş kısmının üzerinde çoğu zaman çeşitli tiplerde basık kemerler yer almaktadır. Bu grup kendi içerisinde girişi cadde seviyesinden olanlar ve yüksek girişli olanlar olmak üzere iki alt başlık halinde incelenebilir. Girişi cadde seviyesinden olup içeriye alınmış girişli konutların tamamı ikişer katlıdır[11].

9 İbrahim Özay (mimar), Isparta Evleri ile ilgili sözlü görüşme, Isparta, 2009. İbrahim Özay sözlü görüşmede Isparta'da evlerin katlarına göre tahtani ve fevkani şeklinde ve ayrıca ev sahiplerinin ekonomik durumuna göre ağa evleri ve hanaylı evler şeklinde de sınıflandırıldığı söylemiştir.

10 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 115.

11 Doğan Demirci, "Geleneksel Isparta Evlerinde Giriş Düzenlemeleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Aralık 2009, Isparta, 2011, s. 190.

KONUTLARDA İÇ MEKÂNLAR

Diğer bölgelerdeki geleneksel Türk konutlarında olduğu gibi zemin katlar, ambar, samanlık, ahır, aşevi veya ekmek evi olarak hizmet vermektedir. Isparta'da geleneksel olarak yapılan konutların geçim şartlarına ve kaynaklarına göre şekillendiği görülmektedir. Konutların altlarında yapılan samanlık, ahır ve ambar gibi odaların olması, şehirde yaşayan bazı ailelerin geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğunu göstermektedir.

Konutlarda avlunun bulunduğu bu zemin katına "taşlık" adı verilmektedir[12]. Avluların zemin katı yassı formlu sert bir taş olan yerel olarak "kayrak" adı verilen taşlarla döşeli olduğundan buraya "taşlık" adının verildiği tahmin edilmektedir. Bu kat halı atölyesi, kiler, ahır ambar, mutfak ve samanlık olarak kullanılmaktadır. Ailenin yaşantısı bu mekanların ön kısmında ve açık havada geçmekte olduğundan buraya "Hayat" adı verilmektedir. Yaşantının açık havada ve bahçede geçmesi odaların nadiren zorunlu durumlarda kullanılmasının göçebelik düzeninden gelen bir alışkanlığı olduğu söylenmektedir[13].

İki katlı konutların diğerlerinden daha önce yapılmış olmaları muhtemeldir. Çünkü bu konutlarda zemin katın hala taşlık olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da eski bir yaşantının devam ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Çok geç dönemlerde ise zemin katların hatta bodrum katların bile yeniden düzenlenerek yaşama mekanı haline getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumu meydana getiren başlıca sebeplerin; zamanla sokaklardaki konutların çoğalması, konut yapılabilecek şehir içindeki alanların daralması, konut sahibinin ekonomik gücünün zayıflaması olduğu söylenebilir.

• *Isparta'da İki Ayrı Konutun Taşlığının İçeriden Görünümü*

12 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 79.

13 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 83.

Hayat kısmından genellikle tek kollu ahşap bir merdivenle üst kattaki hanaya çıkılmaktadır. Üst kattaki odalar hanaya açılmaktadır. Bu dış sofanın bir ucunda genellikle bir ocak yer almaktadır. Ancak ailenin ekonomik gücüne göre bu durum değişmekte yani daha varlıklı olanların konutlarında hanayın uç kısımlarında seki üzerinde "Köşk" tabir edilen odalar, ya da "Baş oda/Bey odası" bulunmaktadır. Bunlara Isparta'da "Şahnişin" adı verilmekte ve halk arasında "Şanşin" olarak telaffuz edilmektedir. Bu odalar daha geniş ve daha süslü olup, konuta gelen misafirler burada ağırlanmaktadırlar.

Konutlarda asıl yaşama mekânları üst katlar olmaktadır. İki katlı ve bahçeli konutların taşlık ve avlularının güneye yani kıble yönüne dönük yapılmalarının nedeni ise muhtemelen hava şatları ve manzaraya yönelik olma düşüncesidir. Geleneksel tipte olduğunu söyleyebileceğimiz konutlar hacimlerinin büyüklüklerine, içerisinde yer alan süslemelerin çeşitliliği ve zenginliğine, avlusundaki mekânların çokluğuna göre zengin, fakir ve orta halli şahısların kullanımlarına cevap verebilmektedir.

• *Isparta Gönen Demirci Mehmet Efe Konağının Hanayı*

• *Isparta Tahir Paşa Konağının Bey Odası*

Yerel olarak "Ağa evi" olarak bilinen konutların diğer dış sofalı olanlardan farkı; geniş bir bahçe içerisinde, hizmetçilerin ve uşakların da ikamet ettiği yerel olarak "Tahtani" adı verilen tek katlı yapıların olmasıdır. Bunlar konut sahibinin ekonomik durumuna göre bazen sofanın etrafındaki odalarla "U" düzeni alabilmektedir. Genelde bahçesinde meyve sularının çıkarıldığı işlikler (Suluklar), hayvanların yemlendiği yemlikler ve hatta daha büyük konutlarda uşakların kaldığı binalar gibi çeşitli mekanlar, çeşmeler ve ocaklar bulunmaktadır. Orta sınıf konutları olarak bahsedilen yapılar ise bahçesi küçük, bahçesinde ocağın dışında fazla bir mekana rastlanılmayan dış sofalı, yerel tabirle "Hanaylı tip"ler olmaktadır. Üst kattaki hanaylar ise ahşap dikmeler üzerinde durmaktadır. Ayrıca hanayda güneye bakan cephede çoğunlukla bir abdestlik yer almaktadır[14]. Hanaylı tip konutlarda bodrum kat bulunmamakta, yapı yalnız zemin ve üst katlardan oluşmaktadır. Cephe düzeni olarak çoğunlukla sokağa doğru yapılan herhangi bir çıkmasına rastlanılmaz. Bu tipteki konutların dış cephelerinde süsleme unsurlarına rastlanmamaktadır. Günümüzde üzeri sıvanmadan bırakılmış ahşap hanay kısımları bakımsızlıktan dolayı pek çoğunda zamanla çürümüş veya esnemiştir durumdadır.

Odalar

Konutların mekanları geleneksel Türk konutlarında olduğu gibi kare plandadır. Girişler mekanın köşelerinden yapılmakta, oda giriş kapıları köşelerde yer almaktadır. Bütün odaların döşemesi yaklaşık birbirinin aynıdır. Böcüzade konutların odalarının yaz ve kış odası olarak değiştiğini, bunların 4 metre eninde ve genişliğinde olduğunu, yüksekliklerinin de 3-3.5 metre kadar olduğunu bildirmektedir[15]. Yine kış mevsiminde oturulan odaların kuzeyde penceresinin bulunmadığını, rasyonel olarak bu mevsimde güneş gören odaların tercih edildiği anlıyoruz[16].

• *Isparta Yalvaç*
Bir Odanın İç Döşemesi

[14] Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 85.

[15] Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Çev. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s. 33.

[16] Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Çev. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s. 34.

Her odada birer ocak, yazlık ve kışlık odaların arasında birer kiler bulunmakta, kilerde ihtiyaç olan un, bulgur, yağ, tuz, kuru sebze, sirke, soğan, tatlı gibi malzemeler saklanmaktadır. Yemekler kış odalarında pişirilir buradan sofraya servis edilirdi. Yemek yendikten sonra sini ve ahşap sofra kapının hemen yanına konur, tabaklar ise yıkanarak bir insanın ulaşabileceği yükseklikte olan, odanın üç yanını çepeçevre dolaşan raflara dizilirdi[17]. Raflara "ıraf" denir, buralar eserlerin sergilendiği adeta bir etnoğrafya müzesi vitrini gibidir. Yaz günlerinde ise sofada açık havada tüm aile bireyleriyle birlikte oturulur, bazen burada yatılırdı. Sofanın döşemesi genel olarak çul, kilim, keçe, minder, pamuk şilte ve yastıktan ibaretti. Yemek takımları ise yerli bakırlar, toprak testiler Kütahya ve Çanakkale bardaklarından oluşmakta idi. Diğer kullanım eşyaları olarak bakır pilav lengerleri, ibrikler, aş dığanları ve süt kazanları sayılabilirdi. Geceleri ocakların içerisine asılan ve yakılan kandillerin yakıtı yerli zeytin, haşhaş ve susam yağı idi[18]. "Sofra Takımı", Sofra altı yer sofrası altına serilen geniş bir yaygın olup, sofra sinisi altına konan kasnak veya küçük iskemleden oluşmakta, ayrıca sofra sinisi, sininin etrafına dolanan uzun bir peşkir bulunmaktadır. Tahta kaşıklar, içi dolu turşu tası, tuzluk, biberlikten oluşmakta idi[19].

Geleneksel Türk odasında olduğu gibi Isparta'da konutun odalarında her şey portatiftir. Yaşam için gerekli olan her şey konulur ve kaldırılırdı. Yemek yemek, yatmak, yıkanmak, ısınmak, yemek pişirmek, banyo etmek bir odanın içerisinde olur. Yatakları akşam yapıp, sabah kaldırılırdı. Bunları kaldırıp koydukları yere "Yüklük" denmektedir.[20] Bu yüklükler yatak odasının münasip bir yerinde duvar içine yapılmış ahşap çift kapaklı bir dolaptır. Isparta konutlarında dolap kapaklarının mübalağlı biçimde süslemeli değil sade bir biçimde yapılmış oldukları söylenebilir. Oda duvarlarında çiçeklik ve aynalık tabir edilen nişler vardır. Ayrıca lambalık tabir edilen alçı konsollara da sıkça rastlanılmaktadır. Günümüzde bu lambalıklara sabit telefon makinaları konulmaktadır.

17 Komisyon, *Isparta İl Yıllığı 2003*, Eski Isparta Evleri Bölümü, Isparta Valiliği, Ankara, 2007, s. 209.

18 Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Çev. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s. 37.

19 Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Bereket Matbaası, Ankara, 1958, s. 96.

20 Doğan Kuban, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 1982, s. 200-201.

• *Isparta'da Konutlarında Soldan Sağa Sırasıyla; Şerbetlik, Musandıra ve Dolap Örneği*

Oda döşemelerinin çoğu sandalye ve koltuk, kanepe olmayıp "makatlık" denilen yerli veya seyyar kerevit olup üstü boylu boyunca minder ve duvara gelen arka tarafı yün veya pamuklu veyahut kıtıklı yastıklar ve bunların yüzleri kadife, yünlü kumaş, halı veya dokumadandır. Odanın tabanı yün kilim veya halı ile döşelidir[21].

• *Isparta'da Konutların Dolapları, Ocağı ve Davlumbazı*

Yorganlar, yastıklar yün veya pamuktur. Yatak ve yorgan çarşafları çözme denilen fitilli dokumadan, ketenden, Amerikan bezinden yapılır. Yorgan yüzleri yemeniden, basmadan, atlastan, ipekli kumaştan; yatak yüzleri; dokumadan, alacadan, ketendendir. Yastıkların yüzleri beyaz patiska veya ipekli kumaştan yapılırdı[22].

Yine duvar içerisinde bulunan aynı yüklükte olduğu gibi kapaklı "Gusülhane" ya da "Hamamlık" denilen bir yerde banyo edilirdi. Buranın kapakları örtüldüğü zaman tıpkı gömme bir dolap gibi görünürdü. Gusülhanenin zemini su geçirmez Horasan Harcı ile sıvalıdır. Gusülhanenin dışarıya açılan bir su oluğu bulunmaktadır. Banyoda kullanılan sular buradan konutun dışına akmaktadır. Isparta'daki konutlarda bulunan davlumbaz ve külahlarının genellikle ajur tekniğinde süslemeli oldukları görülmektedir. Rafların kenarları ise bazılarında sade olup, bazılarında monotonluğu gidermek amacıyla testere ağzı biçiminde süslemeli olarak yapılmışlardır. Kaynaklarda belirtilen eski konutlardaki alçı veya ahşap davlumbaz ile külahlarının süslemelerinin dikkat çektiği hususu oldukça doğru bir anlatımdır[23]. Ağa veya hanaylı olanlarda, hanaya açılan odalarda atlanmaması gereken bir özellik de musandıra -yani bir nevi meyve kurutma dolabı- bulunmasıdır[24].

Konutların duvarlarının birinde, çoğunlukla giriş kapısının karşısındaki duvarda ocak vardır. Konutun duvarlarında bulunan ocağın ateşini körüklemek için ocağın dip kısmına yakın yerde dışarıdan bir hava deliği açılmaktadır. Gusülhaneler de genellikle ocağa yakın yerde bulunmaktadır. Ocakta ısıtılan su oradan gusülhaneye aktarılmaktadır. Ocağın iki yanında ise nişler bulunmaktadır. Nişler kandil, lamba vb. şeyler koymak için kullanılmaktadır.

21 Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Bereket Matbaası, Ankara, 1958, s. 98.

22 Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Bereket Matbaası, Ankara, 1958, s. 97.

23 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 155.

24 Komisyon, *Isparta İl Yıllığı 2003*, Eski Isparta Evleri Bölümü, Isparta Valiliği, Ankara, 2007, s. 209.

Kitabeler

Isparta'da tarihi konutların pek azında tarih yer almaktadır. Kitabeler yapıların cephelerinde bazen Arap rakamları bazen de Latin rakamları kullanılarak sıva üzerine boya ile ya da taş üzerine kabartma olarak yazılmıştır. Kitabe bulunan konutların ikisinde tarihe rastlanılmamıştır. Tarihler kitabelerde genellikle tek başlarına rakam olarak yer almaktadır. En erken tarihli olan kitabelerde, tarihin dışında yapının sahibinin de adı geçmektedir. Konutlarda rastlanan en erken tarih Miladi olarak 1837 yılına isabet etmekte olan Haştemoğlu evidir. Burada yazıların üzeri ayrıca mavi renkte boyanmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta konutun 20. yüzyıl başlarında tamamen yanmış olmasıdır. Yanan yapının yerine başka bir konut yapılmıştır.

Dua niteliğinde satırların yer aldığı kitabeli konutlar da bulunmaktadır. Sözü edilen satırlar çoğunlukla nazar için yazılmışlardır. Bunlar yaklaşık olarak birbirine benzemekte ve "Açıldıkça kapısın kapansın ayn-ı ada, bi hakkı ve bi hürmeti inna fetehna" biçiminde olmaktadır. Isparta'daki kitabelerde usta isimlerine rastlanılmamıştır. Yalnızca Turan Mahallesi Leylak Sokak'ta yer alan konutun batı duvarında Yunan harfleriyle yazılmış olan Türkçe kitabede "Nikola Kulakmanoğlu" adı geçmektedir. Bu şahsın duvarcı ustası yani o dönemlerin mimar ve mühendisi olması muhtemeldir.

Pencereler

Eski Isparta konutlarında pencerelerin boyu uzun, eni dardır. Yaşama birimleri genellikle dikdörtgen formlu iki pencereye sahiptir. Servis hacimlerinin ise küçük kare formlu bir ya da iki penceresi vardır. Daha eski tarihli olabilecek konutlarda genellikle giyotin pencere tiplerine rastlanmaktadır.

Geleneksel tarzda yapılmış konutların en sade pencere tipi iki parça camdan oluşmaktadır. Bunlar giyotin tipinde açılıp kapatılmaktadır. Oldukça yaygın bir kullanımı vardır. Isparta'da genellikle pencereler form olarak ikişerli olarak dizilmektedirler. Böyle bir düzen çoğunluk tarafından benimsenmiştir. Bu nedenle ikiz pencere uygulaması pek çok konutta karşımıza çıkmaktadır. İkiz pencereler yapının zemin katında, üst katında veya cumbasında rahatlıkla uygulanmıştır. Isparta'da konutların pencerelerinde önceleri ahşap kafesler bulunduğu, zamanla bu kafeslerin eskidikleri ve kayboldukları konutların pencerelerinde kalan birkaç kafes kalıntısından anlaşılmaktadır. Ahşap kafesler bir parmaklık görevinden çok güneşlik görevi görmektedir. Ayrıca bu kafesler konutların cephelerini de zenginleştirmektedir. Kafesler de değişik biçimlerde olabilmektedir. Yarım kafesler güneşin durumuna göre tıpkı pencere camlarındaki gibi kaldırılıp indirilebilmektedir. Ayrıca Türk konut mimarisinde olduğu biçimde bunların zemin katlarında sokağa bakan cephelerinde dışarıdan görülebilecek biçimde büyük pencereler açılmaz, pencereler çoğunlukla bahçeye dönük olarak yapılırlardı Komşuya bakan bir pencere açılsa dahi "Kedi merdiveni" adı verilen panjurlarla kapatılırdı[25].

[25] Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Çev. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s. 34. Böcüzade, Isparta'daki geleneksel Türk evlerinden bahsederken "Cadde üzerine pencere açılmamak dahi hane derunundaki sadanın sokaktan işitilmesiyle beraber oda içerisinde işiyle dikişiyle iştigal edecek ailenin sokaktan geçen ecanip ve namahremleri görüp de iza'a-i evkat ve istihale-i sui ahlak ve hareket edememesi ve sokaktan sarik ve eşhas-ı muzırra girememesi maksatlarına mübteni ve her zaman müstahsendir" demektedir

• *Isparta Merkezinde Eski Bir Konutta Giyotin Tipindeki Pencereler ve Kafesleri*

Odaları Döşemesi

Isparta'da konutlarda en çok karşılaşılan mimari unsurların başında ocaklar ve bunlara ait davlumbazlar gelmektedir. Ocaklar soba kullanımının hayatımıza girmesinden önce konutun ısıtılmasını sağlayan soba işlevi gören unsurdur. Büyük veya küçük ölçülerdeki pek çok konutta ocak bulunmaktadır. Ocak geleneksel Türk konut mimarisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Isparta'da Rumlara ait olduğu tahmin edilen konut yapılarında ocak kullanımı pek görülmemektedir. Dış sofalı konutların ise tamamına yakınında ocak vardır. Isınma işlevinin ötesinde odanın dekorasyonuna da zenginlik katmaktadır. Çok sade tipleri olduğu kadar süslemeli olanlar da bulunmaktadır. Alçı malzeme ile yapılan ocakların çoğunluğunda külah bulunmamaktadır. Ocakların yapılan bir incelemesinde sanki aynı ustanın elinden çıkmışçasına birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Düşey olarak konulan yaşmak tahtaları, odadaki ahşap rafların pervaz seviyesine kadar devam etmektedir. Buradan itibaren ocakta yer alan sivri külahın tepesi ise tavan pervazında sonlanmaktadır. Ocak ne tipte olursa olsun her iki yanında ahşap gömme dolap mutlaka bulunmaktadır. Bazı ocakların demir kapakları vardır.

• *Isparta Eğirdir'de Eski Tarihli Bir Konutta Ocak, Davlumbaz ve Etrafındaki Nişler*

Odalarda yer alan dolaplar eski Isparta'daki konutların vazgeçilmez unsurlarının başında gelmektedir. Öyle ki bazılarında dolapların odaların dört bir yanını kapladıkları da görülmektedir. Dolaplar ahşap malzemeden yapılmaktadırlar. Tek kapaklı veya çift kapaklı olabilmekte, pek çoğunda; genellikle çiçekliğin veya şerbetliğin iki yanında veya ocağın iki yanında simetrik olarak yer almaktadırlar. Isparta il merkezindeki konutlarda yer alan dolapların kapakları genellikle sade olarak yapılmışlardır. Tek ve çift kanatlı gömme dolaplar aynı duvarda yer alabilmektedir. Dolap kapağının kanatları tek veya ikişer ahşap –ayna- tabladan oluşmaktadır. Isparta'daki konutların içerisinde 'gömme' olarak nitelendirilen dolap biçiminin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Gömme dolaplar duvarların derinliklerinde bulunmakta, adet ve form olarak belli bir standartta olmayıp değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen tek ve çift kanatlı ahşap gömme dolapların kapakları genellikle yalancı tablalı denilen tiptedir. Çok süslemeli örneklere rastlanılmamıştır. Genellikle ahşap dolaplar davlumbazın etrafında belli bir düzende, çoğunlukla davlumbazın her iki yanında yer almaktadır. Gömme olmayan dolaplar tiplerine rastlanılmakla birlikte sayıları oldukça

azdır. Gömme olmayan dolaplar da bazen davlumbazın olduğu duvarda kullanılabilmektedir.

Musandıralar yetişkin bir insanın uzanabileceği yükseklikte bulunurlar. Kare forma sahip olan nişlerin bir elin hareket edebileceği biçimde ön kısımda açıklıkları vardır. Ahşap dolap bulunan her konutun içerisinde musandıra yer almamaktadır. Bunlar nadiren bazılarında karşımıza çıkmaktadırlar. Buna göre Isparta'da bu mimari unsurun yaşamın bir parçası olduğu, ancak tüm konutlar için karakteristik olmadığı da söylenebilir[26].

Çiçeklikler ve şerbetlikler musandıralar gibi üst katlardaki yaşama birimlerinde bulunmaktadır. Bunlar zengin konutları olarak bilinen yapılarda görülmekte, diğerlerinde ise çiçeklik ve şerbetliklere pek rastlanılmamaktadır. Genellikle yuvarlak kemerli forma sahiptirler. Şerbetliklerin her iki yanında yerel olarak göz tabir edilen genellikle üçer sıralı nişler vardır. Bu gözlere hanımların el işi ya da sergilenmek istenilen bazı değerli eşyalar konulmaktaydı. Bazı çiçekliklerin ortasında bir kapak bulunmakta ve şerbetlik adeta bir dolap vazifesi görmektedir. Odalarda bulunduğu gibi sofalarda da bulunabilmektedir. Süslemeli olanları veya sade yapılanları vardır.

Aynalıklar ahşap olup dikdörtgen formludur. Şerbetlikler gibi duvar derinliğinde değillerdir. Bazı konutlarda buraya ayna konulduğu görülmektedir. Çoğu kez aynalıkların pervazları süslemelidir. Çoğu konutta aynalık kullanımına rastlanılmamıştır.

Lambalıklar yarım daire formunda odaların duvarında bulunan taş ya da alçı elemanlardır. Isparta'da genellikle zenginlere ait konutlarda lambalıklara pek sık rastlanılmamaktadır. Bunlar bir insanın göğüs hizasında yer almaktadırlar. Form ve ölçü olarak hemen hemen aynı oldukları gözlenmektedir. Konik forma sahip olan lambalıkların aşağıya doğru olan sivri kısımları genellikle üç yapraklı bir palmet motifi ile sonlanmaktadır. Bazen lambalıklar duvarın renginde boyanmaktadır. Bazı örnekler yarım daire formlu olmakta, bazıları ise poligonal formda olmaktadır. Ancak oda zemininden yükseklikleri yaklaşık bir insanın uzanabileceği seviyededir. Tüm lambalıkların alçı malzeme ile yapıldıkları ve alt kısımlarının Rumi motifle sonlandıkları görülmektedir. Üzerlerine her zaman kolayca ulaşılması düşünülen küçük eşyalar konulmaktadır.

• Isparta'da Soldan Sağa Sırasıyla; Aynalık, Lambalık ve Çiçeklik Örnekleri

Çiçekliklerin ortak özellikleri yuvarlak kemerli olmalarıdır. Genellikle alçı ile dışarıya taşkın olarak yapılmışlardır. Isparta'daki geleneksel sayabileceğimiz konutların

[26] Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 244.

odalarında genellikle birer çiçeklik bulunmaktadır. Bir insanın gövdesi hizasında yapılmışlardır. Sofada yer alan çiçeklik örnekleri ise aynı odalarda olduğu gibidir. Kemer içerisinde, alt kısmında tabla biçiminde çiçek konulması amacıyla bir uzantısı vardır.

Konutlarda oturmak için 50-70 cm eninde ve yerden 40-50 cm yüksekte ahşaptan yapılan makatlık, kerevet ya da sedir adı verilen oturmalıklar kullanılmaktadır. Diğer illerde de buna "makat" adının verildiği görülmektedir. Bu oturmalıkların üzerine minder gibi yaygı eşyası konulduğu, ancak burada yatılmadığı da söylenilmektedir.

• Isparta Yalvaç'ta Geleneksel Bir Konutun Döşemesi, Sedirler Dolaplar ve Pencereler Arasındaki Orantısı

Isparta'da makatlık ya da makatların muhtemelen portatif oldukları ve zamanla yerlerinin değiştirildiği düşünülmektedir. Seyyar olan makatlık tiplerine de "sedir" denildiği bazı kaynaklarda belirtilmekte olup makatların diğer illerde de aynı isimle anıldığı anlaşılmaktadır[27].

Ahşap tavanlar genellikle çıtakari işçilikli, çakmalı süslemelidir. Tavan kenarlarında alçı veya çıta çakmalı bir bordürle çerçevelenmektedir. Isparta'daki konutlar genellikle 'aynalıklı tavan' adı verilen ve duvarın üst eteğinden itibaren çepeçevre bir bölümü içbükey kavis yaparak sarıp yükselen tavanlara sahiptir

27 Örneğin Sivas Divriği'de 2 veya üç ahşaptan yapıldıkları ve makat adı verildiği belirtilmektedir. Bkz. Seda Şenol, *Anadolu Türk Konut Mimarisinde Divriği Evleri*, Sivas 1001 Temel Eser, Sivas, 2007, s. 86.

• *Soldan Sağa Isparta ve Atabey'den; Konutların Tavanları ve Göbekleri*

• *Isparta'da Alçı işçilikli Davlumbaz, Tavan Eteği ve Çıtakari İşçilikli Tavan ve Yıldız Biçimli Göbeği*

Çoğu kez tavanlar tekne tavan biçiminde eğrisel bağdadi sıvalı bir kenardan sonra ahşap kaplama olarak devam eder. Eğrisel yüzeylerde genellikle alçı kabartma Barok tarzda yapılmış bitki demeti sıkça kullanılan bir süsleme çeşididir. Geleneksel Isparta konutlarının tavanlarını iki kısım halinde incelemek mümkündür. Birincisi ahşap tavanlar, ikincisi ise alçı tavanlardır. Ahşap tavanların daha eski tarihli olabilecekleri tahmin edilebilir. Her ikisi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Süsleme unsuru olarak ahşap tavanlarda çok kollu yıldız biçimli tavan göbekleri görülmektedir. Alçı tavanlarda ise alçı kabartma madalyon biçimli tavan göbeklerine sıkça rastlanılmaktadır.

Kapılar ve Kapı Tokmakları

Isparta'da eski konutlarda kapılar genellikle çift kanatlı ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Demir malzemeden yapılan kapıya pek rastlanılmamaktadır. Demir malzeme kullanılarak yapılan bazı kapılar genellikle Rumlara ait olduğu düşünülen, düzgün kesme taşlarla yapılmış olanlar da bulunmaktadır. Kapıların büyüklük olarak belli bir standartta olmadıkları görülmektedir. Konuta girişi sağlayan cümle kapıları bir insanın rahatlıkla geçebileceği ölçülerde, bahçe kapıları ise yüklü bir at arabasının geçebileceği ölçülerdedir. Konuta girişi sağlayan cümle kapıları dikdörtgen formlu ve dardır. Buna karşılık avluya girişi sağlayan kapılar ise daha yüksek ve kareye yakın formdadır.

• *Soldan Sağa; Isparta'da Bir Konağın Giriş Kapısı, Bir Konutun Oda Kapısı ve El Biçimli Kapı Tokmağı*

Diğer illerde olduğu gibi Isparta'daki konutlarda da kapı kanatlarının yapımında civarda sıkça bulunan genellikle çam ağacı, sedir, kestane, meşe gibi ağaçların kullanıldığı görülür. Oda kapıları genellikle tek kanatlı ve ahşap olup, bir insanın geçebileceği yükseklikte, yani yaklaşık 180-200 cm kadardır. Oda kapılarında bir iki örnek hariç herhangi bir süslemeye rastlanılmamaktadır. Konutlardaki oda kapıları ise yaklaşık birbirinin aynısıdır. Kapılar ahşap malzemeden yapılmaktadır. Genellikle krem renginde veya açık mavi renkte boyalı oldukları bazılarının da ahşabın kendi renginde bırakıldıkları görülmektedir.

Isparta'da konutların kapı tokmakları çeşitli biçimlerdedir. Tokmakların içerisinde pirinç malzeme ile yapılmış, el biçimli olanlarının çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kapı tokmaklarında fazlaca görülen ikinci ana gurubu; hem çekecek hem de tokmak olarak kullanıldığı anlaşılan yine pirinç malzeme ile yapılmış halka veya yarım halka biçimli çekecek-tokmaklar oluşturmaktadır. Bunlardan özentisiz ve daha ince olarak yapılanların dövme demir oldukları anlaşılmaktadır.

Kapıyı çekmek için her iki kanatta da takılı olan küçük halkalara "şakşak" denilmektedir. Bunlar kapı tokmaklarına göre daha az ses çıkarmaktadırlar[28]. Bunların kapıyla temas ettikleri noktalara ses çıkarması amacıyla metal bir kabara konulmuştur. Bu tip kapı tokmaklarında kapıya çiviyle çakılmış "göbek" denilen metal parçası bulunmaktadır Bazı yörelerde halka biçimli bu çekecek-tokmaklara "şakşakı" adı verildiği, bunların ses çıkarmak için vurduğu noktadaki parçaya da "ayna" denildiği söylenmektedir. Kapıya gelen kişi erkek ise üstte bulunan kapı tokmağı ile kapıyı, kadın ise şakşakıyı çaldığı belirtilmektedir.[29]

Tuvaletler, Kilerler, Suluklar ve Aşevleri

Eski konutlarda olan tuvalet kimilerinde ikinci katta, yapının dış yan kısmına yapılmış, kimilerinde ise konutun zemin katında, dışarıda bir yerde, avlu içindedir. Tuvalet zemini tahtadandır. Tahta kesilerek dikdörtgen bir oyuk oluşturulmakta ve zemin toprakla örtülerek baskılanmaktadır. Sonraki yıllarda mimarimize girdiği düşünülen iç sofalı tiplerde tuvaletin değişik malzemelerden yapıldıkları, daha farklı konumda oldukları ve bazen de konut içerisine alındığı görülmektedir. Tuvaletlerin konutların arka cephelerinde yer alması bir genel kural olarak görülebilir. Merdiven altlarının tuvalet birimi olarak değerlendirildiği örnekler de bulunmaktadır. Buna göre konutun içerisinden fazladan bir yer ayırmamak veya dinen sakıncalı bularak tuvaletleri yaşama birimleri ve mutfaktan uzak tutmak amacına yönelik olarak tuvaletlerin bahçelere yapılmakta olduğu sanılmaktadır. Özellikle tabiatla iç içe olan eski tarihli olabilecek konutlarda tuvaletlerin ayrı bir mekan olarak yapı ile beraber tasarlanması gibi bir durum söz konusu değildir.

Isparta'nın konut mimarisinde mutfağın sabit bir konumunun olmadığı görülmektedir. Pek çok örnekte mutfak zemin katta yer almakta iken, iki katlı ve genellikle iç sofalı olanlarda bazen üst katta bulunmaktadır. Sonradan yapılan bazı değişiklikler servis mekânlarının plandaki yerinin tespitinde güçlük çıkartmaktadır. Geleneksel konut mimarisinde mutfağın yeri muhtemelen avlular ve kış evi denilen daha küçük ve kapalı odalardı. Mutfak olarak kullanılan bölümde ocaklık ile ocaklığın iki tarafında küllükler bulunmaktadır. Ocağın üstünde yine ahşap süslemeli "baca başı" vardır. Davlumbaz ve dolap çerçevelerindeki kemerli oymalar en çok dikkati çeken yönleri olduğu belirtilmektedir. Bazen odaların dışında, bazen sofada ocak olabildiği gibi, ekmek evi olan yapılarda ya da ağa evine benzer büyük olan konutların avlusunda genellikle bir ocak bulunmaktadır. Isparta'da geleneksel konutların bahçelerinde 'saç ocağı' ya da kazan ocağı bulunduğu, ekmeklerin veya yemeklerin bir kısmının burada pişirildiğini söyleyebiliriz.

28 Gül Pulhan, *Dünya Mirasında Türkiye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 430.

29 Ali Atalar, "Kapı Tokmakları", *Ayıntap Dergisi*, Sayı 12, Gaziantep, 2008, s. 12. (ss. 12-13)

• *Isparta Zemin Katta Bir Ekmek Evi ve Yalvaç'ta Bir Kış Odası*

Bahçesinde havuz, çeşme gibi su tesisleri bulunan konutlar büyük ölçülerde ve konak tipinde olanlardır. Suyun şimdiki gibi kolaylıkla getirilemeyeceği, konut sahibinin ekonomik ve sosyal durumuyla alakalı olduğu hesaba katılmalıdır. Yol cephesinde konutun dış duvarına bitişik olarak yapılan çeşmeler ise muhtemelen halkın hayır yapma geleneğinden kaynaklanmaktadır. Sokakta yer alan çeşme yapıları çoğu zaman sağır kemerli, kitabeli ve taş süslemeli olmaktadır. Yazıtlar üzerinde çoğu kez ayet, dua, yaptıran şahsın adı ve senesi yazmaktadır[30].

Isparta'da kış mevsimi uzun sürdüğünden, diğer illerimizde olduğu gibi kışlık erzak genellikle yaz aylarında hazırlanmaktadır. Ayrıca kışlık odun, kömür, çalı çırpı gibi yakacaklar da yaz aylarında hazırlanıp depo edilmekte, Eylül sonundaki bağ bozumlarında üzümler hevenklik -kışın taze yemek için-, kurutmalık ve pekmezlik için üçe ayrılmaktadır. Pekmezlik üzümler "suluk" adı verilen büyük sandıklara konulup, ayakla çiğnenerek suyu alınmaktadır. Bu suya ham şıra adı verilmektedir[31].

Kilerler, çoğunlukla zemin katların bir kösesinde yer alırlar. Bu mekânlar küçük pencerelerle aydınlatılmaktadır. Her konutun içerisinde bir kiler odası bulunmaktayken sonradan ihtiyaçların ve yaşam tarzının değişmesi sonucu bu mekânların da sonradan farklı işlevlerle kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yani kiler olarak kullanılmayıp bunun yerine depo, odunluk olarak kullanılmaya başladıkları düşünülmektedir.

Isparta'da konutlarda mutfaklarla tuvaletler birbirinden uzak olarak planlanmıştır. Çünkü mutfak suları ile tuvalet sularının birbirine karışması uygun görülmediğinden mutfak ve

30 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 129.

31 Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, (Çev. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s. 175.

• *Merdiven Korkulukları, Korkuluk Babası ve Merdiven Kovasının Üzerinin Değerlendirilmesi Örnekleri*

tuvalet farklı yerlerde bulunurlardı. Ancak Rumlara ait olarak bilinen konutlarda mutfak ve tuvaletin konutun içerisine alındığı, planın tasarımında olduğu görülmektedir.

Merdivenler

Dışarıdan konuta girişte yer alan merdivenler taş basamaklarla olmaktadır. Tek katlı olan yapıların yükseltilmiş girişleri genellikle yaklaşık 8-10 basamaklıdır. Bu tip merdivenler giriş sahanlığının tam ortasında bulunabildiği sahanlığın sağında veya solunda da bulunabilmektedir.

Tek katlı ve ortadan merdivenli konutlarda merdiven basamağı çok geniş tutulmaktadır. İki katlı konutlarda giriş yüksek olduğu zaman merdiven basamakları giriş sahanlığına göre ayarlanarak daralmaktadır. Dış sofalı ve hanaylı tip konutların merdivenleri bahçe yönünde ve taşlık kısmında bulunmaktadır. Buradan ahşap bir merdivenle üst kata çıkılmaktadır. Isparta'da konutların merdivenlerinde dikkati çeken bir husus merdiven sahanlığının üst bölümünde ikinci katta yerel olarak "kitaplık" adı verilen ayrı bir bölüm oluşturulmasıdır. Pek çok konutta görülen bu uygulamanın Isparta için karakteristik olduğu anlaşılmaktadır. Isparta'da merdiven sahanlığının üzerinde ve merdivenin bitiminde oluşturulan bu bölüm çeyrek daire formunda olup zeminden yaklaşık bir metre kadar yüksektedir. Çeyrek daire formundaki bölüm merdiven korkulukları ile aynı tipte ancak daha küçük ahşap korkulukla çevrilmektedir.

Süslemeler

Isparta eski tarihli olabilecek konutlarda süslemeler dış cephede ve içeride; sofa tavanında ama çoğunlukla da odalarda görülmektedir. İki katlı yapılarda dış cephelerdeki süsleme unsurlarının üst katlarda bulunduğu, zemin katlarda giriş sahanlığının dışında süsleme unsuru bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Dış cephede görülen süslemeler, genellikle ahşap ve alçı üzerine yapılmıştır. Taş süsleme oldukça azdır. Konutların sıvaları üzerinde kalemişi süslemelere sıkça rastlanılmaktadır. Ahşap dış cephe süslemelerinin içerisinde saçak veya çıkma bordürleri, genellikle çatı saçaklarında ya da cumba alınlarında bulunan ahşap motiflerdir. Çatı saçaklarının uçlarında görülen ahşap süslemelerin tamamına yakını testere dişi biçimlidir. Cumba saçaklarında görülen süslemeler ise tek, iki veya üç kuşak halinde yukarıya doğru kademeli olarak yükselen ahşap kabartma olarak yapılmışlardır. Cumba saçaklarındaki süslemelerde belli motifler kullanılmış, bunların dışına pek çıkılmamıştır.

• *Isparta Eğirdir'de Bir Konutun Sofası*

Süsleme çeşitleri olarak bitkisel ve geometrik olarak iki tip süsleme ile karşılaşılmaktadır. Figürlü süslemeye rastlanılmamıştır. Bitkisel olanlar stilizedir. Yani süslemede gerçek bir örnek kullanılmamıştır.

• *Isparta'da Bir Konutun Renkli Cam İşçiliği ve Diğer Bir Konutun Sade Tavan Süslemesi*

Süslemede unsuru olan motifler fazla bir çeşitlilik göstermese de aynı motifin değişik uygulamaları ile kompozisyonların zenginleştirildiği görülmektedir. Stilize edilmiş, kıvrım dallar ve yapraklar, kenger yaprakları, sekiz kollu yıldız, yumurta dizisi, dendan dişler, baklava dilimi, palmetler, lotuslar, çeşitli çiçek motifleri, çiçek demetleri ile selvi ağaçları bitkisel motiflerin en çok kullanılan çeşitleridir.

• Isparta Merkezinde Ahşap Ajur İşçilikli Davlumbaz ve Medine Nişi

Hanaya açılan odalardan "Şah Nişi" de denilen 'Baş Oda'ya birkaç basamaklı merdivenle girilmektedir. Başoda genellikle sofanın bir başına konumlandırılmıştır. Başodada süsleme konutun diğer bölümlerine oranla daha zengindir. Tavanda ve tavan kenarında yer alan süslemelerde ahşap, alçı ve boya kullanılmıştır. Duvarlarda yer alan nişler, dolaplar ve bir insanın uzanabileceği yükseklikteki duvardan duvara raflar, konutlarında yaşamayı kolaylaştıran unsurlar olmaktadır. Buralardaki ahşap süslemeler alçak oyma, nadiren derin oyma, ajur ve çakma tekniği olarak uygulanmaktadır.

Ahşap davlumbazlı ocakların ajur tekniğiyle süslü olanlarında, yaşmak üzerinde beş ya da yedi sıra niş bulunabilmektedir. Bunun yanı sıra çok sade olarak yapılmış davlumbazlar da vardır. Sade olan davlumbazlar genellikle konutların alt katlarında ya da kış evi olabilecek fazla itina ile yapılmamış odalarında yer almaktadır.

• Isparta Gelendost'ta Bir Konutun Aynalık Süsleme Detayı

Isparta'da musandıralardan bazılarında monotonluğun giderilmesi için köşelerin yumuşatıldığı ve süsleme unsurlarının kullanıldığı görülmektedir. Musandıralar ahşap dolaplarla birlikte aynı duvarda yer alırlar. Musandıraların üst kenarlarında bazen dik kesim tekniğinde yapılmış iki boyutlu ahşap işçiliği görülmektedir. Musandıraların üzerlerinde bazen tek bazen de ikişer niş yer almaktadır. Nişlerin kenarları genellikle ajur işçilikli olup adeta dantel gibi işlenmektedir.

Odalarda tavanlar genellikle ahşap tekne tavandır. Bazı tavanlar ise alçı işçilikli oldukları görülmektir. Ancak böyle tavanlara daha geç dönemlerde yapılmış konutlarda rastlamak mümkündür. Isparta'da konutlarda ahşap süslemenin oldukça yaygın olması geleneksel biçimin terk edilmediğinin de bir göstergesidir. Konutlardaki ahşap süsleme örneklerde geometrik motiflerin de yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle baklava dilimi şeklindeki panolar dış cephelerde ve hemen her süslemeli tavanda görülebilen elemanlardır. Bunun yanı sıra çıtalarla elde edilen kare, dikdörtgen, baklava dilimine benzer şekiller, zikzaklı ve zincirli olarak adlandırdığımız suyolları, kartuşlar ise diğer geometrik unsurları meydana getirmektedir. Tavan göbeklerinde sıklıkla karşılaşılan süsleme çeşidi ise çıtaların dekoratif şekilde çakılmasıyla oluşturulan yıldız biçiminde yüzeylerdir. Bazen baklava dilimi şeklinde panoların uygun olarak yerleştirilmesiyle yıldız kompozisyonunun elde edildiği örnekler bulunmaktadır. Tavanlardaki yaklaşık bütün süslemeler kaval silmelerin içinde bulunmaktadır. Bazen tavan süslemelerinin elipsli su yolu adı verilen silmelerin içine alındığı da görülmektedir. Konutların tavan süslemelerinde çoğunlukla çıtakari işçilikle yapılmış, saç örmesi burmalar, yıldızlar, pergelle çizilmiş yıldızlar ve köşe göbek denilen motifler kullanılmıştır. Isparta'da tavanlarda boya ile yapılan süslemeye rastlanmamıştır. Isparta il merkezinde bulunan Alaybeyoğlu ve Tahir Paşa konakları[32] süsleme açısından şehirde ön plana çıkan özgün örneklerden sayılmaktadır[33].

Bazı eski konutların; kapı aynalarında, pervazlarında, panjur ve tırabzanlarda, ağaç oyma işi kullanılmaktadır. Tırabzan ve korkuluk uçlarında bazen kübik şeklin ucuna oyulmuş bir küre başlık, bazen de tırabzanın uzanan ucuna sıkılmış yumruk biçiminde kabartmalarla süslenmektedir[34]. Tırabzanların altlarında dikey olarak uzanan merdiven parmaklıkları da değişik şekillere oyulup, şekillendirilmiştir. Konutlardaki ahşap merdivenlerin hemen hemen bir birine çok yakın biçimde yapıldığı ve şekillendirildikleri görülmektedir. Merdiven korkuluklarının torna işi oldukları, oymalardaki süslemelerin ve tekniklerinin birbirine yakın olmaları sebebiyle ağaç oyma işlerinin muhtemelen şehirde yaşayan belli başlı dülgerlerin elinden çıkmış olabilecekleri tahmin edilmektedir.[35]

---

32 Abdullah Paşa Konağı halk arasında Tahir Paşa Konağı olarak bilinmektedir. Abdullah Paşa, Tahir Paşa'nın kardeşidir. Tahir Paşa Hafız İbrahim Demiralay'ın babasıdır. Her iki konak ta günümüze ulaşamamıştır.

33 Doğan Kınık, "Isparta'da Sivil Mimarlık", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 821. (ss. 820-822)

34 Komisyon, *Isparta Kültür Envanteri-I*, Isparta Valiliği, 2009, s. 24.

35 Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları 7, Isparta, 2011, s. 308.

Malzeme

Konutların zemin katı genellikle ahşap hatıllı moloz taş olup üst katlar ise "Hımış" olarak bilinen içerisi küçük moloz taş ya da kerpiç ile dolgulu ahşap iskeletli yapılardır. Zemin katın inşasında köfke taş cinsi kullanılmamıştır. Üst katta ağaç çatkı arasının kerpiç malzeme ile doldurularak yapılan bu tekniğe aynı zamanda "dolma" denildiği de bilinmektedir[36]. Üst katlardaki dolgulu ahşap aksam yaklaşık 2 cm kadar sıva ile kapatılmıştır. Sıvalarda "kıtık" denilen çoğunlukla saman katkılı sıva harcı haline getirilen çamur kullanılmıştır. Bu malzeme ile yapılan sıvaların dayanıklı olduğu söylenmektedir. Kıtık çamuru hazırlanırken içine saman, alçı, kireç gibi maddeler katılmaktadır[37]. Günümüzde hemen hemen yok denecek kadar az olan eski konutlarda çatı yerine çam, ardıç ve ceviz ağaç cinslerinden yapılmış dam örtü tercih edilmiştir. Ustalar kullandıkları motifleri kendi yeteneklerine göre üretmekte ya da kendi ustalarından daha önce aldıkları motifleri kullanmaktaydılar. Konutlarda sofaların ve odaların döşemeleri ve tabanları gibi tavanları da ahşap kaplamadır. Konutların tavanları "Lespi" ya da "İlepsi" denilen çamurdan düz dam halindedir. Bu düz dam döğer ve merteklerin üzerine inşa edilmektedir. Ancak 1914 depreminde damların çökmesi sonucu pek çok kişi hayatını kaybettiğinden depremden sonra kiremit örtülü kırma çatılara dönüldüğü söylenmektedir.

Bunların dışında kapı kolu, tokmaklar, kapı çekecekleri, kapı kilitleri, menteşe, zıvana gibi unsurlar madenden yapılmıştır. Dolap kapaklarının tutamaklarında porselen, dış cephe ve odaların süslemelerinde alçı, boya gibi maddeler kullanılmıştır.

36 Neslihan Özhan, *Anadolu'nun Geleneksel Konutlarında Ahşap Kullanımına Ait Bir Derleme*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 144.

37 Zahide Yurt, "Eski Isparta Evleri", *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, Isparta Özel Sayısı, Sayı 22, Ankara, 1994, s. 62.

Gayrimüslimlere Ait Konutlar

Isparta'da bazı mahallerde Gayrimüslimlere ait konutlar da bulunmaktadır. Bunlar 1924'teki mübadeleden sonra Rum nüfustan kalan yapılardır. Yapılan bir çalışmada Gayrimüslim konutlarının Isparta'da bulunan geleneksel tipte yapılmış konutlardan bariz farklarının olduğu görüldüğü tespit edilmiş, bu farkların başında Gayrimüslimlere ait konutların hem zemin hem de üst katlarının iç sofalı tipte oldukları anlaşılmıştır[38]. Böyle konutlara girişler bahçe yoluyla değil de doğrudan konutun içerisine yani sofasına yapılmaktadır. Gayrimüslimlere ait konutların düzgün taş malzemeyle sağlam yapılması sonucunda bu tip yapılar günümüze kadar planları ve cephe düzenleri pek bozulmadan ulaşabilmiştir. Yine Gayrimüslim konutlarında görülen bir başka özellik ise kısa ve içbükey saçaklar olmaktadır. Buna karşılık diğer konutlardaki saçakların düz ve Gayrimüslim yapılarından daha uzun olduğu, diğer yandan demir kapının Isparta'da Gayrimüslim konutlarıyla Müslümanlara ait konutlar arasında kuvvetle bir ayırıcı delil olduğu düşünülmüştür. Buna benzer biçimde dış cephelerdeki masifliğin giderilmesi amacıyla süsleme olarak yapıldığı düşünülen plaster ve dişli taş köşebentler, yine tüm Rum konutlarında görülen diğer bir ortak özellik olarak ön plana çıkmıştır[39].

38 Doğan Demirci, "Isparta'da Gayrimüslim Konut Mimarisi", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi, Cilt-1, Eskişehir, 19-21 Ekim 2011, s. 251.

39 Doğan Demirci, "Isparta'da Gayrimüslim Konut Mimarisi", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi, Cilt-1, Eskişehir, 19-21 Ekim 2011, s. 252.

Bazı Gayrimüslim konutlarında tarihlerin bulunduğu bunların en eskisinin 1897 en yenisinin ise 1901 yılına ait olduğu düşünülürse bu yapıların 19. Yüzyılın ikici yarısından itibaren yapılmış olabilecekleri söylenebilir. Bu tipteki konutlara çoğunlukla Turan Mahallesi'nde ve Çay Boyu'nda rastlamak mümkündür.

SONUÇ

Isparta'da eski konutların muhtemelen üç veya konumuna göre dört tarafında bahçesi bulunmaktadır. Konutlar genellikle iki katlı, zemin katı mutlaka moloz taş örgü duvarlıdır. Kuzey yöndeki duvarı da yine zemin katta olduğu gibi genellikle aynı teknik ve malzeme ile yapılmış moloz taş örgülüdür. Üst katının diğer duvarları bağdadi tekniğinde yapılmış, kuzey yönde üst katta, birden fazla aydınlık penceresi ile dışarıya açılmaktadır. Yine kuzey yöndeki odalarında taş duvara gömülü bir ocağı veya ocakları ile bu ocakların dışarıya açılan küçük birer havalandırma deliği vardır.

Isparta'ya özgü ve en eski tarihli kabul edilebilecek konutlar zemin ve üst katta dış sofalı olduğundan, güney yönde zemin katta açık, üst katta kapalı hanayı bulunmaktadır. Konuttakilerin yaşamı güney yöndeki bahçesi ile iç içe geçmektedir. Genellikle zemin katları depo, samanlık veya ahır olarak kullanılmaktadır. Tarımsal faaliyetler için gerekli olan mekanlara sahiptir. Dolayısıyla konutun kuzey yönünde yüklü arabaların geçebileceği büyük bir kapısı bulunmaktadır. Kapısı sadece bundan ibaret değildir. Ayrıca güney yöndeki bahçesine kapıyla girişin yapılabildiği insanlar için yapılmış diğer bir kapısı daha vardır. Zemin katının tabanı küçük yassı yerel olarak "kayrak" adı verilen taşlarla kaplıdır. Zemin kattaki açık hanaydaki bir merdivenle üst kat sofasına çıkılabilmekte, genellikle güney yönde, üst kattaki kapalı hanayın bir kenarında ya da ortasında ahşap küçük ahşap malzeme ile yapılmış bir abdestliği bulunmaktadır. Buradaki abdestlik, abdest bozmak için değil de el yüz yıkamak için bir nevi lavabo görevi gören mimari unsurdur. Düz ahşap saçaklı olan bu konut tipinin saçak altları ve saçak uçları ahşap çıta ile kaplanmıştır.

Dış cephe boyası olarak pişkin sarı, kiremit rengi, mavi ve beyaz renklerin kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan pişkin sarı, kiremit rengi ve mavi tüm konutlarda aynı tondadır. Dış süsleme olarak; beyaz boyalı konutlarda kalemişi, diğer renklerde ise mala ile yapılan süslemeler görülmektedir. Konutların içerisindeki dekorasyon duvarlarda ve tavanda yoğunlaşmaktadır. Duvarlarda şerbetlikler, ocaklar, davlumbazlar genellikle süsleme unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahşap tekne tavanların kenarları, alçı işçiliklidir. Ahşap tavanlarda çıtakari işçilik sıkça görülmektedir. Çıtalar genellikle baklava dilimi motifi meydana getirecek biçimde çakılmaktadır. Tavan göbekleri ise sekiz kollu yıldızlar biçimindedir. Alçı tavanlar yine tekne tavan olarak tasarlanmakla birlikte tavan göbeklerinde farklılıklar oluşmaktadır. Alçı tavanlarda madalyon biçimli tavan göbeklerinin çoğunlukta olduğu, bunun dışında stilize bitkisel motifli tavan göbekleri görülmektedir.

Günümüzde örnekleri parmakla sayılacak kadar azalmış olan bu konutlar çoğunlukla sahipleri tarafından terk edilmiştir. Bu nedenle bakımsızlıktan dolayı cumbaları ya da hanayları eskimiş, duvarları esnemiş, odaları tahrip olmuş pek çok konutla karşılaşılmaktadır. Bunların büyük bir kısmı da yangın geçirerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Bazıları koruma altında olan bu yapıların onarımlarının yapılarak işlevlendirilmesi yerinde bir davranış olacaktır. İşlev verilmesi halinde yapı ayakta kalacak gelecek nesillere ulaşabilecektir. Aksi takdirde günümüze gelmeyi başarabilen ve şehir geçmişinin adeta ruhu olan bir kaç konutun da yakın zamanda ortadan kalktığını görmek bizi şaşırtmayacaktır.

Kaynakça

- Ali Atalar, "Kapı Tokmakları", *Ayıntap Dergisi*, Sayı 12, Gaziantep, 2008. ss. 12-13.
- Ataman Demir, "Geçmişten Geleceğe Anadolu'da Malzeme ve Mimarlık", XXII. *Dünya Mimarlık Kongresi-2005,* İstanbul, 2006, ss. 163-174.
- Böcüzade Süleyman Sami, Isparta Tarihi, (Çev. Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Isparta, 2012.
- Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, C. I, İstanbul, 1983.
- Cengiz Bektaş, *Halk Yapı Sanatı*, Popüler Mimarlık Dizisi 1, İstanbul, 2001.
- Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. 7, Isparta, 2011.
- Doğan Demirci, "Geleneksel Isparta Evlerinde Giriş Düzenlemeleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Aralık 2009, Isparta, 2011. ss. 187-202.
- Doğan Demirci, Doğan Demirci, "Isparta'da Gayrimüslim Konut Mimarisi", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu,* Anadolu Üniversitesi, Cilt-1, Eskişehir, 19-21 Ekim 2011. ss. 241-261.
- Doğan Kınık, Isparta'da Sivil Mimarlık, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yem Yayınları, İstanbul, 1997. ss. 820-822.
- Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982.
- Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler,* Ark. ve Sanat Yay., İstanbul, 1995.
- Gül Pulhan, *Dünya Mirasında Türkiye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- İbrahim Özay (mimar), "Isparta Evleri" ile ilgili sözlü görüşme, Isparta, 2009
- Komisyon, *Isparta İl Yıllığı 2003*, Eski Isparta Evleri Bölümü, Isparta Valiliği, Ankara, 2007.
- Komisyon, *Isparta Kültür Envanteri-I*, Isparta Valiliği, 2009.
- Metin Sözen ve Cengiz Eruzun, *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası Yay., İstanbul, 1992.
- Neslihan Özhan, *Anadolu'nun Geleneksel Konutlarında Ahşap Kullanımına Ait Bir Derleme*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Nur Akın, "Ev", Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi,* C. 1, İstanbul, 1997. ss. 570.
- Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta,* Bereket Matbaası, Ankara, 1958.
- Seda Şenol, *Anadolu Türk Konut Mimarisinde Divriği Evleri*, Sivas 1001 Temel Eser, Sivas, 2007.
- Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968.
- Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi-I,* TAÇ Vakfı, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1984.
- Zahide Yurt, "Eski Isparta Evleri", *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi,* Isparta Özel Sayısı, Sayı 22, Ankara, 1994. ss. 62-65.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

ISBN : 978-605-9454-60-5
Yayın No: 115

Tarihi, Mimarisi ve
Sosyo-Kültürel Özellikleriyle ISPARTA